

โทษได้ โดยแต่ละวงศ์ตระกูลจะมีการตั้งหิ้งบูชาผีตายไ้ โดยจะอยู่ที่บ้านของพี่น้องคนโตสุดของวงศ์ตระกูล เมื่อพี่น้องคนโตดังกล่าวเสียชีวิตพี่น้องคนต่อไปก็จะเป็นผู้ตั้งหิ้งบูชาดังกล่าวต่อไป ทั้งนี้ในแต่ละปี พ่อ แม่ พี่น้อง ลูก หลาน ของทั้งวงศ์ตระกูล จะมาร่วมกันทำบุญให้วิญญาณของบรรพบุรุษดังกล่าว ณ บ้านที่ตั้งหิ้งบูชาดังกล่าวปีละครั้ง ลักษณะเช่นนี้ก็คือกลไกในการกระชับความสัมพันธ์ของเครือญาติในวงศ์ตระกูลเดียวกันให้มีความใกล้ชิดกันผูกพันกันไม่เสื่อมคลายและสืบทอด ขยายต่อไปยังคนรุ่นหลังเรื่อย ๆ

ครุหมอนโนราหมายถึงผีบรรพบุรุษของผู้ที่เป็นโนราซึ่งจะต้องมีครู และครูของครูของครู ฯลฯ ซึ่งเสียชีวิตไปแล้ว แต่ว่าวิญญาณยังคงคอยดูแลลูกศิษย์และลูกศิษย์ของลูกศิษย์ ฯลฯ อยู่ ในกรณีนี้พบว่าครอบครัวของโนราก็จะอยู่ในการดูแลของวิญญาณครุหมอนโนราดังกล่าวด้วย ในปีหนึ่งจะมีพิธีบูชาครูหรือไหว้ครูที่ลูกศิษย์รุ่นต่างๆของครูโนราสายนั้นๆพร้อมครอบครัวจะมาทำพิธีในลักษณะของการเป็นพี่น้องร่วมครูกัน ลักษณะเช่นนี้ก็ยิ่งเป็นการสร้างเครือข่ายของความเป็นญาติพี่น้องให้กว้างขวางขึ้น

ในชุมชนพุทธยังพบความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษที่ไปเชื่อมโยงกับพิธีกรรมทางศาสนาดังจะพบได้ในเขตทะเลสาบตอนล่างชุมชนต่างๆจะมีป่าช้าชุมชนเฉพาะชุมชนใดชุมชนหนึ่งเพื่อใช้เป็นที่พักประกอบพิธีกรรมเผาศพของคนในชุมชน โดยในป่าช้าจะมีเตาเผา มีศาลาประกอบพิธีสงฆ์ และมีบริเวณสร้างสถูปสำหรับเก็บอัฐิ ไม่ว่าจะเป็นคนรวยหรือคนจนก็เผาในป่าช้าชุมชนทั้งสิ้น

ที่ล้าคัญคือในแต่ละปีช่วงเทศกาลสงกรานต์ป่าช้าชุมชนแต่ละแห่งจะกำหนดวันประกอบพิธีกรรมที่เรียกว่าวันว่าง หรือพิธีทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ล่วงลับไปแล้ว โดยคนในชุมชนทุกรุ่นพร้อมเครือญาติไม่ว่าไปทำงานอยู่ที่ไหนจะต้องกลับบ้านเพื่อมาร่วมพิธีกรรมดังกล่าว

ประเพณีและพิธีกรรมที่กระทำผ่านป่าช้าชุมชนนี้ ก็คือความเชื่อในเรื่องของการมีบรรพบุรุษร่วมกันหรือใกล้ชิดกัน

ในชุมชนมุสลิมตามปกติจะมีความเชื่อจากหลักศาสนาว่า “มุสลิมทั้งโลกล้วนเป็นพี่น้องกัน” และเมื่อพิจารณาในระดับชุมชนจะพบว่ามีความเชื่อที่เป็นผลผลิตของชุมชนเพิ่มขึ้น เช่น การมีป่าช้าชุมชนที่เรียกว่ากูโบ ซึ่งคนในชุมชนทุกคนเมื่อตายแล้วก็จะถูกนำมาฝังไว้ในกูโบในชุมชนเดียวกัน ซึ่งแสดงความผูกพันเป็นเทือกเถาเดียวกัน คล้ายกับกรณีป่าช้าชุมชนของชุมชนพุทธเช่นเดียวกัน

2) ศาสนาพุทธ

ศาสนาพุทธเป็นศาสนาเก่าแก่ที่ปรากฏในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลามาช้านานแล้ว อย่างน้อยก็ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12¹⁴ ซึ่งนำเข้ามาเผยแพร่โดยชาวอินเดีย

¹⁴ ผาสุก อินทราวุธ. “ความสัมพันธ์ทางด้านศาสนาและความเชื่อของเมืองสงขลา กับหัวเมืองต่างๆและดินแดน

แต่ในระดับชุมชนหมู่บ้านจะพบการดำรงอยู่และการสืบทอดศาสนาในลักษณะที่สะท้อนถึงความเป็นจริงของบริบทชุมชนมากกว่าการเคร่งครัดในเรื่องคำสอนของพระพุทธเจ้า พบโดยทั่วไปว่าชาวบ้านจะนำหลักคำสอนง่ายๆ มาใช้เท่านั้น และใช้ไม่ครบทั้งชุดด้วย ที่สำคัญก็คือศีล 5 ซึ่งข้อที่ว่าด้วย การห้ามฆ่าสัตว์ ห้ามลักทรัพย์ ห้ามประพฤตินอกใจกัน ห้ามพูดปด จะเป็นหลักที่คนปฏิบัติหรือพยายามปฏิบัติกันโดยทั่วไป แต่ข้อที่ห้ามดื่มสุรากลั้มไม่ค่อยมีใครปฏิบัติตาม เป็นต้น

พลังของศาสนาพุทธที่มีต่อการดำรงอยู่และสืบทอดชุมชนกลับมีน้ำหนักอยู่ที่การปฏิบัติ ประเพณีและพิธีกรรมที่เนื่องมาจากศาสนา มากกว่า ไม่ใช่การเผยแพร่หรือเรียนรู้หลักธรรมโดยตรง และตัวประเพณีและพิธีกรรมดังกล่าวในด้านหนึ่งคือพื้นที่การแสดงออกของคนในชุมชนที่สอดคล้องกับความเป็นจริงในยุคนั้น ในอีกด้านหนึ่งก็มีอิทธิพลสำคัญต่อการอยู่ร่วมกันของคนในยุคนั้นทั้งในแง่ของการแบ่งปันทรัพยากรและการอยู่แบบช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

ในเบื้องต้นสิ่งที่พบเห็นโดยทั่วไปก็คือเมื่อมีการลงหลักปักฐานชุมชนที่พอจะเข้มแข็งแล้ว ชุมชนส่วนใหญ่จะพยายามสร้างวัดประจำชุมชนของตนขึ้นมา และให้ชื่อวัดตามชื่อชุมชนนั้น เช่น วัดคูเต่า วัดท่านางหอม วัดท้ายยอ วัดปากจำ วัดทะเลน้อย วัดคูขุด วัดแหลมโพธิ์ วัดท่าเมรุ ปัจจุบันมีวัดอยู่ในชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาเกือบทุกชุมชน

การพยายามมีวัดของตนเองไม่เพียงเพื่อประกอบพิธีกรรมของศาสนาพุทธ เช่น การทำบุญ การถือศีล การฟังธรรม การบวชกุลบุตร เท่านั้น แต่ยังรวมถึงกิจกรรมอื่นๆ ด้วย เช่น การศึกษามีสำนักที่จัดการศึกษามีชื่อในชุมชนรอบทะเลสาบ เช่น วัดคูเต่า การรักษาพยาบาล วัดที่มีชื่อเสียง เช่น วัดปากพล หรือกล่าวได้ว่าการมีวัดของชุมชนก็เพื่อจะเป็นศูนย์กลางให้คนมีกิจกรรมร่วมกัน และผูกพันคนให้มีความสำนึกถึงความเป็นชุมชนร่วมกัน

นอกจากนี้ยังพบว่าแต่เดิมวัดต่างๆ จะไม่แยกเป็นอิสระ คนในชุมชนต่างๆ ที่มีวัดเป็นของชุมชนเอง ก็ไม่รู้สึกรู้ว่าแยกอิสระจากชุมชนอื่น เพราะพบว่าจะมีการร้อยวัดเป็นกลุ่มก้อนหรือเครือข่ายผ่านอุปัชฌาย์ กล่าวคือในการอุปสมบทนั้นจะต้องมีพระอุปัชฌาย์ ซึ่งไม่ได้มีได้ทุกวัด แต่จะมีอยู่ในวัดใหญ่ๆ ที่เป็นศูนย์กลางวัดใกล้เคียงจำนวนหนึ่ง ผู้ที่จะบวชก็ต้องไปบวชที่วัดที่มีพระอุปัชฌาย์ แล้วกลับมาจำพรรษาอยู่ที่วัดในหมู่บ้าน หรือไม่ก็นิมนต์พระอุปัชฌาย์มาประกอบพิธีอุปสมบท ณ พระอุโบสถของวัดในหมู่บ้าน ลักษณะเช่นนี้ทำให้เกิดความผูกพันของคนในเครือข่ายชุมชนในลักษณะของการมีพระอุปัชฌาย์องค์เดียวกัน

ประเพณีอื่นอันเนื่องมาจากศาสนาพุทธและมีความสำคัญ มีความหมายมากสำหรับชีวิตของคนพุทธในลุ่มทะเลสาบสมัยก่อน ก็คือ ประเพณีชักพระ

ประเพณีชักพระจะจัดในวันแรม 1-3 ค่ำ เดือน 11 รวม 3 วัน รายละเอียดของประเพณีก็คือ ก่อนถึงวันงาน ผู้ชายก็จะฝึกพายเรือไว้แข่งขัน เตรียมเรือ เตรียมพาย ฝ่ายที่ชอบเพลงทั้งชายหญิงก็จะฝึกเพลงเรือไว้ ผู้หญิงก็จะเตรียมตัดเสื้อผ้า เตรียมขนมไว้ทำบุญ พอถึงวันแรม 1 ค่ำ ก็จะมีการชักพระหรือลากพระผ่านไปชุมชนต่างๆจนกว่าจะถึงจุดนัดพบของแต่ละเครือข่ายชุมชน เช่น ที่ทะเลสาบตอนล่างจุดนัดพบที่สำคัญอยู่ที่แหลมโพธิ์ เมื่อขบวนชักพระหรือลากพระผ่านชุมชนใดคนในชุมชนนั้นก็มาช่วยลากด้วย ในแต่ละจุดนัดพบทำพิธีจะมีคนจากหลายชุมชนมาร่วมทั้งการชักพระจากวัดในชุมชนของตนมาร่วม และการมาร่วมสนุก จึงกล่าวได้ว่าประเพณีนี้เป็นศูนย์กลางรวมคนในเครือข่ายชุมชนเดียวกันมาสร้างศรัทธา ผูกสัมพันธ์ไมตรีและสนุกสนานร่วมกัน เช่น ที่แหลมโพธิ์มีชุมชนจำนวนมากมาร่วมงาน เช่น บางโหนด บ้านดอน บ้านหัวควาย บ้านนารังนก บ้านคูเต่า บ้านคลองแห บ้านท่าแซะ บ้านบางทิง บ้านบางเหี่ยง บ้านบางกล้า บ้านท่าเมรุ บ้านพร้าว บ้านปากจำ บ้านสทิงหม้อ บ้านปากจำ บ้านแหลมพ้อ

ในนิราศจินตนาจาริก(พ.ศ.2470) กล่าวถึงประเพณีและความสนุกสนานของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา แถบ"คูขุด แหลมวัง ดอนคัน จะทิ้งพระ"ซึ่งแสดงถึงความสนุกสนานของผู้มาร่วมงานอย่างเต็มที่

ให้ยกธงลงเรือเมื่อป้ายสี่	ลอยนาวีเชือกชักดั่งจักรผัน
ชาวคูขุดแหลมวังทั้งดอนคัน	ร่วมแรงกันชักพายสายเชือกยาว
สนุกนักชักกันในวันนี้	ให้บังหลตั้งอโยคนให้จาว
เสียงปี่พาทย์ระนาดฆ้องและกองยาว	พวกหนุ่มสาวร้องเห่เฮลไป
.....	
เขาลากออกนอกสายหมายเกาะนก	เที่ยวพาวกเวียนว่อนจนอ่อนนุ
ถึงปากคลองร้องชุดสุดประตุ	หยุดพักดูลองแรงแข่งเรือพาย
.....	
เล่นสาดน้ำปล้ำกันในวันพระ	ชาวปละท่ามิไวยังไม่สูญ
นี้เขาเลื่อนเดือนห้าพาจำรูญ	มาทำบุญลากพระเมษายน
พวกคูขุดดอนคันพากันกลับ	คนมารับจากจะทิ้งวังสับสน
เข็นเรือเข้าคลองได้ใช้ผู้คน	เรียงรายบนฝั่งพากช่วยลากเรือ

การจัดประเพณีลากพระของคนในกลุ่มทะเลสาบสงขลาไม่เพียงแต่เป็นงานสนุกสนานประจำปีของผู้คนเท่านั้น แต่ชาวบ้านยังเชื่อว่าจะช่วยทำให้ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล แต่ทางราชการดูเหมือนจะไม่เข้าใจงานประเพณีของชาวบ้านกลับไปมองว่างานที่มีผู้คนมาร่วมมากมายเช่นนี้จะนำไปสู่การทะเลาะวิวาท สร้างความไม่สงบสุขให้แก่บ้านเมือง ในช่วงหนึ่งทางเมืองสงขลาถึงกับประกาศห้ามไม่ให้ราษฎรจัดประเพณีชักพระ ดังความในใบบอกของพระวิจิตรวรสาสน์ ข้าหลวงพิเศษตรวจการเมืองสงขลา กราบทูลกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไป ลงวันที่ 10 มีนาคม ร.ศ.114 ว่า

ราษฎรชาวเมืองสงขลา นิมนต์ถือในการแห่พระ ถึงระดูเดือน ๑๑ ชวนกันอาราธนาพระพุทธรูปลงมาตั้งบนรถแห่ไปตามถนนทุก ๆ ปี ราษฎรชาวเมืองสงขลา นิมนต์ถือในการแห่พระ ถึงระดูเดือน ๑๑ ชวนกันอาราธนาพระพุทธรูปลงมาตั้งบนรถแห่ไปตามถนนทุก ๆ ปี ถือกันว่าทำให้ไร่นาบริบูรณ์ แต่การที่เป็นมาแล้วมักจะเกิดเหตุวิวาท กันเสมอทุก ๆ ราย ด้วยวิธีที่ลากนั้น เป็นช่องให้เกิดวิวาท คือมีเชือก ลาก ๒ สาย สายหนึ่งสำหรับผู้หญิง อีกสายหนึ่งสำหรับผู้ชาย ครั้น เมื่อลากเฮ้อกันไป สายเชือกก็เบียดเสียดกันเข้าไป หรือบางทีพวกข้างผู้ชายจะแกลังกระทบกระเทียบสายผู้หญิง ก็ถือหางเชือกขีดเข้าไปให้หญิงที่ลากไม่ตีล้มลงบ้าง ก็ยอมเป็นที่โทมนัสน้อยใจของพวกผู้ชายที่เป็นญาติพี่น้องก็เกิดวิวาทกันขึ้น ว่าราชการเมืองจึงได้ออกหมายประกาศห้ามให้เลิกการลากพระเสียตลอดเมืองสงขลาหลายปีมาแล้ว แต่ราษฎรยังมีปรารถนาอยู่เสมอ ครั้นข้าพระพุทธเจ้าไปคราวนี้ต่างคนต่างมาร้องขออนุญาตที่จะลากพระดังที่ได้เคยมาแต่ก่อน อ้างว่าที่ทำมาไม่บริบูรณ์มาหลายปีแล้วนั้นก็เพราะไม่ได้แห่พระ ข้าพระพุทธเจ้าไปปรึกษากับพระยาวิเชียรคีรี แลกรมการนายแขวง เห็นด้วยเกล้าว่าควรอนุญาตให้ตามความเลื่อมใสของเขา..... โดยความที่อยากจะได้แห่พระจนถึงกับเข้ารับอาสาจะทำถนนสำหรับแห่พระสายหนึ่ง ตั้งแต่วัดจะทิ้งพระที่จะตั้งแขวงมาลงทะเลสาบให้ทันในเดือน ๑๑ ปีนี้ เจ้าอธิการวัดจะทิ้งพระก็จะบอกบุญชาวบ้านให้มาช่วยกันทำคนละวาละศอกได้ตามมีถนนสายนี้แล้วขึ้นได้จะเปนประโยชน์แก่ราชการเปนอันมาก ¹⁵

ประเพณีอันเนื่องมาจากศาสนาพุทธที่รวมผู้คนถิ่นต่างๆไว้มากอีกอย่างหนึ่งก็คืองานบุญหรืองานไหว้วัดประจำปี ซึ่งพบว่าในแต่ละพื้นที่จะมีวัดที่เป็นศูนย์กลางจัดงานประจำปี มีผู้คนในพื้นที่และต่างพื้นที่มาร่วมงานมาก เช่น งานประจำปีวัดจะทิ้งพระ อ.สทิงพระ จ.สงขลา วัดเขียนบางแก้ว อ.บางแก้ว จ.พัทลุง

ความสนุกสนานของงานประเพณีนี้มีมาก โดยผู้คนหลายหมู่บ้านจะเตรียมตัวเที่ยวกันตั้งแต่ก่อนวันงาน เช่นตัดเสื้อผ้าเตรียมไว้ เก็บเงินไว้ เช่นงานประเพณีที่วัดจะทิ้งพระ ซึ่งจัดในเดือน 6 ของทุกปี มีชาวบ้านบอกเล่าว่า “สนุกมาก มีคนมาเที่ยวหลายบ้าน มาดูในราแข่งกัน คนเยอะ ข้าวของ ขนมาขายเยอะ”

ความหมายของงานประเพณีทั้งหลายที่กล่าวมามีความหมายสำคัญต่อการใช้ฐานทรัพยากรร่วมกัน เพราะเป็นงานประเพณีที่คนหลายชุมชนมาร่วมทำบุญและสนุกสนาน ซึ่งคนที่มาร่วมงานประเพณีดังกล่าวส่วนใหญ่อีกคือคนที่ทำมาหากินในทะเลย่านเดียวกัน การมาร่วมงาน

¹⁵ ใบบอกของพระวิจิตรวรสาสน์ ข้าหลวงพิเศษตรวจการเมืองสงขลา กราบทูลกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ
ลงวันที่ 10 มีนาคม ร.ศ.114

ดังกล่าวคือการมากระชับความสัมพันธ์หรือแสดงตัวของคนรุ่นต่างๆให้รู้จักกันอยู่ตลอดเวลาและต่อเนื่อง ความหมายที่สะท้อนมาจากชุมชนก็คือ ประการแรกการรู้ว่าใครเป็นใครอยู่ที่ไหน ลูกหลานใคร ทำให้คนไม่กล้าฝ่าฝืนระเบียบกฎเกณฑ์ของส่วนรวม ซึ่งความหมายง่ายๆแต่ตรงไปตรงมาของชาวบ้านก็คือไม่ทำผิดไปจากที่คนอื่นทำ เพราะไม่เพียงเขาจะว่าผู้กระทำผิดเท่านั้นแต่จะว่าไปถึงพ่อแม่ด้วย ประการที่สองก็คือเป็นการกระชับความเป็นมิตรหรือการเป็นสมาชิกร่วมกัน ทำให้เกิดความเคารพเกรงใจ ไม่มีใครคิดที่จะเอาเปรียบคนอื่น ซึ่งรวมถึงการไม่ใช้ทะเลแบบทำลายเพื่อจับปลาให้มากที่สุดหรือมากกว่าคนอื่น

3) ศาสนาอิสลาม

ศาสนาอิสลามปรากฏในกลุ่มทะเลสาบสงขลามานานแล้ว ดังจะเห็นว่าชาวมุสลิมสามารถตั้งตัวเป็นเจ้าของสงขลา (สิงขร) ได้แล้วในสมัยอยุธยาตอนกลาง และมีคนในท้องถิ่นเลื่อมใสและมาเข้านับถือศาสนาอิสลามมากขึ้น ซึ่งมีผู้สันนิษฐานว่าเนื่องจากชาวมุสลิมที่เข้ามาในระยะแรกได้เข้าไปอยู่ในอุปถัมภ์ของผู้ปกครองและมีความต่อเนื่องในอำนาจที่เชื่อมกับฝ่ายปกครองต่อเนื่องมายาวนาน จึงมีแรงจูงใจให้ชาวบ้านหันมานับถือศาสนาอิสลามมากขึ้น แต่ความเป็นจริงข้อหนึ่งที่จะละเลยไม่ได้ก็คือ ศาสนาอิสลามได้เสนอหลักคำสอนที่สอดคล้องกับชีวิตในสังคมแบบประเพณีและมีพลังในการผลิตซ้ำวิถีชีวิตในสังคมแบบประเพณีได้อย่างเข้มแข็ง คือวิถีชีวิตที่ต้องพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติ และการอยู่แบบพึ่งพาอาศัยกัน เพราะหลักคำสอนศาสนาที่มีหลักการสำคัญอยู่ที่การให้มนุษย์นั้นใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างพอดี เพราะทรัพยากรธรรมชาตินั้นพระเจ้าสร้างมาให้ใช้ประโยชน์ อะไรที่ไม่ใช้ประโยชน์ห้ามทำลาย ส่วนการอยู่แบบพึ่งพาอาศัยกันก็เพราะว่าชาวมุสลิมทั้งหมดล้วนเป็นพี่น้องกัน เนื่องจากพระเจ้าเป็นผู้สร้างมนุษย์

ดังนั้นความหมายของศาสนาอิสลามที่ปรากฏอยู่ในชุมชนมุสลิมแต่เดิมจึงเป็นแง่มุมที่ชาวบ้านต้องการเน้นเพื่อผลิตซ้ำโลกแห่งความเป็นจริงของพวกเขา ดังจะเห็นว่างานประเพณีที่ได้รับการเน้นย้ำในชุมชนมุสลิม ก็คืองานประเพณีที่สร้างให้คนรักใคร่กลมเกลียวกัน เช่น ประเพณีฮารีรายอ เมลิด การจ่ายซากาต การทำบุญกุโบ

งานฮารีรายอ เป็นงานที่จัดปีละ 2 ครั้ง คือช่วงการออกบวช(รอมฎอน)เรียกฮารีรายอยา และช่วงที่เสร็จจากการทำฮัจย์ที่เมกกะ เรียกฮารีรายอใหญ่

ฮารีรายอยา ในช่วงเช้าจะมีการละหมาดร่วมกันของคนแต่ละชุมชนทั้งชายและหญิง หลังจากเสร็จพิธีละหมาดแล้วทุกคนก็จะออกมาทักทายปราศรัยกัน โดยจะใช้มือทั้งสองของทั้งสองฝ่ายแตะสัมผัสกัน แล้วก็จะพูดขอภัยกัน ทั้งเด็กด้วยกัน ผู้ใหญ่กับเด็ก หรือผู้ใหญ่ด้วยกัน ซึ่งจะทำให้คนที่โกรธกัน หรือขัดใจกัน เริ่มคลี่คลายปัญหาและคืนดีกันได้ หลังจากนั้นทุกคนก็จะใส่เสื้อผ้าใหม่เดินทางไปเยี่ยมญาติ ไถ่ถามสารทุกข์สุกดิบกัน นำอาหารไปกินร่วมกัน แล้วก็พักผ่อนในกลุ่มญาติพี่น้อง

ฮารารายอใหญ่ ก็จะทำพิธีเหมือนฮารารายอยา แต่จะมีเวลาเยี่ยมญาติพี่น้อง และการพักผ่อนที่ยาวขึ้น โดยมีกำหนด 3 วัน

สำหรับงานเมาลิด เป็นงานทำบุญคล้ายวันประสูติของนบีมุฮัมมัด แต่ละชุมชนจะกำหนดวันกันเองวันใดก็ได้ที่อยู่ในเดือนที่นบีมุฮัมมัดประสูติ แต่ในทางปฏิบัติชุมชนที่ใกล้เคียงกันจะกำหนดวันที่ไม่ซ้ำกัน โดยมีการบอกกล่าวนัดแนะกันก่อน เมื่อชุมชนใดจัดงานก็จะบอกตัวแทนชุมชนต่าง ๆ ในย่านใกล้เคียงกันที่เป็นผู้นำศาสนา หรือผู้อาวุโส หรือที่เป็นเครือญาติกัน มาละหมาดร่วมกันที่มัสยิดของชุมชนที่เป็นเจ้าภาพ และรับประทานอาหารร่วมกัน ซึ่งเรื่องอาหารเจ้าภาพจะใช้วิธีระดมกันแบบ “ข้าวหม้อแกงหม้อ” และก่อนแขกกลับ เจ้าภาพก็จะแจกชุดสิ่งของเครื่องใช้แก่ผู้ที่มาร่วมละหมาดด้วย

ส่วนการจ่ายซากาตนั้น เป็นประเพณีการทำบุญของมุสลิม ที่ทุกคนจะต้องสละทรัพย์ของตนเองเพื่อส่วนรวม ในชุมชนรอบทะเลสาบส่วนใหญ่จะมีการจ่ายเฉพาะซากาตฟิตเราะห์ คือจ่ายช่วงหลังเดือนถือศีลอด โดยเชื่อว่าเป็นการชำระจิตใจให้สะอาด และทำให้การถือศีลซึ่งอาจบกพร่องไปบ้างกลับมามีความสมบูรณ์ครบถ้วน ทุกคนในชุมชนจะต้องจ่ายซากาตไม่ว่าจะเป็นเด็กหรือผู้ใหญ่ โดย 1 คนจะจ่ายเป็นข้าว 1 ทะนาน หรือเทียบเป็นเงิน 28-30 บาท จะไม่จ่ายซากาตเป็นทรัพย์สินอื่น วิธีการจ่ายจะมี 2 แบบ คือจ่ายผ่านคนที่มัสยิดแต่งตั้งเป็นผู้รวบรวม หรือจ่ายเองโดยตรง โดยซากาตนี้จะจ่ายกลับไปช่วยเหลือคนที่กำลังประสบปัญหาชีวิต ถ้าจ่ายผ่านมัสยิด กรรมการมัสยิดจะพิจารณาว่าสมควรจะช่วยเหลือใครบ้าง เป็นเงินเท่าไร หรือเป็นข้าวสารเท่าไร โดยใครสมควรจะเป็นผู้ได้รับการช่วยเหลือนั้นก็มิใช่ศาสนาบัญญัติไว้แล้ว คนยากจนขัดสน คนเข้าศาสนาใหม่ คนเป็นหนี้สุจริตหรือหนี้ที่เป็นเพื่อส่วนรวม คนเสียสละเพื่อศาสนา คนเดินทาง เป็นต้น

การทำบุญโกโบ ถึงช่วงเดือน 5 (เมษายน) ของทุกปี ในชุมชนมุสลิมจะมีวันทำบุญโกโบ ก่อนวันทำบุญ 1 วันจะมีการทำขนมหวาน ขนมจีน และเตรียมผลไม้ ลูกหลานอีกส่วนหนึ่งก็จะไปทำความสะอาด ถางหญ้า บริเวณหลุมฝังศพของบรรพบุรุษ อาจทาสีหลักปักหลุม หรือการสร้างสัญลักษณ์ ณ บริเวณที่ฝังศพเพิ่มเติม รุ่งเช้าลูกหลานญาติพี่น้องทั้งในหมู่บ้านและนอกหมู่บ้านก็จะมารวมกันที่ศาลาโกโบ จากนั้นก็จะเชิญผู้อาวุโสหรือคน(ผู้ชาย)ที่สวดหรืออ่านคัมภีร์อัลกุรอานได้ มาอ่านอัลกุรอานและละหมาดที่หลุมฝังศพของบรรพบุรุษ แล้วลูกหลานก็จะมอบเงินแก่ผู้ที่เข้าร่วมพิธี และเลี้ยงอาหารด้วย ท้ายสุดลูกหลานและญาติพี่น้องจะรับประทานอาหารร่วมกัน เป็นอันเสร็จพิธี

นอกจากนี้จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่าการนับถือศาสนาแต่เดิมของชาวบ้านนั้น จะเน้นที่ความอยู่รอดและการสืบทอดชีวิตชุมชนเป็นหลัก ดังนั้นจึงนำหลักศาสนามาปะปนกับแนวชีวิตที่ปฏิบัติอยู่แต่เดิมจำนวนมาก ซึ่งในยุคปัจจุบันที่เกิดยุคการหันไปหาหลักในพระคัมภีร์ วิถีชีวิตของชาวมุสลิมหลายอย่างถูกวิจารณ์ว่าเป็นวัตรปฏิบัติที่ไม่ถูกต้อง เช่น แต่เดิมชาวมุสลิมจะมีความ

สัมพันธ์ใกล้ชิดกับคนพุทธมาก สามารถเป็นเกลอกันได้ เมื่อชาวพุทธมีงานประเพณีไม่ว่าจะเป็น การบวช การแต่งงาน การตาย ชาวมุสลิมก็จะไปช่วยงานอย่างใกล้ชิด แม้จะเป็นงานที่จัดในวัดก็ตาม เพียงแต่ไม่ร่วมพิธีทางศาสนาเท่านั้น งานชักพระคนมุสลิมก็ไปร่วมสนุกด้วย เช่น ไปร่วมแข่งเรือ ขายของ ชาวพุทธบ้านแหลมสนเล่าว่าในสมัยก่อนยังลากเรือพระผ่านชุมชนหัวเขาซึ่งเป็นชุมชนมุสลิมและอยู่ไม่ห่างกัน ชาวมุสลิมยังมาฆ้องดูขบวนแห่ (ปัจจุบันลากผ่านไม่ได้แล้ว)

พิธีกรรมเกี่ยวกับการฝังศพของชาวมุสลิมขั้นตอนที่ญาติพี่น้องต้องนอนผ้าห่มศพ ซึ่งการนอนผ้านี้ไม่ปรากฏในพระคัมภีร์ และปัจจุบันถูกต่อต้านจากผู้เคร่งคัมภีร์อย่างมาก แท้ที่จริงก็คือร่องรอยของการให้ความสำคัญกับผีบรรพบุรุษที่จะรื้อยรัดคนในชุมชนไว้ด้วยกัน ซึ่งเป็นความเชื่อที่ตกทอดมาแต่เดิม

ที่ยกตัวอย่างมาขึ้นเพื่อชี้ให้เห็นว่าคนในชุมชนแต่เดิมจะเอาชีวิตจริงตั้งแล้วนำหลักศาสนา มาปรับใช้อย่างเหมาะสม ดังนั้นจึงไม่แปลกถ้านำหลักศาสนาจากพระคัมภีร์มาตรวจสอบแล้วจะพบว่าวิถีปฏิบัติของชาวมุสลิมแต่เดิมหลายอย่างไม่ต้องด้วยหลักศาสนา ชีวิตจริงที่กล่าวนี้ก็คือชีวิตที่อยู่ด้วยการอาศัยความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ และชีวิตการอยู่แบบพึ่งพาอาศัยกัน

ด้วยความเป็นจริงและความจำเป็นดังที่กล่าวมานี้อำนาจจากความเชื่อความศรัทธาหรือจากศาสนาแบบประเพณีของชุมชนจึงยังคงเป็นอำนาจที่มีผลต่อการจัดระเบียบความสัมพันธ์ของคนในการใช้ทรัพยากรในทะเลสาบสงขลามาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน

1.2 วิถีชีวิตแบบช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

คนในชุมชนแต่เดิมต้องอยู่แบบช่วยเหลือซึ่งกันและกันในทุกๆด้าน ตั้งแต่การผลิต การแลกเปลี่ยนผลผลิต การดำรงชีวิตประจำวันและชีวิตทางสังคมอื่นๆ ด้วยความจำเป็นเช่นนี้จึงเกิดลักษณะโครงสร้างสังคมที่สำคัญของสังคมหมู่บ้านคือระบบเครือญาติ

ชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาแต่เดิมก็เหมือนกับชุมชนหมู่บ้านทั่วไปที่เกิดขึ้นและขยายตัวบนพื้นฐานของความเป็นเครือญาติ ด้วยความเป็นจริง 2 ประการ คือ **ประการแรก**การเริ่มก่อตั้งชุมชนสมัยก่อนมักจะเริ่มด้วยกลุ่มเครือญาติอพยพมาจากที่อื่น ความเป็นเครือญาติจึงผูกพันมาแต่ต้น เมื่อรุ่นลูกรุ่นหลานเกิดมาแวดวงของเครือญาติก็กว้างขึ้น รวมทั้งในวัฒนธรรมของหมู่บ้านนั้นเมื่อมีการแต่งงานกันญาติของฝ่ายเจ้าบ่าวและเจ้าสาวก็เข้ามาผูกพันเป็นเครือญาติกันอีก ดังมีคำว่า “โหม” ซึ่งหมายถึงใครก็ได้ที่มีความใกล้ชิดสนิทสนมกัน ไม่ว่าจะเป็นพี่น้อง เป็นดอ เป็นเพื่อน เป็นเกลอ จะถือว่าเป็น”โหม”กันทั้งสิ้น ลักษณะเช่นนี้ทำให้ความเป็นเครือญาติขยายกว้างขวางอย่างมาก **ประการที่สอง**เนื่องจากวิถีชีวิตในทุกๆด้านของคนแต่เดิมนั้นต้องอยู่แบบพึ่งพาอาศัยกัน ดังนั้นผู้ที่พึ่งพากันในลักษณะนี้ไม่น้อยที่มีความผูกพันสนิทกันเป็นเหมือนญาติพี่น้อง ซึ่งความสนิทชิดเชื้อกันดังกล่าวไม่ใช่อยู่เฉพาะในชุมชนใครชุมชนมัน แต่สัมพันธ์เชื่อมโยงกันไปหลาย

ชุมชน ดังจะเห็นว่านอกจะการไปเยี่ยมเยียนกันเป็นปกติแล้วทั้งชุมชนพุทธและมุสลิมต่างก็มีเทศกาลเยี่ยมญาติเป็นประเพณีของตนอยู่ ในชุมชนพุทธจะใช้โอกาสช่วงสงกรานต์เป็นช่วงแห่งการเยี่ยมญาติพี่น้อง ชุมชนมุสลิมจะมีช่วงเทศกาลฮารีรายอเป็นช่วงแห่งการเยี่ยมญาติพี่น้อง

ความจำเป็นของคนที่ต้องอยู่แบบพึ่งพาอาศัยกันจึงสัมพันธ์กับระบบเครือญาติอย่างแยกกันไม่ออกกล่าวคือ เพราะความจำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยกันระบบเครือญาติจึงเข้มแข็ง ในขณะเดียวกันเมื่อระบบเครือญาติเข้มแข็งวิถีชีวิตแบบพึ่งพาอาศัยกันก็เป็นไปได้ แต่ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่า การพึ่งพาอาศัยจะมีอยู่เฉพาะในกลุ่มเครือญาติหรือที่นับถือกันใกล้ชิดเท่านั้น แต่ถือว่าเป็นลักษณะทั่วไปของสังคมสมัยนั้น เพียงแต่ว่าระบบเครือญาติเป็นสัญลักษณ์ที่สะท้อนให้เห็นชัดเจนที่สุดถึงความจำเป็นที่ต้องอยู่แบบพึ่งพาอาศัยกันของคนในสมัยเดิม

ด้วยความจำเป็นของวิถีชีวิตที่ต้องพึ่งพาอาศัย และพื้นฐานความเป็นเครือญาติดังกล่าวทำให้เกิดประเพณีการใช้ทะเลร่วมกันบางประการที่คนออกไปหากินในทะเลรับรู้ร่วมกัน วิถีชีวิตแบบช่วยเหลือซึ่งกันและกัน หรือการเอาธุระของคนอื่น จึงเป็นที่มาของระเบียบกฎเกณฑ์ในการใช้ทะเลร่วมกัน ที่สำคัญ เช่น

1) การช่วยเหลือกันในทะเล พบว่ามีแนวปฏิบัติร่วมกันของผู้ที่ออกไปจับสัตว์น้ำโดยทั่วไปหลายประการ เช่น หากผู้หนึ่งผู้ใดประสบอุบัติเหตุ เช่น เรือล่ม ทุกคนต้องรีบเอาธุระช่วยเหลือ เรือลำใดขาดแคลนบางสิ่งบางอย่างที่จำเป็น เช่น ไม่ได้นำอาหารสำหรับรับประทานออกไป เรือลำอื่นจะต้องแบ่งปันแจกจ่ายให้ เครื่องมือประมงของผู้ใดต้องติดพันกับสิ่งกีดขวางบางสิ่งบางอย่าง คนอื่นที่เห็นก็ต้องช่วยกันปลด เป็นต้น

2) ผู้เสียหายจากอุบัติเหตุหรือประสบภัยบางอย่างในทะเล เช่น เรือล่มเสียหาย เครื่องมือเสียหาย เรือหรือเครื่องมือถูกขโมยและไม่สามารถเอาคืนได้ ชาวบ้านที่หากินในทะเลคนอื่นจะร่วมกันช่วยเหลือ คือการออกเงินคนละเล็กละน้อยเพื่อผู้ประสบภัยสามารถผ่านวิกฤติไปได้ เช่น พอซื้อเรือหรือเครื่องมือที่เสียหายได้ การช่วยเหลือดังกล่าวไม่ได้อยู่เฉพาะชุมชนใดชุมชนหนึ่ง คนชุมชนอื่นที่รู้จักกันเมื่อรู้ข่าวก็จะเข้ามาช่วยเหลือกัน หรือไม่ก็บอกกันแบบปากต่อปาก ประเพณีดังกล่าวเรียกว่าการเลี้ยงน้ำชา คือคนในชุมชนจะร่วมกันจัดงานเลี้ยงน้ำชาซึ่งก็คืองานเลี้ยงที่ทั้งในชุมชนและต่างชุมชนมาร่วมกันบริจาคเงินช่วยเหลือผู้เดือดร้อนแต่ละราย ประเพณีนี้พบทั้งในชุมชนพุทธและมุสลิม รวมทั้งคนทั้งสองศาสนายังข้ามชุมชนช่วยเหลือกันไปมาด้วย โดยศาสนาไม่ใช่อุปสรรคแต่อย่างใด กล่าวคือคนในชุมชนพุทธเดือดร้อนก็มีชาวมุสลิมมาร่วมช่วยเหลือ และเมื่อคนมุสลิมเดือดร้อนคนพุทธก็ไปร่วมช่วยเหลือเช่นกัน

3) ผู้ที่มีเรือจะต้องรับคนในหมู่บ้านที่ไม่มีเรือออกไปหากินในทะเลด้วย ใครก็ตามที่เรือยังว่างจะทำเพิกเฉยไม่รับลูกเรือไปไม่ได้ ลักษณะเช่นนี้เหมือนกันทั้งในชุมชนพุทธและมุสลิม ซึ่งมีลักษณะแตกต่างกันเป็น 2 แบบใหญ่ๆ คือแบบแรกทุกคนที่ลงเรือต่างนำเครื่องมือของตนไป

แล้วช่วยกันลงเครื่องมือ สัตว์น้ำที่จับได้นำมารวมกันแล้วแบ่งกันไปเท่าๆกัน แบบนี้เจ้าของเรือจะไม่ได้อะไรมากกว่าคนที่อาศัยเรือออกไป อีกแบบหนึ่งเจ้าของเรือจะรับลูกเรือลงไปด้วยที่เจ้าของเรือเป็นเจ้าของเครื่องมือทั้งหมด ลูกเรือจะได้ค่าตอบแทนเป็นสัดส่วนของสัตว์น้ำที่จับได้ ซึ่งเจ้าของเรือจะได้มากกว่าลูกเรือ ที่พบทั่วไปนั้นจะมีการเอาสัตว์น้ำไปขายก่อนจึงเอาเงินที่ได้มาแบ่งกันตามสัดส่วนดังกล่าว ประเด็นก็คือเจ้าของเรือจะต้องให้ส่วนแบ่งแก่ลูกเรือด้วยความเป็นธรรมในฐานะคนชุมชนเดียวกัน ไม่ได้มองแบบลูกจ้าง ดังจะเห็นว่าหลักการตอบแทนแก่ลูกเรือนี้จะไม่ใช่หลักอุปสงค์-อุปทานเลย คือไม่มีการต่อรองกันทั้งสองฝ่าย ไม่ว่ากรณีใดๆ แต่เป็นมาตรฐานที่ปฏิบัติเหมือนกันทั้งชุมชน และพบว่าในท้องถิ่นหรือชุมชนละแวกเดียวกันจะมีการจ่ายค่าตอบแทนเป็นแบบเดียวกันทั้งสิ้น ดังนั้นจึงไม่มีใครกดค่าแรงงานถ้าเห็นว่ามีแรงงานเหลือมากในชุมชน หรือแรงงานก็จะไม่เรียกร้องค่าแรงเพิ่มเมื่อเห็นว่าแรงงานขาดแคลน รวมทั้งเจ้าของเรือก็จะต้องไม่อ้างต้นทุนสูงขึ้น หรือจับสัตว์น้ำได้น้อยลง เพื่อเป็นเหตุขอลดส่วนแบ่งให้แก่ลูกเรือ

2. สิทธิ

ภายใต้ระบบการจัดการแบบประเพณีของชุมชนนั้นได้ก่อรูปสิทธิ(rights)ในการใช้ทรัพยากรในทะเลสาบสงขลาขึ้นมา ระบบสิทธิดังกล่าวจะเป็นแนวทางการจัดความสัมพันธ์ในเรื่องการใช้ทะเลและลงโทษผู้ที่ฝ่าฝืนระบบสิทธิดังกล่าว

2.1 สิทธิในการจับสัตว์น้ำในทะเลสาบ

ชุมชนรอบทะเลสาบอยู่กับทะเลสาบมาบนพื้นฐานที่พวกเขาคือผู้ที่อยู่ใกล้ชิดกับทะเล ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในทะเล นอกจากนี้ก็ไม่มีใครเข้ามายุ่ง พวกเขาเข้าไปใช้ประโยชน์จากทะเลบนพื้นฐานความสัมพันธ์ที่ไม่มีใครถูกกีดกันออกจากการใช้ประโยชน์จากทะเล หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งชาวบ้านเข้าไปสัมพันธ์กับทะเลในฐานะที่ทะเลเป็นทรัพย์สินส่วนรวมหรือสาธารณสมบัติ(common property) แต่ไม่ใช่ส่วนรวมในความหมายที่ใครจะแก่งแย่งกันอย่างไรก็ได้ แต่ชุมชนได้สร้างระบบสิทธิในการใช้ทรัพยากรในทะเลสาบขึ้นมา เพื่อเป็นแนวปฏิบัติในการเข้าไปใช้ประโยชน์จากทะเล

สมาชิกของชุมชนไม่เคยถูกกีดกันสิทธิ แต่โดยกฎเกณฑ์จากจารีตประเพณีของชุมชนแล้วชาวบ้านไม่เคยมองทะเลเป็นสิ่งที่ไม่มีเจ้าของที่ใครจะทำอะไรก็ได้ แต่มองว่าทะเลคือสิ่งที่ชุมชนเป็นเจ้าของ แต่ไม่ใช่เจ้าของในความหมายของการครอบครองเพื่อกีดกันคนอื่น(exclusion) แต่เป็นเจ้าของในการจัดการดูแล ใครจะใช้ก็ได้ แต่ต้องใช้ภายใต้กฎเกณฑ์ตามจารีตประเพณีของชุมชน

ผู้ที่จะมีสิทธิเข้าถึง(access right) หรือเข้าไปใช้ประโยชน์จากทะเลตามกฎหมายจารีตประเพณีนั้นมีสิทธิกำกับอยู่หลายลักษณะ

ผู้ที่มีสิทธิเข้าไปใช้ทะเลสาบนั้นพบว่าต้องเป็นสมาชิกของชุมชนรอบทะเลสาบ ไม่มีใครเลยที่ออกไปทำประมงในทะเลสาบโดยไม่ได้เป็นสมาชิกของชุมชนประมงชุมชนใดชุมชนหนึ่ง ชาวประมงอาวุโสในทุกชุมชนจะพูดไปในทำนองเดียวกันว่า “ในเลไม่มีใครเลย มีแต่พวกเราทั้งเพ” ซึ่งการเป็นสมาชิกชุมชนนี้พบว่าประการแรกเป็นสิทธิโดยการเกิด คือใครเกิดในชุมชนประมงพื้นบ้านใดก็ได้สิทธิในการเป็นสมาชิกของชุมชนนั้นทันที และก็เป็นผู้มีสิทธิทำประมงในทะเลสาบทันที แต่สิทธิในการเป็นสมาชิกชุมชนนี้ก็มีควมยืดหยุ่นที่จะให้คนข้างนอกเข้ามาได้ ด้วยหลักการสิทธิของผู้อยู่อาศัย โดยพบว่าคนต่างถิ่นต่างอาชีพที่ต้องการเข้ามาทำประมงก็ต้องเข้ามาเป็นสมาชิกของชุมชนประมงเสียก่อน ซึ่งมีหลายวิธี ได้แก่ การเข้ามาแต่งงานกับคนในชุมชน การย้ายถิ่นมาอยู่ในชุมชน และการมาอาศัยอยู่กับญาติในชุมชน ซึ่งรวมเรียกรวมได้มาซึ่งสิทธิของคนกลุ่มนี้ว่าสิทธิของผู้อยู่อาศัย

แม้แต่การเปิดประมุลพื้นที่ทำประมงในทะเล เช่น พื้นที่การวางโพงพาง ยอยก การเก็บไข่เต่า ก็พบว่ามีแต่คนในชุมชนบริเวณนั้นเท่านั้นที่เข้ามายื่นประมุล ไม่มีคนจากภายนอกเข้ามายื่นประมุลเลย

แต่สิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรในฐานะสมาชิกของชุมชนไม่ได้หมายความว่าชุมชนแต่ละชุมชนจะอยู่โดดๆและมีกฎเกณฑ์ของตนเองได้โดยเฉพาะ เพราะมักมีชุมชนหลายชุมชนมาตั้งอยู่เพื่อใช้ฐานทรัพยากรเดียวกัน โดยเฉพาะกรณีของทะเลยิงเห็นชัดเจน เพราะไม่มีชุมชนใดสามารถหากินอยู่เฉพาะหน้าบ้านของตนได้ เนื่องจากสัตว์ทะเลเคลื่อนที่ไปมาได้ตลอด ช่วงหนึ่งอาจจะขึ้นมากที่หน้าชุมชนหนึ่ง อีกช่วงหนึ่งอาจจะไปขึ้นมากที่อีกหน้าชุมชนหนึ่ง ดังนั้นแบบแผนการทำมาหากินของชาวประมงก็คือพวกเขาจะเคลื่อนตัวไปหากินที่หน้าชุมชนอื่นๆได้ตลอดเวลา ซึ่งโดยทั่วไปแล้วชาวประมงในแต่ละชุมชนจะเคลื่อนตัวไปไหนได้ไม่ไกลนักเพราะยานพาหนะที่มีอยู่ที่ต้องอาศัยแรงคนเป็นหลักไม่อำนวยให้เขาเดินทางได้ไกลมาก รวมทั้งเครื่องมือประมงที่เขาใช้ก็เหมาะแก่ระบบนิเวศในแต่ละย่าน ดังนั้นจึงพบว่าชาวประมงส่วนใหญ่ในแต่ละเขตทะเลสาบก็มักจะอยู่ในเขตของตน เช่น ชาวประมงที่หากินอยู่ในเขตทะเลสาบตอนล่างก็มักไม่ขึ้นไปยังเขตตอนกลางหรือตอนบน เนื่องจากหากินต่างกัน เพราะอยู่กันคนละระบบนิเวศ สัตว์น้ำที่จับจะต่างกัน เครื่องมือที่ใช้ก็ต่างกัน แต่ก็มีบ้างในบางชุมชนที่ชาวบ้านบางส่วนมีแรงกดดันให้ต้องไปหากินในเขตชุมชนที่ห่างไกลออกไป

ประเด็นสำคัญอยู่ตรงที่ว่าการเคลื่อนตัวไปหากินยังหน้าชุมชนต่างๆเป็นการไปที่รู้กันทั่ว ใครมาจากไหน เจ้าของชุมชนก็รู้ คนจากชุมชนอื่นที่มากินอยู่หน้าชุมชนดังกล่าวก็รู้ ไม่มีประมงคนไหนที่ไม่มีหัวนอนปลายเท้า หรือไม่รู้ว่าเป็นใครมาจากไหน ซึ่งเท่ากับว่ายังคงใช้หลักการเข้าถึงทะเลโดยการเป็นสมาชิกของชุมชนเช่นกัน เพียงแต่ว่าลักษณะนี้เป็นการยอมรับของคนที่เป็นเครือ

ชายชุมชนซึ่งกันและกัน ดังนั้นจึงปรากฏว่าในท้องทะเลที่ทำมาหากินอยู่นั้นไม่มีใครไม่รู้จักใคร และไม่มีใครไม่ตกทายใคร

การเคลื่อนตัวไปหากินยังต่างชุมชนบนพื้นฐานของการยอมรับความเป็นสมาชิกของชุมชนประมงชุมชนใดชุมชนหนึ่งนี้เป็นการกระทำที่ฝ่ายเจ้าของบ้านเต็มใจยอมรับ เพราะวันนี้เขามาบ้านเราวันหน้าเราอาจไปบ้านเขาบ้าง ส่วนผู้มาเยือนก็ต้องแสดงตัว ดังจะเห็นว่าถ้าหากจำเป็นต้องหากินอยู่จริงนั้นหลายวัน และเป็นชุมชนที่อยู่ใกล้เคียงกว่าจะเดินทางกลับชุมชนของตนได้แบบไปกลับ หากผู้มาเยือนก็จะเข้าไปจอดเรือพักอยู่บริเวณหน้าชุมชนนั้น ไม่มีใครไปซุ่มแอบนอนอยู่ที่ไหนโดยไม่มีใครรู้ ฝ่ายเจ้าของบ้านก็จะเข้ามาต้อนรับด้วยการพูดคุย บางครั้งก็นำอาหารมาแบ่งปันกัน บางคนอาจสนิทกันถึงขึ้นเชิญขึ้นไปนอนบนบ้าน

การเคลื่อนตัวไปทำมาหากินยังชุมชนอื่นนั้นมีทั้งลักษณะที่ไปแบบชั่วคราวและไปแบบค่อนข้างถาวร เช่นพบว่า ชาวบ้านจากหัวเขาแดงกลุ่มใหญ่ซึ่งอยู่ทะเลสาบตอนล่างได้นำลูกเมียขึ้นไปตั้งหลักแหล่งอยู่ชายทะเลหน้าบ้านทะเลน้อย ซึ่งอยู่ทะเลสาบตอนบน โดยปลูกที่พักชั่วคราวที่เรียกว่าขนาเป็นที่อยู่อาศัย โดยจะไปตั้งแต่ประมาณเดือน 7 และกลับเดือน 10 การไปหากินลักษณะนี้เกิดขึ้นได้เพราะทั้งสองฝ่ายรู้จักกันว่าเป็นใครมาจากไหน และการไปตั้งหลักแหล่งชั่วคราวดังกล่าวก็ทำโดยการรู้เห็นของเจ้าบ้าน

สิทธิโดยการเกิดนั้นยังมีความหมายกว้างกว่าการเป็นสมาชิกชุมชน แต่ยังรวมถึงสิทธิที่จะสืบทอดสิทธิบางอย่างจากบิดามารดา ซึ่งในกรณีของทะเลสาบสงขลาพบว่าสิทธิในการวางเครื่องมือบางอย่างซึ่งมีความถาวร ที่สำคัญได้แก่ โพงพาง ยอยก(บาม) เจ้าของจะจองสิทธิในที่นั้นแบบทรัพย์สินส่วนบุคคล แต่ว่าสิทธินี้เป็นสิทธิที่เกิดจากการใช้ประโยชน์ ตรานใดที่ยังใช้ประโยชน์อยู่ก็ยังมีสิทธิ หากเลิกใช้ประโยชน์ก็หมดสิทธิ และผู้อื่นสามารถมาใช้ต่อได้ ถ้าหากรุ่นพ่อแม่เสียชีวิตแล้วรุ่นลูกประสงค์จะทำต่อก็สามารถถือสิทธิต่อได้ทันทีในลักษณะเดียวกับการสืบทอดก ซึ่งในความเป็นจริงพ่อแม่มักจะจัดแจงเรื่องนี้ไว้เรียบร้อยแล้ว หรือไม่พี่น้องก็รู้จักกันว่าพี่น้องคนใดจะได้รับสิทธินี้ต่อจากพ่อแม่ ในชุมชนมุสลิมพบว่าบางครั้งพ่อแม่ไม่ได้จัดแบ่งให้ลูกไว้ และพี่น้องตกลงกันไม่ได้ ก็จะใช้หลักการทางศาสนาตัดสิน โดยผู้นำทางศาสนาเป็นผู้ดำเนินการ

นอกจากนี้ยังมีสิทธิอีกประการหนึ่งที่แทรกเข้ามาเป็นรายละเอียดเพิ่มเติมเรียกว่าสิทธิในการแบ่งปัน(shared right) ซึ่งหมายความว่าชาวบ้านทั่วไปมีสิทธิที่จะได้รับการแบ่งปันจากผู้ที่ได้รับสิทธิส่วนตัวในที่ที่วางเครื่องมือถาวร(fixed gear) เช่น พบว่าในการวางโพงพาง และยอยกที่คลองปากกรอ อ.ควนเนียง จ.สงขลา ซึ่งโดยทั่วไปเจ้าของก็จะได้สิทธิแบบถาวรดังที่กล่าวมาแล้ว แต่หากว่าเจ้าของเก็บเครื่องมือขึ้นชั่วคราววันใด เช่น เอาขึ้นไปซ่อมแซม หรือเห็นว่าเป็นช่วงที่ได้ผลไม่ดี หรืออื่นๆ ผู้คนอื่นสามารถที่จะไปใช้ที่บริเวณนั้นได้ และสามารถยัดคันยอหรือเสาโพงพางของเจ้าของเดิมได้ด้วย โดยไม่ต้องบอกเจ้าของเดิม และเจ้าของเดิมจะห้ามไม่ได้ด้วย ส่วนใครจะได้สิทธิดัง

กล่าวก็ขึ้นอยู่กับว่าใครมาพบก่อน จะใช้สิทธิการจองก่อนไม่ได้ หรือเจ้าของจะสงวนสิทธิอนุญาตให้เฉพาะคนใกล้ชิด หรืออนุญาตให้ใช้เฉพาะคนก็ได้เช่นกัน แต่ภายใต้ข้อแม้ว่าเมื่อเจ้าของกลับมาใช้เมื่อไร ผู้มาใช้ชั่วคราวจะต้องเก็บเครื่องมือของตนทันที ลักษณะเช่นนี้จะเห็นได้ว่าผู้ครอบครองสิทธิได้สิทธิในลักษณะทรัพย์สินส่วนบุคคล(private property)ในระบบการจัดการตามประเพณีของชุมชนนั้นสิทธิลักษณะนี้ไม่ใช่สิทธิเด็ดขาดสมบูรณ์(absolute right) แต่เป็นสิทธิที่ต้องยอมแบ่งปันสิทธิบางอย่างให้แก่ส่วนรวม ซึ่งเป็นลักษณะของสิทธิเชิงซ้อน นั่นเอง

สิ่งที่จะช่วยยืนยันถึงการไม่มีสิทธิโดยสมบูรณ์เด็ดขาดดังกล่าวคือ ผู้ที่ครอบครองที่ในทะเลในลักษณะสิทธิส่วนบุคคลดังกล่าวจะไม่สามารถสิทธิในการขายหรือให้เช่า คือไม่สามารถจะเอาที่ที่ได้สิทธินั้นไปขายหรือให้คนอื่นเช่าได้ ไม่ว่าจะเป็นที่วางเครื่องมือประเภทใดก็ตาม

3. กฎเกณฑ์

กฎเกณฑ์ (rules) เป็นมโนทัศน์ที่เกี่ยวข้องกับสิทธิ กล่าวคือสิทธิจะมีความหมายได้จะต้องมีกฎเกณฑ์ในการปฏิบัติเกี่ยวกับสิทธินั้นๆ ซึ่งจะเป็นกฎเกณฑ์เกี่ยวกับการได้สิทธิ หรือการห้าม ซึ่งจากการศึกษาการใช้ทรัพยากรทะเลของชุมชนประมงพื้นบ้านรอบทะเลสาบสงขลาพบกฎเกณฑ์ที่เกี่ยวข้องหลายอย่างได้แก่

3.1 กฎเกณฑ์การใช้ประโยชน์

กฎเกณฑ์ข้อนี้นับเป็นกฎเกณฑ์พื้นฐานที่บ่งชี้ลักษณะเฉพาะหรือตัวตนของระบบการจัดการทรัพยากรตามประเพณีของชุมชน คือเมื่อใครใช้เครื่องมือจับสัตว์น้ำชนิดใดลงตรงพื้นที่ของทะเลสาบตรงไหนนั้นตรงนั้นถือว่าเป็นสิทธิของผู้นั้น แต่ถ้าผู้นั้นเลิกใช้หรือเก็บเครื่องมือเมื่อใดสิทธิที่ว่านี้ก็หมดไป ใครจะมาใช้พื้นที่ตรงนั้นต่อก็ได้ ไม่มีใครสามารถใช้สิทธิจองหรือกักตุนไว้โดยไม่ใช้ประโยชน์ เช่น ชาวประมงลงลอบ ไซ เบ็ด อวน ไม้ตรงไหน ตรงนั้นก็เป็นที่สิทธิของผู้นั้นทันที ไม่มีใครห้ามหรือแก่งแย่งได้ (เว้นแต่จะมีจารีตของชุมชนห้ามทำประมงบริเวณนั้น) ถ้าเก็บเครื่องมือประมงขึ้นเมื่อไรก็หมดสิทธิ จะจองไว้ลงวันอื่นอีกไม่ได้

กฎเกณฑ์การใช้ประโยชน์นี้จะเป็นการใช้แบบชั่วคราวก็ได้ หรือใช้แบบระยะยาวก็ได้ การใช้ประโยชน์แบบชั่วคราวคือการใช้ประโยชน์ในระยะสั้นๆแบบครั้งต่อครั้ง ใช้เสร็จแล้วก็เก็บเมื่อเก็บแล้วสิทธิการใช้ทะเลตรงนั้นก็หมดไป เช่นการลงอวน ไซ ลอบ เบ็ด แห สุ่ม

การใช้ทะเลระยะยาว หมายถึงบุคคลจะได้สิทธิในการใช้ทะเลแบบต่อเนื่องยาวนานตลอดไปตราบที่ยังใช้ประโยชน์อยู่ และลูกหลานสามารถใช้ได้ต่อไปในลักษณะของการสืบทอดได้ด้วย การให้สิทธิลักษณะนี้จะใช้กับเครื่องมือที่ยากต่อการเก็บและตั้งใหม่ในแต่ละครั้ง จึงมีผู้ได้สิทธิระยะยาวที่จะตั้งเครื่องมืออยู่ตรงนั้น เช่น โพงพาง ยอยก โป๊ะ

การได้สิทธิใช้ทะเลระยะยาวนี้แต่เดิมพบว่าไม่ได้มั่นคงหรือระยะยาวเกินไปนัก เพราะเจ้าของเครื่องมือจะต้องเก็บเครื่องมือเสมอๆ เมื่อเก็บเครื่องมือไปแล้วผู้อื่นก็สามารถจะใช้ที่ตรงนั้นได้ทันที เช่น ผู้อาวุโสที่เคยทำโป๊ะในอดีตรื้อไปให้ฟังว่าการตั้งโป๊ะในทะเลนั้นถือว่าทำได้ยาก แต่ว่าก็ทำกันชั่วระยะหนึ่งเท่านั้น “สมัยนั้นออกไปทำไม่เกิน 7 วัน หรือ 15 วัน ก็รื้อถอนแล้ว รื้อถอนแล้วก็หมดสิทธิ...แต่ทุกวันนี้เขาจะเสียแล้ว มันมีเจ้าแล้ว ของใครของมัน”

เมื่อบุคคลได้สิทธิจากการใช้ประโยชน์ดังกล่าวก็หมายความว่าเกิดสิทธิของบุคคลขึ้น บุคคลอื่นจะมาละเมิดหรือว่าแย่งชิงไม่ได้ แต่สิทธิที่เกิดจากการกฎเกณฑ์การใช้ประโยชน์นี้ไม่สามารถนำไปขายหรือให้เช่าได้ ใช้ได้เพียงการใช้ประโยชน์ รวมทั้งการจองไว้เฉยๆเพื่อใช้ประโยชน์ในโอกาสหน้าก็ไม่ได้ด้วย ถ้าเลิกใช้ประโยชน์ก็หมดสิทธิ คนอื่นสามารถมาใช้ต่อได้ทันที นอกจากนี้สิทธิที่เกิดจากการใช้ประโยชน์นี้จะต้องอยู่ภายใต้สิทธิการแบ่งปัน(shared) ก่อให้เกิดสิ่งที่เรียกว่าสิทธิเชิงซ้อน คือ มีสิทธิส่วนบุคคลและส่วนรวมซ้อนอยู่บนการใช้ทรัพยากรเดียวกันได้

สิทธิที่เกิดจากการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในทะเลสาบสงขลาอันเกิดจากระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนนี้เริ่มถูกแทรกแซงจากรัฐตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา โดยเปิดให้มีพื้นที่การอนุญาตขึ้นหลายพื้นที่ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่รัฐเก็บค่าอนุญาตให้จับสัตว์น้ำในที่หนึ่งที่ได้ได้แต่เพียงผู้เดียว โดยรัฐใช้วิธีการประมูล เช่น การประมูลพื้นที่การวางโพงพางที่หัวเขาแดง และปากพะยูน การเก็บไข่เต่าที่ อ.นาปะขอ จ.พัทลุง การประมูลที่ตั้งยอยกในบางพื้นที่ ลักษณะเช่นนี้จะเห็นว่าบุคคลได้สิทธิจากการเช่า แต่ว่าก็ยังคงเป็นร่องรอยที่ต่อเนื่องกับระบบการจัดการของชุมชนคือ ยังคงเป็นการเช่าเพื่อใช้ประโยชน์ จะไม่มีการเช่าเก็บไว้เฉยๆ แต่การให้บุคคลได้สิทธิโดยหลักการการเช่าของรัฐนี้ส่งผลให้สิทธิการแบ่งปัน(shared right)ค่อยๆหมดไป เพราะผู้ประมูลได้เริ่มคิดถึงสิทธิเด็ดขาดในช่วงเวลาที่ตนประมูลได้ เพราะต้องเสียเงินให้แก่รัฐ ในที่สุดสิทธิการแบ่งปันก็หมดไปในพื้นที่การประมูลดังกล่าว

ในนิราศัตตประวัติ เขียนในปี 2457 ซึ่งเป็นช่วงต้นรัชกาลที่ 6 ได้บันทึกถึงพื้นที่การประมูลโพงพางบริเวณหน้าหัวเขาแดงไว้ว่ามีอาณาเขตกว้างขวาง และเจ้าของจะมีความรู้ดีถือว่าเป็นสมบัติส่วนตัวที่ห้ามใครมาล่วงล้ำเกี่ยวข้องกับค่อนข้างมาก ดังตอนหนึ่งว่า

มีเคหามากสร้าง	ตามชาย เขาเฮย
ชนชาติมลายูหมาย	มุ้งยั้ง
โพงพางซุบยอราย	เลี้ยงชีพ เขานา
แต่น่าเขาบ่อปลั่ง	กระทั้งหน้าเกาะยอ
เรือไม่รอเข้าสู่	สงขลา
เมื่อสุดแสงสุริยา	เยี่ยมแล้ว
ต้องดูช่องโคลคลา	ให้ตลอด

มีเงินไม่แคล้ว	ตลาดพันโพพาง
หากโพพางขาดต้อง	แตกยับ
จำเกิดพิพาทกับ	แขกไซรั
ผิดว่าเรื่องไม่ระงับ	เพียงพูด กันนา
เขาอาจฟ้องศาลให้	วินิจฉัยคดี

ถ้าเปรียบเทียบกับพื้นที่วางโพพางที่ไม่ใช่พื้นที่ประมูล รัฐยังคงเก็บภาษีเครื่องมือเช่นเดียวกับเครื่องมือจับสัตว์น้ำทั่วไป พบว่าชุมชนยังสามารถรักษาสติการแบ่งปันไว้ได้ และปัจจุบันก็ยังคงพอเหลืออยู่ เช่น พื้นที่การวางโพพางที่คลองปากกรอ ที่เจ้าของพื้นที่ที่สืบทอดมรดกมาจากบรรพบุรุษยังคงมีการเก็บโพพางขึ้นบางช่วง และผู้อื่นสามารถมาใช้ที่ตรงนั้นได้ ในขณะที่หัวเขาแดงไม่เหลือร่องรอยสิทธิการแบ่งปันหลงเหลืออยู่เลย

3.2 กฎเกณฑ์ผู้อยู่ใกล้

การได้สิทธิว่าผู้ใดจะสามารถลงเครื่องมืออะไร ตรงไหน ได้ก่อนคนอื่นนั้น มีกฎเกณฑ์อย่างหนึ่งที่ปฏิบัติกันอยู่คือกฎเกณฑ์ผู้อยู่ใกล้ ซึ่งพบในกรณีของการลงเครื่องมือแบบประจำที่(fixed gear) และต้องลงอย่างถาวรหรือกึ่งถาวร เช่น โพพาง ยอยก โมระ โป๊ะ รวมทั้งที่จอดเรือริมฝั่งหรือในคลอง ถ้าบริเวณที่จะลงเครื่องมืออยู่นั้นอยู่หน้าชุมชนใด หรือใกล้ชุมชนใด คนจากชุมชนนั้นจะมีสิทธิในการลงเครื่องมือหรือใช้ที่จอดเรือก่อนคนจากชุมชนอื่น และแม้แต่สิทธิการแบ่งปันที่เกิดจากการได้สิทธิขณะเจ้าของเดิมเลิกใช้เครื่องมือในบริเวณนั้นชั่วคราวนั้นก็มีแต่คนในชุมชนเท่านั้นที่ได้สิทธินี้

นอกจากนี้ยังพบว่าในชุมชนเดียวกันทะเลอยู่ตรงหน้าบ้านใครหรือใกล้บ้านใครผู้นั้นก็จะได้สิทธิในการวางเครื่องมือตรงนั้นก่อนคนอื่น ยกเว้นผู้นั้นไม่ประสงค์จะใช้เครื่องมือหรือลงเครื่องมือหน้าบ้านตน คนอื่นก็อาจจะมาขอลงเครื่องมือได้

กฎเกณฑ์ลักษณะนี้ยังคงพอเห็นได้ในปัจจุบันที่การเลี้ยงปลากระชังเกิดขึ้นมาก ซึ่งการตั้งกระชังเลี้ยงปลานี้ก็จะใช้กฎเกณฑ์ผู้อยู่ใกล้เช่นเดียวกัน

3.3 กฎเกณฑ์ผู้มาก่อน

สิทธิผู้มาก่อน(first-come's rule) หมายความว่าใครมาก่อนก็มีสิทธิที่จะใช้ทะเลตรงนั้นก่อน ผู้อื่นจะมาแย่งไม่ได้ ไม่ว่าจะเป็นผู้นำหรือผู้มีอำนาจสักเพียงใดก็ตาม ชาวประมงทุกชุมชนล้วนเล่าตรงกันในลักษณะว่า “ถ้าเห็นเขาลงอยู่แล้ว เราต้องเลียงไป จะไปลงทับไม่ได้” ด้วยกฎเกณฑ์ผู้มาก่อนนี้ ใครมาก่อนจึงแสดงสิทธิการใช้ทะเลของตนไว้ให้ผู้อื่นรู้ ผู้อื่นเมื่อเห็นก็จะเลียงไปลงเครื่องมือที่อื่น ชาวประมงจะแสดงสิทธิโดยการทำเครื่องหมายต่างๆไว้ ในเวลากลางวันก็จะใช้ธง เสากิ่งไม้ ทุ่น ในเวลากลางคืนก็จะใช้ตะเกียงลอยอยู่เป็นระยะ

นอกจากการยอมรับสิทธิของผู้มาก่อนนี้ด้วยการไม่แย่งที่ลงเครื่องมือดังกล่าวแล้ว ชาวประมงยังรู้ว่าตนเองควรจะไปลงเครื่องมือในระยะห่างเท่าใดถึงจะไม่ละเมิดสิทธิของผู้มาก่อน โดยพิจารณาจากหลักการสำคัญ 2 ประการ คือ ประการแรก จะต้องไม่ทำให้ผู้ลงเครื่องมืออยู่เดิมเสียประโยชน์จากการลงเครื่องมือของผู้มาทีหลัง เช่น จะไปดักทางเดินของปลาไม่ได้ ประการที่สอง จะทำให้เครื่องมือของผู้ลงหลังลอยมาพันเครื่องมือของผู้ที่ลงอยู่ก่อนไม่ได้

3.4 กฎเกณฑ์เกี่ยวกับเครื่องมือ

เมื่อทุกคนได้สิทธิในการใช้ทะเลมาไม่ว่าจะด้วยวิธีการใด ไม่ได้หมายความว่าความสามารถใช้ทะเลได้เลย เพราะต้องอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์เกี่ยวกับเครื่องมือด้วย โดยระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนประมงรอบทะเลสาบสงขลาพบว่าชาวบ้านจะมีสิทธิจับสัตว์ทะเลก็ต่อเมื่อใช้เครื่องมือที่ไม่ทำลายความอุดมสมบูรณ์ของทะเล โดยจุดเน้นของการควบคุมอยู่ที่ต้องจับปลาที่โตได้ขนาดแล้ว ดังจะเห็นได้ว่าเครื่องมือส่วนใหญ่ของประมงพื้นบ้านจะเป็นเครื่องมือที่มุ่งจับสัตว์น้ำเฉพาะอย่าง โดยมีชื่อระบุชัดเจนว่าเป็นเครื่องมือจับอะไร เช่น ไชปู อวนปลากะพง อวนปลากุเลา อวนกุ้ง ฯลฯ และเครื่องมือประเภทต่างๆ เหล่านี้จะต้องมีตาห่างที่มุ่งจับเฉพาะสัตว์น้ำตัวโต การกำหนดเช่นนี้ทำให้ชาวบ้านไม่มีเครื่องมือที่จับสัตว์น้ำโดยไม่จำแนกแยกแยะว่าเป็นสัตว์น้ำอะไร และขนาดไหน

แต่เดิมกฎเกณฑ์นี้จะมีความหมายมาก เพราะจะเห็นได้ว่าชาวประมงส่วนใหญ่ในแต่ละชุมชนจะมีน้อยคนที่มีเครื่องมือพิเศษที่มีประสิทธิภาพสูงกว่าคนอื่นอย่างชัดเจน แม้ว่าเขาอาจจะซื้อหาได้ก็ตาม ประมงพื้นบ้านจะมีเครื่องมือคล้ายๆ กัน เรื่องที่ออกทะเลก็เป็นแบบเดียวกัน ขนาดเท่าๆ กัน

นอกจากการควบคุมเรื่องขนาดของสัตว์น้ำที่จะจับแล้ว ระบบการจัดการของชุมชนยังควบคุมในเรื่องความจำเป็นในการใช้ประโยชน์ด้วย ดังจะเห็นว่าเครื่องมือของชาวบ้านในการจับสัตว์น้ำนั้นส่วนใหญ่จะเป็นเครื่องมือที่จับสัตว์น้ำในปริมาณจำกัด ถ้าจะจับให้ได้มากก็ต้องทำงานหนักเพิ่มขึ้น ซึ่งส่วนใหญ่คนในสมัยก่อนก็จะจับแต่พอดี เพราะการต้องการปริมาณเพิ่มนอกจากจะทำงานหนักเพิ่มขึ้นแล้วยังไม่รู้จะนำไปทำอะไร เพราะตลาดการซื้อขายสัตว์น้ำนั้นแคบ นอกจากนี้ชาวบ้านจะถูกควบคุมไม่ให้จับสัตว์น้ำที่ไม่ได้ใช้ประโยชน์ เช่น จะพบคำบอกเล่าของชาวประมงอยู่เนืองๆ ว่าสมัยก่อนเคยมีปลาฉลาม ปลาโลมา มาว่ายเล่นอยู่ใกล้ๆ กับที่พวกเขา กำลังจับสัตว์น้ำ อยู่ แต่ไม่มีใครเคยคิดที่จะจับปลาพวกนี้ เพราะไม่รู้จะเอามาใช้ประโยชน์อะไร

ชาวประมงจะเคร่งครัดในหลักการไม่จับสัตว์ที่ไม่ใช้ประโยชน์ ซึ่งจะเห็นถึงความคิดเช่นนี้ได้กลายเป็นอุดมการณ์ของชาวประมงในเขตลุ่มทะเลสาบไป โดยได้ยกระดับของการไม่ยุ่งเกี่ยวกับสัตว์ที่ไม่ใช้ประโยชน์ให้เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ดังจะเห็นถึงความเชื่อเรื่อง “ทวด” ซึ่งมีอยู่ทั่วไปนั้น ทวดส่วนใหญ่เป็นจระเข้ ซึ่งชาวประมงจะเคารพนับถือทวดดังกล่าว และไม่ปฏิบัติฝ่าฝืนหลักความเชื่อที่สืบทอดกันมา การที่จะเข้กลายเป็นทวดได้นั้น ไม่ใช่เพราะจะเข้เป็นสัตว์ที่น่ากลัว

อย่างเดียว แต่เป็นเพราะเป็นสัตว์ที่ชาวประมงไม่ได้ใช้ประโยชน์ด้วย แต่ทั้งนี้ไม่ใช่เพราะชาวประมงจับจะเข้าไม่ได้จึงยกให้เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ไป เพราะชาวประมงล้วนยืนยันตรงกันว่าหากจะจับกันจริงๆ ก็จับได้ แต่ไม่รู้จะจับมาทำอะไร จึงไม่แปลกแต่อย่างใดที่จะพบว่าสัตว์ทะเลที่ชาวประมงใช้ประโยชน์ได้ จะไม่มีโอกาสกลายเป็นทวดเลย

หลักของการกำหนดสิทธิในการใช้ทะเลโดยจำกัดเครื่องมือดังกล่าวนี้ทำให้ระบบการทำประมงแบบพื้นบ้านต้องอยู่ภายใต้เงื่อนไขของทะเล คือ ยังเป็นเครื่องมือประเภทดักจับเป็นหลัก หรือเป็นประเภทไล่จับก็เป็นเครื่องมือง่ายๆ ปฏิบัติการณ์ในขอบเขตแคบๆ และด้วยประสิทธิภาพที่ต่ำ เช่น อวนลอย แห รวมทั้งในบางฤดูก็ต้องหยุดทำประมงเพราะไม่อาจสู้กับคลื่นแรงได้ รวมทั้งยังต้องขึ้นอยู่กับอิทธิพลของกระแสน้ำด้วย

3.5 กฎเกณฑ์ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าของเรือกับลูกเรือ

เนื่องจากความสัมพันธ์สำคัญของคนในชุมชนที่ทำมาหากินในทะเลก็คือคนที่มีปัจจัยทางการผลิตกับคนที่ไม่มียปัจจัยการผลิต ซึ่งก็คือเรือและ/หรือเครื่องมือ เพราะปัญหานี้จะส่งผลต่อการเข้าถึงทะเลได้ไม่เท่าเทียมกัน และอาจนำไปสู่ความขัดแย้งในเชิงเอาัดเอาเปรียบ คือคนที่มีปัจจัยการผลิตอาจเอาเปรียบคนที่ไม่มียปัจจัยการผลิต ซึ่งลักษณะเช่นนี้จะขัดแย้งต่อรากฐานของสังคมที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานการช่วยเหลือซึ่งกันและกันและระบบเครือญาติ ชุมชนจึงพยายามสร้างกฎเกณฑ์ความสัมพันธ์ในเรื่องนี้ไว้ คือ **ประการแรก** ชุมชนมีหลักประกันให้ทุกคนออกทะเลได้แม้จะไม่มีเรือหรือเครื่องมือ โดยผู้ที่มีเรือจะต้องรับผู้ที่ไม่มียเรือออกไปด้วย จะทำเพิกเฉยไม่ได้ กรณีนี้จะเห็นได้ชัดเจนว่าในชุมชนที่มีแรงงานมาก จะมีรูปแบบการออกทะเลในลักษณะที่ครัวเรือนที่มีเรือจะออกทะเลโดยการรับคนจากครอบครัวอื่นเป็นลูกเรือ ในขณะที่จะปล่อยให้ภรรยาอยู่บ้าน ส่วนชุมชนที่มีแรงงานน้อย เช่น ชุมชนดั้งเดิมหรือชุมชนขนาดเล็กจะเห็นว่าภรรยาจะออกทะเลไปด้วยกับสามี ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการทำประมงในทะเลสาบที่คนไม่ต้องออกทะเลไกลจากชุมชนมากนัก และทะเลไม่น่ากลัวอย่างทะเลนอก ผู้หญิงสามารถออกทะเลได้ แต่ชุมชนที่มีแรงงานมากไม่ใช่ผู้หญิงออกทะเลก็เนื่องจากว่ามีกฎเกณฑ์ชุมชนที่ต้องนำผู้ที่ไม่มียเรือออกไปในทะเลด้วย ผู้หญิงในชุมชนลักษณะนี้จึงมีงานอย่างอื่นในในการทำประมงแทนการออกทะเล เช่น การปะชุนเครื่องมือ เป็นต้น

ในกรณีของการนำแรงงานในชุมชนออกไปด้วยนั้นพบว่าแม้เมื่อลูกของเจ้าของเรือโตขึ้น หากลูกเรือเดิมยังจำเป็นต้องอยู่ต่อ ลูกคนดังกล่าวก็จะไปหาเรือลำอื่นเพื่อไปเป็นลูกเรือหาประสพการณ์ จะเข้าไปแทนลูกเรือคนไหนคนใดในลำของพ่อไม่ได้ เว้นเสียแต่ลูกเรือคนใดคนหนึ่งประสงค์จะออกเอง ซึ่งก็มีอยู่เสมออยู่ที่ลูกเรือเห็นเป็นจังหวะดีที่ลูกเจ้าของเรือโตพอที่จะออกทะเลได้ก็ถือโอกาสออกไปหาประสพการณ์ใหม่ เช่น พ่อจะจัดหาเรือของตนเองได้ เพราะความผูกพันในเรื่องแรงงานออกทะเลดังกล่าว ลูกเรือก็มีความผูกพันในแง่ที่ไม่ทิ้งเรือไปง่ายๆ เพราะจะเท่ากับปล่อยให้เจ้าของเรือมีปัญหาในแง่การมีลูกเรือออกทะเล

ประการที่สอง ชุมชนจะมีหลักประกันในเรื่องค่าตอบแทนแรงงานหรือลูกเรือ จะขึ้นอยู่กับเจ้าของเรือไม่ได้ ดังจะเห็นว่าในทะเลแต่ละย่านที่ชุมชนต่างๆทำมาหากินเหมือนกันจะมีระบบการตอบแทนลูกเรือเหมือนกันหมดไม่ว่าจะเป็นชุมชนพุทธหรือมุสลิม ชุมชนในเขตทะเลอื่นเมื่อเปรียบเทียบกับกันก็จะคล้ายๆกัน ซึ่งมีอยู่ 2 ระบบใหญ่ๆ คือระบบที่ลูกเรื่อนำเครื่องมือของตนออกไปเอง กับระบบที่ทั้งเรือและเครื่องมือเป็นของเจ้าของเรือ ระบบแรกทุกคนจะช่วยกันลงเครื่องมือของแต่ละคนผลิตที่ได้จะแบ่งเท่าๆกันทั้งเจ้าของเรือและลูกเรือ ระบบที่สองจะแบ่งผลผลิตหรือเงินที่ได้จากการขายผลผลิตกันเป็นสัดส่วน โดยลูกเรือทุกคนจะได้เท่ากัน เจ้าของเรือจะได้ส่วนแบ่งมากกว่าเล็กน้อย

ประการที่สาม ชุมชนจะมีกฎเกณฑ์ไม่ใหักระบวนการของการใช้แรงงานดังกล่าวเกิดความตึงเครียด จึงมีกฎเกณฑ์ห้ามเจ้าของเรือแย่งลูกเรือกัน หรือเสนอค่าตอบแทนมากกว่าลำอื่น ในขณะเดียวกันลูกเรือก็จะต่อรองค่าตอบแทนให้พิเศษกว่าที่เป็นอยู่ทั่วไปก็ไม่ได้ ลักษณะเช่นนี้พบว่าในระยะหลังที่เกิดอวนล้อมขนาดใหญ่ ซึ่งต้องใช้แรงงานมากกว่า 10 คนขึ้นไป ในบางชุมชน เช่นที่บ้านลำปำ(ปัจจุบันอยู่ในเขต ต.ลำปำ อ.เมือง จ.พัทลุง)ไม่สามารถหาแรงงานในหมู่บ้านได้เนื่องจากทุกคนมีเรือออกแล้ว เจ้าของเรือต้องไปหาแรงงานจากหมู่บ้านอื่นมาอยู่ประจำ ทั้งที่สามารถจะเสนอผลตอบแทนให้มากกว่าได้ เพราะผลผลิตที่ได้จากอวนล้อมใหญ่จะมากกว่าอวนธรรมดา

ดังนั้นจึงเห็นว่าในระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนแต่เดิมนั้นจึงไม่มีความตึงเครียดหรือความขัดแย้งที่เป็นปัญหาขึ้นมาในเรื่องการใช้แรงงาน

3.6 การกำหนดขอบเขตการทำกิน

กฎเกณฑ์ในเรื่องขอบเขตหรือพื้นที่การทำกินของชาวบ้านที่หากินในทะเลนั้นไม่สามารถกำหนดเป็นเขตตายตัวได้อย่างผืนดิน หรือป่า เพราะสัตว์ทะเลสามารถเคลื่อนย้ายไปได้ตลอดเวลา ดังนั้นผู้หากินในทะเลจึงต้องเคลื่อนย้ายแหล่งทำกินไปได้กว้างขวาง แต่ว่าเป็นความจริงโดยธรรมชาติของทะเลและสัตว์น้ำ สัตว์น้ำก็จะมีธรรมชาติของการวางไข่ การเติบโต และการย้ายถิ่น มีผลทำให้สัตว์น้ำที่มีขนาดที่จะจับได้มีธรรมชาติของการปรากฏตัว ว่าจะปรากฏตัวในช่วงไหนเมื่อไร ดังนั้นในชีวิตจริงแล้วทะเลแต่ละย่านจะมีสัตว์น้ำหลากหลายตามฤดูกาลและมากพอที่จะให้กลุ่มชุมชนในย่านนั้นจะพอทำมาหากินได้ ซึ่งก็สอดคล้องกับการเดินเรือที่ต้องอาศัยแรงงานคนและแรงลม ซึ่งไม่สะดวกที่จะเดินทางไกลเกินไปทุกวัน ดังนั้นความเป็นจริงที่ปรากฏก็คือชาวบ้านในทะเลสาบจะทำมาหากินอยู่ในย่านหรือในถิ่นของตนเป็นหลัก แต่ถนัดดังกล่าวไม่ได้ปรากฏในลักษณะชุมชนใครชุมชนมันแต่เป็นลักษณะของกลุ่มชุมชนที่จะอยู่ในพื้นที่ทะเลที่มีความกว้างขวางเพียงพอ

จึงพบได้ว่าในทะเลสาบสงขลามีการเรียกหรือแบ่งทะเลต่างกันอย่างออกไปถึง 10 ทะเล ได้แก่

ทะเลเกาะยอ ทะเลท่าเสา ทะเลปากกรอ ทะเลปากพะยูน ทะเลคูซุด ทะเลเกาะใหญ่ ทะเลลำปำ ทะเลระโนด ทะเลปากประ และทะเลน้อย

ทะเลดังกล่าวก็คือการปรากฏขอบเขตของการทำมาหากินของชาวบ้านแต่ละถิ่นไว้นั่นเอง การกำหนดเขตของทะเลสาบไม่มีสัญลักษณ์ทางกายภาพเช่น แหลม ภูเขา แนวปะการัง เขตน้ำลึก กำหนดไว้แน่นอน เพราะคนสมัยนั้นไม่ได้นึกถึงขอบเขตทางกายภาพที่เป็นเส้นแบ่งชัดเจนตายตัว แต่อาศัยการเคลื่อนไหวทำมาหากินของกลุ่มชุมชนที่ทำอยู่เป็นประจำเป็นการรับรู้เขตกลายๆ และอาศัยชุมชนที่เก่าแก่หรือที่คนรู้จักกันดีเป็นชื่อเรียกทะเลนั้น ดังชื่อที่กล่าวถึงข้างต้น ไม่มีการเรียกชื่อทะเลใดตามลักษณะทางกายภาพเลย

การรับรู้เขตทำกินดังกล่าวมีความหมายต่อคนในถิ่นนั้นก็คือรู้ว่าบริเวณนั้นคือเขตทำกินของตน เป็นเขตที่ดินจะต้องหาประโยชน์เพื่อให้สามารถอาศัยทะเลทำกินได้อย่างคนอื่น และเป็นเขตทะเลของบ้านตนที่ทุกคนจะต้องช่วยกันดูแล

แต่ทั้งนี้ก็ไม่ได้หมายความว่าสมาชิกของแต่ละถิ่นจะข้ามเขตของตนไปหากินยังถิ่นอื่นไม่ได้ เพราะปรากฏการณ์ของการข้ามถิ่นนั้นเกิดขึ้นเป็นปกติ เนื่องจากประการแรกในแต่ละถิ่นมักจะมีคนที่ฝากชีวิตไว้กับการจับสัตว์น้ำในทะเลเป็นพิเศษ เนื่องมาจากมีความพร้อมที่จะประกอบอาชีพอื่นน้อย เช่น ไม่มีที่นาหรือมีน้อย หรือขาดทักษะที่จะทำงานฝีมืออย่างอื่น รวมทั้งบางชุมชนจะมีคนทำอาชีพการประมงเป็นหลักเพียงอย่างเดียว ดังที่กล่าวรายละเอียดมาแล้ว ลักษณะเช่นนี้จึงมีการข้ามถิ่นไปเพื่อหาที่ที่จะช่วยให้จับสัตว์น้ำได้มากขึ้น มีทั้งข้ามไปชั่วคราวแบบไปแล้วกลับ มีทั้งต้องไปค้างคืนอยู่หลายวัน และไปตั้งที่พักชั่วคราวอยู่นานนับเดือน การข้ามถิ่นเช่นนี้ก็อยู่ในกระบวนการของการจัดการทรัพยากรของชุมชน เพราะจะมีความสัมพันธ์กันของชุมชนต่างๆ ที่รับรู้สิทธิและกฎเกณฑ์การใช้ทะเลร่วมกัน เขตทะเลแต่ละทะเลจะมีความหมายทางวัฒนธรรมมากกว่าขอบเขตที่เป็นดินแดน หมายความว่า เป็นการกำหนดเพื่อสร้างความสัมพันธ์ของแต่ละท้องถิ่น คือให้ผู้ที่มาจากที่อื่นตระหนักว่าได้เข้ามาในเขตทะเลอื่นแล้ว ตนจะต้องเคารพการมีอยู่ของท้องถิ่นนั้น อันจะนำไปสู่การใช้ทะเลให้เป็นไปตามระบบสิทธิและกฎเกณฑ์ของที่นั้นๆ และความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะที่มีความเป็นมิตรและเอื้ออาทรต่อกัน

ดังนั้นปรากฏการณ์ของเรื่องนี้ก็คือคนที่เข้าไปหากินยังถิ่นอื่นก็จะไปในฐานะที่ใครๆ ก็รู้จักว่ามาจากไหน เพราะส่วนใหญ่คนที่ทำมาหากินอยู่ในทะเลสาบย่านไหน และมักจะไปหากินยังถิ่นไหนก็มักจะดำเนินมาแต่บรรพบุรุษ ดังนั้นคนมักรู้จักกัน ส่วนคนที่เจ้าบ้านอาจยังไม่รู้จักก็จะถูกสอบถามจากเจ้าถิ่นว่ามาจากไหน เป็นลูกหลานใคร หรือไม่ก็ต้องเป็นฝ่ายบอกเอง เช่น เมื่อเจอกันที่กลางทะเลถ้าคนรู้จักกันก็จะทักทายกันถ้าไม่รู้จักก็ถามไถ่กัน เมื่อต้องไปหากินแบบพักอยู่ต่างถิ่น ผู้ที่มาก็จะไปพักอยู่หน้าชุมชนหรือในชุมชนใดชุมชนหนึ่ง ไม่มีใครแอบไปอยู่โดยไม่บอกใครหรือไม่มีความรู้ ซึ่งการกระทำตามครรลองเช่นนี้ เจ้าบ้านก็จะเต็มใจต้อนรับเพราะถือว่าเป็นการมาหากิน

แบบถูกต้องตามประเพณี คือการยอมรับความมีอยู่ของท้องถิ่น และปฏิบัติตามระเบียบกฎเกณฑ์ของท้องถิ่นนั้น ซึ่งการปฏิบัติตามระเบียบกฎเกณฑ์ดังกล่าวก็ไม่ใช่เป็นเรื่องยากเพราะก็เป็นแนวทางเดียวกับที่พวกเขามีประสบการณ์จะมีต่างกันไปบ้างก็เป็นรายละเอียดเล็กน้อย ซึ่งก็สามารถเรียนรู้ได้ไม่ยาก

ดังนั้นในระบบการจัดการทรัพยากรแบบประเพณี ชุมชนต่างๆจึงสามารถรักษาความสมานฉันท์ได้มากแม้จะมีการเชื่อมโยงติดต่อทำมาหากินกันหลายชุมชน

4. การควบคุม

สิทธิจะมีความหมายก็ต่อเมื่อข้อกำหนดต่างๆปรากฏอยู่ในระบบที่ทำให้ทุกคนยอมรับปฏิบัติ และมีการแทรกแซงเมื่อมีการฝ่าฝืน ภายใต้ระบบการจัดการทรัพยากรประมงของชุมชน พบว่าการตรวจตราและการบังคับใช้กฎเกณฑ์จะถูกดำเนินการอยู่ในชุมชนท้องถิ่น โดยผู้ใช้ทะเลจะดูแลตัวเอง ในขณะที่ก็จะถูกคนอื่น ๆ สังเกตดูแลตลอดเวลาด้วย¹⁶

ในระบบการจัดการทรัพยากรประมงของชุมชนรอบทะเลสาบในจารีตแบบเดิมพบว่าเป็นระบบที่เน้นหรือให้ความสำคัญต่อการเข้าใจระเบียบกฎเกณฑ์ของชุมชน และตระหนักรู้ถึงความสำคัญของทรัพยากรและการใช้ทรัพยากรที่ถูกต้อง ไม่เน้นที่การสร้างระบบการลงโทษเพื่อให้คนเกรงกลัว โดยเชื่อว่าความเข้าใจและการตระหนักรู้ดังกล่าวจะทำให้สมาชิกของชุมชนประพฤติปฏิบัติตนในการใช้ทรัพยากรอย่างเหมาะสม

ชุมชนจึงให้ความสำคัญต่อการเรียนรู้และการปลูกฝังทางอุดมการณ์ กล่าวคือสมาชิกจะเรียนรู้ถึงแนวทางการอยู่ร่วมกับคนอื่นและการใช้ทรัพยากรที่เหมาะสมต่อเนื่องมาแต่เด็ก จากการเห็นพ่อแม่ ญาติพี่น้องและคนในชุมชนปฏิบัติ และผ่านการบอกเล่าทั้งจากครอบครัวและคนทั่วไปในชุมชน รวมทั้งการได้ฝึกปฏิบัติจริง โดยในท่ามกลางกระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวสมาชิกของชุมชนก็จะได้รับการปลูกฝังทางอุดมการณ์ไปพร้อมกันด้วย ซึ่งปรากฏออกมาเป็นความเชื่อความศรัทธา ดังที่กล่าวรายละเอียดไปแล้ว

ถึงแม้การปลูกฝังดังกล่าวจะเป็นลักษณะสำคัญของระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชน และกล่าวได้ว่าเป็นวิธีการที่ได้ผล แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า จะได้ผลสมบูรณ์โดยไม่มีปัญหาหรือความขัดแย้งใดๆเลย เพราะปรากฏอยู่เสมอเช่นกันที่มีคนฝ่าฝืน เพียงแต่การฝ่าฝืนดังกล่าวเป็นเรื่องส่วนน้อย และไม่รุนแรง และชุมชนสามารถขจัดปัญหาดังกล่าวให้หมดไปด้วยกระบวนการทางสังคมที่เรียกว่าการแทรกแซงทางสังคม (social sanction) ซึ่งก็ไม่ใช่การลงโทษให้ลำบาก

¹⁶ Kenneth Ruddle. "Traditional community-based coastal marine fisheries management in Vietnam".

อย่างวิธีของระบบกฎหมายในปัจจุบัน แต่เป็นวิธีแทรกแซงให้เกิดความละอาย หรือรู้ตัวว่ากระทำผิด เพื่อจะไม่ทำผิดอีก

กระบวนการของการแทรกแซงทางสังคมเกิดขึ้นเมื่อสมาชิกของชุมชนละเมิดกฎเกณฑ์ที่เข้าใจร่วมกัน ทั้งการละเมิดในชุมชนของตนเอง และระหว่างชุมชน ซึ่งพบว่ามีหลายลักษณะและหลายระดับ โดยอาจจะเริ่มตั้งแต่การถูกต่อว่าจากคู่อริที่ไปกระทำผิดนั้น เช่น หากใครไปลงเครื่องมือประมงใกล้กับเครื่องมือเดิมที่มีคนลงอยู่แล้วมากเกินไป เจ้าของที่ลงก่อนก็จะออกมาต่อว่า และเมื่อคนในชุมชนรู้เรื่องก็จะพูดคุยในเชิงซุบซิบนินทา ตำหนิติเตียน เวทีการพูดคุยประจำของคนในชุมชน เช่น ตามร้านกาแฟ ลานบ้าน ลานมัสยิด ฯลฯ ก็คือเวทีของการนำเรื่องนี้ไปพูดคุย ขยายข่าวต่อๆออกไป ส่งผลให้คนที่ทำผิดเกิดความละอายไม่กล้าทำผิดอีกต่อไป หรือเมื่อพ่อแม่ ญาติพี่น้องรู้เรื่องก็จะช่วยตำหนิติเตียน สั่งสอน ถ้าวิธีนี้ยังไม่ได้ผลก็มีขั้นตอนการพูดคุยตักเตือน ผู้ที่ทำหน้าที่นี้มักจะได้แก่ผู้อาวุโสในชุมชน ซึ่งอาจจะพูดคุยกับผู้ละเมิดกฎเกณฑ์โดยตรง หรือพูดกับพ่อแม่ของผู้ละเมิด ในบางชุมชนถึงกับมีการแทรกแซงผู้กระทำผิดด้วยการไม่พูดคุยด้วย ซึ่งในที่สุดแล้วหากผู้นั้นยังต้องการอยู่ในชุมชนก็ต้องยอมรับในสิ่งที่ตนกระทำผิด หรือไม่ละเมิดกฎเกณฑ์ของชุมชนอีกต่อไป

การที่ผู้ใดจะฝ่าฝืนระเบียบกฎเกณฑ์ของชุมชนก็หมายความว่าเขาจะต้องหลุดพ้นไปจากความเชื่อที่เป็นรากฐานของชุมชนไม่ว่าจะเป็นความเชื่อเรื่องผี พระเจ้า หรือบุญกรรมก็ตาม และต้องไม่กังวลต่อการแทรกแซงของสังคม ซึ่งในที่สุดแล้วก็ยากที่บุคคลจะกล้ากบฏต่อบรรทัดฐานดังกล่าว ทั้งนี้เพราะบริบททางสังคมในขณะนั้นยากที่คนจะอยู่ได้โดยปราศจากอำนาจของความเชื่อและการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน

ขั้นตอนก่อนที่จะมีการแทรกแซงของชุมชนดังที่กล่าวนั้น จะต้องมีส่วนที่เรียกว่าการตรวจตรา หรือกล่าวง่าย ๆ ก็คือชุมชนจะต้องมีกลไกที่ทำให้รู้ได้ว่าใครฝ่าฝืนกฎเกณฑ์ของชุมชนหรือไม่ ซึ่งชุมชนก็ยังคงอาศัยวิถีชีวิตของผู้คนตามปกติเป็นเป็นกลไกของการตรวจตรา โดยมีหลักการง่าย ๆ คือ **ประการแรก**ชาวบ้านจะต้องรู้และรับผิดชอบการกระทำของตน โดยการเรียนรู้ระเบียบกฎเกณฑ์ผ่านการบอกเล่า การสังเกต และการฝึกปฏิบัติจริง **ประการที่สอง**การกระทำของบุคคลจะตกอยู่ภายใต้สายตาของคนอื่นตลอดเวลา เริ่มตั้งแต่การออกเรือเมื่อมีเพื่อนบ้านร่วมออกเรือไปด้วย เพื่อนบ้านก็คือคนคอยสังเกตที่ว่าน หรือเมื่อหากินอยู่ในทะเลก็มีเรือลำอื่นหากินอยู่ในแถบเดียวกันหลายลำ จึงเป็นการยากที่จะทำอะไรแล้วรอดพ้นจากสายตาของเพื่อนบ้าน เมื่อเพื่อนบ้านเห็นก็จะเข้าสู่กระบวนการแทรกแซงทันทีคือว่ากล่าวตักเตือน หรือนำสิ่งที่เห็นไปบอกกล่าวพูดคุยในชุมชน ซึ่งก็จะนำไปสู่การแทรกแซงของชุมชนในวงกว้าง ดังที่กล่าวมาแล้ว

ถ้าพิจารณาภาพรวมทั้งทะเลสาบก็จะเห็นกลไกร้อยต่อกันของระบบการตรวจตราและควบคุมแบบประเพณีดังกล่าว ทั้งนี้ดังที่กล่าวมาแล้วว่าในการทำมาหากินในทะเลสาบนั้นชาวบ้าน

จะรู้ว่าหากินอยู่ในทะเลอะไรใน 10 แห่งดังที่กล่าวมาแล้ว โดยชาวบ้านจะตระหนักว่าขณะนั้นตนกำลังอยู่ในทะเลอะไร ที่กลุ่มชุมชนไหนเป็นเจ้าของ คำว่าเป็นเจ้าของในที่นี้ไม่ใช่ความหมายความเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินอย่างสังคมปัจจุบันเข้าใจ ไม่มีใครคิดว่าทะเลจะเป็นกรรมสิทธิ์ของใครได้ และที่จริงการที่จะบอกว่าทะเลนั้นเป็นของชุมชนใดบ้างนั้นก็เป็นการเข้าใจหลวมๆว่าชุมชนแถบนั้น ไม่มีการกำหนดชัดเจนว่าต้องเป็นชุมชนไหนชุมชนนี้ ทั้งนี้เพราะชื่อดังกล่าวและเจ้าของดังกล่าวปรากฏขึ้น เพื่อสื่อความหมายของยุคสมัยในลักษณะที่แสดงความสัมพันธ์ของการใช้ทะเลและความสัมพันธ์ของคนในท้องถิ่น ไม่ใช่หมายความว่าใครเป็นเจ้าของจริงๆ หมายความว่าเมื่อเราเข้าไปหากินในท้องถิ่นของเขาเราก็ต้องเคารพเจ้าของ โดยไม่ทำลายทรัพยากรที่นั่น และเราต้องมิมิตรไมตรีกับเจ้าของ เมื่อถึงคราวที่คนจากที่นั่นจะไปหากินยังแถบบ้านเราบ้าง เราจะต้องไม่หวงและกีดกันไม่ให้คนอื่นเข้าแถบบ้านเรา

ประเด็นนี้และวิธีการเช่นนี้เป็นวิธีการที่สำคัญดังจะเห็นว่ามี การซ้อนพื้นที่ของการเข้าไปหากินถึง 2 ด้าน ด้านแรกคือชื่อทะเลดังกล่าว และอีกด้านหนึ่งคือชื่อบ้าน หมายความว่าเมื่อเราเข้าไปเราต้องตระหนักทั้งที่เราอยู่ที่ทะเลไหน และหน้าบ้านไหน เช่น เราอยู่ที่ทะเลปากพะยูนเราอาจจะอยู่หน้าบ้านบางม่วง ปากบางนาคราช บ้านเกาะหมาก เป็นต้น

สารนี้ยังถูกเน้นย้ำโดยมุมมองของการเข้าไปในพื้นที่ดังกล่าวด้วย กล่าวคือผู้ที่ออกไปจับสัตว์น้ำไม่ว่าจะไปปรากฏตัวที่ไหน ก็จะไปปรากฏตัวด้วยความตระหนักว่าทุกคนรู้จักตนเองว่าเป็นใคร อยู่บ้านไหน เป็นลูกหลานใคร ไม่มีใครเป็นคนเถื่อนที่ไม่มีใครรู้จัก หากบังเอิญไม่มีคนรู้จัก ก็ได้รับการทักทายและซักถามว่าอยู่บ้านไหน เป็นลูกหลานใคร ไม่มีใครที่ไม่ได้อยู่ในสายตาคนอื่น ลักษณะเช่นนี้ยิ่งช่วยเน้นย้ำให้เห็นชัดเจนว่าใครจะเข้าไปใช้ทะเลที่ไหนนั้น จะต้องเคารพสถานที่และผู้คนที่นั่น เพราะทุกคนล้วนมีปายชุมชนและบรรพบุรุษติดตัวอยู่ด้วยตลอดเวลา

ทั้งนี้ก็มีบ้างที่สมาชิกของชุมชนหนึ่งไปละเมิดกฎเกณฑ์กติกาของชุมชนหนึ่ง แต่ก็พบว่าเขาก็จะถูกการแทรกแซงทางสังคมเช่นกัน เริ่มตั้งแต่คนอื่นที่หากินอยู่ในบริเวณเดียวกันจะว่ากล่าวตักเตือน และพบอยู่เสมอว่าใครไปทำผิดที่ไหนชุมชนของผู้กระทำผิดนั้นก็รู้เรื่องในไม่ช้า เพราะคนทั่วไปมักจะเอาธุระในเรื่องผู้ประพฤติปฏิบัติไม่เหมาะสมโดยการว่ากล่าวหรือฝากข่าวต่อกันไป

กล่าวโดยสรุปก็คือระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนนั้นสามารถดูแลสมาชิกของชุมชนได้อย่างใกล้ชิด และแก้ปัญหาด้วยความไม่รุนแรง บนพื้นฐานที่สามารถผลิตซ้ำความเข้มแข็งของชุมชนด้วย เพราะเป็นระบบที่แก้ปัญหาโดยการมีส่วนร่วมหรือโดยการเอาธุระของคนในชุมชนและเครือข่ายชุมชน รวมทั้งเป็นระบบที่อาศัยสถาบันสังคมมีอยู่เดิมเป็นกลไกในการเรียนรู้และแก้ปัญหา ทำให้สังคมหมู่บ้านสามารถเผชิญปัญหาและแสวงหาทางออกได้อย่างเป็นองค์รวม

ร่องรอยการเปลี่ยนแปลง

ระบบการจัดการของชุมชนรอบทะเลสาบเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรในทะเลสาบดังที่กล่าวมา อาจกล่าวได้ว่าเป็นการพูดถึงภาพเต็มที่เคยเป็นมาในอดีต และยังคงเป็นระบบหลักที่เห็นได้ในช่วงของการกระตุ้นการผลิตหลังเกิดรัฐชาติ

แต่ว่าระบบการจัดการในช่วงนี้ก็ไม่เป็นหนึ่งเดียวดังที่กล่าวมา เพราะวาระรัฐเริ่มเข้าไปแทรกแซงหมู่บ้านมากขึ้น โดยมีเป้าหมายหลักอยู่ที่การเก็บภาษี ซึ่งส่งผลให้เกิดการขยายตัวทางการผลิตตามมา และการค้าก็ขยายตัวมากขึ้น แม้ว่าโดยภาพรวมแล้วระบบความรู้และการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนยังสามารถรักษาพื้นที่ของตนได้อยู่ แต่ก็เริ่มเห็นถึงความหมายต่างๆที่เกิดขึ้นต่างไปจากเดิม ปรากฏการณ์ที่อาจยกตัวอย่างให้เห็นในเบื้องต้นนี้มี 3 เรื่อง คือ การเริ่มปรากฏความขัดแย้งระหว่างส่วนตัวกับส่วนรวมในการเข้าถึงทรัพยากร การเริ่มปรากฏการณ์ความเสื่อมโทรมของทรัพยากร และการเกิดกลุ่มโจรขึ้นมากมายในบริเวณลุ่มทะเลสาบ ซึ่งแสดงให้เห็นร่องรอยของการถอยร่นของระบบการจัดการทรัพยากรที่ควบคุมโดยชุมชน

1. ความขัดแย้งในเรื่องสิทธิ

ความขัดแย้งในเรื่องการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในทะเลสาบสงขลาตามระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนเริ่มได้ชัดเจนจากกรณีที่รัฐเปิดประมูลภาษีในการทำประมงขึ้นหลายแห่งในที่นี้จะยกตัวอย่างการประมูลภาษีการวางโพงพางที่บ้านหัวเขา โดยที่บ้านหัวเขาเป็นชุมชนที่ทำประมงมาแต่เดิม และสามารถอยู่ได้ด้วยในการทำประมงเป็นหลัก จากการที่อยู่ใกล้เมืองที่เป็นศูนย์กลางการค้าขายอย่างสงขลา เมื่อรัฐใช้วิธีประมูลภาษีในที่วางโพงพาง โดยเปิดให้บุคคลประมูลภาษีแข่งกันเป็นแถวๆ ใครประมูลได้ก็จะได้สิทธิ์ในการทำโพงพาง ณ ที่ตรงนั้นแต่เพียงผู้เดียวในระยะเวลาที่กำหนด เช่น 2 ปี ซึ่งเป็นไปตาม พ.ร.บ.อากรค่าน้ำ ร.ศ. 119 (พ.ศ. 2433) ลักษณะเช่นนี้ส่งผลที่สำคัญคือ ประการแรก เป็นการให้ระบบสิทธิอย่างใหม่ในทะเล คือการให้สิทธิเด็ดขาดกับบุคคลที่จะแสวงหาประโยชน์จากทะเล โดยกีดกันคนอื่นไม่ให้มีสิทธิ์ดังกล่าว ประการที่สอง เป็นวิธีการที่ค่อนข้างเพาะเชื้อความขัดแย้งขึ้นในชุมชน เพราะคนในชุมชนเดียวกันต้องมาประมูลแข่งกัน ซึ่งย่อมมีทั้งผู้แพ้และผู้ชนะ และผู้ที่ประมูลได้แล้วก็จะเบียดเบียนตาให้ทางราชการที่จะมาดำเนินการกับชาวประมงที่แอบทำโพงพางโดยไม่ได้ประมูล เพราะถือว่ามากิดขวางผลประโยชน์ของตนประการหนึ่ง และที่สำคัญคือทางราชการทำให้ชาวบ้านที่ประมูลภาษีชนะเข้าใจว่าพวกตนเท่านั้นที่จะมีสิทธิ์เพราะรัฐรับรอง และพวกตนต้องเสียเงินเพื่อการรับรองนั้น ยิ่งการประมูลต้องเสียเงินในอัตราสูง ความรู้สึกกีดกันผู้ที่แอบเข้ามาทำโพงพางก็ยิ่งมีมากขึ้น คำว่าประมูลภาษีในอัตราสูงนี้ กล่าวได้ว่าสูงมากจริงๆ เช่น เมื่อประมาณ 40 ปีที่แล้วการประมูลภาษีต่อแถวโพงพาง ต้องใช้เงินเรือนหมื่นขึ้นไป

การรักษาผลประโยชน์ของตัวเอง และกีดกันคนอื่น(exclusion) ของชาวหัวเขาที่ประมุขภาชีได้ คงจะมีมากที่สุด และลักษณะเช่นนี้สร้างความไม่พอใจมาสู่คนในถิ่นอื่นพอสมควร แต่ก็ไม่มีใครไปว่าอะไร เพราะถือว่าเป็นการกระทำที่รัฐรับรอง ในนิราศัตตประวัติคำโคลง (พ.ศ.2457) เมื่อผู้เขียนเดินทางมาถึงบริเวณที่ชาวหัวเขาลงโพงพางไว้ได้แสดงความอดัดใจในการกระทำของชาวหัวเขา ที่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวมาก และคอยฟ้องร้องทางการหากใครบังเอิญพาเรือไปชนให้โพงพางเสียหาย แม้ว่านิราศนี้เขียนโดยคนที่มีการศึกษาซึ่งอาจจะไม่ใช่เสียงโดยตรงจากคนในชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา แต่คำบอกเล่าในเรื่องนี้คงมีพอสมควร ผู้เขียนจึงสามารถนำไปสะท้อนประเด็นปัญหาออกมาได้

หากโพงพางแซกต้อง	แตกยับ
จำเกิดพิพาทกับ	แซกไซรั
ฉิวว่าเรื่องไม่ระงับ	เพียงพูดกันนา
เขาอาจฟ้องศาลให้	วินิจฉัยคดี

นอกจากนี้หากพิจารณาในเขตทะเลที่ยังเป็นสาธารณสมบัติ ก็พบว่าในระยะหลังๆเริ่มปรากฏอวนล้อมใหญ่ ซึ่งมุ่งจับสัตว์น้ำในปริมาณที่มาก ผู้อาวุโสในปัจจุบันที่ทันเห็นการปฏิบัติการของอวนล้อมใหญ่ในสมัยนั้นเล่าว่า “จับปลาได้เยอะ ตัวเล็กตัวน้อยติดหมด” แต่การเกิดขึ้นของอวนล้อมดังกล่าวก็สามารถหลุดพ้นจากการแทรกแซงของชุมชนในเรื่องการทำลายทะเล

ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะว่ากฎเกณฑ์ของชุมชนนั้นเป็นกฎเกณฑ์ที่ทุกคนต้องตระหนักรู้เอง ไม่ใช่เป็นกฎเกณฑ์ที่มีกฎระเบียบชัดเจน มีองค์กรคอยตรวจสอบลงโทษ ดังนั้นหากมีปัจจัยภายนอกมากระตุ้นและเปิดโอกาสให้เกิดการปฏิบัตินอกแนวทางของชุมชน ก็ยากที่จะชุมชนจะจัดการอะไรได้ เพราะประการแรกเมื่อชุมชนเข้าไปแทรกแซงแล้วไม่ได้ผล ชุมชนก็ไม่อาจทำอะไรต่อได้อีก ดังกรณีของอวนล้อมใหญ่ ชุมชนได้เข้าไปแทรกแซงในลักษณะของการพูดถึงบาปกรรมที่จับสัตว์เล็กสัตว์น้อยมาโดยไม่ใช้ประโยชน์ และปล่อยตายเสียมาก ดังที่ผู้เฒ่าท่านหนึ่งกล่าวว่า “เขาจับได้เยอะจริงแต่ไม่รวย คนเฒ่าคนแก่เขาว่าทำบาปมาก ไม่รวยหรอก” ประการที่สอง เมื่อการปฏิบัตินอกแนวทางดังกล่าวยังไม่ใช่เรื่องที่จะส่งผลกระทบต่อคนอื่นโดยตรง เพราะถึงแม้อวนล้อมใหญ่จะจับสัตว์เล็กสัตว์น้อยติดไปมาก แต่ผู้ทำอวนลากใหญ่ก็ยังเคารพกฎเกณฑ์อื่นๆของชุมชน เช่นจะไม่ไปวางอวนใกล้กับเครื่องมือของผู้อื่นที่กำลังหากินอยู่ก่อน เมื่อลงอวนไปโดยไม่เห็นว่าเครื่องมือของผู้อื่นต่อเมื่อมารู้ภายหลัง ฝ่ายอวนลากใหญ่จะต้องรีบเก็บอวนของตน ลักษณะเช่นนี้ชุมชนจึงตีความว่าอวนใหญ่ก็เหมือนการที่รัฐให้ประมุขที่โพงพาง เพราะก็จับสัตว์เล็กสัตว์น้อยได้มากเช่นกัน แต่ก็ได้กระทบอะไรกับส่วนรวม เพราะไม่ได้มาทำลายสิทธิการทำกินของส่วนรวม เนื่องจากโพงพางก็อยู่เฉพาะที่ของตนเอง ซึ่งอวนล้อมใหญ่ก็เหมือนกัน และที่สำคัญก็คือสมัยนั้นสัตว์

ทะเลยังอุดมสมบูรณ์ พื้นที่ทะเลยังกว้างขวาง ในขณะที่ผู้ที่หากินในทะเลสาบยังมีน้อย คำบอกเล่าของคนในสมัยนั้นจึงออกมาว่า "คนยังน้อยออกเล ไม่ได้ช่วงชิงกัน ไม่กระทบอะไร ไม่เดือดร้อน" ซึ่งก็แสดงให้เห็นอีกมุมหนึ่งว่าสังคมหมู่บ้านนั้นยังพยายามที่จะหลีกเลี่ยงความขัดแย้ง ตราบที่ความขัดแย้งนั้นยังไม่ส่งผลกระทบต่อส่วนรวมโดยตรงและชัดเจน

แต่ว่าแรงกดดันจากภายนอกก็ยังไม่รุนแรงมากถึงขนาดที่จะทำให้ลายระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนให้หมดความหมายไปได้ ดังตัวอย่างของอวนล้อมจะเห็นได้ว่าไม่สามารถพัฒนาไปสู่ความขัดแย้งได้มากนัก เพราะเนื่องจากแรงกระตุ้นจากภายนอกยังมีอำนาจจำกัด คือตลาดสัตว์น้ำยังขยายตัวน้อย ถึงอวนล้อมใหญ่จะจับปลาได้มาก แต่ก็ไม่มีที่จะไปขายปลาที่จับได้มากนัก ในขณะที่ค่าใช้จ่ายมีมากทั้งการลงทุนเรื่องอวน เรือ และการดูแลลูกเรือ ดังนั้นผู้ประกอบการอวนลากใหญ่จึงไม่อาจสร้างความร่ำรวยขึ้นมาได้จากการทำอวนลากใหญ่ดังกล่าว จำนวนอวนลากใหญ่ในชุมชนรอบทะเลสาบ จึงเกิดขึ้นมาในจำนวนจำกัด รวมทั้งที่ทำได้แล้วก็ทยอยเลิกไปด้วย

2. ความเสื่อมโทรมของทะเล

กรณีที่สะท้อนให้เห็นว่าในระบบการจัดการของชุมชนถึงแม้จะสามารถดูแลให้ชาวบ้านสามารถจับปลาในลักษณะที่เป็นไปในแนวทางเดียวกัน และอยู่ภายใต้เงื่อนไขของธรรมชาติ แต่ทะเลก็ก้าวเข้าสู่สภาพที่เสื่อมโทรมได้หากทะเลมีข้อจำกัดของระบบนิเวศ และมีผู้ลงไปใช้ทะเลมากเกินไป (overuse)

กรณีนี้เห็นได้ชัดเจนจากทะเลน้อยหรือทะเลสาบตอนบน โดยในปี 2475 หอรัฐาการพิพัฒน์ กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ได้ออกประกาศห้ามใช้เครื่องมือบางอย่างทำการจับสัตว์ในทะเลน้อย ดังรายละเอียดดังนี้

ด้วยกระทรวงเกษตรราธิการชี้แจงมายังกระทรวงพระคลังมหาสมบัติว่า ในทะเลน้อย จังหวัดพัทลุง แต่ก่อนมามีพันธุ์ปลาต่างๆ ชุกชุม แต่เวลานี้รู้สึกว่ามีน้อยลง เพราะมีผู้จับสัตว์น้ำแต่ตัวยังเล็ก ยังไม่ทันให้เจริญเติบโตเป็นขนาดสมควรแก่อาหารของพลเมือง และไม่เปิดโอกาสให้ปลาได้เล็ดลอดไปสืบพันธุ์ต่อไปได้เพียงพอแก่จำนวน จึงเป็นเหตุให้พันธุ์ปลาสูญสิ้นเป็นลำดับมา

เพราะฉะนั้น.....

มีข้อกำหนดดังนี้

1. ห้ามมิให้ผู้หนึ่งผู้ใดใช้เฟือก หรือสิ่งที่มีลักษณะคล้ายเฟือก หรือเครื่องมืออย่างอื่น เช่น การปักกิ่งไม้ให้ปลาอาศัย หรือปักปิดทางเดินของปลาชนิดใดๆ ลงกระทำการกักกันและจับสัตว์น้ำในทะเลน้อย และในลำคลองที่ติดต่อกับทะเลน้อยทุกคลองตลอดฤดูกาล

2. ห้ามมิให้ผู้หนึ่งผู้ใดใช้เครื่องมือยกยอ ชันซ่อ และอวนลากทุกชนิดทุกขนาด ลงทำการจับสัตว์น้ำในทะเลน้อย และในลำคลองที่ติดต่อกันโดยตลอดและทุก

ฤดูกาล¹⁷

ในปี พ.ศ. 2479 ร.ต.ถัด รัตนพันธุ์ ส.ส.จังหวัดพัทลุง ได้ยื่นกระทู้ถามรัฐบาลเรื่องบำรุงพันธุ์ปลา โดยกล่าวถึงความเสื่อมโทรมของทะเลน้อย ดังความว่า

ในทะเลน้อยตอนปลายของทะเลสาบ ซึ่งอยู่ในเขตพัทลุงแต่ก่อนมีปลาอยู่เป็นอันมาก บัดนี้มีน้อยลง จนพลเมืองแทบจะหาไม่พอรับประทาน แม้จะได้ประกาศห้ามจับสัตว์น้ำ และจำกัดช่องของเครื่องจับสัตว์น้ำตามพระราชบัญญัติแล้วก็ตาม แต่ปลาก็ยังมีจำนวนลดน้อยลงทุกปี จึงอยากทราบว่ารัฐบาลจะมีวิธีแก้ไขอย่างไร หรือไม่ ที่จะให้มีปลาเหมือนอย่างเดิม¹⁸

ปัญหานี้เกิดจากความเป็นจริง 2 ประการ ประการแรกทะเลน้อยอยู่ในระบบนิเวศที่มีความอ่อนไหวมาก เพราะมีทางถ่ายเทความเป็นน้ำเค็มน้ำจืด และการรับความอุดมสมบูรณ์จากทะเลนอกหรือทะเลอ่าวไทย ผ่านคลองเล็กๆ 5 สาย ที่เรียกรวมว่าปากกระวะเท่านั้น(ทั้งหมดนี้ไหลลงทะเลหลวงหรือทะเลสาบตอนกลางในช่วงบนใกล้ทะเลน้อย และน้ำดังกล่าวจะไหลผ่านคลองนางเรียนเข้าทะเลน้อยอีกต่อหนึ่ง) ซึ่งไม่อาจรองรับปริมาณการลงไปจับปลาของคนได้มากนัก ประการที่สอง ในห้วงเวลาดังกล่าวเป็นช่วงที่ชุมชนรอบทะเลน้อยเกิดขึ้นมากอันเนื่องมาจากกระตุ้นให้ชาวบ้านขยายพื้นที่ทำกินของรัฐ และทั้งหมดจะจับสัตว์น้ำในทะเลเป็นอาชีพอย่างหนึ่งพร้อมๆกับการทำอาชีพอย่างอื่น จึงมีผู้ลงไปหาปลาในทะเลสาบจำนวนมาก แม้ชาวบ้านจะใช้เครื่องมือปกติตามภูมิปัญญาของชาวบ้าน แต่จำนวนที่มากเกินไป รวมทั้งในช่วงเวลาดังกล่าวมีอวนล้อมใหญ่เกิดขึ้นแล้ว ซึ่งในประกาศของหอรัษฎากรพิพัฒน์เรียกว่าอวนลาก ประกอบกับความอ่อนไหวของระบบนิเวศทะเลสาบตอนบนก็ทำให้ทะเลสาบเสื่อมโทรมได้

กรณีที่ยกตัวอย่างมานี้แสดงให้เห็นว่าไม่มีระบบการจัดการทรัพยากรแบบใดจะมีความสมบูรณ์เสมอ เพราะอาจมีเงื่อนไขใหม่ๆ ที่เกินกว่าระบบแบบเดิมจะทำงานได้ผลสมบูรณ์ ดังกรณีตัวอย่างการเพิ่มขึ้นมากของประชากรประมงจากการกดดันและกระตุ้นของรัฐ ระบบการจัดการของชุมชนก็จัดการปัญหาได้ไม่เต็มที่ เพราะระบบดังกล่าวตั้งอยู่บนพื้นฐานของเศรษฐกิจแบบพอเพียง และการไม่จำกัดสิทธิ์ ดังนั้นหากจำนวนประชากรมากเกินไปการไม่จำกัดสิทธิ์อาจจะเป็นระบบการควบคุมที่ไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงเช่นเดิมได้

3. กรณีโจรผู้ร้าย

¹⁷ ประกาศหอรัษฎากรพิพัฒน์ วันที่ 21 เมษายน 2474 เรื่องห้ามใช้เครื่องมือบางอย่างทำการจับสัตว์น้ำในทะเลน้อย.

¹⁸ กระทู้ถามที่ 10/2479 กระทู้ถามของ ร.ต.ถัด รัตนพันธุ์ ผู้แทนราษฎรจังหวัดพัทลุง เรื่อง บำรุงพันธุ์ปลา

กลุ่มโจรในลุ่มทะเลสาบสงขลาขยายตัวอย่างมากหลังการรวบอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางของกรุงเทพฯ จนกลายเป็นข้อวิตกสำคัญของทางราชการ ดังจะเห็นเอกสารตอบโต้ระหว่างเมืองสงขลากับกรุงเทพฯ จะมีเรื่องการร้องเรียนเรื่องโจรผู้ร้ายเสมอ จนกระทั่งพระวิจิตรวรสาสน์ข้าหลวงตรวจการพิเศษเมืองสงขลาทำเรื่องเสนอรัฐบาลกลางขอมีพลตระเวน 48 คน เพื่อรักษาความสงบเรียบร้อยในสงขลาเนื่องจากมีโจรผู้ร้ายมาก

ในนิราศต่างๆ ที่ผู้เขียนเดินทางผ่านทะเลสาบมักจะเขียนถึงอันตรายของโจรผู้ร้ายไว้ทั้งสิ้น เช่นนิราศจินตนาจารึก ซึ่งเขียนในปี 2470 ได้เขียนถึงโจรในทะเลสาบไว้ว่า

บ้านรัตปุมท่าระมาโนดด้วน เที้ยวก่อเวนเสาะแสวงทุกแห่งหน
มหากาล โรงหล้าทุกตำบล ทั้งลักปล้นมิวายไพร่ผู้ดี

ในปี 2493 มีรายงานของผู้ตรวจการของกระทรวงมหาดไทย จากการมาตรวจราชการที่ อ.ปากพะยูน จ.พัทลุง โดยรายงานถึงปัญหาโจรผู้ร้ายว่า “อำเภอนี้ปรากฏว่ามีเหตุการณ์อุกฉกรรจ์มากกว่าท้องที่อำเภออื่นๆ” เหตุผลที่ทางการจัดการไม่ได้ก็คือ “เหตุเกิดในทะเลหรือริมทะเลแล้ว มักไม่ได้ตัวผู้ร้าย เพราะเรือที่จะใช้ตรวจตราในทะเลไม่มี” ซึ่งรายงานนี้ก็ตรงกับคำบอกเล่าของชาวบ้านอาวสุไธ ที่บอกว่าในทะเลสาบมีโจรชุมชุมมาก เพราะอาศัยทางทะเลสาบเป็นทางสัญจร และทางเจ้าหน้าที่บ้านเมืองไม่สามารถตามจับได้

โจรในลุ่มทะเลสาบนั้นแต่ละห้วงเวลามีเงื่อนไขของการเป็นโจร และพฤติกรรมของการเป็นโจรต่างกัน โดยแต่เดิมสุดโจรส่วนใหญ่จะมีมากในเขต จ.พัทลุง ซึ่งเป็นปฏิกิริยาที่ชาวบ้านมีต่อรัฐ และเจ้าหน้าที่บ้านเมืองในยุคของการรวบอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง ซึ่งในด้านหนึ่งรัฐเข้าเกี่ยวข้องกับชุมชนอย่างมากในแง่ของการเก็บภาษี ซึ่งรวมหมายถึงชาวบ้านต้องเสียภาษีมากขึ้นและสิ่งของหรือการผลิตหลายอย่างที่เคยเป็นอิสระของชาวบ้าน รัฐก็นำไปประมุขภาษีให้นายภาษีผูกขาดการหาประโยชน์ ซึ่งผู้ประมุขได้ส่วนใหญ่จะเป็นคนจีน หรือไม่ก็เป็นขุนนาง ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถจะทำในสิ่งที่เคยผลิตเคยกินเคยใช้บางอย่างได้ การกระทำของรัฐเช่นนี้ที่จริงก็สร้างความคับแค้นให้กับประชาชนมาแต่เดิมแล้ว เช่น กรณีของการประมุขภาษีรังนกบนเกาะสี่เกาะห้า ซึ่งดำเนินมาแต่สมัยธนบุรี แต่ว่าในยุคหลังการรวบอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางลักษณะเช่นนี้ยิ่งเข้มข้นขึ้น เช่นแต่เดิมผู้ประมุขภาษียังอนุญาตให้ชาวบ้านมาเก็บมูลนกไปเป็นปุ๋ย แต่ต่อมาผู้ประมุขภาษี(นายอากร)ได้นำมูลนกไปเป็นส่วนที่จะค้าขายเอากำไร จึงห้ามชาวบ้านเข้าไปเก็บ จึงสร้างความเดือดร้อนให้แก่ชาวบ้าน ในนิราศอัตตประวัติคำโคลงได้สะท้อนเรื่องนี้ไว้อย่างอย่างชัดเจน

เขารังนกนั้น รับประทาน แล้วแฮ
บังเกิดกำลังหาญ เข็มกล้า

มูลมันเมื่อมีการ	กอบกสิ กรรมนา
ข้าวไม่งามไม่ซ้ำ	หวานขึ้นเขียวงาม
สองสามปีข้าวไม่	งามปี หนึ่งนา
เขาย่อมพานาวิ	มุงเมื่อ
เกาะสี่เกาะห้ามี	มูลนก
บรรทุกมันมาเผื่อ	ช่วยข้าวของตน
ก่อนคนบ่คิดค้า	ขายมูล นกเฮย
ขออนุญาตบริบูรณ์	แบ่งให้
ขนบรรทุกเรือพูน	เพียบกลบ มานา
สมเจตน์จำนงไสร้	ซึ่งไร่ลำเค็ญ
ต่อมาเห็นค่าทั้ง	ทักษิณ
ผู้ผูกขาดจึงจินต์	จัดค้า
มูลมันเมื่อชนถวิล	หวังช่วย ข้าวนา
จำจ่ายทรัพย์ไ้ซ้ำ	เช่นผู้ผูกขาน
สงสารไทยทั่วตัว	แดนทักษิ- นนเฮย
อับทรัพย์รับทุกชนน	ยิ่งแล้ว
ยามข้าวไม่งามมัก	มูลนก พึ่งนา
เมื่อคิดค่าถาแคล้ว	คาดพันทุกขนาน

นโยบายเพิ่มภาษีเพื่อการพัฒนาแบบใหม่ และการส่งเสริมให้คนจีนประมูลภาษีดังกล่าว ซึ่งขยายตัวครอบคลุมชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านมากขึ้น ก็ส่งผลโดยตรงต่อความขัดแย้ง ระหว่างทางการกับประชาชน เพราะทางการจะปกป้องประโยชน์ของนายภาษี เช่น ในรายงาน มณฑลนครศรีธรรมราช (ช่วง พ.ศ.2437-2453)ได้ระบุถึงการกดจับชาวบ้านในข้อหาทำน้ำตาล เมา เนื่องจากกิจกรรมดังกล่าวเปิดให้คนจีนประมูลภาษีไปแล้ว

ในขณะเดียวกันนี้ก็มีกฎหมายจากส่วนกลางเข้ามาครอบคลุมวิถีชีวิตคนพร้อมๆกับการ ขยายตัวของการเก็บภาษีด้วย ทำให้ประชาชนที่ทำอะไรฝ่าฝืนกฎหมายรัฐก็จะกลายเป็นผู้ทำผิด กฎหมาย มีชนกติดตัว

ในขณะที่อีกด้านหนึ่งรัฐไม่ได้เข้ามากระทำในสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อชาวบ้าน ยังคงปล่อยให้ชาวบ้านอยู่กันอย่างเดิม ในแง่รัฐจึงถูกมองว่าเป็นเพียงผู้มาฉกฉวยผลประโยชน์จากชุมชน และท้องถิ่นเท่านั้น พร้อมทั้งความเป็นจริงว่า รัฐก็ไม่มีเจ้าหน้าที่เพียงพอที่จะมาควบคุมความ เป็นอยู่ของประชาชนให้เป็นไปตามกฎหมาย โดยเฉพาะในท้องถิ่นที่ทุรกันดารหรือห่างไกล

นอกจากนี้ยังมีปัจจัยทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นเข้ามาประกอบด้วย ทำให้เกิดบุคลิก เฉพาะของคนที่นี่พร้อมจะตอบสนองแรงกดดันที่พวกเขาเห็นว่าไม่ถูกต้องไปในทิศทางที่เขาต้องเป็น

ใจ เช่น มีผู้กล่าวถึงบุคลิกภาพของชาวพัทลุงที่ส่งผลให้เกิดวัฒนธรรมใจว่า “วัฒนธรรมรักษาหน้า ซึ่งมีลักษณะโน้มเอียงไปทางยอมหักไม่ยอมงอ”¹⁹

ดังนั้นจึงเป็นที่มาของคนที่ไม่พอใจรัฐ และกระทำการบางอย่างผิดกฎหมายลงไป ก็ต้องอยู่อย่างซ่อนตัวหรืออยู่อย่างผู้ทำผิดกฎหมาย รวมทั้งผู้ที่ทำผิดกฎหมายอย่างอื่นก็ต้องหลบซ่อนด้วย และด้วยการเป็นเขตที่ห่างไกลการปฏิบัติจริงทางกฎหมายของรัฐทำให้คนที่อื่นหนีมาหลบซ่อนอยู่ด้วย ในที่สุดก็เกิดเป็นชุมชนใจที่มีชายกำลังกล้าแข็ง กรณีชุมโจรของรุ่ง ดอนทราย และดำหัวแพร ในเขต จ.พัทลุง ในช่วง พ.ศ. 2455-2465 น่าจะเป็นกลุ่มโจรที่เกิดจากเงื่อนไขว้ข้างต้น และด้วยชุมโจรดังกล่าวเป็นปฏิปักษ์ต่อรัฐอย่างชัดเจน จึงได้รับการสนับสนุนจากชาวบ้านไม่น้อย เพราะในความรู้สึกรู้สึกของชาวบ้านกลุ่มนี้ไม่พอใจในอำนาจของรัฐและเจ้าหน้าที่บ้านเมืองไม่แตกต่างไปจากกลุ่มโจรเช่นกัน

ลักษณะเช่นนี้ได้ตกทอดมาเป็นวัฒนธรรมบางอย่างของบางท้องถิ่น เช่น พบว่าในบางท้องถิ่นในเขต จ.พัทลุง โดยเฉพาะที่ อ.ควนขนุนมีโจรมาก แต่ไม่ใช่เป็นโจรอาชีพ เป็นชาวบ้านที่มีอาชีพและทำงานตามปกติ แต่ที่เรียกว่าเป็นโจรก็คือการออกลักวัวเพื่อแสดงถึงความเป็นนักเลง มีเรื่องเล่าว่าในท้องที่ดังกล่าวหากใครจัดงานประเพณีก็จะต้องมีการลั้มวัวกันหลายตัว และวัวที่นำมาลั้มนั้นจะต้องไปขโมยมา เจ้าของงานอาจไปขโมยมาเอง หรือเพื่อนบ้านขโมยมาช่วยงาน ถ้าหากงานใดต้องซื้อวัวมาลั้มก็就会被มองว่าขาดความเป็นนักเลงหรือขาดบารมีที่จะได้รับการยอมรับนับถือ ซึ่งก็มีความหมายต่อมาว่าเป็นผู้ไม่เข้มแข็ง ไม่สามารถปกป้องผู้อื่น หรืออาจถูกรังแกได้นอกจากนี้เมื่อใครเป็นหนุ่มขึ้นมาก็จะแสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้ใหญ่มีความเข้มแข็งพร้อมจะเป็นผู้นำครอบครัวได้ก็ใช้ความสามารถในการขโมยวัวเป็นเครื่องพิสูจน์ ผู้อาวุโสที่เห็นคุณค่าของเรื่องนี้กล่าวถึงโจรที่ อ.ควนขนุนว่า “ควนขนุนพวกโจรมาก แต่คนก็ฉลาดมากด้วย เป็นดิบเป็นดีมาก”

การเป็นโจรที่ตกผลึกเป็นวัฒนธรรมของท้องถิ่นดังกล่าวน่าจะมีสาเหตุมาจากผู้คนที่ต้องอยู่กันแบบใช้ความเป็นนักเลง เพราะห่างไกลหูตาของฝ่ายบ้านเมือง รวมทั้งมีผู้หนีความผิดจากบ้านเมืองมาอยู่ด้วย เพราะเป็นเขตที่ปลอดภัย ทำให้ผู้คนที่อยู่ในท้องถิ่นนี้ต้องฝึกฝนตัวเองและลูกหลานให้เข้มแข็งและมีความเป็นนักเลงอยู่ในตัว มิเช่นนั้นจะไม่สามารถเอาตัวรอดได้ ซึ่งก็แสดงให้เห็นลักษณะปฏิกิริยาอย่างชัดเจนที่ชาวบ้านมีต่อรัฐ ในลักษณะที่บอกว่าพวกเขาไม่สามารถพึ่งพารัฐได้ และไม่ต้องการพึ่งพารัฐ วัฒนธรรมใจในท้องถิ่นดังกล่าวพัฒนามาอย่างเข้มแข็งมากถึงกับมีพระเปิดสำนักอยู่ที่วัดแห่งหนึ่งเพื่อเปิดสอนวิชาประเภทอยู่ยงคงกระพันโดยเฉพาะ วัฒนธรรม

¹⁹ ประมวล มณีโรจน์. “โจรพัทลุง-กรณีตำนานแห่งตำบลดอนทราย : ความแรงของลมฝนย่อมเกี่ยวเนื่องกับเมฆหมอกแห่งฤดูกาล” หน้า 62.

ลักษณะนี้ตกทอดมารุ่นหลังด้วย ปัจจุบันก็ยังพอเหลืออยู่บ้างแต่น้อยแล้ว คนอายุ 60 ปีขึ้นไปในท้องถิ่นดังกล่าวจำนวนไม่น้อยที่เคยมีประสบการณ์ดังกล่าว

ถ้ามองในแง่ของชาวบ้านทั่วไปแล้ว อาจกล่าวได้ว่าไม่มีใครชอบโจร เพราะชาวบ้านคือผู้ที่สูญเสียจากการปล้นหรือขโมยวัว โดยเฉพาะคนในหมู่บ้านอื่น เพราะตามปกติโจรจะไม่ปล้นหรือขโมยทรัพย์สินจากคนที่อยู่ในหมู่บ้านเดียวกับตน แต่โจรในจารีตแบบเดิมก็ไม่สร้างความเดือดร้อนให้แก่ชาวบ้านมากนัก เพราะไม่ได้ปล้นเพื่อมุ่งหวังเรื่องเงินทองเป็นหลัก และมุ่งปล้นหรือขโมยเฉพาะคนที่มั่งคั่งเท่านั้น แม้ตำรวจที่เคยมีประสบการณ์ต่อสู้กับโจรในสมัยนั้นก็ยังเล่าว่า “สมัยก่อนเป็นโจรจริงแต่ก็มีคุณธรรมในใจที่ว่ากินข้าวเขาแล้ว เขาให้การต้อนรับ โจรไม่ทำ เขาเลือกปล้นแต่คนรวย ไม่ปล้นเล็กปล้นน้อยเขาไม่เอา พวกเราก็ไม่ต้องกลัว คนรวยจริงๆ ในหมู่บ้านถึงจะปล้น เรื่องดักปล้นตามทางไม่มี ปล้นไม่ทำให้คนเดือดร้อนทั่วไป พวกคนจนไม่ต้องหวาดหวั่น “

โจรที่เพิ่มขึ้นมากในระยะหลัง โดยใช้ทะเลสาบเป็นทางสัญจรและออกปล้นสะดมนั้น ชาวบ้านจะเรียกว่าพวกโจรห้าร้อย เพราะโจรพวกนี้ปล้นจะไม่เลือกคนจนคนรวยและโอกาส ตำรวจคนที่กล่าวถึงข้างต้นเล่าถึงโจรพวกนี้ว่า “โจรรุ่นหลังปล้นเรื่อย ไม่มีธรรมเนียมโจรอะไรเลย เอาทั้งนั้น ปล้นรถปล้นเรือ ปล้นคนเดินทาง ผู้หญิงก็ดักปล้น”

โจรประเภทนี้เกิดขึ้นมากหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เพราะเป็นช่วงที่ชาวบ้านลำบากจากปัญหาเศรษฐกิจของประเทศตกต่ำอย่างมากอันเนื่องมาจากผลของสงคราม ดังที่ชาวบ้านสะท้อนให้เห็นว่า “เป็นเศรษฐกิจที่แย่ที่สุดเลย อาหารการกินก็ไม่มี ผ้าจะใส่แทบไม่มี มันแพง อะไรก็แพง น้ำมันก๊าซที่จุดเป็นแสงสว่างก็ไม่มี คนได้จะใช้ได้ โดยเอาน้ำมันยางมาคลุกกับเปลือกเสม็ด....ไม่มีอะไรกินจนกระทั่งบางครั้งเอาเผือกเอามันมาเผากินกัน คนได้เรียกมันหလာ คนกรุงเทพฯ เรียกมันเทศ ถ้าไม่มีข้าวอยู่ในยุ้งสมัยนั้นลำบาก” และด้วยความลำบากนี้เองจึงมีคนบางส่วนเข้ามาเป็นโจร ประกอบกับในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ญี่ปุ่นซึ่งแพ้สงครามนำอาวุธมาทิ้งไว้ในทะเลสาบมาก “ก็ได้ปืนญี่ปุ่นที่มันแพ้สงคราม คนแถวทะเลใหญ่ๆ ก็พาउनลอยทำประมงแล้วติดเอาปืนมาเอาไปขายบ้างอะไรบ้าง ได้เองบ้าง ก็เอาปืนสงครามนี้มาปล้นกัน”

นอกจากนี้ก็เกิดโจรอีกลักษณะหนึ่ง คือเป็นโจรเพราะถูกคนจากอื่นมาปล้น ทั้งนี้คนที่ถูกปล้นแต่เดิมตามปกติจะมีทางออกอยู่ 2 ทาง คือ อยู่เฉยๆ เพราะไม่รู้จะทำอะไร หรือไม่ก็ต้องชวนชวาวผ่านนักเลงในหมู่บ้านหอร่องลอยเพื่อขอไถ่คืน ส่วนการแจ้งทางราชการถือว่าไม่มีประโยชน์ เพราะทางราชการไม่มีเจ้าหน้าที่จะมาดำเนินการให้ รวมทั้งการไปแจ้งความจะเป็นการปิดประตูในการขอไถ่ของคืน เพราะเรื่องจะเงียบหายไป สืบหาไม่ได้ว่าคนบ้านโดขโมยหรือปล้นของไป แต่มีคนอีกลักษณะหนึ่งที่มีใจกล้า จึงคิดแก้แค้น โดยไปปล้นคนในหมู่บ้านที่สืบได้ว่าโจรที่มาขโมยหรือมาปล้นตนมาจากหมู่บ้านนั้น เมื่อทำครั้งแรกก็ติดใจแล้วชวนพรรคพวกเป็นกลุ่มโจรใหม่เพิ่มขึ้นอีก

แต่ที่จะละเลยไปไม่ได้เลยก็คือมีเงื่อนไขทางสังคมที่สำคัญเป็นฐานสนับสนุนอยู่ด้วย กล่าวคือเกิดความขัดแย้งของวิถีชีวิตแบบเดิมกับการถูกคุกคามโดยการเรียกร้องชีวิตแบบใหม่ โดยเฉพาะเห็นชัดเจนมากในช่วงหลังๆ ทั้งนี้มาจากข้อเท็จจริงว่าในเศรษฐกิจในลุ่มทะเลสาบสงขลามีความก้าวหน้าทางด้านค้าขายค่อนข้างมากเมื่อเทียบกับที่อื่น เนื่องจากสงขลาเป็นเมืองท่าที่สำคัญมาแต่อดีต และพบถึงความสอดคล้องของความเป็นใจคือใจรักจะเป็นผู้กว้างขวางที่ท่องเที่ยวไปหลายที่รวมทั้งในเมืองด้วย ได้มีโอกาสเข้าไปอยู่ในประสบการณ์ของการใช้เงินเที่ยวเตร่ ซึ่งการได้เงินมาใช้จ่ายที่มากกว่าการกินอยู่แบบคนทั่วไปดังกล่าว หาได้ยากด้วยการทำมาหากินปกติ เพราะเศรษฐกิจของชาวบ้านส่วนใหญ่นั้นเป็นเศรษฐกิจแบบพอยังชีพ คือหาแบบพอได้พอกิน และเมื่อเริ่มเป็นใจแล้วก็เห็นเป็นวิธีการที่หาเงินง่าย เพราะไม่มีเจ้าหน้าที่บ้านเมืองตามจับชาวบ้านรื้อราวคราวเดียวกันเมื่อได้รับการชักชวนและลองปฏิบัติภารกิจก็เห็นว่าได้เงินง่าย ทั้งได้เงินมากและไม่ต้องเหน็ดเหนื่อย ก็ทำให้มีผู้เข้าสู่การเป็นใจผู้ร้ายเยอะ เงินที่ได้ก็นำไปใช้ในการเที่ยวเตร่เป็นหลัก เช่น ผู้ที่มีประสบการณ์เป็นใจในช่วงนี้คนหนึ่งเล่าว่าเงินที่เขาขายของที่ขโมยมาได้เขานำไปเชียร์ร่วเป็นส่วนใหญ่ ด้วยเงื่อนไขเช่นนี้จึงพบว่าคนที่ไม่ถูกทางการบีบคั้น ไม่ได้จนกว่าคนอื่น ไม่ได้เป็นนักเลงการพนันหรือยาเสพติด หรือไม่ได้มีความแค้นให้สะสาง ก็มีโอกาเป็นใจได้ ดังมีคำตอบพ้องกันของทุกคนที่เคยเป็นใจ และข้อวินิจฉัยของชาวบ้านถึงสาเหตุสำคัญในการเป็นใจของใจส่วนใหญ่คือ “ผมว่ามันได้ง่ายกว่า คือใจที่เกี่ยวจะทำมาหากิน ปล้นเขาได้ง่ายๆ คนจนไม่เป็นใจก็เยอะ คนมีฐานะดีเป็นใจก็มี”

ด้วยลักษณะดังกล่าวจึงมีใจเคลื่อนไหวอยู่ในทะเลสาบสงขลามาก มีทั้งที่เป็นคนพุทธและมุสลิม โดยใช้เรือเคลื่อนไหวอยู่ในพื้นที่ทะเลสาบ ประมาณกันว่าในเกือบทุกหมู่บ้านจะมีคนเป็นใจ หมู่บ้านที่ได้รับการกล่าวขานในเรื่องมีใจมาก เช่น “บางเหรียง อ.รัตภูมิ, ปากรอ ทั้งเขต อ.สิงหนคร อ.ควนเนียง...ใจที่เกาะยอชุก สมัยนั้นมาอันดับ 1 เลย”

การแพร่หลายของใจประเภทนี้พบว่าเป็นที่หวาดกลัวและเอือมระอาของชาวบ้านมาก ชาวบ้านในชุมชนรอบทะเลสาบสมัยนั้นส่วนใหญ่จะมีประสบการณ์เกี่ยวกับใจผู้ร้ายทั้งสิ้น บางหมู่บ้านยามค้าคินต้องพาลูกเมียย้ายที่นอนเพื่อหลบใจ บางคนเคยถูกปล้นสดมภ์ บางคนเคยต่อสู้กับใจผู้ร้าย

นอกจากนี้กลุ่มใจต่างๆสามารถสร้างธุรกิจนอกกฎหมายของตนขึ้นมาได้ โดยนอกจากจะปล้นตามความต้องการของตนแล้ว ยังรับไปส่งจากใครก็ได้ที่ต้องการเรือแบบไหน เครื่องเรือแบบไหน หรือวักก็ตัว ทั้งนี้โดยใจที่เคลื่อนไหวอยู่ในเขตทะเลสาบจะรวมตัวเคลื่อนไหวกันเป็นกลุ่มๆ กลุ่มหนึ่งมีคนมาจากหลายหมู่บ้าน ดังนั้นจึงมีเครือข่ายที่จะนำสิ่งของที่ปล้นมาออกขาย ถ้าปล้นตามไปส่งก็จะขายง่ายว่า การซื้อขายของที่ปล้นดังกล่าวจะมีราคาสูงกว่าในท้องตลาดมาก

ผู้ที่ซื้อสิ่งของที่มาจากการเล่นก็คือชาวบ้านในชุมชนต่าง ๆ นั้นเอง ผู้ที่มีใบสั่งก็คือชาวบ้านในชุมชนเช่นกัน เช่น เมื่อจะจัดงานประเพณีต้องล้มวัว ถ้ามีสายของใจที่จะติดต่อก็ได้ หรือสายเป็นผู้นำเสนอ ผู้จัดงานก็สามารถได้วัวราคาถูกมาใช้ในการจัดงานดังกล่าว หรือเครื่องมือประมงต่างๆ ที่ลักขโมยหรือปล้นมาก็ขายให้กับชาวประมงนั่นเอง ซึ่งลักษณะความสัมพันธ์เช่นนี้มีมานานพอสมควรแล้ว

โครงประเพณีที่ทำเพื่อหาเงินที่กล่าวนี้เพิ่งเบาบางไปมากในช่วงหลัง พ.ศ. 2520 นี้เอง เนื่องจากเส้นทางคมนาคมสะดวก ตำรวจจึงสามารถไล่เลียงกำลังเข้ามาปราบได้อย่างต่อเนื่อง

ประเด็นก็คือ ความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นชัดเจนถึงความไม่เคารพสิทธิในทรัพย์สินที่ดูแลโดยชุมชน และการแสดงพฤติกรรมที่ไม่อยู่ภายใต้การควบคุมของกลไกทางสังคมของชุมชน ประเด็นนี้จะอธิบายได้อย่างไร เพราะเมื่อตอนที่แล้วสรุปไว้ว่าชุมชนสามารถสร้างสรรค์กลไกขึ้นมาดูแลความสัมพันธ์ในเรื่องสิทธิได้

คำตอบก็คือ การที่ความหมายและกลไกสังคมแบบประเพณีเกิดขึ้นและดำรงอยู่และสามารถแสดงบทบาทได้ก็เพราะมีเงื่อนไขที่เหมาะสม เงื่อนไขสำคัญของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาก็คือ ประการแรกชีวิตทางเศรษฐกิจของคนในชุมชนเป็นแบบเศรษฐกิจเลี้ยงตัวเอง ซึ่งกรณีของการทำประมงเห็นได้ชัดเจนว่าแรงกระตุ้นที่จะให้ชาวประมงเพิ่มผลผลิตมากกว่าการผลิตพอเลี้ยงตัวเองไม่มี ดังจะเห็นว่าเมื่อประมาณ 40 ปีที่แล้ว ชาวประมงยังบอกว่าจับปลาเหลือกว่าที่จะขาย หรือสัตว์ทะเลมีมาก แต่คนซื้อมีน้อยราคาจึงถูกมาก ดังนั้นถึงชาวบ้านจะทำงานเต็มที่แต่ก็ได้ผลตอบแทนเพียงเพื่อยังชีพ ประการที่สอง ชุมชนจะต้องมีฐานทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์เพียงพอสำหรับการเลี้ยงชีวิต และสามารถเข้าถึงได้ด้วยพลังการผลิตที่ดี ประการที่สามไม่มีพลังภายนอกใดๆ กระตุ้นการบริโภคให้ซับซ้อนกว่าที่เป็นอยู่

ปรากฏการณ์การเกิดขึ้นของใจผู้ร้ายประเพณีใจห้าวร้ายสะท้อนให้เห็นว่า พลังข้างนอกคือรัฐและระบบตลาดที่เริ่มเข้ามาทั้งกดดันและกระตุ้นชุมชนหมู่บ้านในเรื่องของการบริโภค ทำให้คนบางกลุ่มเคลื่อนไหวออกมาปฏิบัติตอบสนองในรูปของการเป็นใจดังกล่าว

ส่วนกรณีของคนในชุมชนที่รับซื้อของใจ และบางรายถึงกับมีใบสั่งให้ใจไปหาของที่ต้องการให้ ก็เพราะถูกกระตุ้นจากราคาที่ถูกกว่า เนื่องจากการไปสัมพันธ์กับตลาดเพื่อซื้อสิ่งของที่เป็นบางอย่งนั้นราคาแพงเกินไปเมื่อเทียบกับรายได้และการทำงานหนักของพวกเขา และบางคนก็ไม่มีรายได้พอที่จะหาซื้อสิ่งของที่เป็นนี้ได้ เช่น อุปกรณ์ทำการประมง เป็นต้น

แต่ทั้งจำนวนคนเป็นใจ และผู้รับซื้อของใจ ก็ยังเป็นคนส่วนน้อยมากของชุมชน และมีคนจำนวนมากที่มีประสบการณ์อย่างคนที่เป็นใจ และรับซื้อของใจ แต่ก็ไม่ได้ตัดสินใจเป็นใจหรือรับซื้อของใจ ทั้งนี้ก็เพราะเงื่อนไขทางภววิสัยที่เปลี่ยนไปไม่จำเป็นต้องกระทบกับชุมชนต่างๆ เหมือนกัน และไม่จำเป็นต้องกระทบกับบุคคลต่างๆ เหมือนกันด้วย ขึ้นอยู่กับความเข้มแข็งทาง

วัฒนธรรมของแต่ละชุมชน และการสัมผัสกับอุดมการณ์ของสังคมมากนักของคนในชุมชน

กรณีนี้หมายความว่าอิทธิพลภายนอกยังไปกระทบกับคนในชุมชนไม่มาก ในขณะที่ชุมชนยังมีความเข้มแข็งพอที่จะดูแลให้คนส่วนใหญ่อยู่ในกติกาของสังคมได้

ที่ยกประเด็นต่างๆขึ้นมาพิจารณาตอนนี้เพื่อจะชี้ให้เห็นว่าระบบการจัดการทรัพยากรโดยอาศัยกฎเกณฑ์จารีตของชุมชนนั้นไม่ใช่สิ่งที่จะคงแท่นั่นอน แต่ว่าย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขต่างๆที่เข้ามากระทบชุมชน และความเข้มแข็งของชุมชนในการตอบสนองต่อเงื่อนไขที่เปลี่ยนแปลงไป และเริ่มเห็นได้ว่าอิทธิพลของรัฐและระบบตลาดที่ค่อยๆพัฒนาขึ้นคือพลังสำคัญที่จะเข้าไปกระทบต่อชุมชน และเริ่มเห็นถึงเค้ารางที่ระบบความรู้และระบบอำนาจของชุมชนไม่อาจจะต่อต้านพลังอย่างใหม่นี้ได้

สรุป

การขยายตัวด้านการทำประมงในทะเลสาบสงขลาช่วงนี้เกิดจากการปฏิรูปประเทศของรัชกาลที่ 5 ซึ่งมีจุดมุ่งหมายสำคัญอยู่ที่การควบคุมและการระดมทรัพยากรที่อยู่ในท้องถิ่นต่างๆมาสร้างมูลค่าเพื่อประโยชน์ในการพัฒนาประเทศแบบใหม่ที่มุ่งไปสู่ความทันสมัยอย่างประเทศตะวันตก สิ่งที่รัฐบาลกระทำและมีผลต่อการขยายตัวการผลิตคือการขยายฐานการเก็บภาษีและการกระตุ้นให้ราษฎรขยายการผลิต กระตุ้นให้ชาวจีนขยายบทบาทในการค้า เปิดให้ชาวต่างชาติเข้ามาประมูลหาประโยชน์จากทรัพยากร ที่สำคัญได้แก่การทำเหมืองแร่และป่าไม้

สำหรับลุ่มทะเลสาบสงขลาการผลิตที่ขยายตัวมากที่สุดคือการทำนา และเกิดพืชเศรษฐกิจสำคัญชนิดใหม่คือยางพารา ส่วนการทำประมงนั้นก็มีการขยายตัวเช่นกัน ทั้งจากการเกิดชุมชนใหม่ๆขึ้นมา และความพยายามที่จะพัฒนาเครื่องมือให้มีประสิทธิภาพมากขึ้นของชาวบ้าน แต่ว่าการขยายการผลิตดังกล่าวก็ทำได้ไม่มากนัก เนื่องจากตลาดยังขยายตัวน้อย โดยเฉพาะตลาดที่รองรับผลผลิตสัตว์น้ำ เพราะยังคงเป็นเพียงตลาดในท้องถิ่นเป็นส่วนใหญ่ เนื่องจากรัฐยังไม่สามารถเปิดตลาดต่างประเทศได้ แม้กระทั่งตลาดในภูมิภาคอื่นก็มีข้อจำกัด เพราะสัตว์น้ำเป็นสินค้าที่เน่าเสียง่าย ในขณะที่อุตสาหกรรมห้องเย็นและอุตสาหกรรมแปรรูปต่างๆยังไม่เกิดขึ้น รวมทั้งการคมนาคมก็ยังไม่สะดวก

ดังนั้นในช่วงนี้ชาวบ้านในชุมชนรอบทะเลสาบยังคงจับสัตว์น้ำเพื่อเป็นการผลิตอย่างหนึ่งในหลายๆอย่างของครอบครัว แต่ว่าการผลิตก็เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมากแล้ว คือชาวบ้านเริ่มพัฒนาพลังการผลิตให้มีประสิทธิภาพมากกว่าเดิม พยายามจับสัตว์น้ำมากขึ้นกว่าเดิม มีความเคลื่อนไหวเข้าไปสัมพันธ์กับตลาดมากขึ้นกว่าเดิม ทั้งในแง่ของการนำผลผลิตไปขายและซื้อสิ่งของเครื่องใช้จากตลาด เพียงแต่ว่าอิทธิพลที่เข้าไปนั้นไม่ได้เข้าไปอย่างรุนแรง ชุมชนจึงยังคงสามารถ

ปรับใช้ระบบความรู้และระบบการจัดการทรัพยากรที่สืบทอดมาแต่เดิมได้ แม้ว่าจะไม่เหมือนเดิม และมีปรากฏการณ์ที่ระบบเดิมไม่อาจเข้าไปจัดการได้ แต่โดยภาพรวมแล้วสามารถเห็นถึงความต่อเนื่องของการจัดการแบบเดิมและความขัดแย้งใหม่ๆที่กำลังเกิดขึ้น

ลักษณะเด่นอีกประการหนึ่งของการซื้อขายสัตว์น้ำในห้วงเวลาดังกล่าว รวมถึงการที่ชาวบ้านจะซื้อหาผลผลิตอย่างอื่นไปกินและใช้ด้วย คือยังเป็นการซื้อขายที่ผู้ขายสามารถแสดงตัวตน และเห็นตัวตนของอีกฝ่ายหนึ่ง หรือเป็นการซื้อขายที่ทั้ง 2 ฝ่ายรู้จักกัน มีการเกรงใจหรือเคารพ ความมีตัวตนของแต่ละฝ่าย ดังนั้นการซื้อขายจึงอยู่ในลักษณะอะลุ่มอล่วย เจรจากันได้ แม้จะเป็นกลุ่มคนที่ต่างวัฒนธรรมกันก็ตาม ไม่ใช่การซื้อขายที่ตกอยู่ภายใต้ “มือที่มองไม่เห็น” หรือกลไกตลาด ที่ส่งผลให้ไม่มีใครสนใจใคร

ในเรื่องการจัดการทรัพยากรประมงนั้นโดยภาพรวมกล่าวได้ว่ารัฐยังไม่ค่อยเข้ามายุ่งเกี่ยวมากนัก เนื่องจากยังขาดกลไก งบประมาณและกำลังคน ชุมชนยังคงใช้ระบบตามจารีตของตนเป็นหลัก แต่เราก็เห็นถึงความพยายามของรัฐที่เข้ามาแทรกแซงเพื่อหวังผลประโยชน์ทางด้านภาษีมากขึ้นเรื่อยๆ ที่เห็นได้ชัดเจนคือการกำหนดให้มีพื้นที่อนุญาต ที่ชาวประมงต้องประมงภาษี เพื่อผูกขาดการทำประมงได้เพียงผู้เดียวในบางพื้นที่ ซึ่งมีอยู่หลายแห่งในทะเลสาบ ลักษณะเช่นนี้ถือได้ว่าเป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่เพาะเชื้อความขัดแย้งขึ้นในชุมชน และมีผลต่อการยึดพื้นที่ในทะเลเป็นสมบัติส่วนตัวในปัจจุบันด้วย

บทที่ 4

การจับสัตว์น้ำในยุคของการทำประมง

การขยายตัวของการทำประมง

ก่อนทศวรรษ 2500 รัฐก็พยายามที่จะสนับสนุนการผลิตของภาคเกษตรกรรมให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น เพื่อสนับสนุนการค้าขายกับต่างประเทศมาแล้ว เช่น โครงการส่งเสริมการทำนาระยะ 4 ปี ระหว่างปี 2499- 2498 ของกรมเกษตร ได้ระบุความจำเป็นไว้ว่า

ประเทศไทยเป็นประเทศสิทธกรมรายได้ของประเทศส่วนใหญ่ ได้มาจากกิจกรรมไม่น้อยกว่า 80-90 เปอร์เซนต์ การอุตสาหกรรมและการพาณิชย์กรรมก็ต้องอาศัยการกสิกรรม ประกอบกับจะต้องมีการแข่งขันกันในการค้าใน 2-3 ปีข้างหน้าด้วยแล้ว ก็เป็นการจำเป็นที่จะต้องเตรียมการบำรุงพันธุ์และการเพิ่มผลผลิตต่อไร่เสียโดยเร็ว และวัตถุประสงค์ที่สำคัญในการบำรุงพันธุ์ข้าวก็คือต้องพยายามส่งเสริมให้ชาวนาในเขตที่มีการปลูกข้าวแต่ละเขต ได้ปลูกข้าวตามมาตรฐาน ถ้าพันธุ์ข้าวที่ปลูกเข้าอยู่ในระดับคล้ายคลึงกัน ไม่เป็นที่รังเกียจของพ่อค้าข้าว ราคาข้าวเปลือกในเขตนั้นๆย่อมดีขึ้น แต่ทั้งนี้ข้าวตามคุณภาพมาตรฐานนั้นจะต้องให้ผลต่อไร่สูง เป็นที่สนใจของชาวนาด้วย¹

วิธีการของรัฐบาลตามแผนนี้ก็คือการจัดตั้งสถานีพิสูจน์พันธุ์ข้าวในเขตลุ่มน้ำต่างๆ การสนับสนุนให้ใช้ปุ๋ยเคมีเพื่อเพิ่มผลผลิต การจัดซื้อรถไถและอุปกรณ์เพื่อสนับสนุนให้ชาวนาทำนาได้มากขึ้น

ที่จริงวิธีคิดเช่นนี้มีปรากฏตั้งแต่รัฐบาลสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชแล้ว แต่ว่าก็ประสบผลสำเร็จไม่มาก ดังจะเห็นว่าตามโครงการข้างต้นนี้ก็ยั้งหวั่นวิตกกับ “เนื้อที่นาที่มีที่ว่างอยู่มาก” เหตุผลสำคัญก็คือถึงแม้รัฐบาลคิดจะทำอะไรก็ไม่สามารถทำได้จริงจึงเพราะขาดแคลนงบประมาณประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่งคือรัฐบาลยังคิดว่ารัฐบาลคือผู้ต้องทำเอง ดังนั้นจึงมีปัญหาวานาที่สุดแล้วรัฐบาลก็ไม่สามารถทำอะไรได้มาก แม้แต่ตามแผนนี้ที่คิดจะซื้อรถไถมาสนับสนุนการทำนาของชาวนา ปรากฏว่าทั้งประเทศซื้อได้เพียง 20 คันเท่านั้น การส่งเสริมการใช้ปุ๋ยเคมีก็ทำโดยรัฐเป็นผู้สั่งซื้อปุ๋ยมาขายให้ชาวนา เป็นต้น

ในปี พ.ศ. 2479 สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดพัทลุง ได้ตั้งกระทู้ถามรัฐบาลเรื่องการทะนุบำรุงพันธุ์สัตว์น้ำในทะเลสาบตอนบนหรือทะเลน้อย เนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ได้ลดลง คำตอบของรัฐบาลก็แสดงถึงการยอมรับปัญหาแต่ที่ไม่ได้ทำอะไรเพราะขาดงบประมาณ ดังคำตอบที่

¹ เอกสารโครงการส่งเสริมการเกษตร กรมเกษตร 2495.

ว่า “ได้จัดการบำรุงแต่เฉพาะทางอ้อม ส่วนการบำรุงโดยตรงนั้นอยู่ในความดำริของทางการอยู่แล้ว แต่ยังไม่สามารถดำเนินการได้ขณะนี้เพราะการเงินยังไม่อำนวยให้”²

รัฐเริ่มสนใจการทำประมงอย่างจริงจังมากกว่าการเก็บภาษีตั้งแต่ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยรัฐได้ออกพระราชบัญญัติการประมง พ.ศ. 2490 ซึ่งเป็นการเตรียมพร้อมและให้ความสำคัญต่อการทำประมงเชิงพาณิชย์ และรัฐได้ขอให้องค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO) ส่งผู้เชี่ยวชาญเข้ามาศึกษาปัญหาเศรษฐกิจและการบำรุงทรัพยากรทางการเกษตร ซึ่งรวมทั้งการทำประมงด้วย ผู้เชี่ยวชาญคนนี้ได้เขียนรายงานเสนอเสนอรัฐบาลในปีที่ 2492 ในรายงานนี้ได้เสนอคำแนะนำเกี่ยวกับการทำประมงในประเทศไทยไว้ 23 ข้อ³ สารหลักก็เพื่อสนับสนุนให้เกิดการขยายตัวของการทำประมงเชิงพาณิชย์ในทะเล เพื่อให้สามารถส่งผลผลิตไปขายยังต่างประเทศได้

แต่รัฐบาลในช่วงดังกล่าวก็ยังไม่ทำอะไรได้ไม่มากเพราะขาดแคลนงบประมาณและกำลังคนจึงไม่สามารถทำได้ทั้งในแง่ของการสร้างโครงสร้างพื้นฐานเพื่อที่จะผนวกหมู่บ้านเข้ากับเมืองสำคัญและตลาด ข้าราชการที่จะนำนโยบายของรัฐบาลไปปฏิบัติก็มีน้อย รวมทั้งตลาดของสัตว์น้ำก็ยังขยายตัวน้อยด้วย

แต่ว่าพระราชบัญญัติการประมง 2490 และข้อเสนอของผู้เชี่ยวชาญจากองค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติได้เป็นพื้นฐานอย่างดีสำหรับการพัฒนาประมงพาณิชย์ในเวลาต่อมา

เมื่อรัฐประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ในต้นทศวรรษ 2500 ถือว่าเป็นการปรับโฉมการผลิตในภาคเกษตรเสียใหม่อย่างจริงจัง โดยรัฐใช้ยุทธศาสตร์ให้ชนบทเป็นฐานรองรับความเติบโตของภาคอุตสาหกรรม โดยการเพิ่มผลผลิตภาคเกษตรอย่างเต็มที่เพื่อป้อนให้แก่แรงงานราคาถูกในภาคอุตสาหกรรม และเพื่อการสะสมทุนของนายทุนชาติในการส่งสินค้าเกษตรออกสู่ตลาดโลก พร้อมกับให้ชนบทเป็นแหล่งป้อนแรงงานราคาถูกให้แก่ภาคอุตสาหกรรม ในขณะที่เดียวกันก็ให้ชนบทเป็นฐานรองรับสินค้าจากภาคอุตสาหกรรมด้วย

ในการเพิ่มผลผลิตของภาคเกษตรนั้นรัฐไม่ได้ลงทุนอะไรอย่างจริงจัง เพราะรัฐใช้ยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศในลักษณะของการพัฒนาแบบไม่สมดุล นโยบายที่รัฐใช้ในการขยายผลผลิตของภาคเกษตรกรรมคือการรีดเอามูลค่าของทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ให้เต็มที่ ภายใต้หลักการว่าหากปล่อยทรัพยากรไว้เฉยๆจะไม่มีมูลค่า ต้องทำให้เกิดมูลค่าทางเศรษฐกิจ

² กระทั่งตามมติ 10/2479 กระทั่งตามของ ร.ต.ถัด รัตนพันธุ์ ผู้แทนราษฎรจังหวัดพัทลุง เรื่อง บำรุงพันธุ์ปลา.

³ อ้างจาก จุมพล นาคนิธิกุล. “กรมประมงกับการพัฒนาการประมง”.

การเพิ่มผลผลิตดังกล่าวรัฐส่งเสริมสนับสนุนการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ โดยให้ภาคเอกชนเป็นกลไกผ่านเทคโนโลยีไปทางผู้นำชุมชน หรือผู้มีฐานะ หรือผู้มีความรู้สมัยใหม่ในชุมชน ให้เป็นผู้ซื้อไปใช้เป็นรุ่นแรก เพื่อเป็นตัวอย่างให้เกษตรกรคนอื่นๆ ในหมู่บ้าน เลียนแบบ วิธีการเช่นนี้ของรัฐ นับว่าได้ผล ดังตัวอย่างที่ปรากฏในหมู่บ้านรอบทะเลสาบที่เปลี่ยนจากการใช้วัวไถนามาใช้รถไถสาเหตุก็คือเห็นเขาใช้แล้วไถได้ไว ไม่ยุ่งยาก คนที่ยังไม่ใช้ในที่สุดก็ต้องเปลี่ยนมาใช้เพราะทำไม่ทันคนอื่น

กล่าวสำหรับการทำประมง หลังการประกาศใช้แผนพัฒนาดังกล่าวการทำประมงก็ได้รับการกระตุ้นให้พัฒนาประสิทธิภาพมากขึ้น เช่น การเปิดเสรีให้ชาวต่างชาติเข้ามาสาธิตและฝึกการใช้เครื่องมือประมงแบบใหม่ (อวนลาก) การสำรวจหาแหล่งทำประมงของกรมประมง การสร้างท่าเทียบเรือขนาดใหญ่ในหลายจังหวัด ส่งเสริมอุตสาหกรรมแปรรูปสัตว์น้ำ พร้อมกับการเปิดตลาดค้าขายกับต่างประเทศมากขึ้น เป็นต้น

การเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศกับการหมดยุคของการทำอาชีพหลายอย่าง

ในช่วงเวลาเดียวกับที่รัฐสนับสนุนการทำประมงพาณิชย์อย่างจริงจังขึ้นนั้น ก็เกิดเงื่อนไขของสภาพแวดล้อมเชิงนิเวศที่เปลี่ยนไปของทะเลสาบซึ่งมีผลต่อการสนับสนุนการเคลื่อนไหวของตนเองจากการผลิตแบบเดิมของชาวบ้านที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการผลิตหลายอย่างโดยอาศัยฐานทรัพยากรหลายตัว โดยพบว่าชาวนาทั่วไปทุกหมู่บ้านรอบทะเลสาบต้องประสบปัญหาน้ำเค็มขึ้นท่วมนาข้าวเป็นเวลานานพอที่จะทำให้ข้าวเสียหายทั้งหมด ซึ่งแต่เดิมไม่เคยมี หรือมีน้อย

สาเหตุของการที่น้ำขึ้นมากจนท่วมข้าวของชาวบ้านเสียหาย มาจากทะเลตื้นเงินมากขึ้นตลอด ซึ่งมีผลสำคัญมาจากการหักรั้งถางพงในการตั้งชุมชน และการโค่นทำลายป่าชายเลน ซึ่งเกิดขึ้นมากในช่วงเวลาประมาณ 100 ปีที่ผ่านมา ทำให้ป่าซึ่งเป็นพื้นที่ซับน้ำลดลงมาก โคลนตมและสิ่งโสโครกต่างๆ จึงถูกนำฝนชะลงทะเลได้มาก ซึ่งมีผลสำคัญทำให้ทะเลตื้นเงิน

นอกจากนี้การที่รัฐบาลได้สร้างเขื่อนและฝายกันคลอง 5 แห่ง ที่เรียกว่า "ปิดปากกระวะ" ก็มีผลโดยตรงต่อความตื้นเขินของทะเล เพราะคลองทั้ง 5 แห่งดังกล่าวนอกจากทำหน้าที่นำน้ำเค็มและความอุดมสมบูรณ์จากทะเลนอกเข้ามาในทะเลสาบแล้ว ยังทำหน้าที่นำน้ำฝนออกสู่ทะเลนอกโดยน้ำฝนดังกล่าวจะนำดินตะกอนที่ชะมาออกไปทิ้งยังทะเลนอก รวมทั้งพัดพาวัชพืชต่างๆ จากทะเลสาบและคลองออกไปสู่ทะเลนอกด้วย ซึ่งทะเลน้ำเค็มภายนอกสามารถย่อยสลายวัชพืชเหล่านี้ได้ดี แม้จะมีวัชพืชเหลือตกค้างอยู่ในทะเลสาบบ้างก็จะถูกทำลายไปโดยน้ำเค็มที่จะเข้ามาในทะเลสาบตามฤดูกาล เมื่อถึงฤดูฝนน้ำก็จะพัดพาวัชพืชที่เน่าเปื่อยดังกล่าวออกไปทะเลนอก

การปิดปากกระวะมีผลทำให้ดินตะกอน และวัชพืชต่างๆ ยังคงเหลือสะสมอยู่ในทะเลสาบ

ตกตะกอนสะสมเป็นโคลนตม วัชพืชก็ขยายตัวอย่างหนาแน่น ส่วนที่เน่าเปื่อยก็ตกลงไปเป็น ตะกอนยังก้นทะเล ทำให้ทะเลตื้นขึ้นขึ้นอย่างมากและอย่างต่อเนื่อง

ผู้อาวุโสที่มีประสบการณ์จับสัตว์น้ำอยู่ในถิ่นทะเลน้อยในอดีตได้ยืนยันถึงความเป็นจริงนี้ ว่า

เมื่อสัก 50-60 ปีสมัยผมเป็นเด็ก เล่นน้ำไม่มีวัชพืชอะไร ไม่มีผลกระทบไร คลื่นไปกระทบตลิ่งดังฉ่ำๆ แล้วปลาอุดมสมบูรณ์.....ต่อมาทะเลมันมีวัชพืชมาก สาเหตุว่าเพราะปิดปากกระวบน้ำไม่ได้ไหลเท ปัจจุบันทำเขื่อนน้ำไม่ได้ไหลเวียน ผมยกตัวอย่างว่าเขาเรียกที่ทะเลน้อย “อ่าวตำสา”เมื่อก่อนผมเด็ก ๆ พาเรือใบใหญ่ ทุกไม้ฟันไปขายที่เกาะยอ เรือใบทุกเบื่องเผลอลำใหญ่จมตรงนั้นจมถึงเสาใบเลย เพราะความลึก แต่ปัจจุบันเราข้ามพ้นแล้ว ผมสันนิษฐานว่าเดี๋ยวนี้ตะกอนที่มัน ลงมา น้ำไม่ได้ชะออกไป

การที่น้ำขึ้นท่วมนาของชาวบ้านอย่างต่อเนื่อง ทำให้ชาวบ้านต้องหยุดทำนา เมื่อชาวนา ส่วนหนึ่งในแถบเดียวกันหยุดทำนาพวกที่เหลือก็ต้องหยุดตาม เพราะเมื่อการทำนาเหลือน้อยส่วน นี้ก็จะได้รับการโจมตีจากหนูและนกอย่างรวมศูนย์ จากแต่เดิมกระจายไปยังที่ต่างๆ ทำให้นาส่วน น้อยที่เหลือดังกล่าวไม่สามารถจะทำได้อีกต่อไป ในขณะที่การทำนาในยุคใหม่นี้ล้วนต้องพึ่ง เทคโนโลยีสมัยใหม่ซึ่งมีต้นทุนสูง ทำให้การทำนาขนาดเล็กไม่สอดคล้องกับต้นทุนดังกล่าว จึง พบได้ว่าชาวนาในหมู่บ้านต่างๆรอบทะเลสาบส่วนใหญ่จะหยุดทำนาโดยสิ้นเชิงตั้งแต่ประมาณ 20 ปีที่แล้ว

นอกจากนี้จากการขยายตัวของเมือง ของภาคบริการ ทำให้ทรัพยากรริมทะเลสาบถูก ทำลายมากขึ้นไม่ว่าจะเป็นต้นตาล ใบเตย ไม้เสม็ด หรืออื่นๆ

ดังนั้นวิถีชีวิตของชาวบ้านรอบทะเลสาบต้องเปลี่ยนไปจากเดิม กลยุทธ์การเก็บเล็กผสม น้อยจากการใช้ฐานทรัพยากรธรรมชาติต่างๆเพื่อการพอกพูน ไปสู่การใช้ฐานทรัพยากรเฉพาะ อย่างที่สามารถสร้างรายได้อย่างเป็นกอบเป็นกำและต่อเนื่อง

ซึ่งพอดีกับการเปิดตลาดขนาดใหญ่ของสัตว์น้ำ ทรัพยากรในทะเลสาบสงขลาจึงกลายเป็น ชุมทรัพย์สำคัญของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา มาตั้งแต่บัดนั้น

การเกิดขึ้นของโครงสร้างพื้นฐาน และการผนวกชุมชนเข้าสู่ระบบการพึ่งพิง

เมื่อเกิดทางรถไฟสายใต้ขึ้น(ช่วงแรกสร้างจากสถานีรถไฟธนบุรีถึง จ.เพชรบุรี ใช้เวลาสร้าง ระหว่าง พ.ศ. 2443-2446 ช่วงที่สองสร้างต่อจากเพชรบุรีจนถึง อ.ระแงะ จ.นราธิวาส ใช้เวลาสร้าง ระหว่าง พ.ศ. 2452-2461) เมืองหาดใหญ่เติบโตขึ้นทางด้านการค้า อันเป็นผลสำคัญมาจากการ เกิดชุมทางรถไฟที่หาดใหญ่ แต่ว่าชุมชนประมงรอบทะเลสาบสงขลาก็ยังได้รับผลกระทบจากการ เติบโตของหาดใหญ่ไม่มากนัก เพราะว่าชุมชนเหล่านี้ยังคงติดต่อกับหาดใหญ่อยู่อีกเช่นเดิม

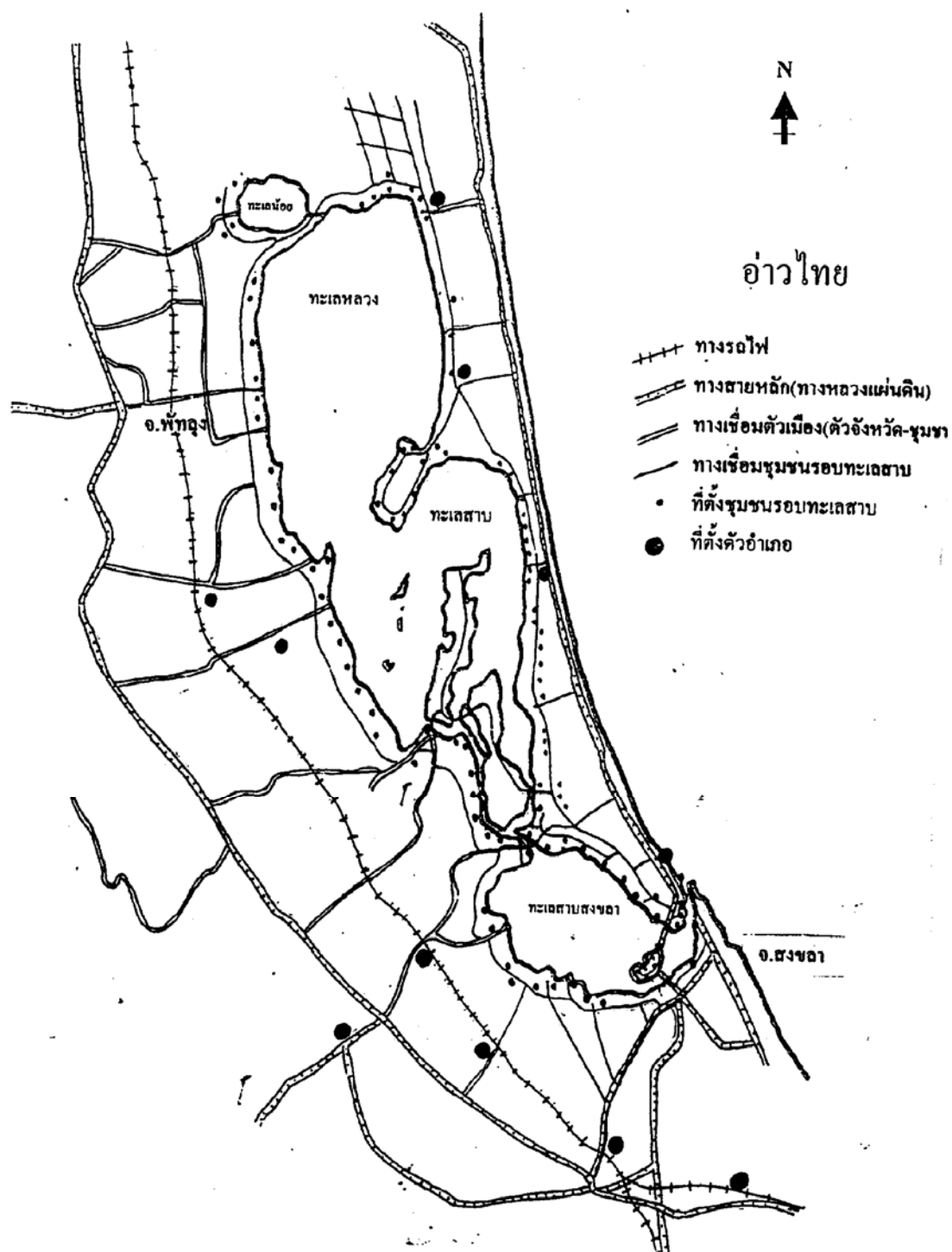
เพราะยังคงต้องอาศัยทางเรือ ในขณะที่ตลาดรับซื้อปลาจำกัด รวมทั้งการผลิตของชุมชนอย่างอื่นก็เป็นเพียงการบริโภคเป็นหลัก เช่น การทำนา ส่วนการผลิตอย่างอื่นก็ทำเพียงเล็กน้อย หรือทำกระจัดกระจายต่างกันไป ไม่เป็นกลุ่มเป็นก้อนพอที่จะเป็นพลังให้เกิดการเชื่อมต่อกับตลาดได้อย่างจริงจัง จนกระทั่งรัฐประกาศยุทธศาสตร์การพัฒนาที่จะนำประเทศไปสู่การเป็นประเทศอุตสาหกรรม ภายใต้กระบวนการพัฒนาดังกล่าวรัฐบาลได้นำประเทศไทยไปผูกพันกับระบบทุนนิยมโลกอย่างใกล้ชิด ทำให้ประเทศไทยถูกระบบทุนนิยมโลกจับวางให้อยู่ในฐานะประเทศที่จะป้อนอาหารและวัตถุดิบราคาถูกให้แก่ระบบทุนนิยมโลก ถ้ากล่าวเฉพาะผลิตภัณฑ์สัตว์น้ำ ประเทศไทยสามารถเปิดตลาดโลกได้กว้างขวางอย่างไม่เคยมีมาก่อน ดังจะเห็นว่านับแต่ปี 2515 เป็นต้นมา ประเทศไทยได้เป็นผู้ส่งสัตว์น้ำติดอันดับต้นๆของโลกมาโดยตลอด แม้ในปี 2541 ประเทศไทยยังสามารถส่งออกสินค้าสัตว์น้ำคิดเป็นมูลค่ากว่า 1 แสนล้านบาท หรือเท่ากับร้อยละ 9 ของปริมาณการส่งออกของประเทศทั้งหมด⁴

นับแต่การประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ในปี พ.ศ.2504 ประเทศไทยได้กู้เงินเข้ามาเพื่อเร่งสร้างโครงสร้างพื้นฐานอย่างกว้างขวาง ไม่ว่าจะเป็นถนน รถไฟ ไฟฟ้า น้ำประปา โทรคมนาคม ฯลฯ เพื่อประโยชน์ต่อการลงทุน การขนส่งวัตถุดิบและสินค้า เป็นต้น ซึ่งชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาก็ได้านิสงส์จากนโยบายนี้ด้วย ดังจะเห็นว่าถนนสายย่อยๆที่เชื่อมชุมชนต่างๆเข้าด้วยกันและเชื่อมต่อกับเมืองค่อยๆเกิดขึ้น เช่น

- ถนนเชื่อมจากบ้านจองถนน บ้านหาดไคร้เต่า ถึงตลาดต้นโดน และเขาชัยสน สร้างเมื่อประมาณ 25-30 ปีที่ผ่านมา
- ถนนเชื่อมจากบ้านปากจำ ปากบางภูมิ ถึง อ.ควนเนียง สร้างเมื่อประมาณ 30 ปีที่แล้ว
- ถนนเส้นทางเลียบผ่านริมทะเลสาบส่วนใหญ่สร้างเมื่อ 20 ปีที่แล้ว

เพื่อให้เห็นภาพรวมทั้งหมดขอเสนอแผนที่แสดงถนนเส้นสำคัญที่เชื่อมเข้าหมู่บ้านต่างๆ ซึ่งทำให้ชุมชนเชื่อมต่อและติดต่อกับเมืองได้สะดวก ถนนเหล่านี้เมื่อประมาณ 15 ปีที่แล้วยังเป็นถนนลูกรัง ต่อมารัฐก็ทยอยปรับปรุงให้เป็นถนนลาดยาง จนปัจจุบันเป็นถนนลาดยางทั้งหมด

⁴ คำกล่าวรายงานของอธิบดีกรมประมง ในพิธีการเปิดการสัมมนาเรื่อง “ทิศทางการประมงไทย” 21 เมษายน 2542 ณ ห้องประชุมอานนท์ กรมประมง.

ภาพประกอบ 6 แผนที่แสดงถนนที่เชื่อมชุมชนรอบทะเลสาบเข้ากับเมืองต่างๆ

ถนนดังกล่าวได้เชื่อมต่อชุมชนทุกแห่งรอบทะเลสาบเข้ากับเมืองอย่างใกล้ชิด ทำให้ในด้านหนึ่งเกิดความสะดวกง่ายดายในการลำเลียงผลผลิตจากชุมชนเข้าสู่ตลาดในเมือง โดยเฉพาะศูนย์กลางการรับซื้อสัตว์น้ำซึ่งมีอยู่ทุกมุม เช่น สงขลา หาดใหญ่ ลำปำ ปากพะยูน พัทลุง ในอีกด้านหนึ่งเป็นทางผ่านอิทธิพลจากเมืองเข้าสู่ชุมชน ทั้งในแง่การพัฒนาของรัฐและอิทธิพลจากระบบตลาด

ในด้านการลำเลียงผลผลิตจากชุมชนเข้าสู่ตลาดนั้น พบว่าหลังเกิดความสะดวกในการเดินทางดังกล่าวทุกชุมชนจะมีแม่ค้าหรือพ่อค้าคนกลางไปรับซื้อสัตว์น้ำที่ชาวบ้านจับได้ถึงชุมชน ซึ่งมีทั้งพ่อค้าแม่ค้าที่เป็นคนในหมู่บ้านเองและที่มาจากข้างนอก โดยในระยะแรกกลุ่มที่เป็นพ่อค้าคนกลางนี้จะได้แก่คนจีน ซึ่งมีความชำนาญในการค้าขายและสามารถเชื่อมต่อกับพ่อค้าแม่ค้าในเมืองได้อย่างสะดวก เนื่องจากส่วนใหญ่เป็นชาวจีนด้วยกัน ซึ่งระยะแรกนี้แต่ละชุมชนจะมีพ่อค้าแม่ค้าคนเดียวไปรับซื้อแต่ต่อมาก็เกิดพ่อค้าแม่ค้าขึ้นหลายราย รวมทั้งเจ้าเก่าที่ให้เงินกู้ยืมด้วย

การปรากฏตัวของพ่อค้าแม่ค้าคนกลางดังกล่าวตั้งอยู่บนพื้นฐานความจริงว่า ชาวบ้านจับสัตว์น้ำอะไรที่คนในสังคมบริโภคหรือตลาดรับซื้อ พ่อค้าแม่ค้าคนกลางก็รับซื้อทั้งสิ้นและรับซื้อตลอดเวลา นั่นคือ ถ้าหากชาวบ้านในชุมชนใดกลับจากหาปลาตอนย่ำรุ่งหรือตอนบ่าย หรือตอนเย็น พ่อค้าแม่ค้าก็จะรอซื้อตามเวลาดังกล่าว ถ้าชุมชนไหนมีชาวบ้านกลับจากทะเลหลายเวลา พ่อค้าแม่ค้าก็จะมารับซื้อทุกเวลา

ในอีกด้านหนึ่ง เมื่อถนนหนทางสะดวกขึ้นสินค้าจากตลาดก็ทยอยเข้าสู่หมู่บ้านต่างๆอย่างต่อเนื่อง ทั้งสินค้าปัจจัยการผลิต และเครื่องอุปโภคบริโภค

ในด้านปัจจัยการผลิตพบว่าชาวบ้านเริ่มใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่แทนเทคโนโลยีพื้นบ้าน เช่น ใช้รถแทรกเตอร์แทนการใช้วัวไถนา ใช้ปุ๋ยเคมีเพื่อเพิ่มผลผลิต

ในเรื่องการอุปโภคบริโภคพบว่าหลังจากเกิดถนนหนทางที่สะดวกก็เกิดร้านค้าปลีกในชุมชนขึ้นทั่วไป ที่เคยมีอยู่ก่อนหน้านี้ก็ได้รับการพัฒนามากขึ้น ซึ่งหมายถึงการมีสินค้าจากเมืองที่หลากหลายขึ้น ร้านค้าเหล่านี้พัฒนาอย่างต่อเนื่อง ทั้งในแง่การเพิ่มปริมาณร้านและการเพิ่มประเภทของสินค้า คนในชุมชนปัจจุบันจะพึ่งพาเรื่องอาหารการกินจากร้านค้าในหมู่บ้านเป็นหลัก ส่วนอาหารหลักและต้องรับประทาน เช่น ข้าวสาร น้ำตาล กะปิ น้ำปลา พริก หอม กระเทียม ฯลฯ ชาวบ้านมักเข้าไปซื้อจากเมืองที่อยู่ใกล้บ้าน ในเรื่องเครื่องใช้ไม้สอยก็เช่นเดียวกัน พบว่าชาวบ้านนิยมซื้อหาเครื่องใช้ไม้สอยจากตลาดมาใช้แทนผลผลิตพื้นบ้าน เช่น เครื่องครัว เครื่องเรือน เครื่องนอน ฯลฯ ทั้งในชุมชนพุทธและมุสลิมต่างเข้าสู่ความสัมพันธ์กับตลาดในลักษณะดังกล่าวไม่แตกต่างกัน

การเกิดขึ้นของสะพานติณสูลานนท์ทั้ง 2 สะพาน ในปี 2529 ได้ผนวกชุมชนประมงพื้นบ้านรอบทะเลสาบสงขลาเข้าสู่ตลาดต่างๆอย่างสมบูรณ์ยิ่งขึ้น เพราะทำให้ฝั่งเมืองสงขลาและหาด

ใหญ่กับฝั่งสิงหนครติดต่อกันได้อย่างง่ายดาย และการลำเลียงสินค้าจากกรุงเทพและจากเมืองต่างๆเข้าสู่เขตลุ่มทะเลสาบเป็นไปได้สะดวกและคล่องตัวขึ้นอย่างมาก การเกิดขึ้นของสะพานเชื่อมเกาะหมากและเกาะนางคำเข้ากับแผ่นดินใหญ่ในปี 2536 และ 2540 ตามลำดับ ก็คือข้ออธิบายไม่ว่าจะชอกมูมใดของชุมชนในที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาต่างถูกเชื่อมต่อเข้ากับเมืองต่างๆทางกายภาพอย่างสมบูรณ์

การเชื่อมต่อระหว่างหมู่บ้านกับตลาดนั้นไม่เพียงชาวบ้านจะเป็นฝ่ายออกไปหาตลาดเท่านั้นแต่พ่อค้าเป็นฝ่ายเข้าไปกระตุ้นการบริโภคชาวบ้านโดยตรงในชุมชนด้วย เช่น การเข้าไปเสนอขายสินค้าของรถขายเฟอร์นิเจอร์ ขายเครื่องใช้ไฟฟ้า เครื่องนอน ซึ่งมีทั้งการบริการด้วยเงินสดและเงินผ่อน

ปัจจุบันชุมชนประมงพื้นบ้านจะมีการติดต่อกับโลกภายนอกมาก โดยเฉพาะการเชื่อมโยงกับตลาด ทั้งในแง่ของการขายผลผลิตและการซื้อหาเครื่องอุปโภคบริโภค โดยทุกชุมชนจะมีถนนลาดยาง หรือไม่ก็ถนนคอนกรีตเชื่อมต่อกับถนนใหญ่ได้สะดวก มีครัวเรือนประมงพื้นบ้านมากกว่าร้อยละ 90 ของครัวเรือนทั้งหมดมีรถจักรยานยนต์ใช้ ซึ่งไม่แตกต่างกันระหว่างชุมชนพุทธและชุมชนมุสลิม นอกจากนี้ทุกชุมชนจะมีรถรับจ้างประจำทางวิ่งระหว่างหมู่บ้านกับตัวเมืองตลอดเวลา

การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้มีผลมาจากองค์ประกอบที่สำคัญ 2 ประการ ประการแรกคือความสะดวกในเรื่องประโยชน์การใช้สอย เพราะสินค้าจากตลาดนั้นซื้อง่ายใช้สะดวกและราคาไม่แพง เช่น การใช้รถไถแทนวัวนั้นสะดวกรวดเร็วกว่าการใช้วัวมาก การซื้อข้าวสารมาบริโภคสะดวกกว่าการข่มมือหรือการนำข้าวสารไปสีเองตามโรงสีมาก เสื้อผ้าจากเมืองมีรูปแบบและสีสันให้เลือกมาก เป็นต้น ประการที่สอง ตลาดมีความสามารถในการสร้างค่านิยมแบบใหม่ให้กับคนในชุมชน ผ่านรายการวิทยุ ภาพยนตร์ การศึกษา ข้าราชการ และวิถีชีวิตของคนในเมืองที่ชาวบ้านมีโอกาสเข้ามาเห็น

ในเรื่องวิทยุ นั้นพบว่าในครั้งแรกเกิดสถานีวิทยุเอ.เอ็ม. 1 สถานี ซึ่งชาวบ้านรู้จักกันในนามว่า “วปถ.5” โดยสถานีวิทยุดังกล่าวจะรับรายการมาจากส่วนกลาง ซึ่งชาวบ้านในรุ่นนั้นอธิบายให้ฟังว่าจะมีรายการละคร ลิเก เพลงลูกทุ่ง และข่าวทางราชการเป็นหลัก รวมทั้งมีการโฆษณาด้วย ในระยะแรกที่วิทยุยังมีราคาแพงคนพอมีฐานะเท่านั้นที่จะพอจะซื้อได้ ชาวบ้านก็จะไปขอฟังตามบ้านของผู้ที่มีวิทยุ ต่อมาเมื่อพัฒนาเป็นวิทยุทรานซิสเตอร์มีราคาถูก ชาวบ้านทุกบ้านจึงซื้อหามาไว้ประจำ ขณะที่สถานีวิทยุก็พัฒนาขึ้นมามากหลายสถานี แต่ยังคงสาระเดิมไว้คือการโฆษณาสินค้า กระตุ้นให้คนรู้จักวิถีชีวิตใหม่ๆ

เมื่อประมาณ 15 ปีที่แล้วมีไฟฟ้าเข้าสู่ชุมชนรอบทะเลสาบครบทุกหมู่บ้าน โทรศัพท์ คือสื่ออย่างใหม่ที่เกิดขึ้นในชุมชนไล่หลังไฟฟ้ามา ในระยะแรกที่เครื่องรับโทรศัพท์ยังมีราคาแพงชาวบ้านก็ไปอาศัยดูตามร้านค้าหรือผู้ที่ฐานะดี โดยชาวบ้านทุกครัวเรือนต่างมีความหวังที่จะมีเครื่องรับ

เป็นของตัวเอง เด็กๆ ล้วนเรียกร้องให้พ่อแม่ซื้อโทรศัพท์มือถือที่บ้าน ดังนั้นเมื่อราคาเครื่องรับโทรศัพท์มือถือถูกลง โทรศัพท์จึงกลายเป็นเพื่อนใกล้ชิดของคนในชุมชน

อย่างไรก็ตามในระยะแรกนั้น ในชุมชนมุสลิมการเข้ามาของโทรศัพท์ถูกขัดขวางจากผู้นำศาสนา ด้วยตามหลักศาสนานั้นไม่เหมาะสมที่ชาวมุสลิมจะดูละครและฟังเพลงครั้นเคร่ง แต่ก็ขัดขวางได้ไม่นาน เพราะในที่สุดอิทธิพลของการพัฒนาแบบใหม่ก็สามารถกระตุ้นให้ครัวเรือนชาวมุสลิมซื้อหาโทรศัพท์มาเพื่อหาความบันเทิงไม่ต่างจากครัวเรือนชาวพุทธ โดยในปัจจุบันครัวเรือนในชุมชนประมงพื้นบ้านมากกว่าร้อยละ 95 มีโทรศัพท์มือถือ ซึ่งไม่ต่างกันระหว่างชุมชนพุทธและชุมชนมุสลิม โดยโทรศัพท์เป็นสื่อสำคัญที่เชื่อมเอาชุมชนหมู่บ้านเข้ากับระบบการพัฒนาแบบใหม่ ที่เน้นการพัฒนาอุตสาหกรรม โดยการสร้างคุณค่าแบบใหม่ให้กับชาวบ้าน ผ่านรายการต่างๆ และการโฆษณาสินค้า ขณะนี้ทุกวันชาวบ้านส่วนใหญ่จะต้องมีรายการประจำที่ต้องติดตามดูทุกวัน

ในเรื่องภาพยนตร์นั้น พบว่าในห้วงเวลาหลังการประกาศใช้แผนพัฒนาไม่นาน หนังกลางแปลงก็เดินทางเข้าสู่หมู่บ้านอย่างต่อเนื่อง ที่เป็นล้าเป็นลันที่สุดได้แก่หนังกลางแปลงที่ชาวบ้านเรียกว่า "หนังชายยา" โดยจะมีบริษัทชายยาประเภทยาแก้ปวด ยาชุด ถ่านไฟฉาย ฯลฯ จัดหนังเร่เข้าไปขายในหมู่บ้าน ซึ่งภาพยนตร์ส่วนใหญ่ก็จะแสดงให้เห็นวิถีชีวิตแบบใหม่ของคนในสังคมเมือง หรือถ้าเป็นเรื่องของชนบทก็มักสะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงไปสู่ชีวิตที่ก้าวหน้ากว่า ซึ่งก็หมายถึงวิถีชีวิตแบบคนเมืองนั่นเอง แต่หนังชายยานี้เข้าไปฉายได้เฉพาะชุมชนพุทธเท่านั้น เพราะในชุมชนมุสลิมผู้นำชุมชนพิจารณาว่าไม่เหมาะสมกับความเป็นมุสลิมจึงไม่อนุญาตให้เข้าไปฉาย

ส่วนประสบการณ์การได้ไปเห็นตัวอย่างวิถีชีวิตของคนในเมืองนั้น พบว่าคนที่เข้าเมืองประจำ เช่น พ่อค้า ผู้นำหมู่บ้านจะค่อยๆ มีการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตเป็นแบบคนเมืองก่อนใครอื่น เช่น การแต่งกาย อาหารการกิน การใช้เทคโนโลยีแบบใหม่ แล้วชาวบ้านอื่นๆ ก็ค่อยๆ เลียนแบบ โดยกรณีนี้จะเกิดในชุมชนพุทธมากกว่าชุมชนมุสลิม

สำหรับการพัฒนาของรัฐนั้น พบว่ามีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับการพัฒนาของตลาดดังกล่าวข้างต้น ในลักษณะผลิตซ้ำซึ่งกันและกัน เพราะการขยายตัวของตลาดล้วนเรียกร้องการพัฒนาของรัฐควบคู่ไปด้วย ในขณะที่เดียวกันการพัฒนาของรัฐก็ช่วยเสริมพลังให้ตลาดขยายตัวและมีความจำเป็นต่อชาวบ้านมากขึ้น

อิทธิพลการพัฒนาของรัฐในช่วงแรกที่เราเห็นควบคู่กันไป ก็คือการขยายการศึกษาและการปรากฏตัวขึ้นของข้าราชการในหมู่บ้าน โดยพบว่าโรงเรียนประชาบาลเดิมที่มีอยู่แล้วตามวัดหรือชุมชนต่างๆ ได้รับการปรับปรุงให้ทันสมัยขึ้น ทั้งการจัดทำหลักสูตร แบบเรียน การเพิ่มครูที่ผ่านการอบรมมาโดยเฉพาะ การขยายชั้นเรียน รวมทั้งการพยายามที่จะปลูกสร้างอาคารเรียนขึ้นมาเป็นแบบเฉพาะ

นอกจากนี้ก็มีเจ้าหน้าที่ราชการหลายหน่วยทยอยเข้าไปในหมู่บ้าน บางหน่วยงานไปตั้งที่ทำการอยู่ในหมู่บ้านเลย เช่น ข้าราชการด้านสาธารณสุข พัฒนาชุมชน เกษตร ฯลฯ ซึ่งพบว่าการขยายตัวของหน่วยงานรัฐและข้าราชการดังกล่าวมีผลให้ชุมชนอยู่ภายใต้การกำกับดูแลจากทางราชการอย่างใกล้ชิด ในปัจจุบันทุกชุมชนจะมีโรงเรียน ทุกตำบลมีสถานีอนามัย และที่ทำการองค์การบริหารส่วนตำบล

การเกิดขึ้นของมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ที่ อ.หาดใหญ่ จ.สงขลา ในปี 2511 ก็เป็นที่ชัดเจนว่ารัฐบาลต้องการให้หาดใหญ่เป็นศูนย์กลางการพัฒนาภาคใต้ และมุ่งที่จะขยายความรู้ในเรื่องการจัดการทรัพยากรชายฝั่งตามแนวความรู้จากตะวันตกให้เข้ามามีบทบาทสำคัญในภาคใต้ เพราะมหาวิทยาลัยแห่งนี้เปิดสอนเกี่ยวกับด้านนี้มาแต่ต้น ปัจจุบันก็ยังมีความสำคัญในการผลิตคนและเผยแพร่ความรู้ในเรื่องนี้

การที่ชุมชนรอบทะเลสาบถูกผนวกเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจและระบบการเมืองการปกครองของประเทศนี้ส่งผลโดยตรงต่อชาวบ้าน 2 ประการสำคัญ คือประการแรกชาวบ้านทุกครัวเรือนมีค่าใช้จ่ายมากขึ้นในการซื้อเครื่องบริโภคและอุปโภค ประการที่สองชาวบ้านเกิดจินตนาการถึงอนาคตบุตรหลานตัวเอง จากการได้เห็นแบบอย่างจากข้าราชการและข้าราชการผ่านสื่อสารมวลชน (พระเอก นางเอกในละครมักเป็นข้าราชการและเจ้านายผู้สูงศักดิ์) โดยชาวบ้านจินตนาการอยากยกระดับให้ลูกหลานเป็นข้าราชการ ซึ่งสังคมเปิดช่องให้ทำได้ โดยผ่านการเรียนหนังสือในระบบโรงเรียน

ในยุคที่การเชื่อมติดกับตัวเมืองยากลำบาก หรือเมื่อประมาณ 40 ปีที่แล้ว ลูกหลานในชุมชนพุทธมีโอกาสออกมาเรียนต่อในเมืองร้อยละ 5 ของเด็กในวัยเรียนทั้งหมด ในชุมชนมุสลิมไม่มีออกมาเรียนเลยแม้แต่คนเดียว⁵ ทั้งนี้เพราะการเดินทางไม่สะดวก และในความเป็นชาวบ้านก็ยังไม่เคยคิดถึงเรื่องนี้ ดังคำบอกเล่าของชาวบ้านที่ว่า “ไม่คิดเรื่องเรียนกันหรอก ทำแต่งาน แถวนี้ไม่มีใครเรียน ไปยาก ไม่รู้ไปอยู่ที่ไหน” ส่วนผู้ที่ออกมาเรียนบ้างก็เพราะมีญาติอยู่ในตัวเมือง ซึ่งหมายความว่ามียู่อาศัยให้ และที่สำคัญคือญาติที่อยู่ในตัวเมืองเป็นผู้ชักชวนให้เห็นความจำเป็นที่จะให้ลูกหลานเรียน

ยี่สิบปีต่อมา ถนนหนทางสะดวกมากแล้ว ความคิดในเรื่องให้ลูกเรียนต่อชั้นมัธยมก็มีมากขึ้น ในชุมชนพุทธเด็กที่มีโอกาสศึกษาต่อชั้นมัธยมมีประมาณร้อยละ 50 ที่พ่อแม่ส่งให้เรียนต่อ ในขณะที่ชุมชนมุสลิมมีประมาณร้อยละ 10 ที่พ่อแม่ส่งให้เรียนชั้นมัธยมสายสามัญดังกล่าว ซึ่งแสดง

⁵ ชาวมุสลิมจะส่งลูกไปเรียนโรงเรียนสอนศาสนาหรือโรงเรียนปอเนาะ โดยในระยะแรกส่งไปอยู่จังหวัดปัตตานี เมื่อ 20 ปีที่แล้วมีโรงเรียนปอเนาะเกิดขึ้นที่จังหวัดสงขลา พ่อแม่บางส่วนจึงส่งลูกมาเรียนที่โรงเรียนแห่งนี้ใหม่ การส่งบุตรหลานไปเรียนในโรงเรียนสอนศาสนาดังกล่าวนี้นับเป็นการไปอยู่แบบประจำ จึงไม่มีปัญหาในเรื่องการเดินทาง

ว่าชาวมุสลิมเริ่มเห็นความสำคัญของการศึกษาในระบบโรงเรียนที่รัฐจัดขึ้นเพื่อต้องการสร้างคนไว้ตอบสนองการพัฒนาแบบใหม่

ปี พ.ศ. 2530 ประมาณว่าเด็กจากชุมชนประมงชาวพุทธรอบทะเลสาบร้อยละ 80 ของเด็กในวัยที่มีสิทธิ์เรียนได้มีโอกาสเข้าศึกษาต่อระดับมัธยม ในชุมชนมุสลิมเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 50 ปัจจุบันกล่าวได้ว่าในชุมชนพุทธเด็กในวัยเรียนชั้นมัธยมได้เข้าเรียนต่อครบ 100 เปอร์เซ็นต์ ในขณะที่ชุมชนมุสลิมเพิ่มขึ้นเป็นประมาณร้อยละ 60 ทั้งนี้เพราะชุมชนได้รับความสะดวกเพิ่มมากขึ้นเนื่องจากเกิดโรงเรียนขยายโอกาส (เปิดชั้นมัธยมในโรงเรียนประถม) ขึ้นหลายแห่ง กระจายอยู่ทั่วไป

ส่วนระดับการศึกษาที่สูงกว่าชั้นมัธยมนั้น พบว่าเพิ่งประมาณ 15 ปีที่ผ่านมาที่มีพ่อแม่สนับสนุนให้ลูกเรียนต่อการศึกษาระดับนี้ แต่ก็ยังสนับสนุนให้เรียนในสายประกาศนียบัตรวิชาชีพมากกว่ามุ่งเข้ามหาวิทยาลัย ในปัจจุบันพ่อแม่ในชุมชนพุทธส่งลูกเรียนในระดับ ปวช. ปวส. ประมาณร้อยละ 50 ของเด็กที่จบระดับมัธยม (ปวช. ถ้าเทียบจริงๆแล้วจะเท่ากับระดับมัธยมปลาย แต่ในที่นี้นับรวมไว้กับระดับ ปวส. เพราะเป็นการศึกษาที่ต่อเนื่องกัน ถ้าแยกมาเฉพาะระดับ ปวส. ว่าเป็นระดับที่สูงกว่ามัธยมจะยิ่งเหลือผู้ศึกษาต่อน้อยมาก) ในชุมชนมุสลิมประมาณร้อยละ 10 ส่วนการเข้าเรียนต่อในมหาวิทยาลัยและในสถาบันราชภัฏพบว่ามีน้อยมาก ถ้านับรวมกันทั้งชุมชนพุทธและมุสลิมก็ยังไม่เกินร้อยละ 10

ความเป็นจริงของการศึกษาดังที่กล่าวมากล่าวได้ว่าถ้าเทียบกับชุมชนเกษตรกรรมโดยทั่วไป ชุมชนประมงรอบทะเลสาบยังส่งลูกหลานเรียนในสัดส่วนที่น้อยกว่าค่อนข้างมาก ทั้งที่ถ้าดูถึงจินตนาการในอนาคตลูกหลานของพ่อแม่แล้วอาจจะต่างกันไม่มาก เพราะพบว่าโดยส่วนใหญ่แล้วตรงกันคืออยากให้ลูกเป็นข้าราชการ

ประเด็นที่พบก็คือ ระบบการทำมาหากินของชุมชนประมงมีส่วนกำหนดให้เป็นเช่นนั้นมาก กล่าวคือ เศรษฐกิจของชาวประมงเป็นเศรษฐกิจที่มีรายได้ตลอดแบบวันต่อวัน ออกไปทะเลวันไหนก็มีรายได้ รายได้ที่ได้โดยไม่ยากดังกล่าวจึงเป็นแรงจูงใจให้เด็กซึ่งก้าวสู่วัยรุ่นไม่อยากจะเรียน หรือเรียนไปด้วยออกทะเลไปด้วย ทำให้เรียนหนังสือได้ไม่เต็มที่ พ่อแม่เองถึงอยากให้ลูกเรียนแต่บางครั้งก็เห็นประโยชน์ที่จะให้ลูกช่วยออกทะเล และพบว่าการพะวักพะวนดังกล่าวทำให้เด็กจากชุมชนประมงมักเรียนในโรงเรียนใกล้ๆบ้าน ไม่ค่อยมีความกระตือรือร้นไปหาโรงเรียนที่มีคุณภาพสำหรับการศึกษาต่อ ดังนั้นจึงพบว่าเมื่อเรียนต่อชั้นมัธยมเด็กจากชุมชนประมงส่วนใหญ่จะเรียนในโรงเรียนระดับรองๆ มีน้อยมากที่ได้เรียนในโรงเรียนที่มีชื่อเสียงของจังหวัด ส่วนใหญ่เด็กจะรู้ตัวไม่กล้าไปสอบแข่ง ที่ไปสอบแข่งก็มักจะสอบสู้เด็กจากที่อื่นไม่ได้

นอกจากนี้เศรษฐกิจของชาวประมงยังมีลักษณะที่ได้ไปใช้ไป ไม่มีโอกาสได้เงินก่อนจากการขายผลผลิตเป็นฤดูกาลอย่างชาวนาชาวสวน บางช่วงก็ออกทะเลไม่ได้เพราะฤดูมรสุม เงินที่

พอเก็บไว้ได้เล็กน้อยก็ต้องถูกนำออกมาใช้ ดังนั้นการให้ลูกเรียนหนังสือต้องเสียเงินเป็นก้อน เป็นเทอม ทั้งค่าบำรุงการศึกษา ค่าเครื่องแต่งกาย ค่าหนังสือ ค่าอาหาร ค่าเดินทาง จึงไม่สอดคล้องกับระบบเศรษฐกิจของชุมชน เมื่อประกอบกับการอัดเอื้อนของลูก การตัดสินใจไม่ส่งลูกเรียนต่อจึงเกิดขึ้นได้เป็นปกติ

ในขณะที่ชุมชนชาวนาชาวสวนจะมีเงื่อนไขทางเศรษฐกิจที่ต่างออกไป กล่าวคือการผลิตของชาวนาชาวสวนเป็นการผลิตที่เหนื่อยยาก ยุ่งยาก ยากที่จะได้เงิน กว่าจะได้เงินก็ต้องรอเป็นฤดูกาล ดังนั้นแรงผลักดันที่จะให้ลูกหลานออกจากนอกภาคเกษตรจึงมีมานานแล้ว ดังจะเห็นว่าแต่ก่อนการเกิดขึ้นของถนนหนทางที่เชื่อมต่อให้เกิดความสะดวกสบายในการเดินทางระหว่างหมู่บ้านกับเมือง พ่อแม่ก็พยายามส่งลูกหลานเข้าไปเรียนในเมืองแล้ว บางรายส่งไปเรียนถึงกรุงเทพฯ โดยไปฝากให้อยู่วัด เมื่อรุ่นแรกๆเข้าไปได้รุ่นหลังๆก็ตามเข้าไป

ส่วนชาวมุสลิมซึ่งมีความชำนาญและความมุ่งมั่นในการหาปลาแต่เดิม จะมีความสนใจให้ลูกเรียนในสายสามัญน้อย ถ้าสนใจก็สนใจให้เรียนในสายศาสนา หรือสายศาสนาควบกับสายสามัญอย่างโรงเรียนปอเนาะ ทั้งนี้ความเป็นมุสลิมไม่ยากที่จะให้ลูกหลานออกไปอยู่ที่อื่น การเรียนก็เพียงการเตรียมตัวเป็นมุสลิมที่ดี ดังเด็กที่เรียนปอเนาะสำเร็จแล้วก็กลับมาตั้งหลักตั้งงานอยู่ในชุมชน อีกประการหนึ่งชาวมุสลิมเชื่อว่าการทำประมงเป็นอาชีพที่สามารถช่วยให้ครอบครัวอยู่รอดได้อย่างดี เว้นแต่ชาวมุสลิมที่เป็นพ่อค้าที่ติดต่อกับเมืองมาก หรือผู้นำที่ติดต่อกับทางราชการมาก มักจะเห็นความสำคัญของการศึกษาสายสามัญและการออกไปทำงานที่ดีกว่าการมีชีวิตอยู่ในชุมชน

แต่ถึงแม้ชาวประมงในชุมชนประมงรอบทะเลสาบจะส่งลูกเรียนต่อในระดับที่น้อยกว่าชุมชนชาวนาชาวสวนทั่วไปโดยเปรียบเทียบ แต่โดยตัวเองแล้วก็นับว่าการส่งลูกหลานศึกษาต่อในระดับที่สูงขึ้นนั้นมีมากขึ้นเรื่อยๆ ซึ่งสิ่งที่ตามมาคือความต้องการรายจ่ายเพื่อลูกหลานดังกล่าว

นอกจากนี้การเชื่อมติดต่อกับเมือง การรับการพัฒนาแบบใหม่จากรัฐ รวมทั้งการได้รับข่าวสารข้อมูลใหม่ๆ ทำให้ชุมชนหมู่บ้านได้เข้าไปพัวพันเมืองอีกหลายด้าน เพื่อการมีคุณภาพชีวิตที่ดีกว่า ตามวาทกรรมการพัฒนาของรัฐ อาทิ การดูแลสุขภาพ

สถานการณ์ทั้งหมดที่กล่าวมาสรุปว่าในการระบวนการผนวกชุมชนประมงพื้นบ้านรอบทะเลสาบสงขลาเข้าไปพัวพันเมืองดังกล่าว ครวัเรือนชาวประมงต้องมีรายค่าใช้จ่ายและค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้นมากเป็นเงาตามตัวตามอิทธิพลการพัวพันซึ่งเข้มข้นขึ้นตลอดเวลา ในขณะที่ตลาดสัตว์น้ำขยายตัวขึ้นมาก พร้อมๆกับการผลิตของชุมชนแบบเดิมที่ผลิตหลายอย่างไปพร้อมๆกันนั้น ฐานการผลิตหลายอย่างต้องทยอยปิดตัวเอง เช่น การทำนาก็ต้องยุติลงเมื่อประมาณ 20 ปีที่แล้ว การทำตาลต้องยุติลงที่เหลืออยู่ก็น้อยมากเนื่องจากตลาดน้ำตาลถูกตีตลาดโดยน้ำตาลบีบและน้ำตาลทรายจากโรงงาน รวมทั้งการห้ามชาวบ้านทำเหล้าด้วย ผลผลิตจากตาลโดนหมดความสำคัญไป

ตั้งแต่ประมาณ 10 ปีที่แล้ว การทำกระเบื้องก็ต้องยุติลงเมื่อประมาณ 20 ปีที่แล้ว เนื่องจากแข่งขันสู้สังกะสีและกระเบื้องจากโรงงานไม่ได้ การผลิตอย่างอื่น ๆ เช่นการทำเสื่อกระจูด เสื่อใบเตย การทำตับใบไผ่สำหรับมุงหลังคาบ้าน ก็หมดความสำคัญลงเพราะทรัพยากรเหล่านี้ส่วนมากถูกทำลายไปจากการขยายที่ทำกิน ที่ตั้งชุมชน และเมือง และตลาดรองรับผลิตผลเหล่านี้มีน้อย

ดังนั้นวิถีชีวิตของชาวบ้านรอบทะเลสาบต้องเปลี่ยนไปจากเดิม กลยุทธ์การเก็บเล็กผสมน้อยจากการใช้ฐานทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ เพื่อการพอกพูน เปลี่ยนไปสู่การใช้ฐานทรัพยากรเฉพาะอย่างที่สามารถสร้างรายได้อย่างเป็นกอบเป็นกำและต่อเนื่อง ที่ต้องเฉพาะอย่างก็เพราะจะต้องมีการดำเนินการผลิตและการค้าขายอย่างต่อเนื่องจริงจัง

ทรัพยากรในทะเลสาบสงขลาทะเลจึงกลายเป็นทรัพยากรที่มีค่าขึ้นมามาก และเป็นทรัพยากรที่จะหาได้ง่าย โดยไม่ต้องลงมือเพาะปลูก

ทะเลสาบสงขลาจึงคลาคล่ำไปด้วยชาวประมงอย่างไม่เคยมีมาก่อน กล่าวได้ว่ายุคนี้เองที่การจับสัตว์น้ำในทะเลสาบกลายเป็นอาชีพหลักของชุมชนส่วนใหญ่รอบทะเลสาบสงขลา จนเรียกได้ว่าเป็นชุมชนประมงพื้นบ้าน และเรียกการจับสัตว์น้ำในทะเลสาบได้อย่างชัดเจนว่าเป็นการทำประมง

ทะเลสาบเมื่อถึงยุคการผลิตเพื่อขาย

การเปลี่ยนแปลงรอบๆ ทะเลสาบสงขลา ไม่ใช่ปรากฏเฉพาะกรณีการเปลี่ยนผ่านของการจับสัตว์น้ำเพื่อยังชีพไปสู่การทำประมงเพื่อขายเท่านั้น แต่เกิดการเปลี่ยนแปลงต่างๆ มากมายที่มีผลกระทบต่อระบบนิเวศของทะเล

1. การตื่นเงินของทะเล

ดังที่กล่าวมาแล้วว่าทะเลสาบสงขลาตื่นเงินมากขึ้นเรื่อยๆ และรวดเร็วกว่าที่น่าจะเป็น การตื่นเงินดังกล่าวมีผลโดยตรงต่อความอุดมสมบูรณ์ของทะเลสาบ จากประสบการณ์ของชาวบ้านพบว่าความตื่นเงินที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง ทำให้ที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำในทะเลค่อยๆ สูญหายไปและทะเลสาบร้อนมากขึ้นจนถึงได้น้ำ สัตว์น้ำหลายชนิดจึงไม่อาจจะอยู่อาศัยได้ต่อไป และสิ่งมีชีวิตเล็กๆ ที่เป็นอาหารของสัตว์น้ำรวมทั้งพืชในทะเลที่เป็นอาหารของสัตว์น้ำก็ค่อยๆ สูญหายไปเช่นกัน นอกจากนี้การเกิดโคลนตมอันเป็นที่มาของความตื่นเงินนี้ยังเกิดขึ้นพร้อมกับวัชพืชในทะเล ดังกรณีที่เกิดในทะเลน้อยที่ประมาณกันว่าเนื้อที่ของทะเลน้อยในปัจจุบันเหลือประมาณ 25 ของเนื้อที่ในอดีต เนื่องจากความตื่นเงินด้วยโคลนตม และชายฝั่งหดแคบด้วยวัชพืชต่างๆ เช่น ผักตบชวา กก จูดหนู

2. การปิดปากกระวะ

นิเวศของทะเลสาบแต่เดิมมีเส้นทางเชื่อมต่อระหว่างทะเลสาบและทะเลนอกสองทาง คือ ทางตอนล่างของทะเลสาบทางหนึ่ง เรียกว่าปากทะเลสาบหัวเขาแดง และทางตอนบนสุดของทะเลสาบตอนกลาง ติดกับตอนล่างของทะเลสาบตอนบน เรียกว่าปากกระวะ

ปากกระวะ เป็นเส้นทางที่มีกลุ่มคลอง 5 สาย ได้แก่ คลองแพรกเมือง คลองแตน คลองรับแพรก คลองปากแตระ คลองกระวะ

ความสำคัญของปากกระวะ คือ **ประการแรก** เป็นทางน้ำเค็มจากทะเลภายนอกเข้ามาทางตอนบนของทะเลสาบ ทำให้ทะเลน้อยและทะเลสาบตอนกลางมีน้ำเค็มเข้าไปผสม แต่ก็เข้าไปไม่มากนัก เพราะคลองลำเลียงน้ำเค็มดังกล่าวมีขนาดไม่ใหญ่เท่าใด ในขณะเดียวกันในฤดูฝนก็ลำเลียงน้ำฝนออกไปทะเลนอก ทำให้ในทะเลสาบไม่เหือดน้ำจืดมากเกินไป ปากกระวะจึงมีส่วนสำคัญร่วมกับปากทะเลสาบหัวเขาแดงในการสร้างและรักษาระบบนิเวศที่เฉพาะเจาะจงของทะเลสาบสงขลา คือการเป็นทะเลสาบ 3 น้ำ ได้แก่ ทะเลสาบน้ำเค็ม น้ำกร่อย และน้ำจืด

เริ่มจากในช่วงฤดูฝน(ตุลาคม-ธันวาคมของทุกปี) ซึ่งเป็นช่วงที่มรสุมตะวันออกเฉียงเหนือพัดผ่าน ฝนตกชุก น้ำจืดในทะเลสาบจะมากและไหลออกสู่ทะเลอ่าวไทยทางปากกระวะ น้ำจืดดังกล่าวจะดันสັນทรายที่ปิดปากน้ำออก ซึ่งชาวบ้านจะรับรู้กันมาแต่อดีต เรียกว่า “ปากกระแตก” ทำให้ปากน้ำเปิดออกสู่ทะเลอ่าวไทย น้ำจืดจำนวนมากจะระบายออกทางปากกระวะ รวมทั้งทางปากทะเลสาบหัวเขาแดงลงสู่อ่าวไทย

หลังจากนั้น ระดับน้ำในลำคลองต่างๆ และในทะเลสาบจะต่ำกว่าระดับน้ำในทะเลอ่าวไทย เมื่อเกิดคลื่นลมจัดในช่วงเดือนยี่ เดือนสาม(กุมภาพันธ์-มีนาคม) ทำให้น้ำเค็มจากอ่าวไทยถูกพัดเข้าคลองทางช่องปากคลองทุกแห่ง น้ำเค็มเข้าไปผสมน้ำจืดในคลองและไหลไปในทะเลสาบ

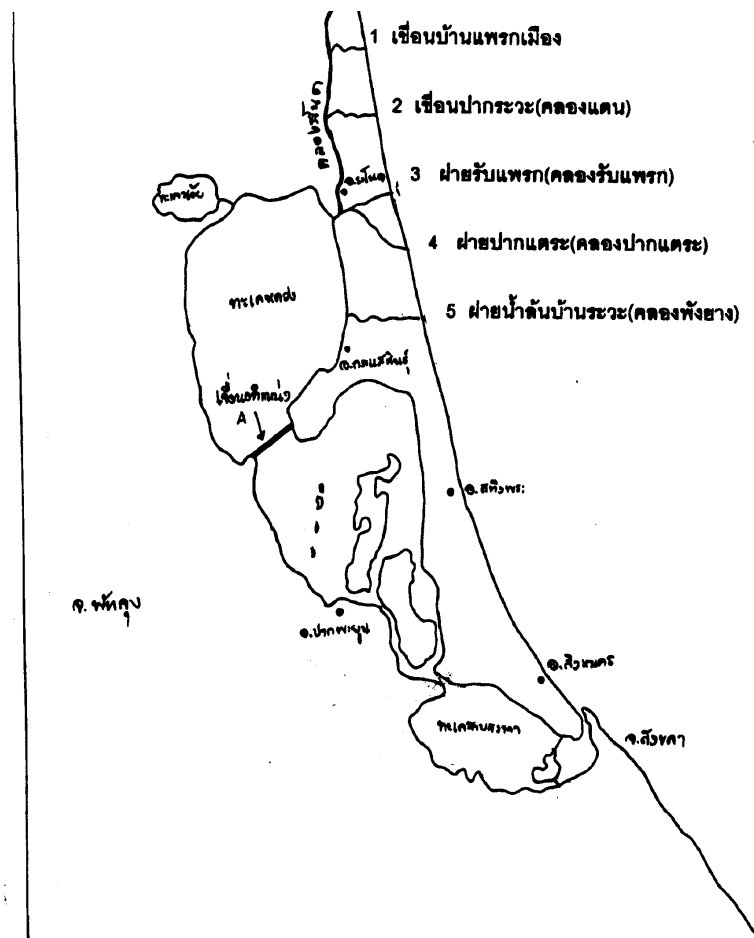
ประการที่สอง ปากกระวะเป็นเส้นทางนำความอุดมสมบูรณ์จากทะเลนอกเข้าสู่ทะเลสาบ โดยในฤดูที่น้ำเค็มถูกพัดเข้าทะเลสาบ(กุมภาพันธ์-มีนาคม) น้ำจะพัดพาสัตว์น้ำวัยอ่อน และไข่ของสัตว์น้ำจากทะเลนอกเข้ามาในทะเลสาบ และเติบโตเป็นความอุดมสมบูรณ์ของทะเลสาบในฤดูต่อไป

ชาวบ้านในทะเลสาบล้วนเข้าใจถึงวงจรความอุดมสมบูรณ์ดังกล่าว ดังคำบอกเล่าที่ว่า

ช่วงเดือนอ้ายที่หะแตก แล้วน้ำจะพะ(ท่วมใหญ่) กุ้งปลาก็จะเข้ามาทางนั้น เข้ามาปากหะ คลองแตน ระโนด ถึงเลสาบ ปลานี้จะอยู่ได้ 3 น้ำ ไม่ว่าจืดเค็มหรือกร่อยปลาก็จะมาถึงเลเหยียง (เกาะตำเหยียง) เกาะห้า และมาพักตัวที่นี้(คูขุด) ในเดือนห้า เดือนหก และในเดือนเก้าเดือนสิบกุ้งจะจมตัว เราจะใช้วอนลั้มจับกุ้ง เมื่อถึงเดือนสิบเอ็ดสิบสองลมนอกแรงอีกครั้ง น้ำเดิน กุ้งปลาจะเดินด้วยเราก็ดักโมระ ได้กุ้งคินละ100-200 กิโลกรัม

ประการที่สาม ปากกระวะเป็นเส้นทางที่น้ำฝนน้ำดินตะกอนที่ชะมาจากผืนดินออกสู่ทะเลนอก พัดพาวัชพืชที่อยู่ในทะเลสาบและในคลองออกสู่ทะเลนอก ซึ่งช่วยทำให้ทะเลสาบไม่ตื้นเขินเร็วเกินไป ดังกล่าวรายละเอียดมาแล้ว

เนื่องด้วยรัฐบาลมีจุดเน้นสนับสนุนการทำนา จึงพยายามหาแหล่งน้ำจัดสนับสนุนการทำนาของทุ่งพัทลุง และทุ่งระโนด ซึ่งเป็นเขตปลูกข้าวสำคัญของภาคใต้ จึงได้สร้างฝายและเขื่อนปิดคลองทั้ง 5 แห่ง เรียกว่า “ปิดปากกระวะ” โดยสร้างเขื่อนแพรกเมืองปิดคลองแพรกเมือง สร้าง เขื่อนปากกระวะปิดคลองเตน สร้างฝายรับแพรกปิดคลองรับแพรก สร้างฝายปากแตระปิดคลองปากแตระ และสร้างฝายน้ำล้นบ้านระวะปิดคลองระวะ โดยเริ่มปิดคลองแรกตั้งแต่ปี 2498 และเสร็จสมบูรณ์คือปิดครบทุกคลองในปี 2514

ภาพประกอบ 7 แสดงจุดที่ตั้งฝายกั้นคลอง(ปิดปากกระวะ)และโครงการสร้างเขื่อนกั้นน้ำเค็ม

จุดประสงค์ของการปิดป่ากระวะคือปิดทางน้ำฝนออกไปทะเลนอก และปิดทางเข้ามาของน้ำเค็มทางทะเลสาบช่วงบน เพื่อที่จะทำให้ทะเลสาบในช่วงบน⁶เป็นแหล่งน้ำจืดสำหรับตอบสนองนโยบายการเพิ่มผลผลิตข้าว ซึ่งการกระทำเช่นนี้ของรัฐบาลส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศของทะเลสาบโดยตรง โดยประการแรก ทำให้ระบบนิเวศของการเป็นทะเลสาบ 3 น้ำเปลี่ยนแปลงไป ประการที่สองทำให้ความอุดมสมบูรณ์ของทะเลสาบลดลงอย่างมาก ดังที่ชาวบ้านยืนยันว่า หลังปิดป่ากระวะ ปลาหมี่หลัง(ดุกทะเล) คางโคะ(กตทะเล) ปลาพรหม ปลากะพงขาว ปลาตุ้ม กุ้งตะเภาเริ่มลดลงเรื่อยๆ ประการที่สามทำให้ทะเลตื้นเขินอย่างมากและรวดเร็ว

3. การปล่อยน้ำเสียลงทะเลสาบ

ในระยะเวลาที่ผ่านมาเมืองรอบทะเลสาบได้ขยายตัวเติบโตมาก ไม่ว่าจะเป็นสงขลา หาดใหญ่ หรือเขตพัทลุง ซึ่งรวมถึงการขยายตัวของหน่วยราชการ ห้างร้านบริษัท ร้านอาหาร บ้านจัดสรร โรงแรม โรงงานอุตสาหกรรม ฯลฯ การขยายตัวดังกล่าวเกิดขึ้นพร้อมๆกับการปล่อยน้ำเสียลงทะเลสาบ

เมืองหาดใหญ่และสงขลา เป็นแหล่งน้ำเสียขนาดใหญ่ของสงขลาตอนล่าง โดยปล่อยน้ำเสียผ่านคลองอู่ตะเภา คลองพะวง คลองลำโรง ซึ่งในแต่ละวันน้ำเสียจะถูกปล่อยลงสู่ทะเลสาบจำนวนมาก เช่นเฉพาะคลองพะวงคลองเดียวมีน้ำเสียถูกปล่อยผ่านไปสู่ทะเลสาบถึงวันละ 180,000 ลูกบาศก์เมตร⁷

ชุมชนใหญ่อื่นๆก็มีส่วนปล่อยน้ำเสียลงสู่ทะเลสาบจำนวนมากเช่นกัน เช่น เมืองพัทลุง ถายน้ำเสียผ่านคลองลงทะเลสาบตอนกลาง น้ำเสียจากเมืองระโนดถูกปล่อยผ่านเมืองระโนด และอำเภอปากพะยูนซึ่งอยู่ติดกับทะเลก็ปล่อยน้ำเสียลงทะเลโดยตรง

ส่วนโรงงานอุตสาหกรรมที่ปล่อยน้ำเสียลงทะเลสาบนั้นเฉพาะในเขตสงขลาและหาดใหญ่มีถึง 44 โรงงาน ส่วนมากเป็นอุตสาหกรรมแปรรูปสัตว์น้ำและอุตสาหกรรมยางพารา โดยมีปริมาณน้ำทิ้ง 21,880 ลูกบาศก์เมตร/วัน⁸ ในปัจจุบันมีโรงงานขนาดใหญ่เกิดขึ้นอีกหลายแห่งในเขต

⁶ การปิดป่ากระวะเพื่อทำให้ทะเลสาบสงขลากลายเป็นแหล่งน้ำจืดเพื่อสนับสนุนการทำนาอันสัมพันธ์กับนโยบายการสร้างเขื่อนกันทะเลสาบสงขลาเพื่อทำให้ทะเลสาบในส่วนที่เรียกว่าทะเลหลวงขึ้นไปเป็นอ่างน้ำจืด โดยมีจุดการสร้างเขื่อนฟากหนึ่งอยู่ที่บ้านจองถนน (อ.เขาชัยสน จ.พัทลุง) อีกฟากหนึ่งอยู่ที่บ้านเกาะใหญ่ (อ.กระแสสินธุ์ จ.สงขลา) โดยนโยบายการสร้างเขื่อนดังกล่าวนี้เริ่มในปี 2530 แต่ว่าไม่สามารถดำเนินการได้เนื่องจากถูกต่อต้านมาก รัฐบาลจึงต้องชะลอโครงการไว้ก่อนจนถึงปัจจุบัน

⁷ สำนักงานสิ่งแวดล้อมภาค 12. รายงานการติดตามตรวจสอบคุณภาพน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ปี 2543. หน้า 21-24.

⁸ ล.ด. หน้า 19.

อ.สงขลา จ.สงขลา และปล่อยน้ำเสียลงคลองอยู่ตะเภาและคลองย้อยๆที่เป็นสาขาของคลองอยู่ตะเภา โดยในที่สุดน้ำเสียนี้อีกลงสู่ทะเลสาบ

น้ำเสียอีกลักษณะหนึ่งที่ไหลลงทะเลสาบเช่นกัน ได้แก่ สารเคมีจากปุ๋ยและยาฆ่าศัตรูพืชที่มีการใช้อยู่ในลุ่มน้ำทะเลสาบก็ถูกชะล้างลงมาสะสมอยู่ในทะเลสาบ

น้ำเสียจากน้ำก้างจำนวนมากบริเวณรอบทะเลสาบ ประมาณ 20,000 ไร่ ก็ถูกปล่อยลงทะเลเช่นเดียวกัน ซึ่งจะได้กล่าวรายละเอียดข้างหน้า

น้ำเสียที่ถูกปล่อยลงทะเลสาบดังกล่าวนี้มีผลทำให้ระบบนิเวศของทะเลสาบเปลี่ยนไป โดยทำให้น้ำในทะเลสาบเน่าเสีย ไม่เหมาะแก่การเพาะพันธุ์และดำรงอยู่ของสัตว์น้ำ ทำให้สัตว์น้ำหลายชนิดหายไปจากทะเลสาบ หรือไม่กี่เหลือน้อยมาก สาเหตุก็คือไม่สามารถจะมีชีวิตอยู่ในสภาพน้ำเช่นนี้ได้ เช่น ปลาร้า ปลาโคบ ปลาคันทลาว ปลาแมลง ปลากระบอก ปลากระดี่ เป็นต้น

4. การบุกรุกและการถมทะเล

เมื่อเกิดสะพานติณสูลานนท์ในปี พ.ศ. 2529 ทำให้เส้นทางการเข้าไปใช้ประโยชน์จากบริเวณรอบๆทะเลสาบของคนภายนอกสะดวกขึ้นมาก การท่องเที่ยวก็ขยายตัวในหลายที่ ผลที่ตามมาก็คือเกิดร้านอาหารขึ้นหลายแห่งที่สร้างขึ้นไปในทะเล และหลายแห่งที่ถมดินลงไปในทะเล มีเอกชนหลายรายหาประโยชน์โดยการถมดินขยายพื้นที่ใช้ประโยชน์ลงไปในทะเล ชาวบ้านในชุมชนประมงหลายแห่งเลียนแบบถมดินลงไปในทะเลเพื่อใช้ที่สร้างบ้าน ลักษณะเช่นนี้ทำให้พื้นที่ของทะเลสาบสงขลาหดแคบขึ้นเรื่อยๆ

5. การสร้างท่าเรือพาณิชย์

ปี พ.ศ.2528 รัฐบาลเริ่มสร้างท่าเรือพาณิชย์หรือท่าเรือน้ำลึกสงขลาขึ้นที่บริเวณปากทะเลสาบสงขลาหัวเขาแดง(อยู่ในเขต อ.สิงหนคร จ.สงขลา) สร้างเสร็จ พ.ศ. 2531 โดยให้บริษัทเจ้าพระยาเทอร์มินอล อินเตอร์เนชั่นแนล ซึ่งเป็นบริษัทเอกชนเข้ามาบริหาร

ตัวท่าเรือพาณิชย์ดังกล่าวมีขนาดความยาว 510 เมตร กว้าง 30 เมตร และสูง 7.3 เมตร สร้างอยู่บริเวณปากทะเลสาบ จากนั้นก็มีถนนออกมาจากชายฝั่งยาว 250 เมตร เพื่อเชื่อมท่าเรือกับถนนที่เลียบริมชายทะเล ขณะที่อีกฝั่งหนึ่งของปากทะเลสาบซึ่งตรงกับข้ามกับท่าเรือดังกล่าว(อยู่ในเขต อ.เมือง จ.สงขลา)ก็มีการสร้างพนังกั้นทราย(ป้องกันการทรายปิดทางเข้าท่าเรือ)ยื่นเป็นเขื่อนออกไปในทะเลอีก 500 เมตร

การสร้างท่าเรือดังกล่าวทำให้ปากทางเข้าทะเลสาบซึ่งแคบอยู่แล้วยิ่งแคบลงไปอีก ประมาณ 200-300 เมตร ซึ่งส่งผลต่อระบบการไหลเวียนของน้ำเข้าออกทะเลสาบ กล่าวคือทำให้น้ำจากทะเลสาบไหลออกสู่ทะเลนอกช้าลง(เมื่อเทียบปริมาณในเวลาเท่ากัน) และน้ำเค็มจากทะเลนอกไหลเข้าสู่ทะเลสาบช้าลง ผลที่ตามมาก็คือทะเลตื้นขึ้นเร็วขึ้น ธรรมชาติความเค็มและจัด

ของน้ำในทะเลสาบเปลี่ยนไป ความเห็นของชาวบ้านก็คือ “ทำให้น้ำจืด น้ำเค็ม เข้าออกทะเลไม่เป็นธรรมชาติ ยิ่งทำให้สัตว์น้ำในทะเลลดลงไปอีก”

นอกจากนี้ท่าเรือดังกล่าวยังทำให้ทั้งน้ำเค็มและน้ำจืดท่วมพื้นที่รอบทะเลสาบนานขึ้น เนื่องจากการระบายน้ำออกช้าลง ปรากฏการณ์น้ำท่วมใหญ่เมืองหาดใหญ่ในปี 2543 ท่าเรือนี้ก็มีส่วนด้วย เพราะทำให้น้ำระบายออกจากที่ลุ่มทางด้านใต้ของทะเลสาบได้ช้าลง

ส่วนเขตชายฝั่งใกล้ปากทะเลสาบแต่เดิมเป็นเขตชุกชุมด้วยสัตว์น้ำ เนื่องจากน้ำที่ไหลออกจากทะเลสาบจะนำความอุดมสมบูรณ์ของทะเลสาบออกมาด้วย และสภาพน้ำจืดที่ออกจากทะเลสาบมาผสมกับน้ำเค็มของทะเลนอกทำให้เกิดน้ำกร่อย สัตว์น้ำจึงชุกชุม ขณะนี้ความชุกชุมดังกล่าวหายไปหมดแล้ว เพราะน้ำที่ไหลออกจากทะเลสาบถูกบังคับให้ออกตามช่องน้ำลึกตามแนวท่าเรือ

ในการสร้างท่าเรือพาณิชย์ดังกล่าวไม่ได้ถูกต่อต้านจากประชาชน เนื่องจากเป็นการก่อสร้างในช่วงที่คนรอบทะเลสาบกำลังสละวณอยู่กับการแย่งกันทำมาหากินในทะเลสาบ และทะเลสาบก็เสื่อมโทรมมากแล้ว ผู้คนจึงไม่ได้สนใจว่ามีอะไรเกิดขึ้นที่ปากทะเลสาบ

รัฐบาลพยายามขยายท่าเรือนี้ออกไปอีก โดยได้ออกพระราชกฤษฎีกาตั้งแต่ปี 2529 เพื่อเวนคืนที่ดินชุมชนบ้านเล็ซึ่งอยู่เหนือขึ้นไปทั้งชุมชนสำหรับเตรียมไว้เป็นพื้นที่รองรับการขยายท่าเรือ แต่รัฐบาลยังไม่สามารถดำเนินการได้เพราะชาวบ้านเล็ซึ่งมีทั้งหมดประมาณ 800 ครัวเรือนต่อสู้แย้งไม่ยอมย้ายออกจากพื้นที่ และในช่วงที่ประเทศเกิดวิกฤติการณ์ทางเศรษฐกิจในช่วงปลายทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา รัฐบาลก็หยุดผลักดันชั่วคราว จนปัจจุบันกระแสการผลักดันชาวบ้านเล็ออกจากชุมชนเพื่อสร้างท่าเรือก็เกิดขึ้นอีก

การพัฒนาพลังการผลิตของประมงพื้นบ้าน

เมื่อกุ้ง ปู ปลา ในทะเลสาบกลายเป็นของมีค่ามากกว่าทรัพยากรอื่นใด ในขณะที่ยาขายของชาวบ้านมีมากขึ้นเรื่อยๆ ประกอบกับแนวทางการพัฒนาและการสร้างคุณค่าแบบใหม่เน้นให้คนเข้าถึงทรัพยากรในลักษณะที่เป็นส่วนตัวมากขึ้น ผลที่เกิดขึ้นกับทะเลสาบสงขลาโดยตรงก็คือมีคนลงไปหากินในทะเลสาบเพิ่มขึ้นมาก ทั้งนี้เพราะตามปกติประชากรของชุมชนรอบทะเลสาบก็เพิ่มมากขึ้นอยู่แล้วทำให้ประชากรชาวประมงเพิ่มขึ้นตลอดเวลา เพียงว่าแต่เดิมแรงงานในแต่ละครัวเรือนอาจหมุนเวียนกันไปทำงานหลายอย่าง การลงทะเลจึงเป็นเพียงหน้าที่ของบางคน แต่เมื่อทรัพยากรในทะเลกลายเป็นแหล่งเงินแหล่งทอง ในขณะที่การผลิตอย่างอื่นเริ่มหมดความสำคัญลงไปเรื่อยๆ ทุกคนก็มุ่งหน้าลงทะเล แม้แต่คนที่ขลุกอยู่กับงานอื่น ก็ยังต้องแบ่งเวลาออกมาออกทะเลอย่างถ้วนหน้า ประมาณได้ว่าประชากรประมงในทะเลสาบสงขลาช่วงนี้เพิ่มขึ้นจากเดิมถึงอีกหนึ่งเท่าตัว

ผลอีกประการหนึ่งที่เกิดตามมาคือการพัฒนาพลังงานการผลิต เนื่องจากแต่ละครัวเรือนก็มีความจำเป็นที่จะต้องจับปลาให้ได้มาก และจับได้อย่างต่อเนื่อง ไม่มัวชะงักหรือเสียเวลาด้วยเหตุจากเงื่อนไขธรรมชาติบางอย่าง ประกอบกับความอุดมสมบูรณ์ของทะเลและประสิทธิภาพการฟื้นตัวของทะเลได้ลดลงจากเดิมด้วย อันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศดังที่กล่าวมาแล้ว ดังนั้นสิ่งที่พบเห็นก็คือชาวประมงพยายามพัฒนาพลังงานการผลิตเพื่อเข้าถึงสัตว์น้ำให้มากขึ้น

1. การพัฒนาเรือ

การใช้เรือพาย แกว ประกอบใบ แต่เดิมมีข้อจำกัดในการออกไปในทะเลมาก เนื่องจากต้องยอมจำนนต่อคลื่นลมโดยง่าย และการไปหากินในถิ่นไกลทำได้ไม่สะดวก ในยุคที่ชาวบ้านมีความจำเป็นต้องจับสัตว์น้ำให้ได้มากขึ้นข้อจำกัดนี้ทำให้มีปัญหา ประกอบกับเทคโนโลยีในเรื่องเครื่องจักรกลได้ถูกนำมาใช้โดยทั่วไป ชาวประมงในทะเลสาบสงขลาจึงนำเครื่องยนต์ มาใช้เป็นเครื่องเรือเมื่อประมาณ 40 ปีที่แล้ว

เรือติดเครื่องเริ่มใช้ครั้งแรกในทะเลสาบตอนล่าง ที่บ้านหัวเขา บ้านท่าเสา เนื่องจากชาวประมงบริเวณนี้ต้องทำการประมง เขตน้ำลึก และบางส่วนต้องออกไปทำประมงยังทะเลด้วย เนื่องจากชุมชนอยู่ใกล้ปากทางออกทะเลนอก ได้เห็นแบบอย่างมาจากชาวประมงชายฝั่งอ่าวไทย จากนั้นก็เลียนแบบกันต่อมา ชาวทะเลน้อยซึ่งอยู่ตอนบนสุดของทะเลสาบใช้เรือติดเครื่องเมื่อประมาณ 30 ปีที่แล้ว

ขนาดของเครื่องเรือก็มีการพัฒนาโดยตลอดเช่นในทะเลสาบตอนล่างเริ่มจาก เครื่อง 6 แรง(เครื่องมือชักควาย) ต่อมาเป็นเครื่องมือ 9-10 แรง และปัจจุบันใช้เครื่องมือ 16 แรง ซึ่งใช้มาตั้งแต่ 15 ปีที่แล้ว โดยใช้อยู่ในทะเลสาบตอนล่างและตอนกลาง ส่วนที่ทะเลน้อยยังคงใช้เครื่องมือ 7-10 แรง เป็นส่วนใหญ่

เรือที่ใช้ในทะเลสาบสงขลาคือเรือมาด ซึ่งเป็นเรือที่น้ำหนักขนาดใหญ่ทั้งต้น มาชุดเป็นเรือ และ ต่อเติมให้ได้ขนาดของเรือที่ใช้อยู่ปัจจุบัน

การเปลี่ยนจากเรือที่ต้องใช้แรงงานคนมาสู่การใช้เรือเครื่อง ทำให้ชาวประมงสามารถออกทะเลได้โดยลำพังแรงงานในครัวเรือน เพราะมีแรงงานเพียง 2 คนก็ออกทะเลได้แล้ว หรือถ้าจำเป็นคนเดียวก็ออกได้ และสามารถออกทะเลไปได้ไกลขึ้น รวมทั้งสามารถไต่คลื่นลมได้ดีขึ้น เพราะเมื่อใช้เครื่องแทนแรงงานคน ก็สามารถเพิ่มขนาดของเรือได้ใหญ่ขึ้น

2. การพัฒนาเครื่องมือ

การพัฒนาเครื่องมือเพื่อการเข้าถึงทะเลเป็นส่วนตัวและจับสัตว์น้ำให้ได้มากขึ้นนั้น มี 2 ลักษณะใหญ่ๆ ดังนี้

ลักษณะที่ 1 ชาวประมงพัฒนาพลังการผลิตโดยการเพิ่มประสิทธิภาพของเครื่องมือแบบเดิมให้ดีขึ้น โดยประกรชาวประมงพยายามเพิ่มปริมาณเครื่องมือให้มากขึ้น เช่น เพิ่มขนาดอวนให้ยาวมากขึ้น ลึกขึ้น เช่นเมื่อประมาณ 20-30 ปีที่แล้ว ชาวบ้านแต่ละรายจะใช้อวนประมาณ 3 ผืน รวมกันแล้วยาวประมาณ 150-300 เมตร แต่ปัจจุบันใช้ถึง 10-20 ผืน แต่ละผืนยาว 50-100 เมตร และประดิษฐ์กรรมล่าสุดของเครื่องมือในลักษณะนี้ก็คือการเกิดขึ้นของอวน 3 ชั้น เพื่อใช้จับกุ้งให้ติดแน่นไม่หลุดออกไปได้

ประการที่สองชาวประมงพยายามดัดแปลงหรือหากรรมวิธีบางประการเพื่อสามารถจับปลาได้มากขึ้น เช่น การเกิดขึ้นของอวนหรือกัณฑ์ล้อมกระทุ้งน้ำ ซึ่งใช้กันมากในบริเวณทะเลสาบตอนกลาง

อวนล้อมปลากะทุ้งน้ำเพิ่งเริ่มใช้เมื่อประมาณ 15 ปีที่แล้ว เนื้ออวนเป็นเอ็น ชื้อเนื้ออวนมามาต แล้วประกอบพู่และลูกถ่วงเข้าด้วยกัน โดยมีตาอวนขนาด 4-5 เซนติเมตร ขนาดอวนลึก 1.5-2 เมตร แต่ละผืนยาว 20 เมตร

การวางอวน จะวางอวนชนิดนี้ได้ตลอดฤดู โดยแต่ละรายจะมีอวน 20-40 ผืน วางผูกต่อกัน หนึ่งข้างหนึ่งของอวนจะผูกกับไม้หลัก และอีกข้างหนึ่งถือไว้กับเรือ พายหรือถ่อเรือ เพื่อล้อมอวนเป็นวงกลม โดยจะกระทุ้งน้ำในวงล้อมอวนไปด้วย เพื่อให้ปลาวายหนีไปติดอวน

การใช้เครื่องมือลักษณะที่ 1 นี้ส่วนใหญ่เริ่มมาตั้งแต่ในระยะต้นๆของการเปลี่ยนแปลงการทำประมงแบบใหม่ เพื่อตอบสนองความต้องการของตลาด และการเข้าถึงทะเลเป็นส่วนตัว จนปัจจุบันก็ยังคงมีอยู่

นอกจากนี้เครื่องมือแบบพื้นบ้านที่ชาวบ้านใช้มาแต่ดั้งเดิมก็จะได้รับการปรับปรุงให้มีประสิทธิภาพมากขึ้นและทำได้ง่ายขึ้น เช่น ไซ แต่เดิมใช้ไม้ไผ่ทำ ซึ่งทำขนาดได้ไม่ใหญ่นัก และมักจะทำได้ช้า เพราะนอกจะทำยากแล้ว ผู้ทำมักจะอดฝีมือในการประดิษฐ์ด้วย แต่ในสมัยนั้นก็ไม่มีปัญหา เพราะแต่ละครัวเรือนจะมีไซไม่มาก เช่น ที่บ้านแขก ต.ลำปำ ครัวเรือนหนึ่งจะมีไซ 1-3 ลูกเท่านั้น ในปัจจุบันเลิกใช้ไม้ไผ่ แต่ใช้เนื้ออวนแทน ซึ่งทำได้ง่ายและไว และได้ขนาดใหญ่กว่าเดิม โดยแต่ละครัวเรือนเพิ่มปริมาณการใช้ไซขึ้นมาก เช่น ที่บ้านแขกในปัจจุบันครัวเรือนหนึ่งใช้ไซถึง 300-400 ลูก

กลุ่มคนที่ยังใช้เครื่องมือประเภทนี้อยู่ส่วนใหญ่ได้แก่ผู้มีฐานะไม่ดี หรือไม่ก็ไม่ต้องงานจะเข้าไม่ขัดแย้งเชิงอำนาจในการแย่งชิงพื้นที่แบบถาวรกับผู้ที่มีอำนาจมากกว่า รวมทั้งเขตพื้นที่ส่วนใหญ่ในทะเลสาบตอนกลางและตอนบนเป็นระบบนิเวศที่ไม่เปิดโอกาสให้ใช้เครื่องมืออย่างอื่นอย่างทะเลสาบตอนล่าง การใช้เครื่องมือประเภทนี้จึงยังคงมีอยู่ แต่ก็เป็นการใช้ที่เพิ่มปริมาณขึ้นมากทั้งจำนวนประชากรประมงและจำนวนของเครื่องมือ

ลักษณะที่ 2 คือการคิดค้นเครื่องมือขึ้นใหม่ หรือการเลียนแบบเครื่องมือมาจากที่อื่น ซึ่งล้วนเป็นเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพในการจับสัตว์ทะเลได้มากขึ้น เครื่องมือประเภทนี้เกิดขึ้นด้วยแรงผลักดันที่สำคัญ 2 ประการ คือ ประการแรก ความต้องการสัตว์ทะเลไปขายมีมากขึ้น เพื่อให้ได้ทันรายจ่ายที่มีมากขึ้นตลอดเวลา ประการที่สอง ความอุดมสมบูรณ์ของทะเลลดน้อยลงเป็นลำดับ จึงยากที่จะสร้างรายได้ด้วยการใช้เทคโนโลยีแบบเดิม

เครื่องมือลักษณะที่ปรากฏขึ้นในทะเลสาบเป็นอย่างแรกก็คือ อวนรุน ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อประมาณปี 2515 โดยชาวปากพะยูนไปอยู่ที่ จ.สตูลและทำอวนรุนที่นั่น ต่อมาถูกจับ จึงย้ายมาอยู่ที่บ้านควน อ.หาดใหญ่ จ.สงขลา แล้วเริ่มทำอวนรุนที่นี่อีก โดยใช้เรือขนาดใหญ่ 100 แรงม้า จากนั้นก็มีคนในหลายชุมชนเลียนแบบไปทำ เช่น บ้านแหลมโพธิ์ บ้านปากบางภูมิ บ้านท่าเสา บ้านหัวเขา และบ้านปากกรอ ซึ่งที่จริงการทำอวนรุนเป็นสิ่งที่ผิดกฎหมาย แต่ด้วยความอ่อนแอและการละเลยของทางราชการ จึงปล่อยให้เกิดอวนรุนขึ้นจำนวนมาก ช่วงที่อวนรุนมีมากที่สุดคือเมื่อประมาณ 20 ปีที่แล้ว โดยมีอวนรุนถึงประมาณ 150 ลำ ในปัจจุบันอวนรุนก็ยังคงมีอยู่ที่บ้านควน และบ้านหัวเขา แต่อวนรุนขนาดใหญ่เหลือเพียง 3 ลำ เพราะในทะเลพื้นที่ว่างเหลือน้อยเนื่องจากการเกิดขึ้นของไซตุ้ การเพาะเลี้ยง และการขยายตัวของโปงพาง รวมทั้งเรือขนาดใหญ่จะมีต้นทุนสูง และถูกจับได้ง่าย ชาวประมงจึงเปลี่ยนมาเป็นอวนรุนเล็กแทน ปัจจุบันในทะเลสาบสงขลาตอนล่างมีอวนรุนเล็กประมาณ 130 ลำ

เครื่องมืออีกกลุ่มหนึ่งที่น่าสนใจและเพิ่งเกิดขึ้นในระยะหลัง และเป็นเครื่องมือที่ลงไปยึดครองทะเลเป็นสิทธิส่วนตัวแบบถาวร เช่นเดียวกับโปงพางที่ยังคงดำเนินการอยู่อย่างเป็นล่ำเป็นสันในแถบชุมชนบ้านหัวเขา เครื่องมือกลุ่มนี้ได้แก่ไซตุ้ และการเพาะเลี้ยง

ไซตุ้เริ่มมีครั้งแรกที่ อ. ปากพะยูน จ.พัทลุง ซึ่งอยู่ในเขตทะเลสาบตอนกลางช่วงล่าง โดยดัดแปลงมาจากเครื่องมือแบบเดิมที่เรียกว่าโมระ แต่ในที่ตั้งกล่าวก็มีไซตุ้ไม่มาก เนื่องจากมีที่เหมาะสมที่จะวางไซอยู่เฉพาะพื้นที่ระหว่างเกาะหมากกับเกาะนางคำ พื้นที่ที่เหมาะสมก็คือมีกุ้งมากและน้ำลึก เมื่อประมาณ 20 ปีที่แล้วมีชาวประมงในทะเลสาบตอนล่างนำมาใช้ เริ่มที่บ้านท่าเสา แล้วก็ขยายไปที่บ้านใหม่ บ้านควน และในปัจจุบันขยายไปทั่วทะเลสาบตอนล่าง ไซตุ้จะวางเป็นกลุ่มหรือเป็นชุด กลุ่มละประมาณ 10 ลูก เมื่อใครวางตรงไหนแล้วก็ยึดที่ตรงนั้นเป็นส่วนตัว ใครจะมายุ่งเกี่ยวไม่ได้ ที่ใครไม่แย่งนี้ก็เพราะกลัวเกิดเรื่อง เนื่องจากเจ้าของจะไม่ยอม ดังนั้นการทำไซตุ้คนทำจะต้องมีความเป็นนักเลงพอสมควร ปัจจุบันไซตุ้ขยายเต็มช่วงทะเลสาบตอนล่าง และพบว่าชาวประมงบ้านหนึ่งอาจไปวางไซตุ้ยังอีกเขตชุมชนหนึ่งที่อยู่ในเขตท่ามาหากินเดียวกัน เมื่อบริเวณหน้าบ้านของตนเต็มหมดแล้ว เช่นชาวบ้านท่าเสาบางคนไปวางไซตุ้ถึงเขตหน้าบ้านแหลมโพธิ์

ในการวางไผ่ของชาวประมงแต่ละรายการจะวางเป็นแถวแนวเดียวกัน ในแถวเดียวกัน แต่ละลูกจะห่างกันประมาณ 20 วาและในแต่ละแถวจะห่างกันไม่ต่ำกว่า 50 เมตร แต่ละรายจะมีไผ่ประมาณ 20-40 ลูก การใช้ไผ่นี้จะได้กุ้งหัวแข็งเป็นหลักนอกนั้นเป็นกุ้งขาว และกุ้งแชบ๊วยบ้างเล็กน้อย

ในปัจจุบันไผ่ที่ปรากฏในทะเลสาบตอนกลางมากขึ้นเรื่อยๆ โดยมีการปรับลักษณะให้มีขนาดเล็กและเตี้ยเพื่อให้สอดคล้องกับสภาพภูมิศาสตร์ของทะเลสาบตอนกลางที่มีน้ำตื้นกว่าตอนล่าง

สำหรับกระชังเพาะเลี้ยงเริ่มครั้งแรกที่บ้านหัวเขา แต่ว่าเป็นการเลี้ยงที่ไม่จริงจังนัก โดยจับปลากระพง ปลาเก๋ขนาดเล็ก ใส่กระชังเลี้ยงไว้ แล้วใช้ปลาเล็กๆจากโพงพางเป็นอาหาร เมื่อประมาณ 20 ปีที่ผ่านมาก็พัฒนาสู่การใช้พันธุ์ปลาที่เพาะฟัก ใช้อาหารสำเร็จรูปสลับกับอาหารที่หาได้ จากนั้นก็ขยายไปยังบริเวณเกาะยอ ซึ่งพอดีเป็นช่วงที่สะพานติณสูลานนท์เกิดขึ้น ทำให้เกิดร้านอาหารขึ้นมาก ส่งผลให้มีการขยายการเลี้ยงปลาในกระชังอย่างรวดเร็ว และขยายไปสู่บ้านท่าเสา บ้านใหม่ การเลี้ยงปลาในกระชังนี้ถ้าเลี้ยงในคลองหน้าบ้านอย่างที่ปากรอก็จะเป็นการเลี้ยงขนาดเล็กเฉพาะตรงหน้าบ้านของตน แต่ถ้าเลี้ยงในทะเลสาบจะเป็นการเลี้ยงในพื้นที่ขนาดใหญ่ที่มีกระชังติดต่อกันจำนวนมาก มีการปลูกขนำไวนอนเฝ้าอย่างมั่นคง และเมื่อใครไปลงกระชังตรงไหนได้แล้วตรงนั้นก็ถือเป็นกรรมสิทธิ์ของตน ส่วนในทะเลสาบตอนกลางและตอนบนมีเลี้ยงปลาในกระชังบ้างเล็กน้อย และเป็นการเลี้ยงแบบไม่ถาวร

ทั้งการถือกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลในกรณีของโพงพาง ไผ่ และกระชังเลี้ยง ล้วนมีหลักการร่วมกัน คือเป็นการถือกรรมสิทธิ์โดยไม่สนใจชุมชน แต่ไปอ้างสิทธิตามหลักการของรัฐ คือทะเลเป็นสาธารณสมบัติที่ใครจะหากินก็ได้ ตราบใดที่ทางราชการไม่ว่าอะไร ซึ่งก็คืออาศัยการรับรองสิทธิโดยรัฐ ส่วนความขัดแย้งที่อาจจะเกิดขึ้นกับคนอื่นที่ไม่เห็นพ้องด้วยก็จะอาศัยความเป็นนักเลงคุมเชิงซึ่งกันและกัน นอกจากนี้การถือครองกรรมสิทธิ์ในทะเลดังกล่าวยังมีลักษณะของการถือสิทธิ์โดยสมบูรณ์ คือ มีการเปลี่ยนมือกันโดยการซื้อขาย

นอกจากนี้ยังมีผู้นำเครื่องมือแบบทำลายล้างลักษณะรุนแรงประเภทใช้ไฟฟ้าช็อต ใช้ยาเบื่อ ซึ่งส่วนใหญ่จะพบแถบทะเลสาบตอนบน เนื่องจากเป็นเขตน้ำตื้น การใช้วิธีการเช่นนี้เป็นการทำลายสัตว์ทะเลตัวเล็กตัวน้อยจำนวนมาก ทั้งที่ใช้ประโยชน์และไม่ใช้ประโยชน์ เพื่อจะเลือกเอาสัตว์น้ำเพียงไม่กี่ตัว ดังที่ผู้เฒ่าจากทะเลน้อยท่านหนึ่งได้รจนาความคิดเห็นของท่านเป็นบทโนราว่า

ผมตรองตรึกนึกหาถึงสาเหตุ
เพราะมนุษย์ปัญญากว่าพวกมัน
รู้ว่าปลาอาศัยที่ใดมี
ตามห้วยหนองคลองคูดลาดเลา

มาออกเหตุสามอย่างทางแปรผัน
จึงจัดสรรเสาะหายาเบื่อเมา
เป็นพื้นที่จำกัดถนัดเขา
แล้วก็เอายาราดสาตสายไป

บรรดาสัตว์อาศัยอยู่ในน้ำ	จะทนความพิษร้ายได้ที่ไหน
กระโดดวิ่งกลิ้งเกลือกเสือกมาไป	คนจับได้นอกนั้นมันก็ตาย
การกระทำอย่างนี้มีมากแห่ง	ที่แสดงด้วยเหตุสังเกตหมาย
จึงเป็นผลของเหตุที่ทำลาย	ธรรมชาติมิไว้ก็หายไป
เหตุที่สองการช็อตด้วยไฟฟ้า	ทำให้ปลาลดได้ไม่สงสัย

.....

กลุ่มที่ใช้เครื่องมือแบบกลุ่มที่สองนี้ได้ส่วนใหญ่จะมีอิทธิพลหนุนหลัง ทั้งอิทธิพลท้องถิ่น และข้าราชการ หรือไม่ก็มีความเป็นนักเลงพอตัว ที่กล้าจะหลบและหลอกล่อกับเจ้าหน้าที่บ้านเมือง และไม่ต้องเกรงใจชาวบ้านคนอื่น ๆ กรณีเช่นนี้แม้เป็นชาวบ้านธรรมดา ก็มักต้องมีผู้อุปถัมภ์ อยู่ มิเช่นนั้นจะดำรงอยู่ยากในสถานการณ์ของการแย่งชิงทรัพยากรในทะเลสาบกันอย่างจริงจังนี้

3. ระบบแรงงาน

ในสถานการณ์ที่การเข้าถึงทะเลจำเป็นต้องมีลักษณะเป็นส่วนตัวมากขึ้น เพื่อเศรษฐกิจของครัวเรือนดังกล่าว ประกอบกับการพัฒนาเรือออกทะเลขึ้นเป็นเรือติดเครื่องยนต์ ทำให้ความจำเป็นที่จะต้องพึ่งพาอาศัยแรงงานของเพื่อนบ้านค่อยๆ หดไป แบบแผนการใช้แรงงานที่ค่อยๆ ปรากฏชัดเจนมากขึ้นก็คือการใช้แรงงานในครัวเรือน เช่น พ่อกับลูก สามีกับภรรยา แม้แต่แม่กับลูกก็ออกทะเลได้ แบบแผนดังกล่าวได้ผลักดันให้ผู้หญิงและเด็กมีโอกาสออกทะเลได้อย่างเต็มตัว บทบาทของแม่ที่ต้องดูแลลูกก็ปล่อยให้เป็นที่ของพี่ๆ ลูกที่โตพอออกทะเลได้ก็ออกไปทะเลกับพ่อแทนแม่ เป็นต้น

สำหรับผู้ที่ไม่มียูทิลิตี้ของตัวเองมาแต่เดิม และอาศัยออกทะเลไปกับเพื่อนบ้าน ในยุคนี้ก็ต้องพยายามชวนชวนหาเรือเป็นของตนเอง ซึ่งก็ไม่ยากนักเพราะในสถานการณ์การทำประมงเช่นนี้ระบบการกู้ยืมก็เจริญเติบโตขึ้นด้วย

ส่วนผู้ที่ไม่มียูทิลิตี้ในครัวเรือน หรือในช่วงบางช่วงแรงงานในครัวเรือนออกไปด้วยไม่ได้ เช่น ลูกต้องไปโรงเรียน ภรรยาคลอดลูก เลี้ยงลูก หรือติดภารกิจอื่น จะต้องจ้างแรงงานเป็นรายครั้งของการออกทะเล โดยแรงงานดังกล่าวอาจเป็นคนในหมู่บ้านหรือต่างหมู่บ้านก็ได้

แบบแผนการใช้แรงงานดังกล่าวทำให้ครัวเรือนแต่ละครัวเรือนสามารถออกทะเลได้เอง ผลผลิตที่ได้ก็เป็นเฉพาะของครัวเรือน แบบแผนของการใช้แรงงานของเพื่อนบ้านในลักษณะของการแบ่งปันหรือของการอุปถัมภ์ค่อยๆ หดไป ซึ่งในด้านหนึ่งความผูกพันของคนในชุมชนที่จะต้องเอาธุระในความเป็นอยู่ของผู้อื่นค่อยๆ คลายตัวลง หรือโลกของการทำมาหากินในทะเลที่คนจะมาร่วมกันให้ความหมาย ร่วมเรียนรู้ ร่วมกันแก้ปัญหา ค่อยๆ หดไป ในอีกด้านหนึ่งครัวเรือนของชาวประมงก็มีค่าใช้จ่ายที่ชัดเจน ถ้าหากวันไหนจับสัตว์น้ำได้น้อยก็ขาดทุน หรือการซ่อมเครื่องมือ

ซ่อมเรือ ก็ต้องใช้เงินของตนทั้งสิ้น ทำให้เกิดกลไกของสังคมที่จะช่วยให้ครัวเรือนในลักษณะปัจเจกสามารถแก้ปัญหาเฉพาะหน้าของตนได้ คือการกู้ยืมเงิน หรือเข้าสู่ภาวะการเป็นหนี้สินนั่นเอง

ความสัมพันธ์ทางสังคมในการการผลิต

1. ตลาดการซื้อขาย

โดยส่วนใหญ่แล้วการทำประมงในยุคนี้ ชาวประมงทะเลสาบจะจับสัตว์น้ำนำไปขายสด เนื่องจากปริมาณน้อยไม่เพียงพอต่อการแปรรูปยกเว้นช่วงที่ได้สัตว์น้ำมากเป็นพิเศษ เช่นบางปีจะมีปลาระบอบมาก ราคาถูกก็จะนำไปทำปลาเค็ม เพื่อเพิ่มมูลค่าให้สูงขึ้น หรือทำปลาทองเทียวแห้ง เป็นต้น ดังนั้นตามปกติสัตว์น้ำที่จับได้ชาวบ้านจะนำไปขายเกือบทั้งหมด เก็บไว้กินในครอบครัวเล็กน้อยเท่านั้น หรือบางครั้งครอบครัวขายสัตว์น้ำที่จับได้ทั้งหมดแล้วซื้อเนื้อสัตว์อื่นมาบริโภคแทน ทั้งนี้เพราะมีความจำเป็นที่จะต้องนำเงินมาใช้จ่ายในครอบครัว เช่น ส่งลูกเรียน ซื้อข้าวสาร ซื้อเครื่องใช้ในครัว และซื้อหรือซ่อมเครื่องมือประมง ตลอดจนนำไปชำระหนี้ รวมทั้งเป็นค่าใช้จ่ายสำหรับงานสังคมต่าง เช่น งานแต่งงาน งานบวช งานศพ

การซื้อขายในยุคปัจจุบันก็ทำได้ง่ายดาย โดยจะมีผู้รับซื้อมารับซื้อถึงในชุมชน ไม่ว่าชาวประมงจะกลับเข้าบ้านเวลาไหนก็ตาม และไม่ว่าจะจับอะไรมาก็จะขายได้ทั้งหมด ผู้รับซื้อหรือแม่ค้าคนกลางดังกล่าวจะเป็นอาจเป็นคนในหมู่บ้านนั่นเอง หรือคนต่างหมู่บ้าน แต่อย่างไรก็ตามแม่ค้าที่มารับซื้อประจำ แม่ค้าคนกลางนี้จะนำสัตว์น้ำที่รับซื้อไว้ไปขายต่อในตลาดต่างๆ โดยส่วนใหญ่จะไปขายส่งให้กับพ่อค้าในเมืองอีกทอดหนึ่ง ตลาดรับซื้อสำคัญอยู่ที่สงขลา และหาดใหญ่

มีรูปแบบของการรับซื้อผลผลิตของชาวประมงในชุมชนอีกแบบหนึ่ง ซึ่งเป็นลักษณะความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ที่ชาวประมงเสียเปรียบ กล่าวคือ ชาวประมงสามารถไปเอาเงินพ่อค้าแม่ค้าที่รับซื้อปลามาก่อน เพื่อนำเงินไปลงทุนซื้อ ซ่อมแซมเครื่องมือประมงและเรือ รวมทั้งเอาไปใช้จ่ายในชีวิตประจำวันได้บ้าง โดยมีคำเรียกพ่อค้าแม่ค้าลักษณะดังกล่าวว่า “เถ้าแก่” ทั้งนี้ขอแม้ว่าชาวประมงดังกล่าวเมื่อได้ผลผลิตมาในแต่ละวันจะต้องขายให้กับเถ้าแก่คนนี้นั่นเอง จะไปขายให้คนอื่นไม่ได้ โดยราคาที่ขายนี้จะต่ำกว่าราคารับซื้อทั่วไปประมาณ 20-25 เปอร์เซ็นต์ เถ้าแก่คนเดียวกำหนดการรับซื้อสัตว์น้ำจากชาวประมงที่กู้เงินของตนไปก็จะซื้อในราคาต่ำ แต่ถ้าซื้อจากคนที่ไม่ได้กู้เงินตนก็จะซื้อในราคาปกติ

ระบบความสัมพันธ์แบบนี้แพร่หลายมากในชุมชนประมงพื้นบ้าน เพราะเป็นการสร้างเครือข่ายของระบบอุปถัมภ์ที่สามารถแก้ปัญหาเฉพาะหน้าของชาวประมงได้สะดวก รวดเร็ว ทันเวลา จึงพบว่าในชุมชนพุทธไม่ต่ำกว่าร้อยละ 50 ของชุมชนพุทธทั้งหมดจะมีบริการของเถ้าแก่ที่กล่าวนี้ โดยชุมชนหนึ่งจะมีเถ้าแก่ประมาณ 2-3 คน ในชุมชนมุสลิมจะมีบริการของเถ้าแก่ครบทุก

หมู่บ้าน และแต่ละหมู่บ้านจะมีเจ้าแกลไม่น้อยกว่า 5 คน ดังนั้นระบบการซื้อขายแบบ “เจ้าแกล” จึงมีอิทธิพลมากในยุคปัจจุบัน

2. การใช้แรงงาน

แบบแผนความสัมพันธ์ทางด้านแรงงานในระยะต้นๆของช่วงนี้ชุมชนยังพยายามรักษาแบบแผนเดิมไว้แม้จะเปลี่ยนจุดหมายการทำประมงมาเป็นการผลิตเพื่อขายก็ตาม คือความพยายามที่จะใช้แรงงานเพื่อนบ้านในลักษณะของการพึ่งพาช่วยเหลือกัน คือ คนที่มีเรือและเครื่องมือจะนำคนที่ไม่มีเรือและเครื่องมือออกไปเป็นลูกเรือ แล้วนำผลผลิตมาแบ่งกันตามสัดส่วน แต่เมื่อความเสื่อมโทรมของทะเลมีมากขึ้น จำนวนสัตว์น้ำที่เรือแต่ละลำจับได้ลดลงอย่างมาก ในขณะที่ค่าใช้จ่ายของครอบครัวเรือนเพิ่มมากขึ้น ความสัมพันธ์ทางแรงงานแบบเดิมไม่อาจจะดำรงอยู่ได้ เพราะได้ผลผลิตไม่พอแบ่ง ลักษณะของการปรับตัวด้านแรงงานที่เห็นได้ชัดเจนก็คือครัวเรือนพยายามรีดแรงงานในครัวเรือนออกมาใช้อย่างเต็มที่ โดยแรงงานผู้หญิงถูกนำมาใช้อย่างจริงจัง โดยต้องออกทะเลไปกับสามีแทนการใช้แรงงานเพื่อนบ้าน หรือไม่ถ้าลูกๆพอช่วยงานได้ก็ต้องออกทะเลตั้งแต่อายุยังน้อย หากครอบครัวใดมีแรงงานไม่พอ หรือบางวันแรงงานในครัวเรือนไม่สามารถออกทะเลได้ก็ต้องจ้างแรงงานออกทำงานเป็นรายครั้งๆละวัน ค่าจ้างวันละประมาณ 100 บาท ส่วนผู้ที่เคยเป็นลูกเรือก็ต้องชวนหาซื้อเรือเอง ซึ่งก็ไม่ใช่เรื่องที่ยากนักเพราะมีระบบเงินกู้ในชุมชนที่อำนวยความสะดวกให้อยู่แล้ว หรือไม่ก็ต้องเลือกที่จะออกไปหาทำงานรับจ้างนอกหมู่บ้าน

3 การลงทุนในการทำการประมง

การทำประมงในสมัยนี้ต้องมีการลงทุนมากขึ้น อย่างน้อยก็ต้องมีการซ่อมแซมเครื่องมือ ซ่อมแซมเรือ โดยการลงทุนจะมีมากเมื่อเครื่องมือหมดสภาพจะต้องสร้างใหม่ ซึ่งจะต้องใช้เงินเรือนหมื่น หรือเมื่อจะซื้อเรือ ซื้อเครื่องยนต์ ก็ต้องใช้เงินก้อนใหญ่ เงินทุนของชาวประมงจะมาจากสองทาง ทางแรกคือการเก็บหอมรอมริบ ทางที่สองมาจากการกู้ยืม

การเก็บหอมรอมริบนั้นเป็นวิธีการที่เป็นไปได้ยากสำหรับการลงทุนประเภทสร้างเครื่องมือใหม่ หรือซื้อเรือ ซื้อเครื่องยนต์ เพราะชาวประมงจะมีรายได้เพียงพอกินพอใช้เท่านั้น

การกู้ยืมจึงเป็นวิธีเดียวที่พอเป็นทางออก และเป็นทางออกสำคัญจนพัฒนาเป็นระบบอุปถัมภ์เฉพาะชุมชนประมงขึ้นมา กล่าวคือ เจ้าแกลหรือพ่อค้าคนกลางที่รับซื้อผลผลิตจะให้ชาวประมงนำเงินไปใช้ก่อนได้ แต่ว่าเมื่อได้ผลผลิตจะต้องนำมาขายให้แก่เจ้าแกลดังกล่าวเท่านั้น ในราคาที่ต่ำกว่าท้องตลาดทั่วไปร้อยละ 20-25 โดยที่ผู้กู้ยืมไม่ต้องเสียดอกเบี้ย เจ้าแกลจะค่อยๆหักเงินจากการนำสัตว์ทะเลมาขาย ซึ่งตามปกติแล้วจะไม่รับเรื่องการเงิน เพราะยิ่งนานวันเจ้าแกลก็จะยิ่งได้ประโยชน์มาก ทั้งนี้ชาวประมงก็รู้สึกกว่าตนเองเสียเปรียบ แต่รู้สึกกว่าเจ้าแกลมีบุญคุณกับตน เพราะเป็นการกู้เงินที่ไม่ต้องมีหลักทรัพย์ค้ำประกัน ไม่ต้องเสียดอกเบี้ย และไม่เร่งรัดการใช้หนี้ จึง

พบได้ว่าไม่มีชาวประมงคนใดเลยที่จะบิดพลิ้วการใช้หนี้คืนตามเงื่อนไขดังกล่าว แม้จะไม่มีหลักทรัพย์ใดๆค้ำประกันเลย

ในชุมชนมุสลิมซึ่งเป็นชาวประมงส่วนใหญ่ที่หากินอยู่ในทะเลสาบสงขลา ระบบอุปถัมภ์อันเกิดจากระบบการกู้ยืมเงินดังกล่าวยิ่งเข้มแข็งมาก เพราะเป็นแหล่งเงินกู้สำคัญสำหรับพวกเขา เนื่องจากตามหลักศาสนาอิสลามจะห้ามการกู้ยืมที่มีดอกเบี้ย จะใช้บริการจากธนาคารก็ไม่ได้ มีแต่ระบบเจ้าแก่เช่นนี้เท่านั้นที่ไม่ผิดหลักศาสนา เพราะไม่เรียกว่าการกู้เงินเนื่องจากไม่มีการคิดดอกเบี้ย และในชุมชนมุสลิมจะมั่นคงในภาระการชำระหนี้ หนี้ที่เกิดขึ้นหากยังไม่พร้อมจ่ายลูกก็รับต่อ ซึ่งพบว่าปัจจุบันหนี้แต่ครั้งรุ่นปู่รุ่นหลานก็ยังรับภาระผูกพันอยู่ และตามปกติแล้วชาวประมงมักจะไม่ได้หลุดจากหนี้ เพราะมักจะต้องไปเอาเงินเพิ่มอยู่เรื่อยๆ

ระบบการกู้เงินดังกล่าว มีทั้งในชุมชนพุทธ และมุสลิม ซึ่งพบว่าเจ้าแก่หรือพ่อค้าคนกลางที่ปล่อยกู้ดังกล่าวส่วนใหญ่สร้างฐานะได้จากความสัมพันธ์ลักษณะนี้

การกู้ยืมอีกลักษณะหนึ่งคือกู้ยืมจากญาติที่ใกล้ชิด ซึ่งมักจะไม่ต้องเสียดอกเบี้ย มีทั้งชาวพุทธและชาวมุสลิมเช่นกัน การกู้ยืมลักษณะนี้เป็นลักษณะของการช่วยเหลือในหมู่ญาติพี่น้องเพื่ออุดหนุนกันในการทำมาหากิน แต่แบบแผนความสัมพันธ์เช่นนี้มีไม่มากนัก เพราะส่วนใหญ่ชาวประมงด้วยกันมักมีฐานะที่ไม่เอื้อให้พึ่งพาอาศัยกันได้นัก

ในชุมชนพุทธยังมีการกู้เงินจากนายทุนออกดอก(เบี้ย)จากภายนอกชุมชน ซึ่งมีดอกเบี้ยสูงถึง ร้อยละ 10-20 บาท/เดือน และการกู้จากกองทุนชุมชน กลุ่มออมทรัพย์ กองทุนเครื่องมือประมง หรือการกู้จากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์(ธกส.) หรือสหกรณ์การเกษตร ในชุมชนมุสลิมก็มีการกู้ลักษณะนี้บ้าง แต่มักถูกมองว่าเป็นผู้ปฏิบัติผิดหลักศาสนา

กล่าวได้ว่าครัวเรือนประมงพื้นบ้านส่วนใหญ่ค่อยๆพัฒนาเข้าสู่การเป็นหนี้สิน จนปัจจุบันยากที่จะปลดหนี้ได้และผูกพันต่อเนื่องไปตลอด ครัวเรือนพุทธรอบทะเลสาบที่มีหนี้สินจะมีประมาณร้อยละ 60 ของครัวเรือนพุทธทั้งหมด ส่วนครัวเรือนมุสลิมจะมีถึงร้อยละ 80 ของครัวเรือนมุสลิมทั้งหมด ภาระการเป็นหนี้สินดังกล่าวนับว่าเป็นภาระสำคัญที่ชาวประมงต้องสูญเสียผลผลิตส่วนเกินของตนไปมาก

ความหมายและความรู้

แต่เดิมชาวประมงไม่เคยเรียกตัวเองว่าชาวประมง และเรียกการจับปลาในทะเลว่าการทำการประมง เพราะการเรียกเช่นนี้มีนัยความหมายถึงการพยายามอย่างจริงจังที่จะสร้างมูลค่าจากการจับสัตว์น้ำ เพื่อแสวงหารายได้ให้มากที่สุด และชาวบ้านจะไปสัมพันธ์กับทะเลในลักษณะที่เป็นนักล่า หรือการจับสัตว์น้ำให้ได้มากที่สุด ชาวบ้านแต่เดิมเรียกตัวเองว่า “โม่หาปลา, โม่เล” ซึ่งหมายถึงผู้ที่หากินในทะเล บางครั้งก็เรียกตรงๆว่า “คนเล คนหากินเล” ซึ่งความหมายของพวกเขา

ก็คือเพียงแค่ลงไปทะเลให้ได้พอกินพอใช้ ระบบความรู้ของพวกเขาคือการเข้าใจเงื่อนไขของทะเล เพื่อออกไปในทะเลตามเงื่อนไขของทะเล จุดมุ่งหมายก็คือ “พอกินพอใช้”

คำว่าชาวประมง และการทำประมง ไม่ใช่คำในภาษาใต้ แต่เป็นคำที่ใช้ในภาษากลาง อันเป็นศูนย์กลางการค้าขาย โดยเฉพาะการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศ คำว่าชาวประมงน่าจะเป็นคำที่คิดขึ้นจากการที่ได้ติดต่อค้าขายกับชาวตะวันตก ที่มองในเรื่องการค้าขาย และการทำให้เป็นสินค้า ดังนั้นสัตว์น้ำก็คือสินค้าอย่างหนึ่ง

ในพระราชบัญญัติการค่าน้ำที่รัฐบาลปรับปรุงใหม่ในปี พ.ศ.2433 ก็ยังไม่ใช่คำว่าประมง โดยใช้คำว่า “การจับปลา, ผู้ใดจะทำการจับปลา, ผู้ที่จะมีเครื่องมือจับปลา, เครื่องมือจับปลา”

ในปี 2476 รัฐบาลได้เปลี่ยนชื่อกรมรักษาสัตว์น้ำ เป็น กรมประมง ซึ่งก็เป็นแนวโน้มชัดเจนที่รัฐบาลเห็นว่าการจับสัตว์น้ำจะต้องได้รับการพัฒนาขึ้นสู่การจับสัตว์น้ำอย่างจริงจัง

ในพระราชบัญญัติการประมง พ.ศ.2490 คำว่า “ประมง” ถูกเรียกอย่างเป็นทางการ และให้ความหมาย “ผู้จับปลา” ว่าชาวประมง และ “การจับสัตว์น้ำ” ว่าทำการประมง ซึ่งในห้วงเวลาดังกล่าวนี้นตรงกับคำบอกเล่าของชาวบ้านว่าคำว่าทำการประมง และชาวประมง เกิดขึ้นกับพวกเขาจากการเรียกของทางราชการในการเก็บภาษีตามกฎหมาย

ถ้าพิจารณาจาก พ.ร.บ. จะเห็นได้ชัดเจนถึงการให้ความหมายการทำประมง ในลักษณะของการเป็นนักล่า หรือการหาให้มากที่สุด เพราะนอกจากจะเปิดที่ทำกินของชุมชนต่างๆเป็น “สาธารณสมบัติ” ที่มีความหมายว่า “ที่จับสัตว์น้ำซึ่งทุกคนมีสิทธิทำการประมงและเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำได้” ยังได้ให้ความสำคัญ กับการค้าสินค้าสัตว์น้ำ ผลิตภัณฑ์สัตว์น้ำ และอุตสาหกรรมสัตว์น้ำด้วย

ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 รัฐบาลได้ขอให้องค์การอาหารและเกษตรกรรมแห่งสหประชาชาติ (FAO) ส่งผู้เชี่ยวชาญเข้ามาศึกษาปัญหาทางเศรษฐกิจและทางเทคนิคด้านการบำรุงทรัพยากรด้านการเกษตร รวมทั้งการประมงด้วย คณะผู้เชี่ยวชาญได้ลงความเห็นไว้เมื่อปี พ.ศ. 2492 ว่า

โดยสภาพทั่วไปแล้ว การประมงของประเทศไทยยังอยู่ในขั้นที่ล่าช้า และขาดระเบียบแบบแผน เรื่องราวที่เกี่ยวกับทรัพยากรยังรู้กันเพียงเล็กน้อย และยังขาดการจัดระเบียบองค์การที่จะบำรุงเกี่ยวกับทรัพยากร หรืออุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้องกับการใช้ทรัพยากร ข้อที่ประจักษ์อันควรที่จะต้องกล่าวก็คือ รัฐบาลไทยยังเอาใจใส่อาชีพการประมงแต่เพียงเล็กน้อย จึงควรจะได้ปรับปรุงทั้งทางด้านการบริหาร การดำเนินงาน การศึกษาค้นคว้า รวมทั้งทางด้านสังคมเศรษฐกิจต่างๆ⁹

⁹ อ้างจาก จุมพล นาคนิธิกุล. ล.ด.

ในรายงานนี้ยังได้เสนอมาตรการ 23 ข้อ เพื่อให้รัฐบาลไทยดำเนินการส่งเสริมให้มีการขยายตัวของการจับสัตว์น้ำ และพัฒนาผลผลิตที่ได้จากการประมงทะเลให้สามารถส่งไปขายยังต่างประเทศได้

จากรายงานนี้ซึ่งเป็นแนวทางดำเนินงานที่สำคัญของรัฐบาลไทยในเวลาต่อมา จะเห็นได้ชัดเจนว่าการให้ความสำคัญกับการจับสัตว์น้ำให้ได้มากที่สุด ระบบการจัดการที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานระบบความรู้และระบบการจัดการของชาวบ้านถูกมองว่า “ล้าหลังและขาดระเบียบแบบแผน เรื่องราวที่เกี่ยวกับทรัพยากรยังรู้กันเพียงเล็กน้อย”

ในขณะที่รัฐพยายามสร้างวาทกรรมเรื่องการทำประมงและชาวประมงขึ้นมา รัฐก็พยายามให้ความหมายเกี่ยวกับการรักษาดูแลการใช้ทรัพยากรว่าเป็นหน้าที่ของรัฐ ไม่ใช่หน้าที่ของชาวบ้าน ชาวบ้านมีหน้าที่เพียงการจับสัตว์น้ำให้ได้มากที่สุดตามที่รัฐกำหนด หรือกล่าวง่าย ๆ ก็คือวาทกรรมของรัฐพยายามที่จะแยกบทบาทการจับสัตว์น้ำกับการดูแลรักษาออกจากกัน

ในพระราชบัญญัติอากรค่าขึ้น พ.ศ. 2433 รัฐยังสนใจการจับสัตว์น้ำของชาวบ้านเพียงการเก็บภาษี จึงไม่มีบทบัญญัติเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรในทะเลไว้อย่างเป็นเรื่องเป็นราว

พระราชบัญญัติการประมง พ.ศ. 2490 ได้เริ่มบทบาทใหม่ของรัฐอย่างชัดเจนในฐานะของผู้จัดการการทำประมงในน่านน้ำต่างๆ ในเขตราชอาณาจักรแต่เพียงผู้เดียว โดยกฎหมายนี้ได้บัญญัติบทบาทและอำนาจของรัฐไว้มากมาย ตั้งแต่การกำหนดสถานที่จับสัตว์น้ำ การจดทะเบียนและการขออนุญาต การจัดทำสถิติการประมง การควบคุมและการลงโทษ รัฐมนตรีเพียงผู้เดียวกลายเป็นผู้มีอำนาจในการอนุมัติ การควบคุม แม้กระทั่งการให้ยกเว้นและให้สิทธิพิเศษต่างๆ ชุมชนหมู่บ้านที่อยู่กับทะเลและหากินในทะเลมาหลายชั่วคนกลับหายไปจากการกำหนดอำนาจดังกล่าว

ถ้าพิจารณาจากข้อเสนอของผู้เชี่ยวชาญจากองค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO) ที่มองความรู้และการจัดการเรื่องการทำประมงในประเทศไทยว่า “ล้าหลังและขาดระเบียบแบบแผน เรื่องราวที่เกี่ยวกับทรัพยากรยังรู้กันเพียงเล็กน้อย”¹⁰ ก็ยิ่งเห็นชัดเจนว่าระบบความรู้จากชุมชนได้รับการเพิกเฉยและดูแคลน

แต่วาทกรรมของรัฐดังกล่าวก็ยังเข้าไปสู่ชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาไม่มากนัก เพราะรัฐยังขาดงบประมาณที่จะสร้างโครงสร้างพื้นฐานผนวกชุมชนเข้าสู่เมืองสำคัญ ข้าราชการที่เป็นผู้รับนโยบายของรัฐบาลไปปฏิบัติก็มีน้อย และตลาดสัตว์น้ำก็ยังขยายตัวจำกัด

เมื่อรัฐประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 เมื่อต้นทศวรรษ 2500 รัฐได้ทุ่มทุนสร้างโครงสร้างพื้นฐานต่างๆ เพิ่มหน่วยงาน เพิ่มจำนวนข้าราชการ จัดการศึกษาแบบใหม่

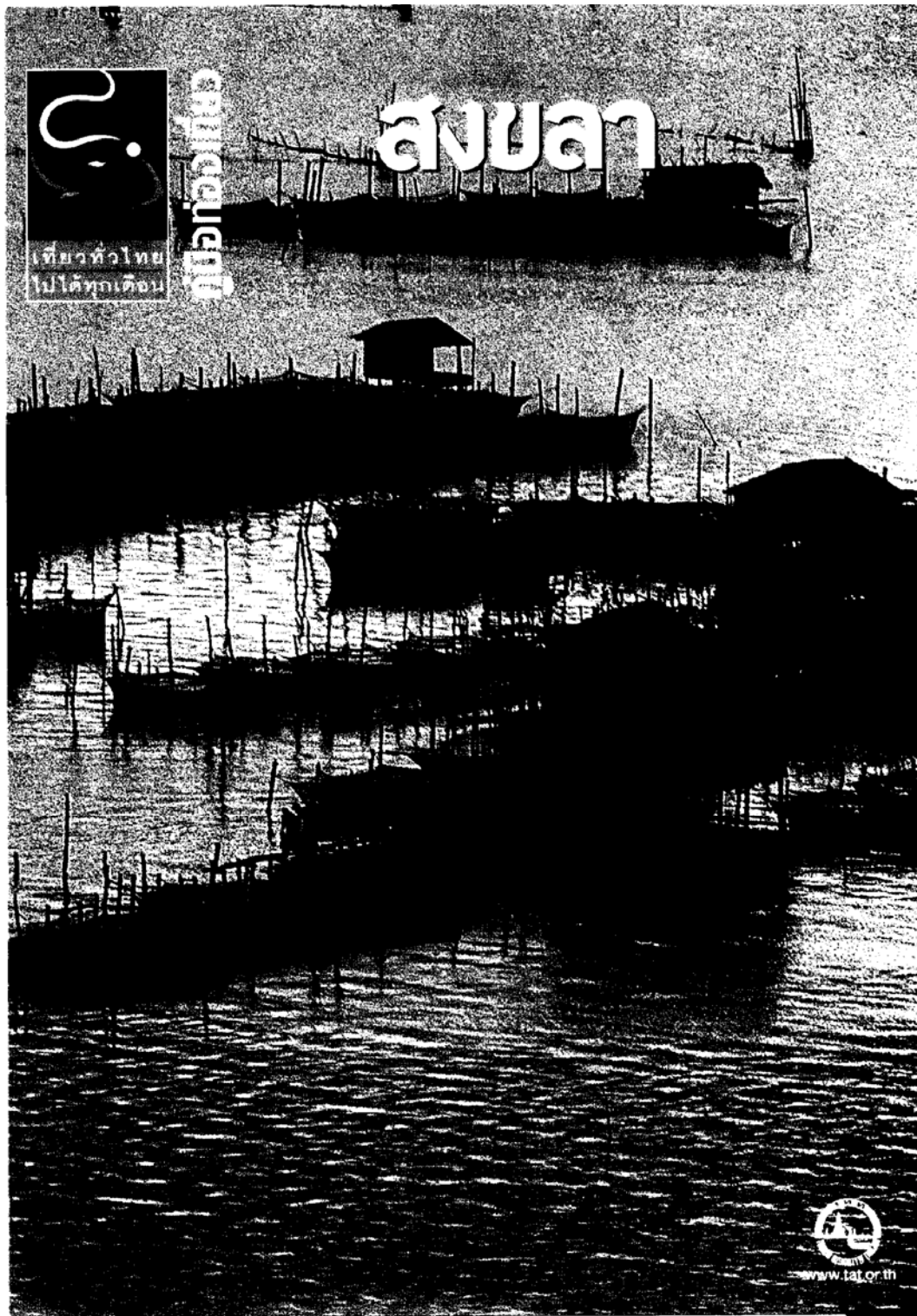
¹⁰ ล.ด.

กระจายข่าวสารผ่านสื่อสารมวลชน และสนับสนุนการเติบโตของระบบตลาดแบบใหม่ ซึ่งทั้งหมดนี้สนับสนุนวาทกรรมของรัฐให้เข้าไปแย่งพื้นที่ระบบความรู้เดิมของชุมชนมากขึ้นเป็นลำดับ ดังจะเห็นว่าในปัจจุบันชาวบ้านก็จะโยนปัญหาการดูแลทะเลไปที่ทางราชการ และการแก้ปัญหา ก็จะเรียกร้องทางราชการเป็นหลัก ดังตัวอย่างที่ชาวบ้านพูดถึงการแก้ปัญหาทะเลตื้นเขินว่า “ถ้าหากว่า ส่วนราชการรับผิดชอบ มาทำ เป็นหน้าที่ของเขา ถ้าหากเขาไม่ทำ เราจะทำอะไรได้ ก็ต้องปล่อยอยู่อย่างนี้”

ปัจจุบันมีหน่วยราชการของกรมประมงหลายหน่วยที่ปฏิบัติงานเกี่ยวกับทะเลสาบ และมีข้าราชการประจำอยู่ในพื้นที่ ได้แก่ ประมงจังหวัด สถานีเพาะพันธุ์สัตว์น้ำ สถาบันวิจัยการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ หน่วยอนุรักษ์ทรัพยากรสัตว์น้ำ โดยแต่ละฝ่ายมีชุดความรู้ของตัวเองในการปฏิบัติงาน และไม่เกี่ยวข้องกับระบบความรู้ของชุมชน

วาทกรรมของรัฐยังได้รับการเสริมให้เข้มแข็งจากแนวปฏิบัติของทางราชการที่เน้นการแก้ปัญหาความเสื่อมโทรมของทะเลสาบด้วยการเพาะและปล่อยพันธุ์สัตว์น้ำ ทำให้เกิดความคิดทั่วไปว่าการจับสัตว์น้ำอย่างเต็มที่จะไม่ส่งผลกระทบ เพราะกรมประมงสามารถปล่อยพันธุ์สัตว์น้ำ ความเสื่อมโทรมของทะเลสาบน่าจะเกิดจากเหตุผลอื่นมากกว่า ดังตัวอย่างคำให้สัมภาษณ์ของชาวบ้านที่ว่า “ไ้ปลาเนี่ยมันจับไม่หมด ประมงเขาปล่อยได้ หมดก็ปล่อยได้ น้ำเสียสิ น้ำเน่าปลาอยู่ไม่ได้”

แม้กระทั่งการทำประมงประเภทยึดเครื่องมือยึดพื้นที่ทะเลไว้แบบถาวร จนทะเลเกือบไม่มีที่ว่าง อันได้แก่ การทำโพงพาง ไซตุ้ การเพาะเลี้ยง ซึ่งเป็นทั้งการกระทำที่ผิดกฎหมาย (ทำโดยไม่ได้ออกอนุญาตจากทางราชการและเสียภาษีอย่างถูกต้อง) การทำลายทะเล และการทำให้ชาวประมงทั่วไปเดือดร้อน แต่ทางราชการโดยความร่วมมือของจังหวัดสงขลาและการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยกลับนำสภาพดังกล่าวไปเป็นจุดขายการท่องเที่ยว โดยถ่ายภาพทะเลสาบที่เต็มไปด้วยเครื่องมือดังกล่าวออกเผยแพร่เป็นแหล่งสวยงามหลักของจังหวัด ป้ายต้อนรับของจังหวัดขนาดใหญ่ที่ตั้งคร่อมถนนสายเอเชีย(กรุงเทพฯ-สงขลา)ก่อนถึง จ.สงขลา ก็นำภาพลักษณะเดียวกันนี้ขึ้นแสดงไว้เป็น 1 ใน 3 ภาพที่เป็นจุดเด่นของจังหวัดด้วย ลักษณะเช่นนี้ช่วยปรุงแต่งสิ่งที่เป็นความผิดและควรจะได้รับการแก้ไขให้กลายเป็นสิ่งที่มีคุณค่า และเป็นสิ่งที่เชิดหน้าชูตาของจังหวัดไป ชาวบ้านที่ทำเครื่องมือประมงนั้นก็นำเหตุผลนี้ไปเป็นข้ออ้างในการทำประมงของตนด้วยว่า “จะว่าไม่ดีได้ไง จังหวัดเขายังส่งเสริม ถ่ายรูปให้คนมาดูมาเที่ยว นำรายได้เข้าจังหวัดอีก”

ภาพประกอบ 8 ภาพปกคู่มือการท่องเที่ยวจังหวัดสงขลา

ถ้าพิจารณาถึงสัญลักษณ์ของระบบอำนาจในการใช้ทะเลของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา ก็จะพบว่าหมดความหมายลงไปมาก ดังจะเห็นว่าความเชื่อเรื่องทวดค่อยๆหายไปจากชุมชน ที่สิ่งสถิติของทวดกลายเป็นที่ที่คนไม่รู้จัก หรือที่รู้จักก็ลืมไปแล้วว่าทวดเคยมีความหมายต่อเขาอย่างไร แม่ย่านางหรือผีประจำเรือส่วนใหญ่ก็กลายเป็นผีไม่มีที่อยู่อีกแล้ว ผู้ที่ยังพอทำพิธีกรรมอยู่บ้างก็ยอมรับว่า “ผมก็ทำไปอย่างนั้น เห็นรุ่นพ่อเขาทำ ไม่รู้ว่าเขาทำเพื่ออะไร”

สัญลักษณ์ที่แสดงและผลิตซ้ำความผูกพันของคนในลุ่มทะเลสาบเป็นกลุ่มก้อนเดียวกัน ก็อ่อนกำลังลงไปมาก งานชักพระกลายเป็นงานที่แห่โดยรถและจัดโดยราชการที่ลงท้ายด้วยการประกวดรถแห่ ไม่เหลือร่องรอยความหมายเดิมไว้ งานวัดปัจจุบันก็ต้องล้มเลิกไปโดยปริยายเพราะในยุคปัจจุบันไม่มีใครเที่ยวงานวัดแบบเดิมอีกแล้ว

ดังนั้น ความหมายใหม่ที่ค่อยๆแย่งพื้นที่เดิมเกี่ยวกับทะเลและการอยู่ร่วมกัน ก็คือการให้ความหมายทะเลที่สัตว์น้ำมากขึ้น กล่าวคือทะเลก็คือที่อยู่ของกุ้งปูปลา ทะเลยังมีค่าสำหรับเราก็เพราะยังมีกุ้ง ปู ปลา ให้เราจับได้ ความรู้ความเข้าใจทะเลก็มุ่งไปสู่วิธีการที่จะจับสัตว์น้ำในทะเลให้ได้มากที่สุด ส่วนเพื่อนบ้านที่เคยมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในการออกทะเลเล่นนั้นก็ค่อยๆกลายเป็นคู่แข่ง และสัมพันธ์กันผ่านการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์มากขึ้น

ระบบการจัดการทรัพยากรในยุคทำการประมง

จุดเด่นของระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนประมงพื้นบ้านแต่เดิมก็คือการใช้กฎเกณฑ์ที่มาจากจารีตประเพณีของชุมชนและเครือข่ายชุมชนเอง และก็ใช้สถาบันทางสังคมที่อยู่แล้วเป็นกลไกในการจัดการ ทำให้วิถีชีวิตของการทำหากินและวิถีชีวิตส่วนอื่นๆไปด้วยกันอย่างกลมกลืน รวมทั้งเป็นระบบการควบคุมดูแลที่ไม่มีการใช้อำนาจบังคับลงโทษ แต่ใช้ความความเชื่อ ความศรัทธาและความเข้าใจเป็นพื้นฐานของการอยู่ร่วมกัน แต่ระบบนี้ก็มีจุดอ่อนอยู่ในตัว คือ ถูกกระทบกระเทือนได้โดยง่ายหากคนมีวิถีคิดที่ต่างออกไป หรืออยู่ห่างจากความเชื่อและความศรัทธาที่เป็นความเข้าใจร่วมของคนในชุมชน

อำนาจแรกที่เข้ามากระทบกับชุมชนก็คืออำนาจรัฐ โดยในรัฐแบบเดิมชุมชนจะถูกปล่อยให้อยู่กับฐานทรัพยากรธรรมชาติ และจัดการทรัพยากรด้วยระบบความรู้และระบบการจัดการของชุมชนเอง รัฐจะเชื่อมโยงกับชุมชนผ่านการเกณฑ์แรงงานและการเก็บภาษีเท่านั้น ต่อเมื่อเกิดการก่อรูปของชาติตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา รัฐก็มองชุมชนหมู่บ้านต่างไปจากเดิม โดยประการแรก รัฐส่วนกลางต้องการประโยชน์จากหัวเมืองในรูปของการเก็บภาษีอย่างมาก เพื่อใช้พัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ซึ่งฐานใหญ่ของภาษีในชนบทอยู่ที่ภาษีค่านา และภาษีอื่นๆที่เกี่ยวกับการทำนา รวมทั้งภาษีที่เกิดจากการค้าข้าว ดังนั้นนโยบายสำคัญของรัฐส่วนกลางก็คือการกระตุ้นให้ประชาชนในหัวเมืองต่างๆขยายที่ทำนา นโยบายนี้ทำให้ทะเลเริ่มได้รับความกระทบ

กระเทียมอย่างไม่เคยมีมาก่อน คือปาพรุ ปาชายเลน และปาอื่นๆ ซึ่งเป็นระบบนิเวศที่เกี่ยวข้องกับทะเล ถูกแผ้วถางลงเป็นจำนวนมากจากการบุกเบิกที่นา

แต่ฐานการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญที่สุดที่มาจากรัฐสมัยใหม่ก็คือการรับอิทธิพลระบบกฎหมายมาจากตะวันตก ทำให้รัฐไม่คิดว่ากฎจารีตประเพณีที่ชุมชนต่างๆยึดถือต่อเนื่องกันมาหลายร้อยปีนั้นคือกฎหมาย และได้นำระบบประมวลกฎหมายมาใช้แทน ซึ่งก็คือรัฐออกกฎหมายของรัฐเพื่อใช้บังคับกับคนทั้งประเทศ รวมทั้งเรื่องการจัดการทรัพยากรด้วย โดยรัฐใช้คติที่ได้รับอิทธิพลจากตะวันตกคือการให้ความสำคัญต่อระบบสิทธิในทรัพย์สินของเอกชน(private property) และของรัฐ(state property) โดยไม่รับรู้ถึงสิทธิของชุมชนที่เคยมีอยู่แต่เดิม แม้ทรัพยากรในส่วนที่เรียกว่าทรัพย์สินสาธารณะ(commom property)ก็ถูกให้ความหมายใหม่ว่าเป็นทรัพยากรที่ใครก็มีสิทธิ์ใช้ และทั้งหมดนี้ระบบการรับรองสิทธิในการเข้าถึงและใช้ทรัพยากร รวมทั้งอำนาจในการควบคุมก็กลายเป็นอำนาจหน้าที่ของรัฐโดยมีกฎหมายเป็นเครื่องมือ โดยบทบาทของชุมชนถูกทำให้หายไป

พระราชบัญญัติที่นำมาใช้ในภาคใต้ในปี พ.ศ. 2443 (ร.ศ.119) แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่ารัฐเริ่มเข้าไปแสดงอำนาจเหนือน้ำและทะเลทุกย่าน ดังจะเห็นจากการกำหนดให้ผู้ทำประมงจะต้องเสียภาษีให้แก่รัฐ โดยกำหนดการเก็บภาษีไว้ 4 ลักษณะคือ เก็บจากจำนวนปลาสดที่ขายในท้องตลาดเก็บจากเครื่องมือที่ใช้ในการจับปลา เก็บค่าอนุญาตให้จับปลาในที่ใดที่หนึ่งได้แต่เพียงผู้เดียว และเก็บค่าอนุญาตให้จับปลาในที่ซึ่งรัฐบาลหวงห้ามไว้

จากข้อกำหนดดังกล่าวไม่เพียงรัฐจะยึดเอาทะเลไปเป็นของรัฐส่วนกลาง ใครจะหากินต้องเสียภาษีให้แก่รัฐเท่านั้น รัฐยังสนับสนุนให้เกิดระบบการเข้าถึงทะเลโดยส่วนบุคคลอีกด้วย ซึ่งเป็นลักษณะของการได้สิทธิแบบกีดกันคนอื่นดังจะเห็นจากกรณีการเก็บค่าอนุญาตให้จับปลาในที่ใดที่หนึ่งได้แต่เพียงผู้เดียว

พระราชบัญญัติการประมง พ.ศ. 2490 ก็แสดงให้เห็นชัดเจนว่ารัฐได้รวบอำนาจในการจัดการทะเลไว้เพียงผู้เดียว และให้ความสำคัญกับปัจเจกบุคคลในการเข้าถึงและใช้ทะเล โดยมีได้ผูกพันอยู่กับชุมชน ดังจะเห็นได้จากการกำหนดเขตจับสัตว์น้ำเป็น 4 เขต คือ ที่รักษาพันธุ์ ที่ว่าประมงที่อนุญาต และที่สาธารณประโยชน์ ซึ่งนอกจากที่รักษาพันธุ์แล้ว(ซึ่งมีเพียงที่จับสัตว์น้ำซึ่งอยู่ในบริเวณพระอาราม หรือปูชนียสถาน หรือติดกับเขตสถานที่ดังกล่าวแล้ว บริเวณประตุน้ำ ฝาย หรือท่าบ่อ หรือที่ซึ่งเหมาะแก่การรักษาพืชพันธุ์สัตว์น้ำ) ล้วนเป็นที่ที่พิจารณาให้เข้าถึงโดยปัจเจกบุคคลทั้งสิ้น แม้แต่ที่สาธารณประโยชน์(commom property)ก็บัญญัติไว้ว่าเป็นที่จับสัตว์น้ำซึ่งบุคคลทุกคนมีสิทธิทำการประมงและเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำได้ และทั้งหมดเจ้าหน้าที่ของรัฐเป็นคนควบคุมดูแลให้เป็นไปตามข้อกำหนดของกฎหมาย

ผลการเข้าไปของรัฐในการยึดเอาฐานทรัพยากรต่างๆไปจัดการเอง และเก็บภาษีผู้ที่จะใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ดังกรณีของทะเลที่ยกตัวอย่างมานี้ ทั้งที่แต่เดิมชาวประมงหากินมาก่อนที่รัฐจะสนใจทะเล รูปธรรมที่เห็นได้ชัดเจนและส่งผลกระทบต่อระบบสิทธิในทรัพยากรดังที่กล่าวมาข้างต้น เช่น ความต้องการภาษีทำให้ในบางระบบนิเวศที่มีทรัพยากรอุดมสมบูรณ์เป็นพิเศษแทนที่รัฐจะใช้วิธีเก็บภาษีแบบทั่วไปที่ทุกคนมีสิทธิใช้ทะเลตรงนั้นโดยเสียภาษีตามกำหนด รัฐจะใช้วิธีประมูลภาษี เพื่อให้เกิดการแข่งขันกันให้ประโยชน์รัฐ แต่ผลก็คือผู้ประมูลภาษีได้จะได้กรรมสิทธิ์ในการใช้ทรัพยากรทะเลตรงนั้นแต่เพียงผู้เดียว อันนำมาทั้งความเสื่อมโทรมของทรัพยากร และความขัดแย้งในระยะต่อมา ที่เห็นได้ชัดเจนที่สุดก็เช่น กรณีประมูลภาษีโพงพาง ที่บ้านหัวเขา อ.สิงหนคร จ.สงขลา และการประมูลภาษีเก็บไข่เต่า ที่บ้านหาดไข่เต่า อ.บางแก้ว จ.พัทลุง

ชุมชนหัวเขาน่าจะทำโพงพางมากกว่า 100 ปี แล้ว รัฐส่วนกลางตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 จึงเห็นช่องทางที่จะได้ประโยชน์ทางภาษีจากการทำโพงพางดังกล่าว การที่ชุมชนหัวเขาทำโพงพางกันมากก็เพราะทะเลหน้าบ้านมีร่องน้ำใหญ่ที่เหมาะสมแก่การลงโพงพาง เนื่องจากโพงพางจะต้องอาศัยวางในร่องน้ำเพื่อปักกั้ง ปลา ที่มาตามร่องน้ำดังกล่าว โดยแต่เดิมชาวบ้านทำกันเอง และชุมชนเป็นผู้ดูแล แต่ก็น่าเชื่อได้ว่าการทำโพงพางในเขตดังกล่าวน่าจะเป็นแหล่งเงินแหล่งทองมานานแล้ว เพราะบ้านหัวเขาอยู่ใกล้เมืองศูนย์กลางค้าขายมาแต่เดิม คือ อยู่ใกล้เมืองสงขลา เพียงเล่นเรือข้ามฟากก็ถึงแล้ว และผู้สูงอายุได้เล่าถึงการประมูลภาษีในอดีต ว่าราคาประมูลนั้นอยู่ในอัตราที่สูง รวมทั้งมีคำบอกเล่าสืบทอดกันมาว่า “คนต่างตำบลที่อยู่นอกเหนือจากคนหัวเขา ถ้าได้รู้จักคนหัวเขา เขาว่าเป็นยอดคน” ซึ่งการยกย่องดังกล่าวนี้นัยก่อกองจากการมีฐานะดีกว่าที่อื่น ซึ่งผู้อาวุโสก็ยืนยันว่ามาจากการทำโพงพางนั่นเอง แต่ฐานะที่ดีขึ้นชัดเจนนี้เพิ่งปรากฏชัดในช่วงที่ทางราชการเข้าไปดำเนินการให้ชาวหัวเขาต้องประมูลภาษีเพื่อทำโพงพาง แทนระบบการทำโพงพางที่ชาวบ้านทำมาแต่เดิม

ในช่วงที่ชาวหัวเขายังทำโพงพาง และชุมชนยังเป็นผู้ดูแลจัดระเบียบการทำมาหากินดังกล่าว การทำโพงพางยังมีไม่มากนัก และความร่ำรวยจากการทำโพงพางยังไม่ปรากฏชัด เนื่องจากประชากรยังไม่มากนักประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งชุมชนได้เข้ามาดูแลในลักษณะที่กระจายการทำโพงพางให้ทุกคนมีโอกาสทำได้ หรือได้ประโยชน์จากการทำโพงพาง รวมทั้งการจำกัดเขตการทำโพงพางไม่ให้สร้างความเดือดร้อนให้คนอื่น เช่น ขวางทางเดินเรือ รวมทั้งการจำกัดอยู่เฉพาะในเขตหน้าชุมชนของตนเอง ยังไม่ไปในเขตหน้าชุมชนอื่น ดังจะเห็นว่าแต่เดิมชาวหัวเขาจะทำประมงด้วยเครื่องมือหลายชนิด เช่น มีการกล่าวถึง อวน 3 คน, โหมะ ซึ่งเป็นเครื่องมือประมงในอดีต ซึ่งหมายความว่าคนไม่ได้ใช้เครื่องมือเพียงอย่างเดียวในการทำมาหากิน ในขณะที่เดียวกันคนก็ไม่จำเป็นต้องทำโพงพางอย่างเดียว ใช้เครื่องมืออย่างอื่นก็สามารถหากินได้ นอกจากนี้ก่อนการเกิดรัฐชาติตลาดตามเมืองต่างๆยังขยายตัวไม่มากเท่ากับช่วงหลังการเกิดรัฐชาติแล้ว

เนื่องจากความต้องการภาษีของรัฐส่วนกลาง ทำให้การผลิตและการค้าขายขยายตัวขึ้นมาก โดยเฉพาะการค้าขายในเขตเมือง

การที่รัฐเข้ามาใช้วิธีการประมูลสำหรับการวางโพงพางของชาวหัวเขา ก็ด้วยเห็นว่าการทำโพงพางในที่ดังกล่าวเป็นแหล่งที่ได้ประโยชน์สูง เพราะชาวประมงจับสัตว์ได้มาก ในขณะที่ตลาดรองรับ ณ เมืองสงขลา ก็ขยายตัวรองรับได้มาก แต่การหวังภาษีของรัฐดังกล่าวได้เกิดผลกระทบต่อชุมชนโดยตรง คือการเกิดสิทธิส่วนบุคคล ซึ่งหมายถึงบุคคลมีสิทธิเด็ดขาดที่จะใช้ทะเลตรงที่ใดที่หนึ่งแต่เพียงผู้เดียว และกีดกันผู้อื่นไม่ให้เข้ามาใช้ได้ โดยสิทธิดังกล่าวได้มาด้วยการประมูลแข่งขัน ซึ่งชาวบ้านต้องประมูลแข่งขันกันเองด้วยอัตราที่แพง ใครประมูลชนะรัฐก็เป็นผู้รับรองการได้สิทธิ และรัฐจะปราบปรามผู้ที่ละเมิดสิทธิ ลักษณะเช่นนี้ทำให้ภายในชุมชนเกิดความขัดแย้งขึ้นอย่างต่อเนื่อง และเมื่อประโยชน์จากโพงพางขยายตัวขึ้นตามความเติบโตของตลาดการค้าขายสัตว์น้ำ ความขัดแย้งเหล่านี้ก็ทวีความรุนแรงขึ้น จนกลายเป็นกลุ่มก้อนของการสะสมอิทธิพล เพื่อที่จะกดดันให้กลุ่มของตัวเองได้รับชัยชนะในการประมูล เช่น การข่มขู่ผู้ที่ประมูลแข่ง และเนื่องด้วยวิธีการประมูลที่สำหรับวางโพงพางนี้ดำเนินมาอย่างยาวนาน เพิ่งยกเลิกไปในช่วงหลังปี 2510 นี้เอง ความขัดแย้งดังกล่าวจึงถูกสะสมมาอย่างยาวนาน และตกผลึกเป็นกลุ่มอิทธิพลหลายกลุ่มในชุมชน โดยกลุ่มดังกล่าวสามารถเชื่อมโยงกับทางราชการได้ด้วย เพื่อแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ คือเจ้าหน้าที่รัฐจะละเลยในการปฏิบัติตามกฎหมาย ในขณะที่กลุ่มดังกล่าวก็จะหยิบยื่นผลประโยชน์ให้ในลักษณะเงินใต้โต๊ะ

เมื่อรัฐยกเลิกการประมูลภาษีในช่วงหลังปี 2510 นั้น มีคำบอกเล่าจากคนในหมู่บ้านว่า เกิดจากผู้มีอิทธิพลในชุมชนร่วมมือกับข้าราชการแจ้งข่าวเท็จแก่รัฐบาลว่าชาวบ้านขาดทุนจากการประมูลภาษีและเดือดร้อนมาก ทั้งที่จริงแล้ว ผู้ที่ประมูลโพงพางได้ล้วนได้กำไรอย่างงาม ทั้งนี้เพื่อผู้มีอิทธิพลและทางราชการจะได้ร่วมมือกันขยายประโยชน์จากการทำโพงพางให้มากขึ้น ซึ่งไม่ว่าคำบอกเล่านี้จะเป็นจริงหรือไม่ก็ตาม แต่ข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นก็คือเมื่อรัฐประกาศเลิกการประมูลแล้ว ผู้ที่ทำโพงพางอยู่แต่เดิมก็ยึดที่ตรงที่ตนเองทำอยู่เป็นของส่วนตัว โดยอ้างสิทธิ์จากที่เคยประมูลได้จากรัฐ และผู้มีอิทธิพลได้ขยายเขตการวางโพงพางออกไปอีกมาก นอกจากขยายไปถึงสะพานติณสูลานนท์ เกาะยอ ยังขยายรุกเข้ามาในเขตเดินเรือด้วย โดยที่ทางราชการทำเป็นไม่รู้ไม่เห็น ทั้งที่เป็นการกระทำที่ผิดกฎหมาย การทำโพงพางในปัจจุบันจึงเป็นแหล่งผลประโยชน์และแหล่งอิทธิพลที่ซับซ้อนมาก เป็นความขัดแย้งที่รุนแรงของคนในชุมชน

ในเรื่องผลประโยชน์นั้นปัจจุบันโพงพางยังสามารถจับสัตว์น้ำในทะเลสาบได้มาก โดยเฉพาะกุ้ง เพราะเป็นเขตร่องน้ำที่อยู่ไม่ห่างจากปากทางเข้าของทะเลมากนัก โดยผู้ที่ทำโพงพางจะยึดที่วางเป็นกรรมสิทธิ์ของตนอย่างเด็ดขาด ใครจะมายุ่งเกี่ยวไม่ได้ การเปลี่ยนมือของผู้ทำ

โพงพางจะเกิดได้ 2 กรณี เท่านั้น คือการสืบทอด และการซื้อขาย ซึ่งปรากฏว่าอัตราซื้อขายต่อช่องนั้นแพงมาก เช่น สำหรับที่ที่อยู่ในร่องน้ำที่ดี จะมีราคาถึงช่องละ 3 แสนบาท

ในเรื่องความขัดแย้งนั้นพบว่า ในปัจจุบันมีกลุ่มอิทธิพล 4 กลุ่ม ยึดกุมกิจการทำโพงพางไว้ โดยชาวบ้านที่ยังทำโพงพางอยู่จะต้องเข้าอยู่ภายใต้อิทธิพลของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง และอยู่ในลักษณะของผู้ใต้อุปถัมภ์ ที่ผู้มีอิทธิพลจะสั่งให้ทำอะไรก็ได้ เช่น การเป็นฐานคะแนนให้แก่นักการเมืองบางคน การลงคะแนนเสียงเลือกผู้นำท้องถิ่น หากใครไม่เข้าอยู่ภายใต้อุปถัมภ์ของผู้มีอิทธิพลก็จะถูกขู่ ถูกบีบ จนต้องขายโพงพาง หรือไม่ก็ถูกฆ่าตาย ซึ่งก็ปรากฏอยู่เสมอว่ามีชาวหัวเขาที่ทำโพงพางถูกฆ่าตายในทะเลโดยไม่รู้สาเหตุ และไม่รู้ว่ามีใครฆ่า ซึ่งการทำโพงพางดังกล่าวที่ผ่านมาถือว่าเป็นผิดกฎหมายทั้งสิ้น แต่ทางราชการไม่ดำเนินการใดๆ คำบอกเล่าของชาวหัวเขาตรงกันว่า เพราะมีการสมรู้ร่วมคิดและแบ่งปันผลประโยชน์กันระหว่างผู้มีอิทธิพลและข้าราชการ

ความขัดแย้งยังซับซ้อนขึ้นอีกเมื่อการขยายเขตทำโพงพางนั้นทำโดยไม่คำนึงถึงความเดือดร้อนของผู้อื่น เพราะได้ขยายกินเขตเข้ามาขวางทางเดินเรือด้วย และจำนวนโพงพางที่เพิ่มขึ้นมากนั้นมีผลโดยตรงต่อความเสื่อมโทรมของทะเลสาบ เพราะโพงพางเป็นเครื่องมือขนาดใหญ่ที่มีตาถี่ สามารถดักจับสัตว์น้ำขนาดเล็กไว้ได้มาก ดังนั้นความขัดแย้งจึงขยายตัวไปสู่ความขัดแย้งกับชุมชนอื่นด้วย และมีบางชุมชนเห็นชาวบ้านหัวเขาทำโพงพางผิดกฎหมายได้โดยไม่ถูกจับ ก็เลยทำบ้าง ดังปรากฏโพงพางที่บ้านเขาเขียว และบ้านใหม่ ซึ่งเป็นเขตทำกินใกล้กับของบ้านหัวเขา ในปัจจุบันชุมชนอื่นส่วนใหญ่จะมองชาวหัวเขาเป็นพวกเกะกะระราน เห็นแก่ตัว

แม้ปัจจุบันทางกรมประมงต้องการที่จะยกเลิกโพงพางในทะเลสาบสงขลา แต่ไม่เคยทำได้สำเร็จ เพราะชาวหัวเขาจะระดมพลมาต่อต้านทุกครั้ง ซึ่งทางราชการก็จะยอมล่าถอยไปทุกครั้งเช่นกัน

ส่วนอีกกรณีหนึ่งคือกาประมูลภาษีเก็บไข่เต่า ณ ชายหาด บ้านหาดไข่เต่า ต.บางแก้ว จ.พัทลุง โดยบริเวณดังกล่าวจะมีเต่าทะเลจำนวนมากเข้ามาวางไข่ทุกปี ชาวบ้านจะอาศัยการเก็บไข่เล็ก ๆ น้อยสำหรับการบริโภคและขาย ต่อมารัฐก็เปิดให้ประมูลภาษีเก็บไข่เต่า ซึ่งก็ทำให้ไข่เต่าทั้งหมดมีเจ้าของเพียงรายเดียว ชาวบ้านจะไปเก็บไข่เต่ามาบริโภคอีกไม่ได้ ในสมัยรัชกาลที่ 6 (พ.ศ.2469) ก็มีหลักฐานเกี่ยวกับการเก็บภาษีไข่เต่าดังกล่าว เช่นในปี พ.ศ. 2467 เก็บได้จำนวน 267.47 บาท และ พ.ศ. 2468 เก็บได้จำนวน 200 บาท¹¹ เป็นต้น

การประมูลภาษีเก็บไข่เต่าดังกล่าวทำให้เกิดความขัดแย้งขึ้นในชุมชน เพราะชาวบ้านที่เคยเก็บไข่เต่าได้ กลับกลายเป็นเก็บไม่ได้ ชายหาดที่เคยเข้าไปเก็บไข่เต่าถูกล้อมรั้วห้ามเข้า โดยผู้

¹¹ เอกสารกระทรวงเกษตร กส.14/36 กรมรักษาสัตว์น้ำ.

ประมุขภาชีได้จะจ้างคนมานอนเฝ้าด้วย ในขณะที่ชาวบ้านก็พยายามแอบเข้ามาขโมย และการประมุขดังกล่าวส่งผลโดยตรงต่อการลดลงของจำนวนประชากรเต่า เพราะผู้ชนะการประมุขได้พยายามเก็บไข่เต่าอย่างเต็มที่ไม่ให้รอดหุรอดตา เช่น ในรายงานสมัยรัชกาลที่ 6 ฉบับเดียวกับที่กล่าวข้างต้น ได้ระบุว่าในปี พ.ศ. 2468 เก็บไข่เต่าได้ถึง 8,110 ฟอง ปี พ.ศ.2469เก็บได้ถึง 9000¹² ฟอง ผู้ที่ได้รับประมุขเมื่อ 45 ปีที่แล้วเล่าว่าเก็บไข่เต่าได้ปีละเกินหมื่นฟอง และเขามีวิธีเก็บที่จะไม่ให้ไข่เต่าหลงเหลือได้เลย แม้รัฐจะมีนโยบายให้ผู้ประมุขเพาะเลี้ยงเต่าไว้จำนวนหนึ่งเพื่อปล่อยคืนลงสู่ทะเล แต่วิธีการดังกล่าวก็ไม่ได้ผล เพราะจำนวนการเพาะดังกล่าวก็น้อยเกินไป เพื่อเทียบกับการที่เต่าจะเกิดเองโดยธรรมชาติ และนโยบายดังกล่าวก็ไม่มีการเข้มงวดจริงจัง นอกจากนี้เมื่อชาวบ้านถูกกีดกันออกจากกรเข้าถึงไข่เต่า ความรู้สึกหวงแหนตัวเต่าก็ลดน้อยลง ยิ่งเมื่อเห็นว่าบางคนได้ผลประโยชน์อย่างมากจากเต่า ก็ไม่มีเหตุผลอะไรที่จะต้องอนุรักษ์เต่าไว้เพื่อประโยชน์ของผู้ประมุข ชาวบ้านจึงหันไปจับเต่าทะเลมาเป็นอาหารมากขึ้น ในที่สุดเต่าทะเลก็หายไปจากหาดไข่เต่าอย่างสิ้นเชิงเมื่อประมาณ 40 ปีที่ผ่านมา

ที่ยกตัวอย่างทั้งกรณีโพงพาง และการเก็บไข่เต่า ก็เพื่อจะชี้ให้เห็นว่าการที่รัฐเข้ามายึดทะเลไปดูแลเอง และเข้ามาดำเนินการปิดเป็นระบบสิทธิในทรัพยากรไปจากเดิม โดยลดบทบาทของชุมชนท้องถิ่นนั้น ได้นำไปสู่การยึดทะเลเป็นของส่วนตัว และกวาดจับสัตว์ทะเลเพื่อตอบสนองความต้องการส่วนบุคคล ซึ่งนำไปสู่ทั้งความขัดแย้งต่างๆ และความเสื่อมโทรมของทะเล ซึ่งลักษณะเหล่านี้ชัดเจนขึ้นเมื่อได้รับการสนับสนุนจากการพัฒนาแบบใหม่และอิทธิพลของตลาดแบบใหม่

อย่างไรก็ตาม บทบาทของรัฐที่เข้าไปจัดการทรัพยากรเพื่อประโยชน์ทางภาชีดังที่ยกตัวอย่างมานั้น รัฐก็ทำได้ไม่มากนัก เนื่องจากมีขีดจำกัดในการดำเนินงาน ส่วนใหญ่รัฐก็ยังคงปล่อยให้ชุมชนดูแลทรัพยากรอย่างที่เป็นมา จะทำได้ก็เพียงการเก็บภาชีตามปกติเท่านั้น

เมื่อรัฐประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 1 เมื่อปี 2504 เป็นการเริ่มการสร้างเสริมเข้มแข็งให้แก่ระบบตลาดอย่างจริงจัง ในขณะที่รัฐก็สนับสนุนให้มีการขุด จับ โคนทรัพยากรขึ้นมาเพื่อสร้างความเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศอย่างเต็มที่ ซึ่งเท่ากับเป็นการเปิดศักราชให้อำนาจจากภายนอกเข้าไปครอบงำอำนาจของชุมชนอย่างสมบูรณ์ ทั้งจากอำนาจรัฐและอำนาจของระบบตลาด

อิทธิพลของอำนาจภายนอกดังกล่าวเข้าไปสนับสนุนให้ชาวประมงเข้าถึงและใช้ประโยชน์

¹²เอกสารกระทรวงเกษตร กส.14/36 กรมรักษาสัตว์น้ำ.

จากทะเลในลักษณะเป็นส่วนบุคคลมากขึ้น และลดทอนอำนาจการควบคุมของชุมชนลง วิธีที่ใช้มีทั้งการผ่านกลไกตลาดและการพัฒนาของรัฐ ทำให้คนในชุมชนในด้านหนึ่งต้องพึ่งพิงเมืองและตลาดมากขึ้นทั้งในแง่ปัจจัยการผลิต เครื่องอุปโภคบริโภค การศึกษาของบุตรธิดา การดูแลสุขภาพ ในอีกด้านหนึ่งคนต้องดิ้นรนหาเงินให้ได้มากขึ้นเพื่อการใช้จ่ายดังกล่าว ในขณะที่ตลาดการซื้อขายสัตว์ทะเลก็ขยายตัวให้เกิดการซื้อขายที่สะดวกขึ้น จนถึงขั้นมีคนไปรอซื้อที่ชุมชนเลย

สัญลักษณ์ที่แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนถึงการเชื่อมต่อดังกล่าวได้แก่การเกิดขึ้นของถนนที่เชื่อมชุมชนเข้ากับเมือง ซึ่งส่วนใหญ่เกิดขึ้นในช่วงที่ประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติแล้ว

ในขณะที่การพัฒนาแบบใหม่มุ่งให้ชุมชนประมงพื้นบ้านผลิตเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาด เป้าหมายคือการได้เงินมาใช้จ่ายในลักษณะที่เป็นส่วนบุคคล หน่วยงานของรัฐก็ปรากฏตัวขึ้นภายใต้ชื่อกรมประมง เพื่อแสดงถึงความเป็นเจ้าของทะเล หรือเป็นผู้จัดการทะเล ชาวบ้านเป็นเพียงผู้ใช้ประโยชน์ในลักษณะสาธารณสมบัติ หน่วยงานของกรมประมงที่เข้าไปปฏิบัติงานในทะเลสาบประกอบด้วย ประมงจังหวัด สถานีเพาะพันธุ์สัตว์น้ำ สถาบันวิจัยการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ หน่วยอนุรักษ์ทรัพยากรสัตว์น้ำ ซึ่งทั้งหมดนี้อาจมีหน้าที่หลายอย่าง แต่ที่ทำอย่างเป็นลำเป็นสัน และชาวประมงรับรู้ได้ก็คือการปล่อยพันธุ์สัตว์น้ำ ซึ่งยิ่งทำให้ชาวประมงรู้สึกว่าเขาสามารถจับสัตว์น้ำได้อย่างเต็มที่ เพราะทางราชการสามารถปล่อยพันธุ์สัตว์น้ำมาชดเชยได้ แม้แต่ผู้ที่ทำโปงพางในทะเลสาบ ก็ไม่คิดว่าการจับกุ้งและปลาตัวเล็กๆจะทำให้สัตว์น้ำสูญพันธุ์ “ไม่สูญพันธุ์หรอก โปงพางไม่ทำให้สูญพันธุ์ เพราะกรมประมงเขาปล่อยพันธุ์ได้”

แรงกระตุ้นดังกล่าว ได้ส่งผลสำคัญคือชาวประมงค่อยๆถอยออกมาจากระบบสิทธิชุมชน ในขณะที่กลไกสังคมแบบเดิมก็ค่อยๆหมดบทบาทลง แม้แต่ผู้นำศาสนา ผู้อาวุโสในชุมชนก็ปฏิบัติตนเช่นนี้ โดยแต่ละคนจะพยายามเข้าถึงทรัพยากรทะเลในลักษณะที่เป็นส่วนตัวมากขึ้น

ปรากฏการณ์ที่ว่่านี้เริ่มเห็นได้ทั่วไปในทะเลสาบทุกเขตเมื่อประมาณ 40 ปีที่แล้ว ซึ่งพบว่าชาวประมงพยายามพัฒนาพลังการผลิตของตน พร้อมกับพยายามที่จะใช้แรงงานเฉพาะในครัวเรือน เพื่อตัดการแบ่งปันส่วนแบ่งให้คนอื่น ในขณะที่ชุมชนหรือผู้ที่ไม่ได้ทำประมงมาก่อน ส่วนใหญ่ก็หันมาเป็นชาวประมงในช่วงนี้ เพราะสัตว์ทะเลมีราคาดี เนื่องจากการพัฒนาประเทศแบบใหม่สามารถเปิดตลาดสัตว์ทะเลได้อย่างกว้างขวาง ทั้งตลาดในประเทศและต่างประเทศ รวมทั้งสัตว์น้ำหลายอย่างในทะเลสาบมีรสชาติพิเศษเพราะเป็นสัตว์น้ำที่อยู่ในน้ำหลายลักษณะ เช่น ปลากระพงจากทะเลสาบจะมีเนื้อแน่นกว่าปลากระพงทั่วไป สัตว์น้ำในทะเลสาบจึงเป็นที่ต้องการของผู้บริโภค ในขณะที่อาชีพอื่นๆล้วนมีปัญหา เช่น การทำนามีปัญหาด้านทุนการผลิตสูง ในขณะที่ราคาลูกถูก และเกิดการเปลี่ยนของระบบนิเวศทำให้น้ำเค็มล้นเข้านามากขึ้นทำให้น้ำเสียหาย ชุมชน

ชาวหลายที่ถึงกับเลิกทำนา แล้วมุ่งประกอบอาชีพประมงเป็นหลัก ด้วยเหตุดังกล่าวชาวประมงที่ออกไปหากินในทะเลสาบจึงเพิ่มขึ้นมากด้วยกรณีดังกล่าว

ประกอบกับในช่วงนี้เป็นช่วงที่จำนวนประชากรในชุมชนต่างๆเพิ่มขึ้นมาก และคนในชุมชนส่วนใหญ่ก็ไม่ได้อพยพเข้าไปทำงานในเมือง เช่น ที่บ้านแซก ต.ลำปำ เมื่อประมาณ 70 ปีที่แล้ว มีครัวเรือนอยู่เพียง 15 ครัวเรือน ปัจจุบันมีถึง 900 กว่าครัวเรือน และร้อยละ 80 ของครัวเรือนทั้งหมดล้วนประกอบอาชีพทำประมงในทะเลสาบ ทั้งนี้เพราะในความเป็นจริงการเน้นพัฒนาในเขตเมืองตามยุทธวิธีการพัฒนาแบบไม่สมดุลไม่ได้สร้างตลาดแรงงานมากมายนัก โดยเฉพาะอุตสาหกรรมขนาดใหญ่พัฒนาอยู่ในเขตภาคใต้น้อยมาก โดยเฉพาะชุมชนมุสลิมเกือบไม่มีใครออกไปนอกชุมชน เพราะโดยวัฒนธรรมของพวกเขาไม่เอื้อให้เขาออกไปใช้ชีวิตอยู่ในเขตเมือง ในขณะที่การทำนาก็หยุดไปโดยปริยายเพราะทำแล้วไม่คุ้มทุน ทุกคนที่อยู่ในชุมชนส่วนใหญ่จึงมุ่งหน้าลงทะเล

ในขณะเดียวกันก็เกิดแหล่งเงินทุนที่พร้อมจะสนับสนุนชาวประมงพัฒนาพลังการผลิต โดยเริ่มต้นจากนายทุนเอกชนที่เรียกว่าเจ้าแก้ว และในระยะหลังมีธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์เป็นแหล่งเงินทุนที่สำคัญด้วย

ดังที่กล่าวมาแล้วในเรื่องของการพัฒนาพลังการผลิตว่า การพัฒนาเครื่องมือประมงในทะเลสาบนั้นแบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มที่นำเครื่องมือแบบเดิมมาปรับเปลี่ยนให้เกิดประสิทธิภาพในการจับสัตว์น้ำมากขึ้น และกลุ่มที่สร้างเครื่องมือขึ้นมาใหม่หรือเลียนแบบเครื่องมือมาจากที่อื่น กลุ่มแรกเป็นการปรับตัวที่เชื่อมต่อกับเครื่องมือแบบเดิม และยังรักษาสาระสิทธิแบบเดิมบางส่วนไว้ได้ คือสิทธิในการใช้ประโยชน์และสิทธิของผู้มาก่อน แต่ก็เห็นถึงร่องรอยของการไม่คำนึงถึงสิทธิของคนอื่นชัดเจนมากยิ่งขึ้นตามความยากลำบากในการหาจับสัตว์น้ำ เช่น ใครพบว่าที่ไหนมีปลามากก็จะปิดไว้ไม่บอกเพื่อนบ้านหรือประมงคนอื่นให้รู้ แต่ว่าเพื่อนบ้านมักรู้เองจากการเห็นว่าผู้นั้นจับปลาได้มากเป็นพิเศษ ก็จะใช้วิธีสะกดรอย โดยคอยดูหรือฟังว่าเมื่อผู้นั้นแล่นเรือออกทะเลไป ก็จะออกแล่นเรือตามไป ส่วนคนออกไปก่อนเมื่อรู้ว่าคนตามมาก็แกล้งดับเครื่องเรือแอบข้างฝั่ง เพื่อให้ผู้ตามมาหลงทางขับเลยไป

ที่ลักษณะการคำนึงถึงสิทธิของคนอื่นเจือจางลง ทั้งที่ยังใช้เครื่องมือที่คำนึงถึงสิทธิของการใช้ประโยชน์และสิทธิผู้มาก่อน ก็เพราะความบีบคั้นจากการต้องแย่งชิงกันจับสัตว์น้ำ เนื่องจากสัตว์น้ำลดลงมาก ในขณะที่ชาวประมงมีมากขึ้น รวมทั้งพื้นที่ทะเลก็ถูกจองไปด้วยเครื่องมือประเภทยึดสิทธิ์ถาวรไปมากด้วย อีกทั้งทะเลบางส่วนตื่นเงินและเต็มไปด้วยวัชพืชจนหมดสภาพที่จะทำประมงได้ ดังที่ชาวประมงในทุกส่วนของทะเลสาบที่ยังใช้เครื่องมือประเภทยึดเวลานี้ล้วนเล่าตรงกันว่าขณะนี้หาจับสัตว์น้ำยากมาก ทั้งที่เพิ่มเครื่องมือให้ยาวขึ้นมากแล้ว และต้องวิ่งเรือออกไปหากินในเขตที่ไกลขึ้น

บางวันวังทั้งวันยังหาปลาที่จะจับไม่ได้ จากแต่เดิมหากินอยู่ใกล้บ้านก็พอแล้ว นอกจากนี้ประเภทของสัตว์น้ำในทะเลเหลือน้อยมาก ส่วนใหญ่สูญหายไปหมดแล้ว

ส่วนเครื่องมือประเภทหลังจะเป็นเครื่องมือประเภททำลายทะเล หรือดำเนินการโดยยึดพื้นที่ถาวรในทะเลเป็นสิทธิส่วนตัว ซึ่งเป็นการใช้อำนาจอิทธิพลกีดกันไม่ให้คนอื่นเข้ามาเกี่ยวข้อง โดยอำนาจดังกล่าวมาจากทั้งความเป็นผู้มีอิทธิพล หรือเป็นนักเลง รวมทั้งบางส่วนจะร่วมมือกับเจ้าหน้าที่ของรัฐด้วย ที่กล่าวว่าไม่คำนึงถึงคนอื่นนั้นเพราะการยึดที่ในทะเลแบบถาวรนั้นทำให้เหลือพื้นที่สำหรับเครื่องมือแบบชั่วคราวน้อยลงไปมาก และขวางทางเดินเรือด้วย ซึ่งถือว่าเป็นผลกระทบโดยตรง และยังเกิดผลกระทบโดยอ้อมขึ้นอีก คือทำให้ทะเลเสื่อมโทรม ทั้งในแง่ของการดักจับสัตว์เล็กสัตว์น้อย เช่นกรณีโพงพาง และการทำให้ทะเลตื้นเขิน จากการตั้งเครื่องมือแบบถาวรกีดขวางทางเดินของน้ำ ทำให้น้ำนิ่งและตกตะกอน รวมทั้งวิธีการที่ใช้โดยอ้างอิงไปพร้อมๆ กับการรับรองของรัฐก็คือความเป็นนักเลง ดังจะเห็นได้ว่าในทะเลสาบสงขลาจะมีชาวประมงถูกฆ่าตายในทะเลโดยไม่ทราบสาเหตุอยู่เนืองๆ

ถ้าหากพิจารณาถึงอุดมการณ์หรือกลไกของชุมชนที่เคยใช้ในการจัดการทรัพยากรนั้นนับว่าอ่อนแอไปตามกาลเวลา เนื่องจากความเป็นจริงทางภววิสัยไม่เอื้อให้อุดมการณ์และกลไกเหล่านี้ผลิตซ้ำตัวเองได้ เพราะความอึดอัดจากการที่สัตว์น้ำในทะเลสาบถูกไล่ล่าอย่างจริงจัง และต่อเนื่องเพื่อตอบสนองความต้องการส่วนบุคคลที่มีตลาดเป็นตัวกระตุ้นอยู่ และผนวกกับลักษณะการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพที่ซ้ำเติมให้ทะเลสาบสงขลาเสื่อมโทรมยิ่งขึ้น ไม่ว่าจะเป็นกรณีปิดปากกระวะกรณีการทิ้งของเสียจากเมือง บ้านจัดสรร ร้านอาหาร และรีสอร์ทต่างๆ กรณีการถมทะเลและการสร้างอาคารยื่นไปในทะเล กระทั่งถึงการทำนาุ้ง ยิ่งการทำมาหากินอึดอัดมากขึ้น ส่งผลให้การแก่งแย่งเข้มข้นมากขึ้นไปด้วย ในขณะเดียวกันความสำคัญของทะเลสาบก็ลดน้อยลง ดังจะเห็นว่าคุณค่าสำคัญในการเป็นเส้นทางคมนาคมทางน้ำหมดไปอย่างสิ้นเชิง และทางราชการก็แสดงให้เห็นว่าไม่ให้ความสำคัญกับการเป็นทะเลสาบที่อุดมสมบูรณ์ ดังจะเห็นได้จากโครงการสร้างเขื่อนกันทะเลสาบเพื่อกักเก็บน้ำจัดไว้สนับสนุนการทำนาและความเติบโตของเมือง ซึ่งเท่ากับทำให้ความสำคัญของทะเลสาบหายไปโดยสิ้นเชิง ลักษณะเช่นนี้ยิ่งทำให้ชาวประมงเคลื่อนตัวออกมาเป็นผู้ไล่ล่ามากขึ้น และนับวันจะทำได้ด้วยความสบายใจมากขึ้น การมองทะเลโดยให้ความสำคัญที่สัตว์ทะเลเริ่มชัดเจนเป็นลำดับ พร้อมๆ กับการถอยร่นหายไปของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และประเพณีต่างๆ ทวดในท้องถิ่นต่างๆ กลายเป็นเพียงความทรงจำของผู้สูงอายุ บางแห่งถึงกับย้ายที่สถิตของทวดจากชายฝั่งไปไว้ริมถนนหลังบ้าน และที่สร้างสถิตเล็กๆ ให้ พร้อมกับเปลี่ยนความศักดิ์สิทธิ์ของทวดให้เหลือเพียงการขอหวยและโชคลาภ แม่นางนงเรือกลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ไว้ที่อยู่ เพราะหาคนสนใจทำพิธีอัญเชิญมาสถิตในเรือไม่ได้ ประเพณีชักพระค่อยๆ หายไป ที่เหลืออยู่บ้างก็ทำหน้าที่ด้านการท่องเที่ยวมากกว่าอย่างอื่น

หากพิจารณาชุมชนมุสลิมที่น่าสนใจ เพราะถูกกดดันจากการเปลี่ยนแปลงสูงกว่าชุมชนพุทธ เนื่องจากชาวมุสลิมถูกให้ความหมายจากสังคมทั่วไป และชาวมุสลิมก็ดูเหมือนจะยอมรับความหมายดังกล่าว พร้อมกับพยายามสร้างตัวตน(identity)ที่มีลักษณะเฉพาะขึ้นมา ก็คือการมองว่าชาวมุสลิมเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่แตกต่างจากคนไทยทั่วไป ลักษณะเช่นนี้ทำให้ชาวมุสลิมออกไปใช้ชีวิตอยู่นอกชุมชนน้อย ดังจะเห็นได้ว่าบุตรหลานชาวมุสลิมจะศึกษาต่อสายสามัญน้อย การเข้าไปหางานทำในเมืองก็มีน้อยมาก คนส่วนใหญ่จึงต้องอยู่ในชุมชน ประกอบกับชุมชนมุสลิมส่วนใหญ่ทำประมงมาแต่เดิม มีที่ดินน้อย หรือไม่มีเลย ดังนั้นความอยู่รอดของพวกเขาก็คือทรัพยากรในทะเลสาบ และปรากฏว่าในเขตที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาเป็นเขตที่การจัดระเบียบศาสนาอิสลามใหม่เข้ามามีอิทธิพลมาก ส่งผลให้กระบวนการหันกลับไปยังคัมภีร์เข้มแข็งมาก ในขณะที่แนวทางเดิมที่ใช้หลักศาสนาประสมประสานกับกับจารีตประเพณีของท้องถิ่นถูกปฏิเสธมากขึ้น ลักษณะเช่นนี้ทำให้การประนีประนอม หรือการผสมผสานระหว่างหลักคำสอนกับบริบทที่เป็นจริงหายไป ทำให้โลกของการปฏิบัติศาสนาเป็นโลกในพระคัมภีร์ ในขณะที่โลกของการทำมาหากินในทะเลกลายเป็นอีกโลกหนึ่งแยกออกมา ประกอบกับทะเลสาบที่เป็นความอยู่รอดของพวกเขาเป็นทะเลที่มีขอบเขตจำกัดต่างจากทะเลนอกที่มีอาณาเขตไม่สิ้นสุด ลักษณะเช่นนี้ทำให้พวกเขาพยายามสร้างหลักประกันความมั่นคงในชีวิตด้วยการทำมาหากินแบบจับจองทะเลเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนตัว ดังจะเห็นว่าการทำโปงพางก็ดี ไซตุ้ก็ดี หรือการเพาะเลี้ยงก็ดี ส่วนใหญ่จะดำเนินการโดยชาวมุสลิม กระทั่งการเกิดขึ้นของอวนรุนก็เริ่มนำเข้ามาโดยชาวมุสลิม และผู้ที่ใช้อวนรุนส่วนใหญ่ก็เป็นชาวมุสลิม ซึ่งการใช้ทะเลในลักษณะนี้ชาวมุสลิมในปัจจุบันจะมีความสบายใจว่าแต่ก่อนมาก เพราะโลกในส่วนนี้ถูกแยกออกจากโลกของศาสนาแล้ว

กรณีของชุมชนมุสลิมยังน่าสนใจอีกว่า เป็นชุมชนที่มีความเป็นกลุ่มก้อนที่สามารถแสดงอัตลักษณ์ของตนได้ชัดเจน แม้ในยามปกติพวกเขาอาจจะขัดแย้งกันบ้างแต่ในยามใดที่พวกเขาารู้สึกว่าเป็นการรังแกกันในลักษณะของกลุ่มชาติพันธุ์ พวกเขาจะรวมแรงร่วมใจกันสูง ดังจะเห็นว่าทางราชการไม่เคยทำอะไรสำเร็จในการจัดการกับเครื่องมือที่ผิดกฎหมาย และการจัดระเบียบการยึดกรรมสิทธิ์ในทะเล เพราะจะถูกคัดค้านและกดดันอย่างเข้มแข็ง ซึ่งแตกต่างกับชาวพุทธซึ่งไม่มีการสร้างอัตลักษณ์ที่เป็นกลุ่มเป็นก้อนขึ้นมาใหม่อย่างชัดเจน จึงมักจะยอมปฏิบัติตามที่รัฐบาลขู่หรือประกาศห้าม ดังจะเห็นได้จากการเลิกอวนล้อมในทะเลสาบตอนบน เหตุผลก็คือถ้าทำจะถูกจับ

อย่างไรก็ตามการใช้เครื่องมือประเภทยึดทะเล เช่น โพงพางในบางพื้นที่สามารถใช้หลักการใช้สิทธิเชิงซ้อนในการแก้ปัญหาความขัดแย้ง โดยผู้ที่เป็นเจ้าของในพื้นที่วางโพงพางจะมีช่วงเวลาที่ยึดโพงพางของตนขึ้น และช่วงนี้ใครก็ได้ในชุมชนสามารถนำอวนของตนมาวางตรงที่นั้น และใช้โครงสร้างต่างๆของเจ้าของเดิมที่ยึดโพงพางของตนขึ้นไปโดยไม่ต้องบอกเจ้าของที่ก่อน เพียงแต่ว่าเมื่อเจ้าของกลับมาวางโพงพางเช่นเดิมผู้มาใหม่จะต้องรีบเก็บโพงพางของตน ลักษณะ

เช่นนี้จะเห็นได้ว่าพื้นที่วางโพงพางดังกล่าวถึงจะเป็นพื้นที่ที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นพื้นที่ส่วนบุคคล แต่ก็มีบางช่วงที่พื้นที่ดังกล่าวกลายเป็นพื้นที่สาธารณะ แต่ทั้งนี้กรณีดังกล่าวจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อพื้นที่ของการใช้เครื่องมือแบบกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลดังกล่าวเป็นพื้นที่ที่ไม่กว้างนักและไม่ใช้พื้นที่อุดมสมบูรณ์ที่จะสร้างผลประโยชน์จำนวนมาก ทำให้ไม่เกิดกลุ่มอิทธิพลเข้ามาควบคุม ชุมชนจึงสามารถดูแลได้ระดับหนึ่ง ตัวอย่างเช่นการวางโพงพางในคลองปากrohr เป็นต้น

ที่กล่าวมาโดยสรุปนี้เพื่อชี้ให้เห็นว่าการเข้ามาจัดการทรัพยากรในทะเลสาบสงขลาโดยรัฐเพื่อสนับสนุนการพัฒนาประเทศแบบใหม่ โดยรัฐเข้ามาจัดการทะเลเอง ด้วยหลักที่ขัดแย้งกับหลักการจัดการที่ชุมชนดำเนินการมาแต่เดิม คือการเน้นให้ชาวประมงเข้าถึงทะเลเป็นส่วนตัว และจับสัตว์น้ำให้ได้มากที่สุด โดยไม่ต้องห่วงถึงความเสื่อมโทรมของทรัพยากร เพราะรัฐจะดูแลให้ ลักษณะเช่นนี้เท่ากับเป็นการดึงให้ชาวประมงหลุดออกมาจากความสัมพันธ์กับทะเลแบบเดิม และมองทะเลเท่ากับสัตว์ทะเลมากขึ้น ในขณะที่ทางราชการเองไม่สามารถดูแลให้ทะเลมีความมีความอุดมสมบูรณ์อย่างเดิมได้ ในขณะเดียวกันก็ไร้อำนาจที่จะต่อรองกับการพัฒนาแบบใหม่ที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของทะเลสาบ

ประเด็นสำคัญไม่ได้อยู่ที่ความต้องการรักษาระบบการจัดการทรัพยากรแบบเดิมไว้ แต่อยู่ที่ว่าการเข้าไปจัดการโดยการแทรกแซงโดยตรงจากรัฐ ทำให้ชุมชนไม่สามารถผลิตซ้ำหรือปรับตัวเองได้ด้วยระบบความรู้และระบบคุณค่าของชุมชนเอง และสภาพเช่นนี้นำไปสู่สภาพปัญหาในทุกส่วน ตั้งแต่ทะเลสาบเสื่อมโทรมอย่างมาก ประมงพื้นบ้านส่วนใหญ่ได้รับความเดือดร้อน และความขัดแย้งที่มีอยู่ทั่วไป

ความเสื่อมโทรมของทะเลสาบ

เมื่อชาวประมงเริ่มเข้าสู่การจับสัตว์น้ำเพื่อเป็นอาชีพหลักนั้นทะเลยังอยู่ในสภาพที่ค่อนข้างอุดมสมบูรณ์ หมายถึงยังมีสัตว์น้ำให้จับ แต่หลังจากนั้นประมาณ 20 ปี ทะเลสาบก็อยู่ในสภาพที่เสื่อมโทรมอย่างเห็นได้ชัด และเพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ อาการที่ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนคือ เหลือกุ้ง ปลา ปู ให้ชาวประมงจับน้อยมาก สัตว์น้ำหลายชนิดสูญหายไป

สัตว์น้ำที่หายไปแล้วจากการพัฒนาการการทำประมงในช่วงนี้ ได้แก่

ในทะเลสาบตอนล่าง เช่น ปลาโคบหูดำ ปลาโคบมัน ปลาโคบเหม้ง ปลาแมว ปลาคันหลาว ปลาราวปู(เก๋า) ปลานูหุด ปลากะเบน ปลากูเรา

ในทะเลสาบตอนกลาง เช่น ปลากะบอก กุ้งตะเภา ปลาโคบมัน ปลาเลียบ ปลาฝักพร้าว ปลาพรหม ปลาตุ้ม ปลาลาปัง ปลาผ้อง ปลาควาย ปลาทราย ปลาไม้ ปลาแก้มขี้ ปลา(ปูทะเล) กุ้ง ปลาหัว ปลาแรด ปลากะตัง ปลาช่อนไซ ปลากระดี่ ปลาอิน

ในทะเลสาบตอนบน เช่น ปลาลิง ปลาดูม ปลาพรม ปลาแก้มช้ำ ปลาลำปำ ปลาลำพัน ปลาทิงดอกไม้ ปลาย่านไทร ปลาหิว ปลาลูกชิวบอก ปลาลูกแป้น ปลากระพง ปลาทก ปลาดื้อ ปลาผักพัว ปลาโทโส ปลานิล(ธรรมชาติ) ปลาพองหิน กุ้งตะ

ความเสื่อมโทรมดังกล่าวประการแรกเกิดจากการใช้ทะเลแบบล้นเกิน(overuse)ของชาวประมงจนเกินกว่าที่ทะเลสาบจะฟื้นตัวได้ทัน เนื่องจากมีประชากรประมงลงไปใช้ทะเลมากเกินไปและไม่มีการควบคุมเขตและปริมาณสัตว์น้ำที่จับได้ รวมทั้ง มีการพัฒนาเครื่องมือแบบทำลายความสมบูรณ์และระบบนิเวศของทะเลขึ้นมาใช้มาก เช่น อวนรุน โพงพาง การซื้อตปลา การใช้ยาเบื่อ ซึ่งมีส่วนสำคัญในการทำลายปลาเล็กปลาน้อย และห่วงโซ่อาหารของสัตว์ทะเล ไซตุ้ และการเลี้ยงปลากระชัง มีส่วนสำคัญในการขวางทางเดินของน้ำทำให้เกิดการตกตะกอนของดินโคลนมาก

ประการที่สองการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศไม่ว่าจะเป็นการปล่อยน้ำเสียของเมือง โรงงานอุตสาหกรรม ร้านอาหาร การทำนาแบบใช้สารเคมี หรือการตื้นเขินของทะเลสาบ อันเนื่องมาจากพื้นที่ซับน้ำถูกทำลาย การปิดปากกระวะ การใช้เครื่องมือประมงแบบขวางทางเดินของน้ำ ล้วนส่งผลให้สัตว์น้ำในทะเลสาบอยู่ยาก และการวางไข่ การอยู่รอดของตัวอ่อนยิ่งยากไปอีก เพราะต้องเผชิญกับน้ำเสียและความร้อนของน้ำที่เพิ่มขึ้นมาก นอกจากนี้การปิดปากกระวะก็มีผลโดยตรงต่อการเปลี่ยนไปของความเค็ม ความกร่อย และความจืด ของน้ำในทะเลสาบช่วงต่างๆ เนื่องจากช่องทางเดินน้ำติดต่อกันของทะเลสาบและทะเลนอกในตอนบนของทะเลสาบถูกปิดไป อีกทั้งยังไปปิดทางเข้ามาของพันธุ์สัตว์ทะเลที่จะถูกน้ำทะเลพัดพาเข้ามาจากทะเลนอกด้วย

แม้ว่าสถานการณ์ความอุดมสมบูรณ์ของทะเลสาบจะลดลงอย่างต่อเนื่องและก้าวเข้าสู่ภาวะรุนแรงในปัจจุบัน แต่ก็ไม่ได้ทำให้จำนวนชาวประมงลดลงแต่อย่างใด ในทางตรงกันข้ามก็มีแนวโน้มที่จะเพิ่มจำนวนคน จำนวนเครื่องมือการทำประมงขึ้นเรื่อย ๆ เพราะมีปัจจัยเสริมอื่นๆเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย กล่าวคือ ถึงแม้ปริมาณสัตว์น้ำที่ชาวประมงแต่ละครัวเรือนจับได้จะลดลงมาก แต่ราคาของสัตว์น้ำดังกล่าวก็ดีขึ้นด้วย ดังนั้นชาวบ้านจึงยังคงมีแรงจูงใจที่จะลงทะเลอยู่ แม้แต่ครัวเรือนที่ทำอาชีพอื่นด้วยก็ยังไม่ทิ้งเรื่องการลงทะเล ประการที่สองความยากลำบากในการหางานอื่นทำก็เป็นเหตุสำคัญที่ทำให้ชาวประมงไม่อาจเลิกลงทะเล และเมื่อลูกหลานแยกครัวเรือนออกไปก็ยังคงต้องพึ่งพาอาศัยทะเลอยู่เหมือนเดิม

ในปัจจุบันสถานการณ์การทำประมงในทะเลสาบกำลังอยู่ในสภาพที่วุ่น

การตอบสนองของชาวประมงต่อการสูญเสียความอุดมสมบูรณ์ของทะเลสาบ

ทะเลสาบสงขลาเสื่อมโทรมลงอย่างมาก ไม่สามารถเป็นที่พึ่งพิงของชาวประมงพื้นบ้านรอบทะเลสาบได้อย่างเดิม ในขณะที่ครัวเรือนต่าง ๆ ล้วนมีค่าใช้จ่ายตลอดเวลาตามทิศทางการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ ชาวประมงจึงพยายามที่จะตอบสนองต่อความเปลี่ยนแปลงของ

ทะเลสาบดังกล่าว ซึ่งมีหลายลักษณะขึ้นอยู่กับบริบทของชุมชนและเงื่อนไขเฉพาะครัวเรือน โดยแบ่งได้เป็น 2 กลุ่มใหญ่ๆ คือ กลุ่มแรกได้แก่กลุ่มที่ยังมุ่งแสวงหารายได้ให้ครอบครัวเป็นสำคัญ โดยบางส่วนพยายามหาทางให้ได้ประโยชน์จากทรัพยากรในทะเลสาบมากขึ้น บางส่วนย้อนกลับไปสู่การทำการผลิตหลายอย่าง บางส่วนย้ายถิ่นไปหาโอกาสที่ดีกว่า บางส่วนพยายามออกไปหาอาชีพใหม่ๆ ภายนอกชุมชน กลุ่มที่สอง ยังคงเป็นกลุ่มที่ทำประมงในทะเลสาบและเข้าใจถึงความเสื่อมโทรมของทะเลสาบ จึงพยายามเคลื่อนไหวเพื่อยุติการทำลายทะเลและฟื้นฟูให้ดีขึ้น

1. กลุ่มที่มุ่งหาทางเพิ่มรายได้ให้แก่ครอบครัว

1.1 การเดินศักยภาพของทะเลสาบ

ชาวประมงที่หาทางออกในกรณีนี้เป็นกลุ่มที่พยายามค้นหาศักยภาพของทะเลสาบที่จะทำให้พวกเขาเพิ่มรายได้ และมีความมั่นคงในอาชีพ การทำนาทุ่งก็คือทางออกสำคัญดังกล่าว ซึ่งคนจำนวนไม่น้อยที่พอจะเลี้ยงกุ้งได้พากันใช้เส้นทางนี้ เพราะฉะนั้นตามแนวความคิดนี้ประโยชน์จากทะเลสาบจึงถูกตีความหมายกว้างกว่าเดิม คือไม่เพียงการออกไปหาความอุดมสมบูรณ์ที่มีอยู่ในทะเลเท่านั้น และความพอดีของความเป็นทะเลสาบไม่จำเป็นต้องรักษาระบบนิเวศของทะเลแบบเดิม ทะเลอาจเปลี่ยนไปได้ถ้าหากว่าสามารถตอบสนองประโยชน์ให้กับคนได้ การเกิดขึ้นของนาทุ่งที่สูบน้ำจากทะเลขึ้นไปใช้และการปล่อยน้ำเสียลงทะเล การเกิดขึ้นมากของโฟงฟาง ไซตุ้ การเลี้ยงปลาในกระชัง ที่มีการยึดที่ดินทะเลเป็นสมบัติส่วนตัว ก็คือความเข้าใจและใช้ทะเลสาบตามการตอบสนองแนวนี้

1.2 การหันกลับไปทำการผลิตหลายอย่าง

ดังเป็นที่ทราบกันดีว่าทรัพยากรรอบทะเลสาบนั้นเป็นฐานทรัพยากรขนาดเล็ก ซึ่งเอื้อต่อการที่แต่ละครัวเรือนจะทำการผลิตหลายอย่าง การทำประมงในทะเลสาบแบบล้นเกิน(overuse) ในลักษณะการใช้ทรัพยากรแบบเปิด(open access) เพื่อจับสัตว์น้ำตอบสนองความต้องการของตลาด ก็คือข้อพิสูจน์ว่าแม้แต่ทะเลสาบสงขลาก็เป็นฐานทรัพยากรที่เล็กเกินไปที่จะปล่อยให้มีการใช้กันอย่างเต็มที่โดยไม่มีระบบการจัดการที่จะควบคุมการทำประมงให้อยู่ในขอบเขตจำกัด และที่จริงชุมชนรอบทะเลสาบไม่อาจจะอยู่ได้โดยการทำประมงแต่เพียงประการเดียว เพราะในที่สุดทะเลสาบก็จะต้องเสื่อมโทรม ดังปัญหาที่ปรากฏในปัจจุบัน

เมื่อทะเลสาบเสื่อมโทรมเกินกว่าที่จะใช้เป็นหลักในการเลี้ยงครอบครัวได้แล้ว ชาวบ้านบางส่วนจึงพยายามหันกลับไปใช้กลยุทธ์การผลิตหลายอย่าง ซึ่งแบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือกลุ่มที่ 1 เป็นกลุ่มที่มีความพร้อมบางอย่างที่สามารถจะทำการผลิตเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาดได้ ซึ่งได้แก่การมีปัจจัยการผลิตบางอย่างเป็นทางออก และการมีเงื่อนไขภายนอกบางประการเข้ามา

เสริม ส่วนกลุ่มที่สอง เป็นกลุ่มที่ไม่มีความพร้อมหรือเงื่อนไขอะไรเป็นพิเศษ เพียงแต่ว่าไม่รู้จะทำอะไร จึงหาอะไรทำเล็กๆน้อยๆ โดยที่ไม่สามารถจะอาศัยเป็นรายได้สำคัญของครอบครัว

เขตอำเภอปากพะยูน จ.พัทลุง เป็นพื้นที่ราบสูงเหมาะแก่การทำสวนยาง ในช่วงที่รัฐบาลตั้งกองทุนสงเคราะห์สวนยางในช่วงต้นทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา เกิดการขยายตัวของการทำสวนยางขึ้นมาก แต่ก็ยังไม่ขยายออกมาถึงเขตชุมชนประมงพื้นบ้าน กระทั่งเมื่อประมาณ 30 ปีที่ผ่านมา ซึ่งทะเลสาบเริ่มเสื่อมโทรมแล้ว ชาวบ้านที่พอมีที่ดินจึงเริ่มทำสวนยางบ้าง ด้วยเหตุผลว่าทะเลคงไม่ใช่แหล่งทำรายได้ให้แก่ครอบครัวได้เหมือนเดิม โดยนอกจะเกิดในชุมชนริมฝั่งบนแผ่นดินใหญ่แล้ว บนเกาะหมากก็เกิดสวนยางขึ้นทั่วไป

แต่สวนยางในชุมชนประมงพื้นบ้านดังกล่าวก็มีข้อจำกัดของระบบนิเวศคือเป็นสวนยางขนาดเล็ก เนื่องจากพื้นที่รอบทะเลสาบที่ครัวเรือนถือครองอยู่นั้นเป็นพื้นที่ขนาดเล็กมาแต่เดิม เฉลี่ยแล้วการทำสวนยางดังกล่าวจะอยู่ระหว่างเฉลี่ยครัวเรือนละ 5-15 ไร่ ดังนั้นการทำสวนยางอย่างเดียวก็ไม่ทำให้ชาวบ้านเหล่านี้อยู่ได้ จึงต้องทำประมงควบคู่ไปด้วย เพียงแต่ทำประมงเป็นสวนเสริมไม่ได้หวังเป็นรายได้หลักของครอบครัวเช่นเดิม

ที่บ้านทะเลน้อย อ.ควนขนุน จ.พัทลุง มีการทอเสื่อกระจูดมาแต่อดีต แต่ในช่วงที่มีการทำประมงในทะเลสาบเป็นหลัก งานทอเสื่อกระจูดหมดความสำคัญลงไป เนื่องจากความต้องการเสื่อกระจูดถูกแทนที่โดยสินค้าจากตลาด ในขณะที่รายได้ที่ครัวเรือนต้องการใช้จ่ายในยุคสมัยใหม่นี้มีมากกว่าจะเก็บเล็กผสมน้อยจากการทอเสื่อซึ่งมีตลาดแคบ แต่เมื่อปี 2535 เป็นต้นมาบริเวณบ้านทะเลน้อยกลายเป็นสถานที่ท่องเที่ยว ทำให้นักท่องเที่ยวที่ชาวบ้านเคยผลิตมาแต่เดิมกลายเป็นสินค้าที่ขายได้ คือการทอเสื่อกระจูด ซึ่งในปัจจุบันสามารถออกแบบเป็นสิ่งของเครื่องใช้ได้หลายอย่าง เช่น กระเป๋าแบบต่างๆ หมวก เสื่อแบบพกพา กล่องใส่ของ และของที่ระลึกหลากหลายรูปแบบ ครัวเรือนต่างๆในบริเวณนี้จึงสามารถทำผลิตภัณฑ์กระจูดขายเป็นรายได้หลักของครอบครัว แต่ว่าก็ไม่ถึงขนาดที่จะทำการผลิตนี้ได้อย่างเดียวก็สามารถอยู่ได้ ครัวเรือนดังกล่าวส่วนใหญ่มักรับทำประมงควบคู่ไปด้วย เพียงแต่การทำประมงไม่ใช่รายได้หลักของครอบครัวอีกต่อไป

นอกจากนี้แล้วการทำอาชีพหลายอย่างของครัวเรือนในชุมชนต่างๆจะเป็นเพียงการทำงานเล็กๆน้อยๆ ไม่สามารถอาศัยเป็นรายได้สำคัญของครัวเรือนได้ และก็มีครัวเรือนไม่มากนักในแต่ละชุมชนที่ทำงานลักษณะที่ว่ำนี เช่น ที่บ้านแหลมโพธิ์มีบางครอบครัวที่อาศัยเวลาว่างทำดับโตนดสำหรับมุงหลังคา ทำเสื่อใบเตย ขายสำหรับผู้ต้องการเฉพาะรายซึ่งมีไม่มากนัก ในชุมชนลักษณะนี้ครัวเรือนยังคงอาศัยรายได้จากการทำประมงเป็นหลัก (รวมถึงการทำนาอีกด้วย) หรือไม่ก็ให้ลูกหลานออกไปทำงานรับจ้างในเมือง

เป็นที่น่าสังเกตว่าชุมชนที่เคยทำนาและเลิกทำไปแล้ว ไม่มีการกลับมาทำนาอีกเลย ทั้งที่ยังมีที่นาถูกทิ้งว่างเปล่าไว้ สาเหตุสำคัญก็คือทำแล้วไม่คุ้ม เพราะเป็นที่ดินขนาดเล็ก ในขณะที่การ

ทำนาต้องลงทุนมาก และยากที่ใครจะริเริ่มขึ้นมาเฉพาะราย เพราะจะพบกับการรุกรานของหนูนาอย่างรวมศูนย์ เนื่องจากไม่มีที่นาให้หนูนาเฉลี่ยจำนวนไป

ทั้งนี้กลยุทธ์ที่ครัวเรือนทำการผลิตหลายอย่างนี้ในบางชุมชนชาวบ้านบางส่วนยังรักษากุลยุทธ์นี้ไว้ได้แม้ในช่วงการทำการประมงเพื่อค้าขายแล้วก็ตาม ทั้งนี้เพราะว่างานอื่นๆที่ทำอยู่ก็สามารถเข้าสู่ระบบการค้าขายในตลาดปัจจุบันเพราะเป็นที่ต้องการของตลาด เช่น ที่เกาะเยอ ต. เกาะเยอ อ.เมือง จ.สงขลา พบว่าการทำสวนผลไม้ ละมุด ขนุน จำปาตะ ฯลฯ สามารถสร้างรายได้ให้แก่ชาวบ้านได้ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน

จากการสำรวจพบว่าปัจจุบันครัวเรือนจำนวนหนึ่งในชุมชนต่างๆพยายามทำการผลิตหลายอย่างเพื่อปรับตัวให้อยู่ได้ในสังคมปัจจุบัน

ตารางที่ 1 แสดงจำนวนและลักษณะอาชีพของครัวเรือนประมงในทะเลสาบสงขลา

	จำนวน ครัวเรือน	ทำการประมง อย่างเดียว	ทำการประมงเป็น หลัก มีอาชีพรอง	มีอาชีพหลัก ทำการประมง เป็นอาชีพรอง
ทะเลสาบตอนล่าง	2,490	1,824	666	-
ทะเลสาบตอนกลาง	4,579	1,776	1,974	829
ทะเลสาบตอนบน	941	90	851	-
	8,010	3,690	3,491	829

ที่มา : การสำรวจของสถาบันการวิจัยการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่ง กรมประมง ปี 2537 - 2539

ตารางที่ 2 แสดงรายละเอียดลักษณะอาชีพประมงและอาชีพอื่น ในชุมชนประมงเขต
ต่าง ๆ รอบทะเลสาบ

	อาชีพประมง	อาชีพอื่น ๆ
ทะเลสาบตอนล่าง	ไซตุ้ อวนกุ้ง อวนลอยปลา อวนลอยปู โพงพาง ลอบปลาใหญ่ เบ็ดราว แหกุ้ง, ปลา แร้วปูดำ อวนรุน การเพาะเลี้ยง (ปลากะพง)	รับจ้างนอกหมู่บ้าน ทำนา ทำไร่นาสวนผสม ทำสวนยาง ค้าขาย รับจ้างมาดอวน นากุ้ง
ทะเลสาบตอนกลาง	อวนลอย อวนลาก ไซตุ้ ชั่ง ลอบกุ้งก้ามกราม แหกุ้ง, ปลา การเพาะเลี้ยง (ปลากะพง)	รับจ้างนอกหมู่บ้าน ทำนา เลี้ยงเป็ด, ไก่, หมู และวัว ไร่นาสวนผสม ทำสวนยาง, ปาล์ม รับจ้างมาดอวน รับราชการ นากุ้ง
ทะเลสาบตอนบน	ไซปลาช่อน เบ็ดราวปลา อวนกุ้ง แหปลา ชั่ง การเพาะเลี้ยง(กุ้งก้ามกราม ปลานิล ปลา ตะเพียน)	ทำนา สวนสี่อกระจุตและหัตถกรรมกระจุต ปลูกระจุต ไร่นาสวนผสม เลี้ยงวัว, ควาย รับจ้างนอกหมู่บ้าน นากุ้ง

ที่มา : จากการสำรวจเบื้องต้นของผู้วิจัย ปี 2543

1.3 การย้ายถิ่น

เมื่อประมาณ 50 ปีที่แล้วยังมีผู้อพยพเข้าไปตั้งถิ่นฐาน ณ บริเวณรอบทะเลสาบ และกล่าวได้ว่าผู้อพยพไปตั้งถิ่นฐานช่วงในเวลานั้นคือรุ่นสุดท้ายแล้ว แต่จากนั้นประมาณ 15 ปี ก็เริ่มมีกลุ่มคนจากชุมชนริมทะเลสาบอพยพไปตั้งถิ่นฐานยังที่อื่น จากนั้นก็มีอพยพออกไปเป็นระยะ

การอพยพออกไปของคนจากชุมชนริมทะเลสาบดังกล่าวสะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนแปลงของบริบทที่มีผลต่อวิถีชีวิตของคน ซึ่งมีผลให้คนบางกลุ่มไม่อาจปรับตัวอยู่ที่เดิมได้ และเห็นว่าทางเลือกที่อื่นดีกว่า ซึ่งแตกต่างกันไปแต่ละช่วงเวลา

ผู้อพยพในช่วงแรกยังไม่เกี่ยวกับความเสื่อมโทรมของทะเลสาบ แต่สะท้อนให้เห็นว่า การพัฒนาที่เปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของคนไปในทางที่ต้องใช้เงินมากขึ้นนั้น การผลิตบนฐานการผลิตขนาดเล็กนั้นมีปัญหาในการปรับตัวดังกล่าว ประกอบกับระยะแรกๆของการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาตินั้นสัตว์น้ำในทะเลสาบยังไม่สามารถเป็นแหล่งที่จะสร้างรายได้หลักให้ชาวบ้านได้ ทั้งนี้พบว่าในปี 2505 ที่เกิดวาตภัยที่แหลมตะลุมพุก อ.ปากพนัง จ.นครศรีธรรมราชนั้น ท้องนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาได้รับผลกระทบไปด้วย โดยนาข้าวเสียหายจำนวนมาก และหลังจากปีนั้นฤดูกาลก็เปลี่ยนแปลงไป คือมีฝนตกมากต่อกันหลายปี ทำให้น้ำข้าวของชาวบ้านเสียหายอย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้ชาวบ้านบางส่วนในชุมชนริมทะเลสาบบางส่วนที่ทำนาเป็นส่วนสำคัญ เช่น แถบติดต่อกับทุ่งระโนด ไม่สามารถอยู่ในชุมชนได้ต่อไป พวกเขามอพยพเข้าเมืองสงขลารุ่นเดียวกับผู้อพยพจากลุ่มน้ำปากพนัง เพื่อหางานทำในเมือง แต่ไม่สามารถไปเข้าเย็นกลับได้เนื่องจากถนนหนทางไม่สะดวก จึงเข้าไปตั้งหลักแหล่งในสงขลาและกลายเป็นชุมชนแออัดในเวลาต่อมา จากนั้นก็มีเพื่อนบ้านในชุมชนเดียวกันทยอย อพยพเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ โดยเข้ามาทำงานเป็นแรงงานรับจ้างทั่วไป ถีบสามล้อ เป็นแรงงานในโรงงาน

ช่วงที่สองที่มีการอพยพกันมากเกิดในช่วงที่ภาวะทางเศรษฐกิจของชุมชนรอบทะเลสาบเข้าสู่การพึ่งพิงการจับสัตว์น้ำในทะเลสาบเป็นหลักแล้ว ซึ่งมีคนบางส่วนในหลายชุมชนไม่สามารถปรับตัวเข้าสู่การผลิตดังกล่าวได้ดีเท่าคนอื่น เช่น ในบางชุมชนคนส่วนใหญ่หากินด้วยการใช้เครื่องมือแบบถาวร คือ โพงพาง ซึ่งที่บริเวณหน้าบ้านถูกจับจนหมดแล้ว ที่เหลือก็เป็นที่ไม่ดี จะหากินด้วยเครื่องมืออื่นก็ต้องไปหากินที่หน้าชุมชนอื่นทุกวัน ซึ่งไม่สะดวก ในบางชุมชนคนบางส่วนไม่ถนัดในการทำประมงเป็นรายได้หลักอย่างคนอื่น ประกอบกับการเพิ่มขึ้นของสมาชิกครอบครัวที่ยิ่งเร่งให้พ่อแม่ต้องตัดสินใจว่าจะอยู่ในชุมชนต่อไปหรือไม่ พอดีกับในช่วงนั้นซึ่งอยู่ในช่วงกลางทศวรรษ 2510 มีปรากฏการณ์ที่เกี่ยวเนื่องเกิดขึ้น 2 ประการ ซึ่งช่วยดึงดูดใจให้คนที่ปัญหาดังกล่าวอพยพออกจากชุมชน คือประการแรก รัฐเปิดสัมปทานป่าไม้ให้แก่เอกชน เมื่อเอกชนโค่นไม้หมดแล้ว ป่าจึงเป็นที่ว่างให้คนเข้าไปบุกเบิกทำสวนผลไม้ และสวนยางพารา ซึ่งพบว่าคนจากชุมชน

รอบทะเลสาบได้อพยพไปบุกเบิกที่ดังกล่าวตั้งถิ่นฐานอยู่ในหลายจังหวัด ได้แก่ พัทลุง สตูล ยะลา และนราธิวาส

ประการที่สอง ในช่วงเวลานั้นรัฐมีนโยบายในการก่อตั้งนิคมสร้างตนเองเพื่อช่วยเหลือราษฎรที่มีปัญหาการเรื่องการทำกิน พบว่ามีคนจากชุมชนรอบทะเลสาบจำนวนหนึ่ง เช่น จากบ้านท่าเสา บ้านหัวเขา อพยพไปตั้งถิ่นฐานอยู่ในนิคมต่างๆหลายจังหวัด เช่น นิคมสร้างตนเอง จ.กระบี่ จ.ชุมพร จ.สตูล และ อ.สุคีริน จ.นราธิวาส โดยทำสวนยางพารา สวนกาแฟ สวนปาล์ม

การอพยพช่วงที่ 3 เป็นการอพยพที่มีสาเหตุมาจากความเสื่อมโทรมของทะเลสาบโดยตรง โดยครัวเรือนต่างๆมีความยากลำบากมากขึ้นในการจับสัตว์น้ำในทะเลสาบ คนบางส่วนในบางชุมชนจึงเลือกที่จะอพยพไปอยู่ที่อื่น ซึ่งปัญหาดังกล่าวนี้นั้นคนในชุมชนที่อยู่ในส่วนต่างๆของทะเลสาบประสบปัญหาไม่พร้อมกัน

ชุมชนแถบทะเลน้อยเป็นกลุ่มแรกที่ประสบปัญหาทะเลเสื่อมโทรม ทั้งนี้เพราะตามปกติระบบนิเวศของทะเลน้อยมีความอ่อนไหวมากอยู่แล้ว เนื่องจากเป็นทะเลที่มีทางติดต่อกับทะเลนอกหรือทะเลอ่าวไทยเพียงผ่านคลอง 5 สาย ที่เรียกรวมว่าปากกระวะ โดยการถ่ายเทความจืดเค็มของน้ำ และการได้รับความอุดมสมบูรณ์ของพันธุ์สัตว์น้ำก็ผ่านคลองนี้ ในขณะที่พันธุ์สัตว์น้ำที่มาจากตอนล่างก็ยากที่จะเข้ามาถึงทะเลน้อย เนื่องจากกระยะห่างไกลประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งเป็นเขตที่น้ำจืดมาก จึงไม่ค่อยมีสัตว์น้ำเข้ามา แต่ที่สำคัญคือรัฐบาลได้ดำเนินการปิดปากกระวะเพื่อให้น้ำในทะเลน้อยเป็นน้ำจืดสำหรับน้ำขึ้นไปทำนา โดยเริ่มปิดประตูแรกตั้งแต่ปี 2498 และทยอยปิดมาเรื่อยๆจนปิดคลองสุดท้ายเมื่อปี 2514 ก็ยิ่งทำให้ระบบนิเวศของทะเลสาบเปลี่ยนแปลงไปโดยสิ้นเชิงและเป็นสาเหตุสำคัญหนึ่งที่ทำให้ทะเลน้อยเสื่อมโทรม ดังนั้นประมาณปลายทศวรรษ 2510 หรือต้นทศวรรษ 2520 คนในชุมชนแถบทะเลน้อยก็ประสบปัญหาการทำกินในทะเลแล้ว คนจำนวนมากต้องอพยพออกจากชุมชน เช่น ที่บ้านทะเลน้อยพบว่าครัวเรือนประมาณครึ่งหนึ่งของครัวเรือนในชุมชนพากันอพยพไปอยู่ ณ บริเวณเขื่อนเชี่ยวหลาน จ.สุราษฎร์ธานี เพื่อทำประมง ณ บริเวณนั้น

ประมาณกลางทศวรรษ 2520 ชุมชนแถบเกาะหมาก หาดไข่เต่า ลำปำ ซึ่งอยู่ในทะเลสาบตอนกลางก็เริ่มพบปัญหาทะเลเสื่อมโทรมเช่นกัน ทั้งนี้เพราะทะเลสาบตอนกลางก็ได้รับผลกระทบจากการปิดปากกระวะด้วย เนื่องจากต้องอาศัยพันธุ์สัตว์น้ำที่เข้ามาทางปากกระวะเช่นกัน แต่ทะเลสาบตอนกลางยังดีกว่าตอนบนที่ว่ายอาศัยพันธุ์สัตว์น้ำที่ขึ้นมาจากตอนล่างได้ด้วย แต่เมื่อประกอบกับการความเสื่อมโทรมของทะเลสาบจากสาเหตุอื่นๆ พบว่าคนในชุมชนดังกล่าวได้อพยพเข้าเมืองหาดใหญ่ โดยเริ่มจากการเข้าไปทำงานก่อสร้างในเมืองและค่อยๆหาที่พักพิงชั่วคราวในหาดใหญ่ นานเข้าก็ขยับขยายหาที่พักถาวรในบริเวณที่สาธารณะในเมืองกลายเป็นชุมชนแออัดในเวลาต่อมา โดยคนส่วนนี้ประกอบอาชีพรับจ้างทั่วไป ขับมอเตอร์ไซด์รับจ้าง ขายของแผง

ลอย มีถิ่นอาศัยอาศัยอยู่บริเวณชุมชนทางรถไฟ โดยมีเพื่อนบ้านใกล้เคียงหรือจากที่อื่นๆเช่นจาก
ลุ่มน้ำปากพนังทยอยมาอาศัยเพิ่มขึ้น

เฉพาะครัวเรือนจากบ้านหาดไข่เต่าอพยพออกมาอยู่ข้างนอก ถึง 50% ของครัวเรือนใน
ชุมชน โดยมารวมกลุ่มเป็นลักษณะชุมชนมุสลิมที่บริเวณริมทางรถไฟชานเมืองหาดใหญ่ ในเขต
ตำบลคลองแห อ.หาดใหญ่ มีที่สถานที่ปฏิบัติศาสนากิจ(ศาลา-บาหลีหะ)อยู่ในชุมชน ความ
สัมพันธ์ของชุมชนเหมือนกับอยู่ที่ชุมชนเดิม ประชากรของชุมชนดังกล่าวเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว และ
มากพอที่ออกเสียงเลือกตั้งให้ผู้นำของชุมชนได้เป็นผู้ใหญ่บ้านแทนผู้นำของชุมชนเดิม

ผู้อพยพย้ายถิ่นไปอยู่สงขลาที่ดี หาดใหญ่ก็ดี จะไม่ตัดขาดจากญาติมิตรในชุมชนเก่า ยัง
คงมีการไปมาหาสู่ โดยเฉพาะเมื่อมีการจัดงานประเพณีต่างๆ เมื่อปี 2543 น้ำท่วมใหญ่ เมืองหาด
ใหญ่ ชุมชนผู้อพยพดังกล่าวเดือดร้อนมาก เนื่องจากบริเวณที่ตั้งชุมชนเป็นที่ลุ่ม และที่ปักเป็นเพิง
ชั้นเดียว แต่ความลำบากดังกล่าวลดไปมากเพราะมีญาติมิตรจากชุมชนเดิม จากหาดไข่เต่า ท่า
เสา หัวเขา นำเรือไปช่วยเหลือ

อย่างไรก็ตามการอพยพออกจากชุมชนของคนในชุมชนประมงพื้นบ้านรอบทะเลสาบนั้น
พบว่าไม่ใช่มีเพียงเพราะปัญหาจากภายในชุมชนเท่านั้น แต่ยังมีเงื่อนไขภายนอกที่เอื้ออำนวยด้วย
เงื่อนไขดังกล่าวได้แก่เครือข่ายคนรู้จัก คือ มีคนรู้จักให้ข้อมูลหรือชักชวน รวมทั้งความหนักแน่นที่
คนรู้จักให้ความมั่นใจ เครือข่ายที่สำคัญคือคนในชุมชนหรือญาติพี่น้องที่อพยพไปก่อนหน้านี้แล้ว
และประสบผลสำเร็จในถิ่นที่อยู่ใหม่จึงได้มาชวนญาติพี่น้องหรือคนรู้จักให้ตามไป นอกนั้นก็
เป็น คนรู้จักที่อยู่ถิ่นอื่นรู้ข่าวจึงส่งข่าวมาบอก หรือไม่ก็บังเอิญได้รู้จักคนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ที่นั่นแล้วได้รับ
การชักชวนไป

อย่างไรก็ตามคนที่อพยพไปตั้งถิ่นฐานยังที่แห่งใหม่แล้ว พบว่าบางส่วนยังกลับมาทำ
ประมงในชุมชนเดิมอยู่บ้างในบางช่วง

ในปัจจุบันพบว่าคนบางส่วนที่อพยพไปตั้งถิ่นฐานยังที่อื่นเริ่มอพยพกลับชุมชนเดิม แต่
ภายใต้เงื่อนไขที่ว่าชุมชนเดิมมีทางเลือกดีกว่า เช่นพบที่บ้านทะเลน้อยว่า ครัวเรือนที่เคยอพยพ
ออกไปประมาณร้อยละ 20 ได้กลับเข้ามาอยู่ในชุมชน เพราะนับแต่ปี 2535 เป็นต้นมาบริเวณบ้าน
ทะเลน้อยกลายเป็นสถานที่ท่องเที่ยว ทำให้งานหัตถกรรมที่ชาวบ้านเคยผลิตมาแต่เดิมกลายเป็น
สินค้าที่ขายได้ คือการทอเสื่อกระจูด ดังกล่าวยาวละเอียดมาแล้ว

1.4 การหาอาชีพใหม่

การหาอาชีพใหม่คือการแสวงหาช่องทางใหม่ในการประกอบอาชีพโดยไม่ต้องอาศัย
ทรัพยากรจากทะเลสาบสงขลา แต่การจะหาทางออกตรงนี้ได้ก็มีข้อจำกัด เพราะชาวประมงส่วน
ใหญ่ขาดความพร้อมในด้านเงินทุน และความรู้ และในความเป็นจริงโครงสร้างเศรษฐกิจที่เป็นอยู่
ก็ยากที่คนในชุมชนหมู่บ้านจะออกไปหาอะไรทำได้ นอกจากการผลิตที่อาศัยฐานทรัพยากรเดิม

ของชุมชน จึงพบว่าผู้ที่ทำงานเช่นนี้ได้ก็มีแต่คนหนุ่มคนสาว และมีเส้นทางเดียวกันคือการเข้าไปขายแรงงานในโรงงานอุตสาหกรรมใน อ.หาดใหญ่ อ.เมือง อ.สะเดา และแรงงานในภาคบริการ เช่น เป็นลูกจ้างตามร้านอาหาร และร้านค้าต่างๆ

การทำงานในโรงงานในปัจจุบันส่วนใหญ่แรงงานจะช่วยกันออกเงินเพื่อเหมารถประจำไปกลับระหว่างหมู่บ้านกับโรงงาน ทำให้หนุ่มสาวชาวมุสลิมซึ่งแต่เดิมจะไม่เข้าไปขายแรงงานในโรงงาน เนื่องจากไม่ต้องการอยู่ร่วมปะปนกับคนที่นับถือศาสนาอื่น สามารถเข้าไปเป็นแรงงานได้ เพราะไม่ต้องเข้าไปพักในเมือง ปัจจุบันประมาณว่าหนุ่มสาวจากชุมชนพุทธที่ไม่ได้อยู่ระหว่างการศึกษาต่อเกือบทั้งหมดเข้าไปทำงานในเมือง ในชุมชนมุสลิมหนุ่มสาวประมาณ 50 เปอร์เซ็นต์ของหนุ่มสาวในหมู่บ้านจะเข้าไปทำงานในเมือง

แต่เดิมหนุ่มสาวมุสลิมจะไม่เข้าไปทำงานในโรงงานเลย เพราะสมัยก่อนต้องเข้าไปพักอยู่ในเมืองประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งแรงกดดันในเรื่องรายได้และค่าใช้จ่ายของครอบครัวยังมีไม่มาก ชาวหัวเขาถึงกับกล่าวอย่างภูมิใจว่าตอนที่รายได้จากการทำโพงพางยังมากอยู่นั้นว่าชาวบ้านจะให้ลูกสาวอยู่ในบ้าน ไม่ให้ออกมาให้ชายหนุ่มต่างหมู่บ้านเห็นหน้า แต่ปัจจุบันสาวส่วนใหญ่ในหมู่บ้านต้องไปทำงานในโรงงาน ซึ่งถ้าพิจารณาถึงแรงกดดันทางเศรษฐกิจน่าจะมีมากที่สุด เพราะการไปทำงานในโรงงานนั้น คนงานจะต้องแต่งตัวตามเครื่องแบบของโรงงาน โดยเฉพาะผู้หญิงจะสวมผ้าคลุมศีรษะหรือ “ฮิญาบ” ไม่ได้ เพราะโรงงานให้สวมหมวก และนุ่งกางเกง และสวมเสื้อที่เป็นแบบฟอร์มของโรงงาน ซึ่งพ่อแม่สาวก็ยินยอม ทั้งที่แต่เดิมชาวมุสลิมจะไม่ยอมเปลี่ยนเครื่องแต่งกาย ดังกรณีข้อพิพาทกับมหาวิทยาลัยแห่งหนึ่งที่บังคับให้นักศึกษาแต่งกายตามระเบียบของมหาวิทยาลัย ซึ่งรวมถึงการห้ามสวมฮิญาบด้วย

การเข้าไปทำงานในเมืองของแรงงานจากชุมชนดังกล่าว จะมีลักษณะของการเสริมรายได้ของครอบครัวที่ส่วนใหญ่มักมีรุ่นพ่อรุ่นแม่ออกทะเลอยู่ แต่ที่น่าสังเกตก็คือหนุ่มสาวกลุ่มนี้จะหลุดไปจากกิจกรรมของชุมชนเลย เพราะแต่เข้าเขาต้องขึ้นรถเข้าเมือง กว่าที่จะกลับก็มีมืดหรือเย็นหรือบางครั้งก็เข้ากะดึก ตอนกลางวันก็ต้องนอน ทำให้พวกเขาไม่รับรู้ปัญหาหรือกิจกรรมของชุมชน ในที่สุดก็แยกตัวออกไป กลายเป็นสมาชิกของครัวเรือนที่ถึงแม้จะยังอยู่ในชุมชนแต่ก็ไม่ได้ร่วมปฏิบัติอย่างสมาชิกชุมชน

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่ามีส่วนหนึ่งเลิกทำประมงในทะเลสาบ แล้วไปอพยพไปอยู่ที่อื่นหรือไปหางานอื่นทำ ซึ่งถ้าเปรียบเทียบกับช่วงที่ชาวบ้านลงไปหากินในทะเลสาบมากที่สุดคือประมาณเมื่อ 20 ปีที่แล้ว ปัจจุบันจำนวนประชากรจะลดลงจากช่วงดังกล่าวประมาณร้อยละ 20 แต่ถ้าเปรียบเทียบกับทะเลสาบซึ่งอยู่ในภาวะที่เสื่อมโทรมอย่างมากก็ถือว่าประชากรประมงในปัจจุบันยังมีจำนวนมาก คือมีถึงประมาณ 8,000 ครัวเรือน

2. กลุ่มที่เคลื่อนไหวฟื้นฟูทะเลสาบ

กลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่พยายามจะพูดถึงการฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ของทะเลสาบสงขลา กล่าวได้ว่าผู้ที่พูดถึงเรื่องนี้เป็นกลุ่มแรกๆก็คือผู้สูงอายุในชุมชนต่างๆที่เคยเห็นและอยู่กับความอุดมสมบูรณ์ของทะเลสาบ และได้มาเห็นความเสื่อมโทรม และการใช้ทะเลสาบด้วยวิธีที่ผิดไปของคนรุ่นปัจจุบัน ผู้สูงอายุดังกล่าวพยายามบอกลูกหลานแต่ก็ไม่มีใครสนใจฟังนัก ในขณะที่พวกเขาก็หมดบทบาทในการออกทะเลแล้ว ดังนั้นสิ่งที่ทำได้ก็คือเล่าความทรงจำให้แก่ผู้สนใจฟัง บางคนมีความสามารถด้านศิลปะก็แต่งคำร้อง คำกลอน เพื่อระบายออกซึ่งความในใจ ซึ่งลักษณะแบบนี้แทบไม่มีใครรู้เลย จนเมื่อกระบวนการดำเนินงานวิจัยฉบับนี้ได้จัดประชุมเวทีผู้เฒ่าแห่งทะเลสาบครั้งที่ 1 ขึ้นเมื่อวันที่ 28 กุมภาพันธ์ 2545 โดยมีผู้เฒ่าจำนวนมากเข้าร่วมพูดคุย และในเวทีดังกล่าวนี้ได้มีผู้เฒ่าหลายคนที่เคยเขียนเรื่องราวการเปลี่ยนแปลงทะเลสาบเก็บไว้ ได้นำมาเล่าสู่กันฟัง

ตาลัน เพชรสุข อายุ 85 ปี ชาวประมงบ้านทะเลน้อย และเป็นหัวหน้าคณะโนรา ได้เขียนบทโนราไว้ แต่ไม่มีโอกาสได้เผยแพร่ที่ไหน จึงนำมาเผยแพร่ในการประชุมครั้งนี้ ซึ่งในเนื้อหาได้แสดงถึงความหดหู่ใจที่คนสมัยปัจจุบันจำนวนไม่น้อยใช้วิธีการจับสัตว์น้ำในทะเลสาบแบบทำลายและทางราชการไม่เข้าใจระบบนิเวศของทะเลสาบจึงนำกฎระเบียบที่ออกใช้กันเหมือนทั้งประเทศมาใช้ที่ทะเลสาบด้วย ซึ่งมีผลซ้ำเติมให้ทะเลสาบเสื่อมโทรม ดังเนื้อหาว่า

จะขอกล่าวเล่าเรื่อง

สิ่งที่ผมจำได้มาให้ฟัง

เรื่องสัตว์ปลาอาศัยในเลนน้อย

เช่นปลาดุกปลาพรหมอุดมดี

ปลาแก้มช้ำปลาลำปำปลาอ้ายโม

ทั้งปลาลิงปลานกเขาปลาย่านไทร

สิบสิบปีทีเล่ากล่าวนานี้

เคยอาศัยอยู่กันอย่างมั่นคง

ผมตรงตริกนิกหาถึงสาเหตุ

เพราะมนุษย์มีปัญญากว่าพวกมัน

รู้ว่าปลาอาศัยที่ใดมี

ตามห้วยหนองคลองคูดูลาดเลา

บรรดาสัตว์อาศัยอยู่ในน้ำ

กระโดดวิ่งกลิ้งเกลือกเสือกเสือกไป

การกระทำอย่างนี้มีมากแห่ง

จึงเป็นผลของเหตุที่ทำลาย

เหตุที่สองการซื้อตดด้วยไฟฟ้า

ตัวที่ถึงอันตรายก็ตายไป

แต่เบื้องหลัง

แต่ก็ยังตกขาดอาจจะมี

มักจะค่อยห่างหายและหน่ายหนี

มันยังมีอยู่มาก่อนจากไป

ตัวโตโตเฒ่าเฒ่าทั้งยาวใหญ่

ปลาช่อนไขผักพร้าวปลากระพง

ปลาหลีกหนิสุดจะคิดพิศวง

แต่ตกลงหายไปอย่างไรกัน

มาออกเศษสามอย่างทางแปรผัน

จึงจัดสรรเสาะหาหาเปื้อนเมา

เป็นพื้นที่จำกัดถนัดเขา

แล้วก็เอาลาดลาดสาตสายไป

จะทนความพิษร้ายได้ที่ไหน

คนจับได้นอกนั้นมันก็ตาย

ที่แสดงด้วยเหตุสังเกตหมาย

ธรรมชาติมิไว้ก็หายไป

ทำให้ปลาลดได้ไม่สงสัย

ตัวที่ไขในท้องต้องปอดตาม

บางคนเอาระเบิดไปเปิดจุด
การสะท้อนของระเบิดบังเกิดความ
เหตุที่สามการประมงไม่จำกัด
ให้ตกตักเล็กลงอยู่บ่อยบ่อย
ถึงฤดูวางไข่ในแต่ละภาค
ฤดูฝนฤดูแล้งแห่งภาคใต้
โดยเฉพาะภาคกลางปลาวางไข่
เมื่อฝนตกปลาก็ไข่ไปพร้อมกัน
ออกพระราชบัญญัติจับสัตว์น้ำ
ไข่ไปทั่วทุกภาคตามมาตรา
ฤดูปลาวางไข่ในภาคใต้
เดือนกันยายนปลาจำเป็น
กรมประมงไม่ได้ออกปฏิบัติ
ทำให้ปลามีน้อยลงทุกวัน

.....

เป็นฝีมือมนุษย์สุดจะห้าม
ปลาในน้ำดับแตกแตกตายลอย
เครื่องจับสัตว์การไข่ไม่ใช่หนอย
ตัวน้อยน้อยขาดพันธุ์กันมากมาย
กฎไปจากประมงไม่ตรงหมาย
กับภาคกลางก็ไม่ได้ตรงกัน
ตกอยู่ในกรกฎเวลานั้น
การประมงกวาดชันการจับปลา
ไม่มีความรู้สึกและศึกษา
ตามเวลากำหนดในกฎเกณฑ์
กรมประมงก็ไม่ได้มองเห็น
มีจุดเด่นวางไข่ไม่พร้อมกัน
เครื่องจับสัตว์ให้แท้อยมแปรผัน
จึงเป็นอันได้รับกับเหตุการณ์

.....

ตากลาย ทัพยักร นักกลอนพื้นบ้านก็เขียนกลอนมาร่วมอ่านในงานนี้ ซึ่งเล่าถึงความอุดม
สมบูรณ์ของระบบนิเวศทะเลสาบในสมัยก่อน และความเสื่อมโทรมของทะเลในปัจจุบัน

ทะเลสาบสงขลาน่าอนาถ
ทั้งกุ้งหอยปูปลาพร้อมสาหร่าย
เลตื้นเขินเป็นเนินผาหน้าสลด
ถูกแรงฤทธิ์มลภาวะเป็นพิษภัย
เหลืออยู่บ้างสร้างพันธุ์ไม่ทันครบ
สมัยก่อนธรรมชาติในทะเล
ริมตลิ่งมีพรรณไม้หลายชนิด
สาหร่ายก็ชุกชุมลุ่มอ่าวใน
ทะเลสาบลุ่มคูคูชุ่มชื้น
สมัยนี้คลื่นลมในยมนา
มีหลายหลากมากมายกลายวิกฤติ
หาแนวทางหาวิธีที่ป้องกัน
เกษตรกรร่อนเร่ปลาเลหมด
ทั้งไทยพุทธอิสลามที่หาปลา
เที่ยวเก็บเล็กผสมน้อยแสนลำบาก
ติดต่อทุกหน่วยงานทุกด้านไป

ธรรมชาติหมดไปน่าใจหาย
เดี๋ยวนี้ไม่สักอย่างทั้งหางไกล
ไม้ก็หมดตามริมท่าปลาไม่มีที่อาศัย
กุ้งปูปลาหายไปทะเล
เที่ยวหลีกหลบชานกันล่องหนเห
เป็นเสน่ห์น่ารักประจักษ์ใจ
เป็นที่ผลิตพันธุ์ปลาเวลาไข่
ปลาน้อยใหญ่ขยายพันธุ์ทันเวลา
พร้อมเสียงคลื่นกระทบฝั่งเสียงดังฉา
ทุกเวลาแปรปรวนล้วนต่างกัน
วิปริตหลายอย่างต้องสร้างสรรค์
เพื่อสร้างสรรค์ให้วนหับกลับคืนมา
เศร้าสลดชาวประมงอ่าวสงขลา
เกิดปัญหาทั้งสิ้นทุกถิ่นไป
ชนส่วนมากคิดหาทางเพื่อสร้างใหม่
ช่วยแก้ไขปรับปรุงมุ่งหาทาง

แนวคิดนี้เรื่องฟื้นฟูทะเลได้เริ่มแสดงบทบาทอย่างจริงจังเมื่อองค์กรพัฒนาเอกชนใน
สงขลาชื่อ “โครงการพัฒนาชุมชนประมงขนาดเล็ก จ.สงขลา” เข้ามาปฏิบัติการในพื้นที่ในปี

พ.ศ.2529 โดยเริ่มในปีแรกด้วยการปฏิบัติงาน 1 ชุมชน ในทะเลสาบตอนล่าง พอเริ่มปีที่ 3 ก็ขยายเป็น 4 ชุมชน และขยายงานมากที่สุดตั้งแต่ปี 2535 เป็นต้นมาโดยขยายงานไปครอบคลุม 10 ชุมชน

ในปี พ.ศ.2532 มีองค์กรพัฒนาเอกชนใน จ.สงขลา เข้าไปปฏิบัติงานในพื้นที่ทะเลสาบสงขลาอีกองค์กรหนึ่ง คือ “โครงการแลได้เพื่อฟื้นฟูทะเลสาบสงขลา” โดยเข้าไปปฏิบัติในเขตทะเลสาบตอนกลางและตอนบน

องค์กรพัฒนาเอกชนทั้ง 2 องค์กรเข้าไปปฏิบัติงานด้วยหลักการเดียวกัน คือพยายามสนับสนุนให้ประชาชนรวมกลุ่มกันแก้ปัญหาของตัวเอง โดยโครงการพัฒนาชุมชนประมงขนาดเล็ก จ.สงขลา ใช้กลยุทธ์จัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์เป็นกลไกในการดำเนินงานเบื้องต้น ส่วนโครงการแลได้เพื่อฟื้นฟูทะเลสาบสงขลา ใช้กลยุทธ์จัดกิจกรรมอนุรักษ์ทะเล โดยที่ทั้ง 2 กลุ่มหวังว่าการเริ่มต้นดังกล่าวจะทำให้ชาวบ้านมารวมตัวกัน และสามารถพัฒนาขอบข่ายของเนื้อหาในการพูดคุยปัญหาของชุมชนได้กว้างขวางขึ้น

กล่าวได้ว่างานของทั้ง 2 กลุ่มมีปัญหาและอุปสรรคมาก ตั้งแต่ถูกสงสัยจากกลุ่มชาวบ้านว่าเป็นคนไม่หวังดีเข้ามาในหมู่บ้าน โดยเฉพาะในระยะเวลาที่ทั้ง 2 องค์กรเริ่มเข้าปฏิบัติงานนั้น ในชุมชนประมงพื้นบ้านมีความขัดแย้งกันสูง เพราะยังเป็นช่วงที่มีการทำอวนรุนกันมาก จึงเกิดการกระทบกระทั่งกันระหว่างกลุ่มเรืออวนรุนและกลุ่มเครื่องมือธรรมชาติ ดังนั้นเมื่อนักพัฒนาเอกชนเข้าไปในชุมชนจึงมีชาวบ้านหวาดระแวง ประกอบกับช่วงเวลานั้นองค์กรพัฒนาเอกชนยังไม่มีคีย์มีใครรู้จัก ดังนั้นในพื้นที่ปฏิบัติงานขององค์กรพัฒนาเอกชนดังกล่าวมีทั้งคนที่ไม่เห็นด้วย มีทั้งคนที่อยู่เฉยๆ ไม่ให้ความร่วมมือแต่ก็ไม่ต่อต้าน และมีทั้งคนที่เห็นชอบและร่วมมือ

กล่าวได้ว่างานขององค์กรพัฒนาเอกชนทั้ง 2 องค์กรได้สร้างความตื่นตัวให้กับคนส่วนหนึ่ง ที่เห็นถึงความเสื่อมโทรมของทะเล และอยากให้มีการดำเนินงานฟื้นฟู จนในปี 2536 คนกลุ่มนี้ได้มารวมตัวกันเพื่อยื่นข้อเรียกร้องต่อนายกรัฐมนตรีที่เดินทางไปเปิดสะพานปากพะยูน อ.ปากพะยูน จ.พัทลุง โดยเรียกร้องให้รัฐบาลมีแผนในการฟื้นฟูทะเลสาบ และครั้งนี้ชาวประมงดังกล่าวได้เรียกกลุ่มตัวเองว่า “สมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบ”

นอกจากนี้กระบวนการเคลื่อนไหวได้รับการสนับสนุนจากกระบวนการเคลื่อนไหวทางธรรมะกระบวนการหนึ่งที่เรียกว่า “ธรรมยาตรา” โดยเดิมทีกระบวนการนี้เริ่มต้นจากการที่พระภิกษุจากพุทธศาสนาในหลายประเทศได้ร่วมกันเข้าไปเดินธรรมยาตราในประเทศกัมพูชาในปี 2531 เพื่อเรียกร้องให้ยุติสงครามในกัมพูชาซึ่งมีผู้คนล้มตายจำนวนมาก ในคราวนั้นมีพระภิกษุจากสวนโมกขพลาราม จ.สุราษฎร์ธานีไปร่วมด้วย พระภิกษุรูปหนึ่งที่เป็นชาวพัทลุงในชุมชนริมทะเลสาบ ต่อมาพระภิกษุรูปนี้ได้มาเคลื่อนไหวเผยแพร่หลักศาสนาสำหรับแก้ปัญหาต่างๆในชีวิตประจำวัน ได้ประสานงานกับวัดต่างๆ นักพัฒนาเอกชนที่ทำงานในพื้นที่ ชาวบ้าน นักวิชาการใน

ท้องถิ่น คนชั้นกลางในเมืองที่สนใจ ในครั้งแรกก็ใช้เวทีการพูดคุยแลกเปลี่ยน ต่อมาที่ประชุมตกลง จะใช้การเดิน"ธรรมยาตรา"เป็นกลยุทธ์ในการเรียนรู้ โดยจะเดินรอบทะเลสาบปีละครั้ง ครั้งแรกเริ่ม ในปี 2539 ใช้เวลาเดินทั้งหมด 30 วันจึงรอบทะเลสาบ โดยเริ่มจากทะเลน้อยถึงระโนด ตอนกลาง ค็นก็จะค้างคืนตามวัดต่างๆ โดยมีการกิจกรรมทั้งในลักษณะมีพระธรรมเทศนา และการแลกเปลี่ยนพูดคุย โดยจะหยิบยกเอาปัญหาจริงของชาวบ้านและปัญหาส่วนตัวเป็นประเด็นการพูดคุย รวมถึงปัญหาสิ่งแวดล้อม ซึ่งประเด็นของทะเลสาบก็เป็นประเด็นการพูดคุยที่สำคัญด้วย

ในการเดินธรรมยาตรครั้งแรกมีพระภิกษุเข้าร่วมประมาณ 30 รูป เป็นพระจากวัดรอบ ทะเลสาบประมาณครึ่งหนึ่ง พระภิกษุจากส่วนกลางและจากจังหวัดอื่นที่มาร่วมด้วยอีกส่วนหนึ่ง มี ชาวบ้านหมุนเวียนกันเข้าร่วมมากกว่า 100 คน ปัจจุบันการเดินธรรมยารอบทะเลสาบสงขลา ดำเนินมา 7 ครั้งแล้ว แต่ครั้งที่ 2 เป็นต้นมาได้ลดระยะทางเหลือครึ่งหนึ่งใช้เวลาทั้งหมด 15 วัน

กล่าวสรุปได้ว่าการดำเนินงานขององค์กรพัฒนาเอกชน และได้รับการหนุนช่วยทางอุดมการณ์ จากขบวนการธรรมยาดังกล่าว สามารถสร้างความตื่นตัวให้กับคนบางส่วน และเกิดผู้นำในแต่ ละชุมชนที่เข้าใจความคิดดังกล่าว แต่ในการปฏิบัติให้เกิดผลต่อการอนุรักษ์พื้นฟูยังทำอะไรได้ไม่ มาก ด้วยเหตุผลหลายประการ ได้แก่

ประการแรกในชุมชนต่างๆมีความขัดแย้งสูง เพราะการแย่งชิงกันจับปลาในเวลาที่ผ่านมา ทำให้เกิดกลุ่มก้อนที่มีผลประโยชน์ต่างกัน เช่น กลุ่มที่ใช้เครื่องมือแบบทำลายและกลุ่มใช้เครื่องมือ แบบเดิม กลุ่มที่ยึดทะเลเป็นที่ทำกินแบบถาวรกับกลุ่มที่ไม่มีที่ดังกล่าวและต้องการพื้นที่ว่างใน ทะเลเพื่อการทำมาหากิน กลุ่มที่มีอิทธิพลท้องถิ่นคุ้มครองกับกลุ่มที่ไม่มี แนวโน้มก็คือชาวบ้านที่ ยังใช้เครื่องมือแบบธรรมดาและมีโอกาสน้อยในการทำมาหากินจะเห็นด้วยกับการเคลื่อนไหวฟื้นฟู ทะเลและรณรงค์ให้มีการปราบปรามการใช้เครื่องมือแบบทำลาย แต่ก็ไม่เสมอไปหรือยั่งยืนถาวร เพราะคนในชุมชนยังมีความสัมพันธ์กันในมิติอื่นๆทับซ้อนอยู่อีก ที่สำคัญคือความเป็นเครือญาติ กัน ดังนั้นผู้ที่ทำกินด้วยเครื่องมือธรรมดาอาจจะไม่ร่วมมือในการต่อต้านผู้ใช้เครื่องมือแบบทำลาย เพราะผู้ที่ใช้เครื่องมือดังกล่าวคือเครือญาติของตน เป็นต้น

นอกจากนี้ยังพบถึงความขัดแย้งระหว่างชุมชนด้วย ที่เห็นได้ชัดเจนคือมีชุมชนหนึ่งถูกมอง จากคนในชุมชนอื่นในลักษณะที่ไม่พอใจนัก เพราะคนจากบ้านดังกล่าวทำกินโดยการวางโพงวาง ขวางร่อนน้ำในช่วงปากทางเข้าทะเลสาบตอนล่าง ทำให้ดักสัตว์น้ำที่เข้าออกได้เป็นจำนวนมาก และนับวันจำนวนโพงวางดังกล่าวขยายพื้นที่ออกมาขวางทางเดินเรือด้วย ทำให้เกิดความเดือด ร้อนต่อส่วนรวม ซึ่งการวางโพงวางดังกล่าวที่จริงเป็นการทำประมงที่ผิดกฎหมาย แต่ทางราชการ ไม่เคยทำอะไรได้เพราะมีอิทธิพลคุ้มครองทั้งจากนักการเมือง ข้าราชการ และอิทธิพลท้องถิ่น ดัง นั้นสภาพการณ์ในปัจจุบันก็คือไม่มีใครเข้าไปเคลื่อนไหวเรื่องการฟื้นฟูทะเลและการใช้เครื่องมือ แบบทำลายที่ในชุมชนดังกล่าวได้

ประการที่สอง จากการเคลื่อนไหรร่วมกันของนักพัฒนาเอกชนและชาวบ้านกลุ่มหนึ่งจนถึงการยื่นหนังสือต่อนายกรัฐมนตรีในปี 2536 ดังกล่าวมาแล้ว ทำให้ทางราชการรู้สึกไม่พอใจ และรู้สึกว่าถูกทำให้เสียหน้า ทางราชการจึงมองการเคลื่อนไหรร่วมกันดังกล่าวในแง่ร้าย และพยายามให้ข่าวสารว่าประชาชนถูกนักพัฒนาเอกชนชักจูง ลักษณะนี้ยิ่งทำให้การดำเนินงานของชาวบ้านการฟื้นฟูทะเลสาบมีอุปสรรคเพิ่มขึ้นมาก

ประการที่สาม กลุ่มผลประโยชน์ที่เกี่ยวข้องกับทะเลสาบไม่ได้มีแค่ผู้ประกอบการอาชีพจับสัตว์น้ำในทะเลสาบเท่านั้น แต่รวมถึงโรงงาน บริษัทห้างร้าน บ้านเรือนต่างๆ ที่อาศัยทะเลสาบเป็นแหล่งทิ้งน้ำเสีย ร้านอาหารริมทะเลสาบและที่สร้างยื่นไปในทะเลสาบ กลุ่มที่ถ่มที่ทะเลสาบเพื่อสร้างสิ่งก่อสร้าง กระทั่งชาวนาที่คัดค้านการเปิดปากกระวะ ความซับซ้อนของกลุ่มผลประโยชน์เหล่านี้ล้วนเป็นปัญหาสำคัญต่อการเคลื่อนไหรร่วมกันฟื้นฟูทะเลสาบ เพราะมีความซับซ้อนของอำนาจต่างๆ เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ทั้งอำนาจของทุน อำนาจทางการเมือง และอำนาจของอิทธิพลท้องถิ่น

ในที่สุดชาวบ้านการฟื้นฟูทะเลสาบที่เกิดจากความร่วมมือขององค์กรพัฒนาเอกชนและชาวบ้านส่วนหนึ่งก็ไม่สามารถทำอะไรได้มากนัก นอกจากการปลูกฝังเชิงอุดมการณ์ เพราะติดปัญหาอุปสรรคต่างๆ มาก แม้แต่กิจกรรมที่หลีกเลี่ยงความขัดแย้งแล้ว เช่น การชักชวนกันสร้างเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ ก็สามารถทำได้เฉพาะในเขตที่ไม่สำคัญ และไม่มี ความหมายต่อการจับสัตว์น้ำนัก ส่วนเขตสำคัญไม่มีใครยอม และผู้นำและชาวบ้านที่รณรงค์ฟื้นฟูทะเลสาบเองก็ยังคงต้องทำมาหากินในทะเลสาบในลักษณะของการแย่งชิงเหมือนกับผู้อื่นเช่นเดียวกัน ไม่เช่นนั้นเขาก็ไม่อาจเอาตัวรอดได้ในสถานการณ์ปัจจุบัน

ดังนั้นในแง่ผลกระทบที่เกิดขึ้นเป็นรูปธรรมจริงๆ สำหรับการฟื้นฟูทะเลสาบสงขลาที่เป็นรูปธรรมจริงๆ จึงดูเหมือนจะไม่ค่อยมีผลนัก และดูเหมือนพลังขับเคลื่อนต่างๆ จะต้องอ่อนกำลังลง โครงการแลได้เพื่อฟื้นฟูทะเลสาบสงขลา ต้องปิดตัวเองไปในปี 2540 โครงการพัฒนาชุมชนประมงขนาดเล็ก จ.สงขลา ก็ต้องปิดตัวเองในต้นปี 2545 โดยมีเหตุผลเดียวกันคือ ขาดเงินทุนสนับสนุน

แต่ขบวนการเคลื่อนไหรร่วมกันเพื่อฟื้นฟูทะเลสาบก็ยังไม่ถึงจุดจบ และเห็นถึงการปรับตัวเพื่อพยายามหาพื้นที่และขยายพื้นที่สำหรับการเคลื่อนไหรร่วมกันต่อไป ทั้งนี้เพราะปัญหาในพื้นที่ทะเลสาบสงขลามียุติวิสัยและเข้มข้นขึ้นเรื่อยๆ ทั้งปัญหาสิ่งแวดล้อมและปัญหาสังคม ในห้วงเวลานี้กระบวนการเคลื่อนไหรร่วมกันจึงใช้วิธีการที่จะอยู่ให้ได้โดยไม่ต้องยึดติดกับงบประมาณสนับสนุนมากนัก และใช้วิธีของงบประมาณจากองค์กรภายในประเทศซึ่งพอจะหาได้ และมีขนาดการทำงานที่ยาวนาน เนื่องจากมีความยืดหยุ่น สามารถเขียนโครงการหาทุนได้เรื่อยๆ แต่ที่สำคัญก็คือได้เห็นกระบวนการของการปรับตัวใหม่ๆ 2 ประการ คือการหันกลับไปหาภูมิปัญญาชุมชนมากขึ้น โดยหวังว่ากระบวนการจัดการทรัพยากรของชุมชนในอดีตและพอจะเห็นร่องรอยได้บ้างในปัจจุบันจะเป็นสิ่งที่ช่วยสำหรับการแสวงหาแนวทางการจัดการทรัพยากรในทะเลสาบที่เหมาะสม และเป็น

การดึงผู้สูงอายุในชุมชนให้กลับเข้ามามีบทบาทสำคัญในการฟื้นฟูทะเลสาบอีกครั้ง ทั้งในแง่ของการถ่ายทอดภูมิปัญญาและการเป็นหลักในการชักนำให้คนรุ่นลูกหลานกลับมาหาถิ่นในทะเลสาบด้วยวิธีการที่เหมาะสม อีกประการหนึ่งก็คือขบวนการเริ่มเห็นความสำคัญที่จะร่วมมือกับฝ่ายต่างๆ มากกว่าการเผชิญหน้าโดยเฉพาะกับทางราชการ และองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น ภายใต้หลักคิดใหม่ว่า ทุกฝ่ายล้วนมีเจตนาที่จะรักษาทะเลสาบไว้ เพียงแต่อาจพุดกันคนละแบบมองคนละมุม ถ้าได้มีโอกาสพูดคุยปรึกษาหารือกับแบบมิตรก็มีทางที่จะขับเคลื่อนขบวนการฟื้นฟูทะเลสาบไปได้มากกว่าการใช้วิธีเผชิญหน้ากัน ดังจะเห็นว่าเกิดการเข้าไปขอทุนจากองค์กรทางราชการและยอมรับเงื่อนไขของทางราชการมากขึ้น และล่าสุดตัวแทนกลุ่มนี้พยายามเข้าไปร่วมมือกับทางรัฐบาลในนโยบายในนโยบายฟื้นฟูทะเลสาบ¹³ แม้จะเป็นนโยบายที่ฝ่ายรัฐบาลคิดเองแต่ฝ่ายเดียว และทางชุมชนเห็นว่าเป็นวิธีการที่ไม่สามารถจะฟื้นฟูทะเลสาบได้จริง รวมทั้งมีเสียงวิพากษ์วิจารณ์ว่าเป็นโครงการที่นักการเมืองอิงหาผลประโยชน์อยู่ แต่ทางขบวนการก็มองในแง่ดีว่าอย่างน้อยโครงการดังกล่าวก็เป็นประโยชน์ต่อการฟื้นฟูทะเลสาบบ้าง และเมื่อมีโอกาสได้ทำงานร่วมกันคงสามารถเสนอแนวทางที่เป็นประโยชน์ต่อการฟื้นฟูทะเลสาบได้มากขึ้น

อย่างไรการปรับตัวดังกล่าวอยู่ในระยะของการเปลี่ยนผ่านอาจยังไม่เห็นรูปธรรมมากนัก แต่ได้เห็นกระบวนการเคลื่อนไหวบ้างแล้ว เช่น การเคลื่อนไหวประชุมปรึกษาหารือกันของผู้เฒ่าแห่งทะเลสาบ เป็นต้น

สรุป

นับวันการจับสัตว์น้ำของชุมชนหมู่บ้านจะถูกกระตุ้นให้ผลิตเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาดมากขึ้น แต่ข้อจำกัดยังอยู่ที่ไม่อาจเปิดตลาดให้กว้างขวางขึ้นได้ทั้งตลาดในประเทศและตลาดต่างประเทศ อันมีอุปสรรคมาจากเส้นทางคมนาคม และการพัฒนาอุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้อง

จนกระทั่งรัฐประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 1 ในต้นทศวรรษ 2500 ซึ่งวางยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศไว้ที่การพัฒนาให้เป็นประเทศอุตสาหกรรม โดยที่ยุทธวิธีสำคัญคือการนำประเทศไปผูกติดกับระบบทุนนิยมโลก และพยายามให้มีการนำทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในประเทศมาใช้เป็นฐานสร้างความเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศ โดยที่ทะเลสาบสงขลาและทรัพยากรต่อเนื่องๆ ก็ถูกมองด้วยหลักการเดียวกันนี้ ทั้งที่มีลักษณะระบบนิเวศที่อ่อนไหวและแตกต่างจากระบบนิเวศของทรัพยากรทั่วไป

¹³ โครงการฟื้นฟูทะเลสาบสงขลาของกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งกำลังอยู่ในช่วงเริ่มดำเนินการ

การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานต่างๆ การพัฒนาอุตสาหกรรมต่อเนื่อง ทำให้ข้อจำกัดในด้านระยะทางและกาลเวลาที่ผลผลิตสัตว์น้ำจะเข้าถึงตลาดที่ไกลออกไปหมดไป ผลผลิตสัตว์น้ำจากประเทศไทยสามารถเข้าไปเป็นสินค้าสำคัญของโลกได้ พรหมแดนที่เคยปิดกั้นการพัฒนาหลังการผลิตการจับสัตว์น้ำของชาวบ้านพลังหลายลง

ระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนถูกทำให้หมดความหมายด้วยกฎหมายและหน่วยงานของรัฐที่เข้ามาดูแลเรื่องนี้โดยตรง คนในชุมชนถูกกระตุ้นออกจากความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับชุมชนแบบเดิม และแตกตัวเป็นกลุ่มก้อนทางผลประโยชน์เพิ่มขึ้น มีความรู้สึกและต้องการผลประโยชน์ในลักษณะของปัจเจกบุคคลมากขึ้น ทำให้การออกไปในทะเลเพื่อจับสัตว์น้ำให้มากที่สุดของชาวบ้านเกิดขึ้นอย่างชัดเจน มีการพัฒนาเครื่องมือมากขึ้น รวมทั้งเครื่องมือแบบทำลายทะเลและการยึดทะเลเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนตัว

การปิดปากกระวี่ที่ต่อเนื่องมาจากยุคที่แล้ว ได้รับการสานต่อจนเสร็จสมบูรณ์ในยุคนี้ ซึ่งแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่านอกจากความต้องการนำทรัพยากรไปสร้างความเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศแล้ว รัฐสนใจน้อยมากถึงความยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ ในที่นี้คือทะเลสาบสงขลา

พร้อมๆ กันนี้บ้านและเมืองรอบๆ ทะเลสาบก็ขยายตัวขึ้น โรงงานอุตสาหกรรมมีมากขึ้น การทำเกษตรแบบใช้สารเคมีขยายตัวอย่างกว้างขวาง และทั้งหมดนี้ปล่อยน้ำเสียลงทะเลสาบ ในระยะหลังมีการถมดินและสร้างสิ่งก่อสร้างรูก้ำเข้าไปในทะเลสาบเพิ่มขึ้นอีก และตามมาด้วยการเกิดน้ำท่วมขึ้นมากมายรอบทะเลสาบ

ทั้งหมดนี้มีส่วนนำทะเลสาบไปสู่ความเสื่อมโทรมถึงขั้นวิกฤติทั้งในแง่กายภาพของทะเลสาบและการเป็นฐานทรัพยากรในการหล่อเลี้ยงชีวิตของผู้คน

คร่าวๆ เรือนที่เคยฝากชีวิตไว้กับความอุดมสมบูรณ์ของทะเลสาบค่อยๆ ตระหนักรู้มากขึ้นว่าความอุดมสมบูรณ์ของทะเลสาบคงจะไม่ยั่งยืนให้เป็นที่พึ่งพิงต่อไปได้อีกนานนัก และหาทางตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวต่างๆ กันไป โดยสามารถแบ่งเป็น 3 กลุ่ม คือกลุ่มที่พยายามหาช่องทางแสวงหาประโยชน์จากทะเลสาบให้มากขึ้น กลุ่มที่เลิกฝากชีวิตไว้กับทะเลสาบและหาทางประกอบอาชีพอื่น และกลุ่มที่พยายามหาทางฟื้นฟูทะเลสาบ โดยกลุ่มที่หนึ่งและกลุ่มที่สองยังคงหากินอยู่ในทะเลสาบ ซึ่งยังคงเป็นกลุ่มคนที่มีจำนวนมาก แต่ก็เป็นกลุ่มที่มีความขัดแย้งกันโดยวิธีการใช้ประโยชน์จากทะเลสาบ และการเคลื่อนไหวเพื่อรักษาความมั่นคงของตนเอง ซึ่งถึงแม้จะเห็นถึงความเคลื่อนไหวที่มีประโยชน์ของกลุ่มหลัง แต่ว่าจำนวนของคนกลุ่มแรกก็ไม่ลดลง ในขณะที่เงื่อนไขต่างๆ ที่ทำลายระบบนิเวศของทะเลสาบก็ยังคงอยู่เหมือนเดิม ทะเลสาบสงขลาทุกวันนี้จึงยังมองไม่เห็นอนาคตที่ดีขึ้น

บทที่ 5

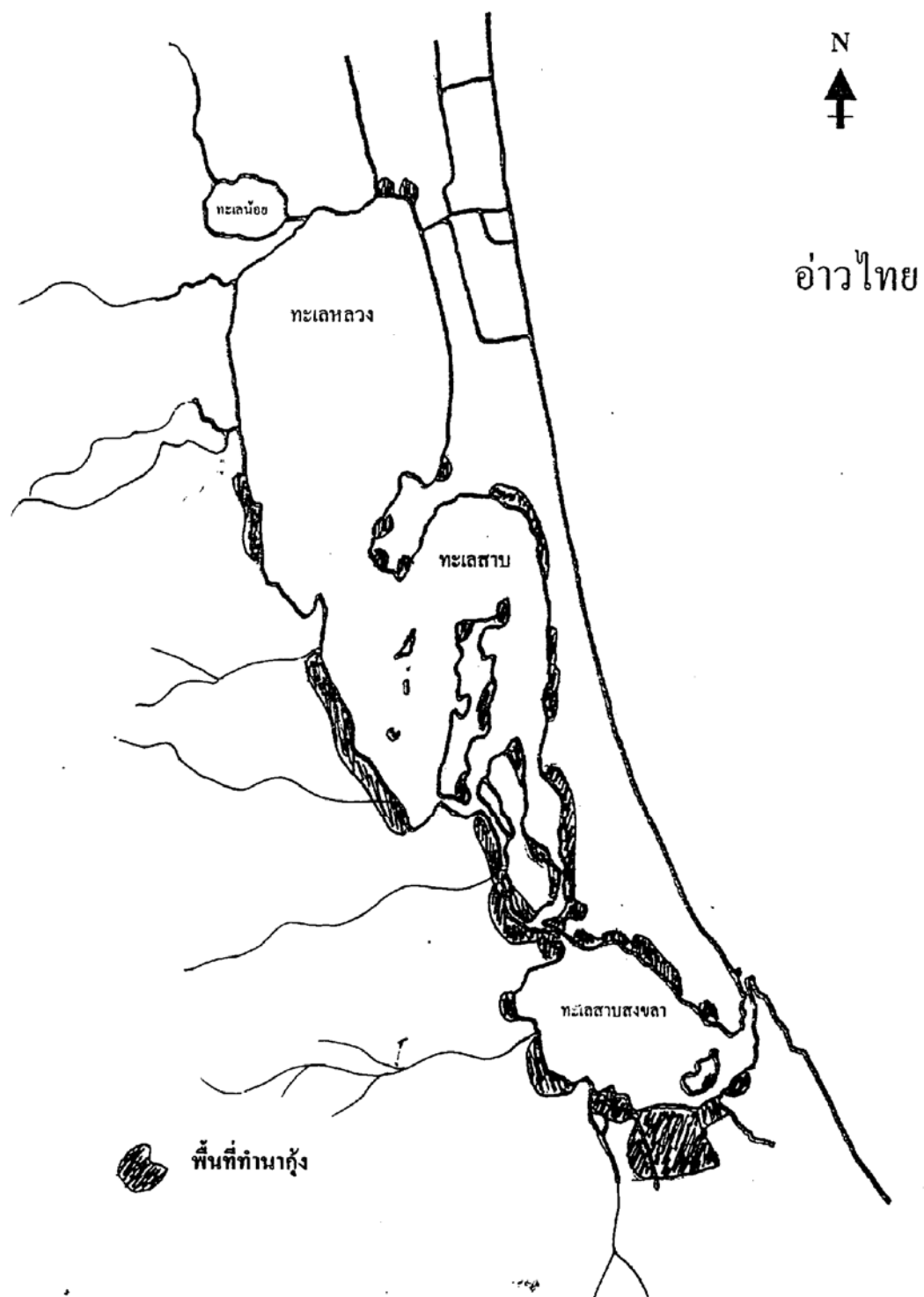
นาุ้ง รูปแบบการใช้ทรัพยากรอย่างใหม่

นาุ้งเกิดในภาคใต้ในต้นทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา โดยเกิดจากการสนับสนุนของรัฐบาลให้มีการสำรวจพื้นที่ที่เหมาะสมในการเลี้ยงกุ้งกุลาดำในภาคใต้ หลังจากนาุ้งในเริ่มต้นที่ภาคตะวันออกเฉียงใต้ปี 2521 และขยายตัวเต็มที่แล้ว จากการสำรวจพบว่าทุ่งนาอำเภอหัวไทร จ.นครศรีธรรมราช และอำเภอระโนด จ.สงขลา คือแหล่งที่เหมาะสมแก่การทำนาุ้งที่สุด การเกิดขึ้นในครั้งแรกของการเลี้ยงกุ้งในเขตดังกล่าวมีนายทุนจากภาคตะวันออกเฉียงใต้ และภายในเวลาอันรวดเร็วนาุ้งก็ขยายตัวไปอย่างมากในภาคใต้ ทั้งการลงทุนของบริษัทขนาดใหญ่ และการทำของชาวบ้านในท้องถิ่นเอง เฉพาะบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาเริ่มเลี้ยงกุ้งถัดมาจากทุ่งระโนดและหัวไทรประมาณ 1 ปี โดยเริ่มจากพื้นที่ของบ้านบางโหนดในทะเลสาบตอนล่าง ปัจจุบันที่บ้านบางโหนดพื้นที่ที่เคยทำนาได้กลายเป็นนาุ้งเกือบครบ 100 ไร่

ประมาณกลางทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา การเลี้ยงกุ้งบริเวณริมฝั่งทะเลสาบสงขลา ก็เริ่มขยายตัวขึ้นไปข้างบน จากบ้านบางโหนด บ้านควน อ.หาดใหญ่ ขึ้นต่อไปยังเขตอำเภอควนเนียง จ.สงขลา อ.บางกล่ำ จ.สงขลา อ.บางแก้ว อ.ปากพะยูน อ.เมือง จ.พัทลุง โดยเฉพาะเกาะนางคำถือว่าเป็นแหล่งใหญ่ของ อ.ปากพะยูน โดยมีพื้นที่เลี้ยงกุ้งประมาณถึง 70 ไร่ของพื้นที่เกาะทั้งหมด ส่วนทางฝั่งตะวันออกคือเขต อ.สิงหนคร และอ.สทิงพระ ก็ได้รับแบบอย่างจากระโนดเกิดการเลี้ยงกุ้งกันมากนับแต่กลางทศวรรษ 2530 เช่นเดียวกัน

การเกิดนาุ้งขึ้นบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา นับเป็นรูปแบบการใช้ทรัพยากรแบบใหม่ และเกิดระบบความสัมพันธ์ของคนแบบใหม่ขึ้นมาด้วย ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นรูปแบบที่ต่างไปจากความสัมพันธ์ก่อนหน้านี้ ซึ่งพอสรุปได้ดังนี้

1. เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดการเปลี่ยนแปลงลักษณะการใช้ทรัพยากรและความสัมพันธ์ของคนในการใช้ทรัพยากรในทะเลสาบสงขลาที่ผิดไปจากหลักคิดเดิมของชุมชนอย่างชัดเจน กล่าวคือ มีการดัดแปลงระบบนิเวศไปในทางที่ไม่ได้คำนึงถึงความอยู่รอดของระบบนิเวศ คือการขุดที่นาเป็นบ่อเลี้ยงกุ้ง และการปล่อยน้ำเสียลงทะเลสาบ ในขณะที่เดียวกันการเลี้ยงกุ้งก็เป็นการเข้าถึงทรัพยากรโดยส่วนบุคคลอย่างแท้จริงและชัดเจน โดยไม่มีการอธิบายเรื่องความเดือดร้อนของผู้อื่น และพยายามสร้างเหตุผลแก้ต่างแบบแผนการอยู่ร่วมกันแบบเดิม แม้ว่าสถานการณ์เช่นนี้เห็นได้แล้วในการทำประมงดังที่กล่าวมา แต่ยุคดังกล่าวก็ยังเห็นร่องรอยการเชื่อมต่อของระบบความสัมพันธ์แบบเดิม โดยประการแรกชาวบ้านยังคงใช้ทรัพยากรในทะเลสาบสงขลาด้วยความพยายามหาเครื่องมือและวิธีการจับสัตว์น้ำในทะเลให้ได้มากที่สุดเท่าที่นั้น ความเสื่อมโทรมของทะเลสาบจึงอยู่ที่ความเสื่อมโทรมของพันธุ์สัตว์น้ำเป็นสำคัญ ในขณะที่การทำนาุ้งนั้นเป็นการ

ภาพประกอบ 9 แสดงการกระจายตัวของนาเกลือรอบทะเลสาบสงขลา

พลีกระบวนนิเวศของทะเลสาบอย่างขนานใหญ่ ประการที่สอง ในยุคการทำประมงคนในชุมชนก็ยังคงมีความสัมพันธ์โดยตรงในการใช้ทรัพยากรร่วมกัน ทั้งความสัมพันธ์แบบร่วมมือและแบบขัดแย้ง เพราะทุกคนก็ต้องลงทะเลเหมือนกัน หรือกล่าวว่ายังคงเป็นความสัมพันธ์ในลักษณะที่ทุกคนยังใช้ทรัพยากรส่วนรวม ในขณะที่การทำนาเกลือเป็นการใช้ทรัพยากรแบบทรัพย์สินส่วนตัวเป็นหลักใหญ่ คือที่ดินเป็นของส่วนตัว (อาจเป็นกรรมสิทธิ์ของตนเองหรือเช่ามาก็ได้) การนำน้ำทะเลขึ้นมาใช้และปล่อยทิ้งกลับลงน้ำทะเลนั้นก็ถูกทำให้เป็นเหมือนการใช้ทรัพย์สินส่วนตัวไปด้วย คือชุมชนจะเข้ามาเกี่ยวข้องไม่ได้ ดังนั้นการทำนาเกลือจึงมีลักษณะต่างคนต่างทำ ต่างหาประสบการณ์ และรับผิดชอบผลที่เกิดเฉพาะของตนเอง และแน่นอนว่ารูปแบบความขัดแย้งต่างๆก็ซับซ้อนขึ้นด้วย

2. การทำนาเกลือเป็นการเปลี่ยนยุคสถานะทางเศรษฐกิจของชาวบ้าน เพราะในการทำประมงแบบเดิมนั้น เศรษฐกิจของชาวบ้านจะเป็นได้อย่างมากก็เพียงพอกินพอใช้ เพราะความจำกัดและความเสื่อมโทรมของทรัพยากรในทะเลสาบสงขลา ในขณะที่ประชากรประมงที่ลงไปหากินในทะเลสาบนั้นมีมาก แต่การทำนาเกลือได้เปลี่ยนโฉมหน้าความคาดหวังของชาวบ้าน เป็นการเปลี่ยนความฝันที่ไม่เคยเป็นจริงได้ให้สามารถเป็นจริงได้ คือ “การมีเงินแสนเงินล้าน” และเมื่อชาวบ้านพลาดพลั้งเป็นหนี้สิน ก็เป็นหนี้เป็นสินหลักแสนหลักล้านเหมือนกัน ซึ่งไม่มีทางที่ชาวบ้านธรรมดาจะไปหากินอย่างอื่นที่มีเงินใช้หนี้ได้ นอกจากเสี่ยงทำนาเกลือต่อไป ดังนั้นการใช้ทรัพยากรเพื่อยกฐานะดังกล่าวจึงต้องใช้อย่างเข้มข้น

3. การขยายตัวของนาเกลือรอบทะเลสาบเป็นไปอย่างรวดเร็ว บ่อเกลือที่หมดสภาพ ชาวบ้านที่ขาดทุน จะถูกทิ้งอยู่เบื้องหลัง ที่ใหม่ก็จะถูกบุกเบิกต่อไป ปัจจุบันขยายตัวไปถึงเขตทะเลสาบตอนบน แม้จะต้องใช้รถขนน้ำเค็มจากทะเลสาบตอนล่างขึ้นไปก็ตาม

ดังนั้นการเลี้ยงกุ้งและการขยายตัวของนาเกลือรอบทะเลสาบสงขลาจึงเป็นอีกช่วงของสถานการณ์การใช้ทรัพยากรที่มีลักษณะเฉพาะตัว และมีความสำคัญต่อการแสวงหาแนวทางในการฟื้นฟูทะเลสาบ

วาทกรรมนาเกลือ

การที่ชาวบ้านในชุมชนซึ่งมีประสบการณ์การทำมาหากินในทะเลสาบหันมาทำนาเกลือ นั้นมีเงื่อนไขเบื้องต้นมาจากปัญหาที่ชาวบ้านประสบอยู่หลายประการ ได้แก่ ประการแรกแรงกดดันทางเศรษฐกิจที่ครัวเรือนจะต้องมุ่งหาเงินมาปิดบค่าใช้จ่ายที่เกิดขึ้นและองกงามอย่างไม่หยุดยั้ง เพราะชีวิตที่เดินไปข้างหน้าของชุมชนหมู่บ้านในปัจจุบันล้วนเป็นเส้นทางที่ต้องใช้เงินทั้งสิ้น ประการที่สอง รายได้ที่ได้จากการทำประมงในทะเลสาบถึงจุดอิ่มตัว และเป็นขาลง เพราะไม่ว่าจะทำอย่างไร ก็ไม่อาจขุดรีดทรัพยากรในทะเลสาบมาสนองความต้องการได้มากกว่านี้อีกแล้ว มีหน้าซ้ำอาการที่แสดงว่าทะเลเสื่อมโทรมลงเป็นลำดับนั้นชัดเจนมากขึ้น การปล่อยสัตว์น้ำของทางราช

การ ก็ไม่อาจชดเชยความอุดมสมบูรณ์ที่สูญเสียไปได้ ชาวบ้านจึงประสพภาวะของการจับสัตว์น้ำได้น้อยลง ซึ่งครัวเรือนจำเป็นต้องตอบสนอง(response)ต่อปัญหารายได้ดังกล่าว ประการที่สาม ที่ดินรอบทะเลสาบซึ่งแต่เดิมเคยใช้ในการทำนาได้ถูกทิ้งเปล่ามาไม่น้อยกว่า 10 ปีแล้ว เพราะการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศทำให้น้ำทะเลซึ่งเป็นน้ำเค็มขึ้นท่วมถึงผืนนาอยู่เนืองๆ และการเปลี่ยนกรรมวิธีการทำนาไปใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ๆ ในทุกๆ เรื่อง ทำให้การทำนาไม่คุ้มค่าโดยเฉพาะบนพื้นที่ขนาดเล็กอย่างที่นารอบทะเลสาบสงขลา

แต่เงื่อนไขดังกล่าวก็ไม่ใช่ว่าชี้ขาดว่าชาวบ้านจะเลิกทำนาทิ้ง เพราะการทำนาทิ้งนั้นเป็นการเปลี่ยนวิถีชีวิตและความคิดขนานใหญ่ มีเดิมพันสูง เช่น ต้องขุดที่นาและต้องลงทุนเบื้องต้นอีกพอสมควร ในขณะที่การตอบสนองด้วยวิธีการอื่นๆ ก็ยังพอมีให้เลือก เช่น การให้ลูกหลานเข้าไปทำงานในโรงงาน

เงื่อนไขสำคัญที่ถือว่าเป็นตัวกระตุ้นให้ชาวบ้านตัดสินใจทำนาทิ้งน่าจะเป็นวาทกรรมนาทิ้งที่ถูกผลิตสร้างขึ้นโดยรัฐ ภาครัฐกิจ และมหาวิทยาลัยในท้องถิ่น วาทกรรมดังกล่าวเป็นชุดความคิดและการปฏิบัติการที่มีอำนาจเหนือชาวบ้าน ส่งผลให้ชาวบ้านเดินแถวกันเข้าสู่ยุคสมัยของการทำนาทิ้งอย่างเต็มใจ

1. เลี้ยงกุ้งคือเส้นทางสู่ความร่ำรวย

ชุดความคิดที่แผ่เข้าไปมีอิทธิพลเหนือความคิดของชาวบ้านก็คือการทำนาทิ้งนั้นชาวบ้านจะมีโอกาสร่ำรวยถือเงินแสนเงินล้าน กุ้งนั้นเลี้ยงง่าย และปัญหาที่เกิดขึ้นทุกอย่างสามารถแก้ไขได้ เพราะมีอาหาร ยา เครื่องมือเครื่องใช้ที่ได้รับการคิดค้นมาเป็นอย่างดี

ชาวบ้านได้รับข่าวสารเรื่องเลี้ยงกุ้งแล้วรวยผ่านทางราชการและภาครัฐกิจที่เกี่ยวข้องกับอาหารและเคมีภัณฑ์ที่ใช้ในการเลี้ยงกุ้ง โดยการเสนอภาพของเกษตรกรที่เคยยากจนหรือไม่มีทางที่จะมีเงินจำนวนมากแต่ฐานะดังกล่าวเปลี่ยนไปเมื่อหันมาเลี้ยงกุ้ง ภาพนี้ผ่านเข้ามาในความรับรู้ของชาวบ้านครั้งแล้วครั้งเล่า และในภาพความเป็นจริงที่ชาวบ้านรับรู้ก็คือการเลี้ยงกุ้งนั้นมีแต่ผู้ร่ำรวยขึ้น

ภาพดังกล่าวเห็นได้ตั้งแต่ตอนเริ่มแรกที่มีการเลี้ยงกุ้งบริเวณริมทะเลสาบ โดยเกิดจากบริษัทของชาวใต้หวันเข้ามากว้านซื้อที่ดินใน ต.คูเต่า และ ต.น่าน้อย ทำนาทิ้งในช่วงต้นทศวรรษ 2530 ซึ่งในขณะนั้นที่ดินราคายังถูกเนื่องจากไม่มีค่าที่จะทำอะไรได้ และถูกปล่อยทิ้งมานาน ราคาที่ซื้อขายกันไร่ละ 2,000 – 5,000 บาท บริษัทดังกล่าวซื้อที่ดินขุดบ่อเลี้ยงหลายร้อยไร่ ถัดจากนั้นไม่นานก็มีนายทุนจาก อ.หาดใหญ่ และจากจังหวัดภูเก็ต เข้ามากว้านซื้อที่ดินทำนาทิ้งในลักษณะเดียวกัน การทำนาทิ้งของกลุ่มทุนดังกล่าวจะจ้างคนจากชุมชนไปเป็นแรงงาน ซึ่งก่อให้เกิดผลที่สำคัญตามมา 2 ประการ คือ ประการแรกแรงงานดังกล่าวได้กลายเป็นตัวนำข่าวสารความสำเร็จในการทำนาทิ้งมาบอกเล่าในหมู่บ้าน และเกิดเล่าลือกันต่อไป เช่น ชาวบ้านคนหนึ่งซึ่งรู้ข่าวดัง

กล่าวและตัดสินใจขุดบ่อเลี้ยงกุ้งในเวลาต่อมาได้กล่าวถึงเหตุการณ์ในตอนนั้นว่า “โอโฮ บ่อหนึ่ง 3-4 ตันทั้งนั้นเลย” ประการที่สอง แรงงานดังกล่าวได้มีประสบการณ์ในการเลี้ยงกุ้ง และกลายเป็นชาวบ้านกลุ่มแรกที่มาขุดที่นาเลี้ยงกุ้งบ้าง พร้อมกับชาวบ้านอีกกลุ่มหนึ่งที่มีการศึกษาพอสมควร และพยายามศึกษาหาความรู้เพื่อเลี้ยงกุ้งบ้าง หลังจากที่มีนายทุนขุดบ่อเลี้ยงกุ้งประมาณ 3 ปี ก็มีชาวบ้านเริ่มขุดที่นาของตนเลี้ยงกุ้งบ้าง โดยในระยะแรกเริ่มที่บ้านแหลมโพธิ์ และบ้านบางโหนด ผลที่แพร่ออกไปก็คือผู้เลี้ยงกุ้งเหล่านี้ได้กำไรคนละหลายแสนบาท ชาวบ้านเห็นความเปลี่ยนแปลงของผู้เลี้ยงกุ้ง เช่น “มีรถเครื่อง รถกระบะซึกันมาก เราเห็นว่ามาจากกุ้งทั้งนั้น จับกุ้งก็เอารถมาขับอีกแล้ว กลับมาจากขายกุ้งก็ขับรถมาเลย วันสองวันก็ออกรถมาอีก เราจะทนออกทะเลอยู่ได้อย่างไร เพื่อนด้วยกันมีรถกระบะ ปลูกร้าน เราออกทะเลก็กดดันเหมือนกัน เราเอาบ้างดีกว่า ” และเมื่อนากุ้งขยายไปที่ใดในปีแรกผู้เลี้ยงมักจะได้ผลดี และแบบแผนที่ทำก็คล้ายๆกันคือซื้อรถปิคอัพ คนในที่ต่างๆจึงรำลือถึงความร่ำรวยของชาวบ้านที่เลี้ยงกุ้ง เพราะการมีเงินแสนก็ดี การซื้อรถปิคอัพ ขับก็ดี ชาวบ้านที่ทำประมงตามปกติจะไม่มีโอกาสได้ฝันถึงเลย ดังนั้นความร่ำรวยดังกล่าวจึงกลายเป็นวาทกรรมที่มีพลังต่อคนที่ยังไม่ได้เลี้ยงให้หาทางเลี้ยงกุ้งบ้าง ดังที่ชาวบ้านผู้เลี้ยงกุ้งคนหนึ่งเล่าให้ฟังว่า “เราเห็นตัวอย่าง ที่เรารับรู้มันเป็นยังไง มันดียังไง รู้สึกว่าอยากทำจัง”

แม้ในประสบการณ์จริงการเลี้ยงกุ้งไม่ได้ทำให้ผู้เลี้ยงกุ้งส่วนใหญ่ร่ำรวย เพราะในทุกที่จะปรากฏสถานการณ์คล้ายๆกัน คือในช่วง 1-2 ปีแรกที่มีการบุกเบิกการทำนากุ้งในพื้นที่ใดเป็นพื้นที่ใหม่ ผู้เลี้ยงกุ้งก็จะได้ผลดี แต่จากนั้นก็เริ่มประสบปัญหาจากกุ้งเป็นโรคซึ่งเกิดขึ้นได้ทุกช่วง และด้วยโรคหลายอย่างต่างกันไป โรคที่สำคัญเช่น โรคตัวแดง เรืองแสง หัวเหลือง น้ำครีบ ฯลฯ ซึ่งก็หมายถึงผู้เลี้ยงจะขาดทุน เป็นการขาดทุนมากเช่นเดียวกับถ้ากุ้งดีก็จะได้กำไรมาก ดังที่ผู้เลี้ยงกุ้งพูดถึงการเลี้ยงกุ้งของเขาในปีที่ 3 ว่า “โรคเริ่มมาก เรืองแสงมาก่อน แล้วก็ตัวแดง จับได้ 3 หมื่น ลงทุน 4 แสน” ซึ่งชาวบ้านผู้เลี้ยงกุ้งส่วนใหญ่ก็จะตกอยู่ในสภาพดังกล่าวคือไม่มีใครรวยจริง และมีจำนวนมากที่ต้องหมดเนื้อหมดตัว แต่ชาวที่รำลือออกไปและมีพลังต่อคนส่วนใหญ่กลับเป็นแต่ชาวในด้านความร่ำรวย การขาดทุนกลายเป็นเพียงเพราะผู้เลี้ยงฝีมือไม่ดีหรือดวงไม่ดีเฉพาะรายมากกว่า

ชาวบ้านผู้เลี้ยงกุ้งด้วยตนเองก็มีส่วนสำคัญในการทำให้วาทกรรมความร่ำรวยแพร่หลายออกไปเพียงด้านเดียว ส่วนปัญหาการขาดทุนหรือความล้มเหลวกลายเป็นเสียงที่แผ่วเบาอย่างยิ่ง โดยที่คราวใดที่ชาวบ้านประสบผลสำเร็จ ได้กำไรจากการเลี้ยงกุ้งมาก นอกจากจะมีการซื้อรถปิคอัพมาใช้ ซื้อทองเส้นโตมาใส่แล้ว ยังมีการเลี้ยงฉลองในหมู่ญาติพี่น้องและเพื่อนฝูงกันอย่างใหญ่โต ซึ่งผู้มาร่วมเลี้ยงดังกล่าวก็กลับไปพูดต่อถึงความร่ำรวยของผู้เลี้ยง ผู้ที่ไม่ได้มาร่วมงานเลี้ยงเมื่อได้ข่าวก็ซึมซับเอาข่าวคราวนั้นไว้ แต่เมื่อผู้เลี้ยงล้มเหลวเหตุการณ์กับปิดเงียบ ผู้เลี้ยงก็ไม่

อยากบอกใคร เพราะเห็นว่าเป็นเรื่องที่ไม่น่าคุย และน่าอายเสียด้วยซ้ำ การเล่าลือต่อกันไปจึงไม่มี ดังคำของชาวบ้านว่า “ขาดทุนไม่ลือกัน พอได้กำไรลือกันหนัก”

ดังนั้นจึงไม่แปลกที่จะพบว่าชาวบ้านธรรมดาทั่วไปที่ยังไม่เคยมีประสบการณ์ในการเลี้ยงกุ้งโดยตรง และยังไม่เคยศึกษาเรื่องผลกระทบ มักจะมองการเลี้ยงกุ้งในแง่ดีมากกว่าแง่เสีย ดังตัวอย่างผลงานการเข้าค่ายภาษาไทย นักเรียนโรงเรียนประถมแห่งหนึ่งในเขตทำนากุ้งได้แต่งคำประพันธ์เกี่ยวกับการเลี้ยงกุ้งไว้ และบรรณาธิการวารสารลุ่มน้ำปากพนังคัดลอกคำประพันธ์ดังกล่าวมาลงไว้ในวารสารฉบับที่ 27 ปีที่ 3 (กันยายน 2544) ดังนี้

นากุ้งเราวันนี้	กำไรดีมีเงินแสน
ทุกอย่างไม่ขาดแคลน	มีเงินแสนกันทุกคน
ลงทุนในครั้งใหม่	สบายใจหากได้ผล
ต่อไปไม่อัปจน	ในชุมชนเราวันนี้

สาเหตุสำคัญที่ทำให้ข่าวสารด้านความร่ำรวยกลบข่าวสารด้านการขาดทุนของชาวบ้านผู้ทำนากุ้งมี 2 ประการ คือ ประการแรกรัฐบาล และภาคธุรกิจประโคนชาเฉพาะด้านดี และพยายามกระตุ้นให้คนเลี้ยงกุ้งเพิ่มขึ้น ซึ่งเป็นการหวังทั้งผลการเป็นสินค้าส่งออก และการขายพันธุ์กุ้ง อาหารและเคมีภัณฑ์แบบครบวงจร แม้มหาวิทยาลัยในท้องถิ่นก็ดำเนินการที่สอดคล้องกับทางราชการและภาคธุรกิจ โดยสนับสนุนการเลี้ยงกุ้งทั้งการจัดโครงการทดลองการเลี้ยงกุ้งขนาดใหญ่ การเผยแพร่ข้อมูล และการจัดประชุมอบรมในเชิงสนับสนุนการเลี้ยงกุ้ง โดยที่ไม่เสนอภาพของความล้มเหลว แม้การทดลองของมหาวิทยาลัยที่ล้มเหลวก็ปิดเงียบ ประการที่สอง ตัวชาวบ้านผู้เลี้ยงกุ้งก็พยายามสนใจและเสาะหาข้อมูลในด้านดี และเป็นกำลังใจสำหรับพวกเขา และพอใจที่จะโยนข่าวคราวการขาดทุนให้เป็นความผิดพลาดเฉพาะบุคคล เช่น ขาดความรู้ ขาดเอาใจใส่ อย่างเพียงพอ ทั้งนี้เพราะชาวบ้านกำลังมีปัญหาในด้านรายได้ และการเลี้ยงกุ้งคือเส้นทางสู่ฝันของพวกเขา ทั้งนี้ไม่เพียงจะช่วยให้เขาพอมีรายได้เท่านั้น แต่ถึงขนาดที่จะร่ำรวยทีเดียว ซึ่งไม่มีหนทางใดอีกแล้ว ดังนั้นภาพที่เป็นแรงจูงใจจึงเป็นภาพของความพยายามที่จะเดินหน้าเลี้ยงกุ้งมากกว่ากลัวการขาดทุนและล้มละลาย

2. เลี้ยงไม่ยาก

ชุดความคิดที่เข้าไปมีอิทธิพลอย่างสอดคล้องกับ “รวยไว” คือการเลี้ยงกุ้งนั้น “เลี้ยงไม่ยาก”

เลี้ยงไม่ยากนั้น เริ่มตั้งแต่มีความพร้อมในด้านต่างๆ ไว้คอยบริการ ตั้งแต่การขุดบ่อ ก็มีรถแม็คโฮให้จ้าง พันธุ์กุ้งก็มีขาย อุปกรณ์ต่างๆ ก็มีขายพร้อม อาหารเคมีภัณฑ์มีขายสะดวก เมื่อกุ้งได้

อายุพอจับได้ก็ขายได้แน่นอน โดยจะนำไปขายเองยังตลาดกลางก็ได้ ซึ่งก็ไปแค่ปากพวง จ.นครศรีธรรมราช หรือจะบอกให้พ่อค้ามารับซื้อถึงที่ก็ได้

แต่ที่สำคัญคือทั้งทางราชการ ภาครัฐกิจ และมหาวิทยาลัยในท้องถิ่น ต่างก็เข้าไปสร้างความเคลื่อนไหว ประชาสัมพันธ์ ให้ความรู้ สร้างแรงจูงใจ ในลักษณะให้เกิดความมั่นใจในการเลี้ยงกุ้ง

ทางราชการโดยหลายหน่วยงานได้เข้าไปมีบทบาทสำคัญในการสร้างข้อมูลสนับสนุนการเลี้ยงกุ้ง เช่น กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี โดยเฉพาะ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์โดยกรมประมงได้กับตั้งหน่วยงานขึ้นมาวิจัยและสนับสนุนการเลี้ยงกุ้งโดยตรงหลายหน่วยงาน.

ในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลามีหน่วยงานของกรมประมงที่สนับสนุนการเลี้ยงกุ้งมาตั้งอยู่ถึง 3 หน่วยงานนอกจากมีหน่วยงานที่สนับสนุนในระดับมหภาคอยู่แล้ว คือศูนย์วิจัยและการพัฒนาการเพาะเลี้ยงกุ้งทะเล สถาบันวิจัยการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่ง และสถานีเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่ง จ.สงขลา

ศูนย์วิจัยและพัฒนาการเลี้ยงกุ้งทะเล ตั้งอยู่ที่ ต.พะวง อ.เมือง จ.สงขลา มีหน้าที่ทดลองสาธิต เกี่ยวกับการเลี้ยงกุ้ง การตรวจวัดคุณภาพน้ำ คุณภาพลูกกุ้ง การตรวจโรคกุ้ง

สถาบันวิจัยการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่ง ตั้งอยู่ที่ แก่งเส้ง อ.เมือง จ.สงขลา มีหน้าที่ในการวิจัยเรื่องการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่ง

สถานีเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่ง จ.สงขลา ตั้งอยู่ที่ ต.คลองแดน อ.ระโนด จ.สงขลา มีหน้าที่เกี่ยวกับการเพาะฟักพันธุ์กุ้ง

หน้าที่สำคัญของหน่วยงานทางราชการทั้งที่ตั้งอยู่ในส่วนกลางและที่มาตั้งอยู่ในท้องถิ่น ได้ทำหน้าที่ไปในการทำงานเดียวกันคือการเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารทั้งในแง่การจัดพิมพ์เอกสาร การฝึกอบรม การให้คำแนะนำโดยตรง โดยข้อมูลข่าวสารเหล่านี้ไปในทิศทางเดียวกันคือ การกล่าวถึงกรรมวิธีการเลี้ยงกุ้ง โรคกุ้ง การป้องกันรักษา เป็นต้น โดยไม่มีการกล่าวถึงปัญหาที่จะเกิดขึ้นและนำไปสู่ความล้มเหลวของชาวบ้าน กล่าวบ้างก็ไม่ตรงกับความจริงที่เกิดขึ้น เพราะข้อมูลของทางราชการจะเป็นข้อมูลแบบหยุดนิ่ง เช่น เมื่อเกิดปัญหานี้ต้องแก้ด้วยวิธีนี้ แต่ในความเป็นจริงปัญหาที่มีการพัฒนาเป็นลำดับ การให้ข้อมูลข่าวสารไปในทางเดียวที่ดูประหนึ่งว่าการเลี้ยงกุ้งไม่มีปัญหาอะไร ถ้ามีก็แก้ไขได้ และมีหน่วยราชการพร้อมที่จะช่วยเหลือ ซึ่งมีความหมายไปพร้อมกับการดำเนินงานเช่นนี้ควบคู่ไปด้วยว่า ที่ชาวบ้านมีปัญหานั้นเพราะยังดำเนินการไม่ถูกต้อง ถ้าปรับปรุงให้ถูกต้องตามคำแนะนำก็จะแก้ปัญหาได้

แม้เมื่อชาวบ้านผู้เลี้ยงกุ้งได้รวมตัวกันเป็นชมรมผู้เลี้ยงกุ้ง ยื่นขอเรียกร้องต่อรัฐบาลหลายข้อ ข้อหนึ่งคือเขาอยากทราบว่ายาแก้ปัญหารโรคกุ้งที่มีขายอยู่นั้นมีคุณภาพตรงกับฉลากยาจริงหรือ

เปล่า และอยากให้หน่วยงานของรัฐบาลควบคุม ไม่ใช่ผลิตขึ้นมาและจำหน่ายอย่างอิสระ เพราะเกษตรกรจะไม่รู้เลยว่าอะไรจริงอะไรเท็จ อะไรจะมีปัญหาตามมา ซึ่งรัฐบาลก็รับเรื่องไปแต่ไม่มีความคิดเห็นใดๆ และเรื่องก็เงียบหายไปในที่สุด ทั้งนี้ก็เพราะว่าทั้งทางราชการและภาคธุรกิจล้วนมีหน้าที่เดียวกันคือการผลักดันวาทกรรมการเลี้ยงกุ้งว่าทำได้ง่าย มีปัญหาก็แก้ไขได้ เพราะเบื้องหลังวาทกรรมดังกล่าวนี้มีผลประโยชน์อยู่อย่างมหาศาล ไม่มีทางที่ 2 ฝ่ายนี้จะขัดขากันเอง และทำลายวาทกรรมการเลี้ยงกุ้งลง

ทางบริษัทผู้ผลิตอาหารกุ้ง และเคมีภัณฑ์ต่างๆ คือกลุ่มคนที่เข้าไปมีอิทธิพลต่อผู้เลี้ยงกุ้งมากที่สุด ทั้งการสร้างชุดความเข้าใจในการเลี้ยงกุ้ง และการตัดสินใจซื้อสินค้าไปใช้ โดยการส่งพนักงานส่งเสริมการขายของบริษัทลงไปพูดคุยกับชาวบ้านถึงบ่อกุ้ง และการจัดฝึกอบรมและแนะนำสินค้า ซึ่งทำอย่างต่อเนื่องและแข่งขันกันหลายบริษัท โดยการจัดอบรมแนะนำสินค้านี้ดังกล่าวจะจัดที่โรงแรมอย่างดี มีอาหารและรถรับส่งพร้อม ชาวบ้านเล่าว่า “เมื่อก่อนก็มีเชลล์มาขาย แนะนำ...แต่ก่อนมีการเปิดบ่อกันบ่อย เชิญเกษตรกรเลี้ยงกุ้งไปสัมมนาที่โรงแรม เราก็นั่งฟัง บางทีเขาเชิญนักวิชาการมาแนะนำ กินข้าวเที่ยงเรียบร้อย แล้วก็แจกตัวอย่างยาให้มาใช้ ”

การที่บริษัทผู้ผลิตอาหารหรือยามาจัดสัมมนาดังกล่าวชาวบ้านก็สนใจเป็นทุนเดิมอยู่ด้วย เพราะ “ตอนนั้นมันเริ่มเสีย เริ่มมีอาการ ลองไปฟังดูหน่อย นักวิชาการเขาว่ายังไง”.

นอกจากนี้บริษัทต่างๆ ดังกล่าวยังเช่าสถานีวิจัยในท้องถิ่น และหน้าหนังสือพิมพ์ วารสารที่ตีพิมพ์ในท้องถิ่น แม้แต่สิ่งพิมพ์ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา ปูพรมโฆษณาสินค้าซ้ำแล้วซ้ำอีก ข้อความประเภท “กินดี โตไว กำไรงาม น้ำไม่เสีย อาหารกุ้งโปรฟีด”, ผู้คุมสาหร่ายมืออาชีพ แอลจี โปร คุ่มกว่าที่คิด คุณสาหร่ายอย่างมีประสิทธิภาพ” จะปรากฏอยู่ทั่วไป และซ้ำแล้วซ้ำเล่า

การตลาดของบริษัทผู้ผลิตอาหารและยาสำหรับการเลี้ยงกุ้งนั้นก็สามารถเข้าถึง และมีอิทธิพลต่อความรู้สึกของคน เพราะจะไม่เพียงแหล่งที่ไปซื้อหาสินค้าโดยสะดวกเท่านั้นแต่ยังเป็นแหล่งแนะนำให้ความรู้แก่ผู้เลี้ยงกุ้งอีกด้วย จึงไม่แปลกที่จะพบว่าร้านนี้มักจะตั้งชื่อในลักษณะที่แสดงถึงการเป็นผู้รู้ในเรื่องการเลี้ยงกุ้ง เช่น หมอกุ้ง แล็บกุ้ง ซึ่งความรู้ที่ผู้ขายแนะนำชาวบ้านนั้นก็ได้อาจมาจากการบอกของบริษัทผู้ผลิตนั่นเอง นอกจากนี้ยังใช้ชื่อร้านในลักษณะที่แสดงถึงความเป็นมิตรผู้ใกล้ชิดที่ยินดีจะให้คำปรึกษาและความช่วยเหลือ เช่น เพื่อนเกษตรกร เพื่อนกุ้ง เป็นต้น

ชาวบ้านยืนยันตรงกันว่าความรู้ของพวกเขาส่วนใหญ่ได้จากบริษัทผู้ผลิตอาหารและยา “เมื่อก่อนชาวบ้านไม่รู้ว่าจะวัดน้ำยังไง แพลงตอนตัวไหนเป็นพิษไม่เป็นพิษ จะรู้จากพวกจัดสัมมนาจะทำยังไง วัดยังไง มีพิษยังไง”

การดำเนินเข้าถึงและการเผยแพร่ข้อมูล ในลักษณะที่มีข้อมูลแต่ด้านเดียวเช่นนี้ ทำให้ปัญหาต่างๆ ดูง่ายเพราะจะแก้ได้จากการใช้อาหารหรือยาที่เสนอโดยบริษัทห้างร้านดังกล่าว เช่น ชาวบ้านเล่าให้ฟังว่า “มันเขียนในฉลากว่าแก้โน้นแก้นี้ ภูสเปิดเลย กุ้งเราเป็นอะไร มันบอกไว้ตรง

หมด” หรือ “เราดูในฝอย(ฉลาก) บำรุงตับ ขยายลำไส้ เราต้องการอยู่พอดีก็ซื้อมา” แม้เมื่อในสังคม มีการถกเถียงกันถึงปัญหาน้ำเสียที่เกิดจากการปล่อยน้ำลงทะเลของผู้เลี้ยงกุ้ง การโฆษณาก็จะ สร้างเหตุผลใหม่รับกับข้อถกเถียงดังกล่าวว่า “น้ำไม่เสีย ช่วยรักษาสิ่งแวดล้อม” เป็นต้น

มหาวิทยาลัยในภาคใต้ โดยเฉพาะมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ซึ่งมีทั้งหน่วยงานและการ เปิดสอนหลักสูตรที่สนับสนุนในด้านการเลี้ยงกุ้ง เช่น สถาบันทรัพยากรชายฝั่ง มีหน้าที่วิจัยเกี่ยวกับ การจัดการทรัพยากรชายฝั่ง ภาควิชาวิทยาศาสตร์เปิดสอนหลักสูตรด้านการเพาะเลี้ยง การจัดการ ตลาดสัตว์น้ำ ฯลฯ ที่สำคัญคือคณะวิทยาศาสตร์ ได้เปิดสอนหลักสูตรการเพาะเลี้ยงที่วิทยาเขต ปัตตานี โดยมีการทดลองควบคู่ไปด้วย คือ ทดลองเพาะลูกกุ้ง การใช้พื้นที่มหาวิทยาลัยขุดบ่อ ทดลองเลี้ยงกุ้ง รวมทั้งตั้งศูนย์บริการวิชาการเกี่ยวกับการเพาะเลี้ยงซึ่งรวมถึงการเลี้ยงกุ้งขึ้นที่ อ. เทพา จ.สงขลา

งานของหน่วยงานต่างๆ ซึ่งส่วนใหญ่จะปรากฏผ่านงานของหลักสูตรการเพาะเลี้ยง และ โครงการทดลองและบริการวิชาการต่างๆ จะเป็นงานที่สอดคล้องกับทางราชการ คือ พยายาม เสนอข้อมูลทางเดียวคือเทคนิควิธีในการเลี้ยงกุ้งให้ได้ผลดี ไม่ได้ศึกษาและพูดข้อมูลอีกด้านหนึ่ง เลย ทั้งที่ผลของการทดลองเลี้ยงก็ไม่ต่างอะไรไปจากที่ชาวบ้านเลี้ยงอยู่จริง คือบางปีก็ดี บางปีก็ เสีย ทั้งที่ใช้งบประมาณดำเนินการมากกว่าชาวบ้านมาก แต่งานของหน่วยงานดังกล่าวก็ยังแสดง ว่าตนเองเป็นผู้ทรงความรู้ในเรื่องนี้ และผลักดันเรื่องการเลี้ยงกุ้งให้เดินหน้าต่อไป

ลักษณะการดำเนินงานของมหาวิทยาลัยเช่นนี้ ช่วยสนับสนุนชุดความคิดว่าการเลี้ยงกุ้ง ไม่มีปัญหา มีก็แก้ไขได้ และปัญหาที่เกิดขึ้นนั้นเป็นเพราะความรู้ไม่เท่าทันของชาวบ้าน ยิ่งเข้มแข็ง ขึ้น

นอกจากนี้มหาวิทยาลัยยังไปตั้งสถานีติดตามตรวจสอบคุณภาพน้ำทะเลสาบสงขลาที่บ้านแหลมโพธิ์ ต.คูเต่า อ.หาดใหญ่ ผลงานที่ออกมาก็ไม่ชัดเจนว่าคืออะไร และช่วยให้เกิดความ เข้าใจในเรื่องการเพาะเลี้ยงอย่างไร แต่การปรากฏหน่วยงานเช่นนี้ก็ช่วยย้ำความมั่นใจให้แก่ชาวบ้านว่า การเลี้ยงกุ้งคงจะไปได้ดี

เมื่อการเลี้ยงกุ้งมีปัญหามากขึ้น และมีการวิพากษ์วิจารณ์กันมากขึ้นในสังคมเกี่ยวกับผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม ซึ่งนอกจากส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศโดยรวม เช่น การปล่อยน้ำเสียลงทะเลสาบแล้ว ยังส่งผลต่อการล้มตายของกุ้งด้วย มหาวิทยาลัยก็ยังคงเดินหน้าสนับสนุนการเลี้ยงกุ้งต่อไป โดยพยายามเปลี่ยนชุดเหตุผลใหม่ให้สอดคล้องกับข้อวิพากษ์วิจารณ์ของสังคม โดยเสนอวาทกรรมเรื่องการเลี้ยงกุ้งแบบยั่งยืน แต่ความนี้มหาวิทยาลัยเดิมไม่กล้าจะเป็นผู้นำเอง บทบาทจึงไปตกอยู่ที่มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ ซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยตั้งใหม่อยู่ที่ จ.นครศรีธรรมราช

มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ก็ดำเนินเช่นเดียวกับที่มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์คือการใช้พื้นที่ของมหาวิทยาลัยขุดบ่อเลี้ยงกุ้ง เพื่อทดลองในสิ่งที่เสนอต่อสังคม จัดรายการวิทยุโทรทัศน์

สนับสนุนผู้เลี้ยงกุ้ง ซึ่งกระบวนก็ดำเนินการไปคล้ายกัน ผลในทางลบ หรือปัญหาที่เกิดขึ้นในการทดลองไม่ถูกรายงานให้สาธารณะทราบ ชาวสารที่ออกไปมีแต่การยืนยันว่าทรมานการเลี้ยงกุ้งอย่างยั่งยืน ทั้งที่ยังไม่มีผลงานชี้ชัด และไม่เคยตั้งโจทย์ที่เป็นปัญหาในการเลี้ยงจริงของชาวบ้าน คือปัญหาที่เกิดจากความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศ ไม่ใช่เกิดจากการขุดบ่อในพื้นที่ใหม่ ในระบบนิเวศใหม่ที่ไม่มีการเลี้ยงกุ้ง ซึ่งชาวบ้านยืนยันว่าการขุดบ่อในพื้นที่ใหม่จะไม่มีปัญหาเลย ปัญหาจะเกิดขึ้นในการเลี้ยงซ้ำปีที่ 2 หรือ 3 เป็นต้นไป ทั้งนี้เพราะชาวบ้านอยู่ในระบบนิเวศจริงที่มีการเลี้ยงกุ้งจำนวนมาก

ที่จริงการสนับสนุนให้ชาวบ้านสร้างผลผลิตทางการประมงโดยมุ่งเฉพาะผลผลิตที่จะได้ ไม่คำนึงผลกระทบระยะยาวที่จะตามมา ซึ่งเป็นแนวทางของการศึกษาแบบเฉพาะด้านนั้น นักวิชาการจากมหาวิทยาลัยนำมากระทำต่อทรัพยากรของทะเลสาบสงขลามาก่อนเกิดการการทำนากุ้งแล้ว เช่น ชาวบ้านบ้านใต้(บ้านใต้ที่กล่าวถึงนี้อยู่ในเขต ต.คูเต่า อ.หาดใหญ่)แล้วว่าเมื่อประมาณ 25 ปีที่แล้ว อาจารย์จากมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์คนหนึ่งไปสนับสนุนให้ชาวบ้านขุดท้องร่องรับน้ำจากทะเลสาบตอนน้ำขึ้น ซึ่งน้ำดังกล่าวจะมีพันธุ์กุ้งและพันธุ์ปลาติดมาด้วย เนื่องจากในช่วงนั้นทะเลสาบยังพอมีความอุดมสมบูรณ์อยู่และพื้นที่ตรงนั้นเป็นเขตป่าชายเลนจึงมีความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์น้ำเป็นพิเศษ จากนั้นก็ปิดร่องน้ำไว้ แล้วรอให้กุ้งปลาเติบโตอยู่ในท้องร่องนั้น ซึ่งชาวบ้านเล่าว่ามีสัตว์น้ำโตให้จับขายได้มากพอสมควร แต่ปัญหาก็คือการขุดท้องร่องดังกล่าวต้องโค่นป่าชายเลนทิ้ง(เป็นพื้นที่ป่าสงวน) โดยครั้งแรกป่าชายเลนถูกทำลายไปประมาณ 150 ไร่ และเมื่อคนแรกทำได้ผล คนต่อมาก็มาจับจองพื้นที่โค่นป่าชายเลนขุดท้องร่องเลี้ยงกุ้งปลูกปล้าง เมื่อมีการเลี้ยงกุ้งบริเวณริมทะเลสาบในช่วงต้นทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา ก็เริ่มมีคนจากหมู่บ้านอื่นมาขอซื้อที่ดินดังกล่าวสำหรับเลี้ยงกุ้ง และอีกไม่นานนายทุนจากหาดใหญ่ก็เข้ามากว้านซื้อที่ดินเลี้ยงกุ้งอีก ทั้งหมดคือพื้นที่ป่าชายเลนที่ถูกแผ้วถางไม่ต่ำกว่า 500 ไร่ และไม่เหลือพื้นที่ป่าชายเลนตรงนั้นอีกเลย

ดังนั้นการปรากฏตัวและเผยแพร่ความรู้ของอาจารย์และมหาวิทยาลัยในเรื่องเกี่ยวกับการเลี้ยงกุ้งนั้นจึงช่วยเสริมพลังของชุดความคิดเรื่องกุ้งเลี้ยงไม่ยาก และปัญหามีก็กแก้ไขได้ ให้เป็นที่ยอมรับของชาวบ้าน และเป็นพลังที่สอดคล้องกับชุดความคิดของทางราชการและภาคธุรกิจ ชุดความคิดลักษณะเช่นนี้จึงคงมีพลังผลักดันให้การบุกเบิกการเลี้ยงกุ้งในพื้นที่ใหม่ยังคงมีอยู่ตลอดเวลา

3. นาุ้งกับความคิดว่าด้วยการพนัน

การเลี้ยงกุ้ง ถ้ากุ้งดีก็ได้กำไรมาก ถ้ากุ้งเสียก็ขาดทุนมาก บริษัทขนาดใหญ่ทั้งของนายทุนในประเทศ และนายทุนต่างประเทศ จึงแก้ปัญหการเสี่ยงของการลงทุนโดยการทำนาุ้งในหลายที่ เช่น บริษัทของนายทุนจากภูเก็ตที่มาเลี้ยงกุ้งอยู่ที่บางโหนด ยังลงทุนเลี้ยงกุ้งอยู่ที่สุราษฎร์ธานี

สตูล และที่อื่นๆอีก ลักษณะเช่นนี้ป้องกันการขาดทุนในแต่ละปีได้ เพราะเมื่อนากุ้งบางที่เสีย ที่อื่นๆก็ยังได้ แต่สำหรับชาวบ้านที่เลี้ยงกุ้งในพื้นที่ไม่มาก และเลี้ยงอยู่ทีเดียว จึงพบปัญหาว่าบางปีก็ได้ บางปีก็เสีย เพราะการเลี้ยงกุ้งในยุคปัจจุบันนั้นมีความอ่อนไหวมาก เนื่องจากโรคกุ้งได้พัฒนาตัวเองที่พร้อมจะจู่โจมกุ้งในบ่อเลี้ยงต่างๆอยู่ตลอดเวลาด้วยโรคนานาชนิด ประกอบกับความไม่แน่นอนของฟ้าฝนก็เป็นส่วนสำคัญ ถ้าฝนตกมากก็จะทำให้น้ำในบ่อเลี้ยงจืด และความเป็นกรดต่างของในน้ำเปลี่ยนแปลง ทำให้กุ้งตาย รวมทั้งบางปีราคากุ้งดี บางปีราคาต่ำไม่คุ้มทุน ถ้าบางปีได้ก็ได้เงินมาก ถ้าเสียก็เป็นหนี้มาก ลักษณะเช่นนี้ชาวนากุ้งจึงบอกว่าอย่างดีขณะนี้พวกเขาถืออยู่ในฐานะเสมอตัว คือทำนากุ้งได้บ้างเสียบ้างสลับกันไป แต่หลายรายที่หมดตัวไปและจำต้องเลิก เพราะสมบัติต่างๆก็ขายหมดแล้วแม้แต่บ้านที่พักอาศัย หลายรายเงินทุนหมด เครดิตที่เคยใช้กับนายทุนหรือร้านค้าต่างๆก็ยังค้างอยู่ไม่มีเงินจ่าย จำต้องหยุดชั่วคราวเพื่อรอหาทุนมาเลี้ยงต่อไปอีก

วาทกรรมว่าด้วยการเลี้ยงกุ้งที่กล่าวในหัวข้อที่ผ่านมามีอิทธิพลอย่างมากสำหรับผู้ที่ยังไม่ได้เลี้ยงและมีความพร้อมหรือพอจะมีความพร้อมในการเริ่มเลี้ยงกุ้ง และสำหรับผู้เพิ่งเริ่มประสบภาวะขาดทุนในระยะแรกๆ เพราะยังหวังว่าเป็นความบกพร่องชั่วคราวของตน แต่สำหรับผู้เลี้ยงกุ้งมานาน และอยู่ในวัฏวนของการขาดทุนมาซ้ำแล้วซ้ำเล่า วาทกรรมพวกนี้ดูจะเสื่อมอำนาจสำหรับเขาไปแล้ว เพราะเขาได้ประสบกับตัวเอง ว่าสิ่งดังกล่าวไม่เป็นจริง และยิ่งในปัจจุบันประเทศยุโรปได้สั่งห้ามนำเข้ากุ้งจากประเทศไทยด้วยข้อกล่าวหาว่าปนเปื้อนสารเคมีที่เป็นอันตราย ความเชื่อถือที่มีต่อทางราชการ นักวิชาการ และบริษัทต่างๆก็น้อยลงมาก เพราะทั้งหมดพวกเลี้ยงกุ้งล้วนทำตามความรู้ที่เผยแพร่มาจากหน่วยงานหรือคนกลุ่มดังกล่าวทั้งสิ้น

แต่ผู้เลี้ยงกุ้งกลุ่มนี้ก็ไม่อาจเลิกเลี้ยงกุ้งได้ เหตุผลคือ ประการแรกพวกเขาล้วนได้ลงทุนมามากแล้ว ทั้งการขุดบ่อ และเครื่องมือต่างๆอีกปีละ อีกทั้งเลิกแล้วก็ไม่รู้จะไปทำอะไร “ไม่รู้จะไปไหน อยากลองดูอีกสักที” ประการที่สอง พวกเขาล้วนเคยจับเงินหลายแสนภายในไม่กี่เดือนมาแล้ว ถ้าจะให้ไปทำประมงในทะเลเหมือนเดิม ได้เงินวันละร้อยกว่าบาท หรือไปหางานรับจ้างทำวันละร้อยกว่าบาท พวกเขาทำไม่ได้แล้ว ดังคำยอมรับของพวกเขาว่า “คนเคยจับเงินมาก มาทำงานเล็กทำไม่ลง เก็บวันละ 100,200 ทำไม่ลง ได้ที่เป็นล้านๆ ไปวางอวนได้วันละ 200,300 ไม่ไหวแล้ว” หลายรายขณะนี้เป็นอย่างนี้หลายแสน คงไม่มีทางใช้หนี้ได้หมดถ้าไปทำงานที่มีรายได้น้อย ดังนั้นคนกลุ่มนี้ยังคงก้มหน้าทำนากุ้งต่อไปเมื่อยังพอมีช่องทางทำได้ แต่เหตุผลของเขาเปลี่ยนไปแล้ว ไม่ใช่ความหมายที่ว่า “เลี้ยงไม่ยาก รวยไว” อีกต่อไป

ความหมายที่อยู่เบื้องหลังการเดินต่อไปของเกษตรกรผู้เลี้ยงกุ้งกลุ่มนี้ “ต้องลุ้นกัน ดึกว่าอยู่เฉยๆ” กล่าวง่ายๆ การที่เขาเลี้ยงกุ้งต่อไปก็เพราะว่ายัง “ได้ลุ้น” คือถ้าดีก็รวย หรือมีเงินใช้หนี้ ถ้าเสียก็เจ๊ง ชาวนากุ้งเปรียบเทียบกับชีวิตการทำนาของพวกเขาว่ามีความมั่นคงอยู่ในตัว เพราะเหมือนนักพนันที่มีได้มีเสีย(คราวละมากๆ) เสน่ห์อยู่ที่ว่าได้ลุ้น ดึกว่าการทำนาข้าวที่มีแต่เจ๊ง

ดังนั้นในความหมายของผู้เลี้ยงกุ้งกลุ่มนี้จึงมองการเลี้ยงกุ้งเหมือนเล่นการพนัน “ตาดีก็ได้ ตาร้ายก็เสีย” และเป็นการพนันที่น่าเสี่ยงเพราะมีโอกาสออก 2 หน้าเท่านั้น โอกาสได้เงินยังมีถึงครึ่งหนึ่ง ซึ่งในชีวิตเขาไม่มีอะไรที่เขาจะมีโอกาสดีกว่านี้อีกแล้ว

ด้วยเหตุนี้เอง คนทำนากุ้งจึงยังไม่มีใครอยากออก ในขณะที่ก็มีคนนอกอยากเข้าอยู่ตลอดเวลา

เศรษฐศาสตร์นากุ้ง

นากุ้งในภาคใต้ขยายตัวอย่างรวดเร็วมาก จากช่วงต้นทศวรรษ 2530 มาถึงปัจจุบันเพียง 10 ปีกว่าๆเท่านั้น แต่นากุ้งขยายตัวไปทุกจังหวัด ยกเว้นจังหวัดยะลาซึ่งไม่มีพื้นที่ติดทะเล พื้นที่ไหนที่เป็นทุ่งนากว้างขวางมาแต่เดิมและอยู่ใกล้กับทะเลก็กลายนากุ้งกว้างขวางสุดลูกหูลูกตา เช่น ที่ อ.หัวไทร และ อ.ปากพะยูน จ.นครศรีธรรมราช ที่ อ.ระโนด จ.สงขลา เป็นต้น

บริเวณรอบทะเลสาบสงขลาก็เช่นเดียวกัน พื้นที่ทำนากุ้งขยายตัวมากขึ้นทุกที ถึงกับขยายไปถึงทะเลสาบตอนบนซึ่งไม่มีน้ำเค็มที่จะเลี้ยงกุ้งได้ ก็ใช้รถบรรทุกน้ำเค็มขึ้นไป ปัจจุบันมีนากุ้งอยู่รอบทะเลสาบไม่ต่ำกว่า 20,000 ไร่ คิดเป็นประมาณร้อยละ 90 ของพื้นที่ที่เคยปลูกข้าวที่นับจากทะเลสาบเข้าไปประมาณ 1 กิโลเมตร

การพูดถึงการทำนากุ้งปัญหามักจะได้รับการเพ่งเล็งอยู่ที่สถานะของคนเลี้ยงกุ้ง ซึ่งก็น่าสนใจ เพราะว่าเป็นคนที่ต้องลงทุนโดยตรงในกระบวนการเลี้ยงกุ้ง และรับผลของความล้มเหลวโดยตรง โดยที่ตลาดหรือกลุ่มคนอื่นๆสามารถดักดวงผลประโยชน์ได้ และผลัดภาระความรับผิดชอบมาให้กับเกษตรกรผู้เลี้ยงกุ้ง แต่ว่าประเด็นสำคัญที่คนยังไม่ค่อยได้พูดกันนักคือสังคมได้สูญเสียต้นทุนสำคัญของสังคมให้แก่การทำนากุ้งนี้ไปอย่างมาก และจะนำผลกระทบมาสู่บริเวณของทะเลสาบอย่างมากและจะแก้ไขยากด้วย ก็คือต้นทุนระบบนิเวศ ซึ่งขณะนี้ยังไม่มีใครนำไปคิดเป็นต้นทุนของการเลี้ยงกุ้งด้วย

1. ต้นทุนระบบนิเวศ

ทะเลสาบสามารถดำรงความเป็นทะเลสาบที่มีความสำคัญต่อความอยู่รอดของชุมชนรอบทะเลสาบมาได้เป็นระยะเวลาอันยาวนานนั้น ก็เพราะผืนดินรอบทะเลสาบแต่เดิมได้รวมเป็นระบบนิเวศเดียวกันกับทะเลสาบ ป่าพรุ ป่าชายเลน มีความสำคัญในการเป็นพื้นที่ซับน้ำ กักเก็บสิ่งสกปรกและดินโคลนไม่ให้ตามน้ำลงทะเล ป่าชายเลนเป็นที่อยู่อาศัย ที่วางไข่ ที่พักพิงตัวอ่อน ของสัตว์น้ำในทะเลสาบหลายประเภท เมื่อเกิดชุมชนรอบทะเลสาบมากขึ้น และมีการแผ้วถางป่าเพื่อตั้งบ้านเรือน และทำนามากขึ้น ทะเลสาบก็ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว แต่ป่าก็ยังพอเหลืออยู่เป็นหย่อมๆ ต้นข้าว และพืชต่างๆที่ชาวบ้านปลูกขึ้นทดแทนพื้นที่ป่าก็ยังพอทำหน้าที่ของระบบนิเวศเดิมได้ระดับหนึ่ง

นอกจากนี้แต่เดิมผืนดินรอบทะเลสาบและตัวทะเลสาบประกอบกันเป็นความหลากหลายของทรัพยากรให้คนสมัยก่อนพึ่งพาอาศัยเลี้ยงชีพได้พอเพียง ในลักษณะที่ไม่ต้องรุกรานทะเลมากเกินไป เมื่อสัตว์ทะเลกลายเป็นทรัพยากรที่มีค่า ในขณะที่ที่นารอบทะเลสาบหมดความสำคัญ คนจึงลงไปหากินในทะเลสาบก้นมาก แต่ผลส่วนใหญ่ก็อยู่ที่การใช้ทะเลแบบมากเกินไป ที่ดินที่ถูกปล่อยทิ้งว่างเปล่าอยู่ก็ยังพอจะหาทางฟื้นฟูให้อุดมสมบูรณ์เป็นระบบนิเวศเดียวกับทะเลสาบได้ แต่เมื่อถึงยุคของการทำนาเกลือ ผลกระทบที่เกิดขึ้นก็คือระบบนิเวศของทะเลสาบที่มีผืนดินเป็นส่วนสำคัญ และยังมีวันที่สามารถฟื้นฟูระบบนิเวศโดยรวมนี้ได้ ก็เป็นอันจบสิ้นลง เพราะผืนดินจะถูกขุดเลี้ยงกุ้งซึ่งเป็นการดัดแปลงระบบนิเวศให้ผิดไปจากธรรมชาติอย่างรุนแรง และไม่สามารถเพาะปลูกอะไรได้อีกเลย

ปัจจุบันมีนาเกลือที่ถูกปล่อยทิ้งร้างไว้มากมาย เพราะหมดสภาพที่จะใช้อีกต่อไป ทั้งนี้เพราะว่าบ่อเกลือเมื่อใช้ไปสักกระยะหนึ่งประมาณ 5-10 ปีขึ้นอยู่กับแต่ละพื้นที่ บ่อจะหมดสภาพที่เหมาะสมต่อการเลี้ยงกุ้ง และถ้าจะเลี้ยงต่อก็ต้องใช้ต้นทุนสูงในการปรับปรุงบ่อ เช่นการขุดลอกหน้าดินทิ้ง แต่ก็ไม่สมบูรณ์เหมือนเดิม ซึ่งบ่อเกลือที่หมดสภาพและถูกปล่อยทิ้งไว้นี้เจ้าของก็ไม่รู้จะนำไปทำอะไรได้

ในขณะที่เดียวกันนอกจากจะสูญเสียพื้นที่ของระบบนิเวสดังกล่าวไปแล้ว การทำนาเกลือยังรุกรานทะเลโดยตรงอีกด้วย โดยผู้เลี้ยงสูบน้ำจากทะเลสาบขึ้นมาใช้สำหรับเลี้ยงกุ้ง แล้วก็ปล่อยน้ำเสียที่เปื้อนอาหารกุ้ง สารเคมี และของขับถ่ายจากกุ้ง ปล่อยคืนลงทะเลทั้งหมด เมื่อเลี้ยงกุ้งมากขึ้นน้ำเสียที่ปล่อยลงทะเลก็มากขึ้นเป็นเงาตามตัว

ระบบนิเวศของทะเลสาบที่สังคมโดยรวมต้องเสียไปกับการเลี้ยงกุ้งจึงมีต้นทุนสูง ทั้งนี้ต้องไม่ลืมว่าทะเลสาบสงขลาเกือบเป็นทะเลปิด

2. นาเกลือ ใครได้ใครเสีย

ประเทศไทยเป็นประเทศที่ส่งออกกุ้งรายใหญ่ของโลกมาตลอด ถ้าหันกลับไปยังผู้เลี้ยงพบว่าผู้เลี้ยงส่วนใหญ่ต้องเลี้ยงกุ้งแบบพึ่งพิงบริษัทขนาดใหญ่ตลอดเวลา ตั้งแต่ซื้อลูกกุ้ง ซื้ออาหารกุ้ง ซื้อยากำจัดโรคและศัตรูกุ้งซึ่งมีหลายอย่างหลายขนาด ทุนที่ชาวบ้านมีในแต่ละรอบการเลี้ยงจะเป็นเงินจำนวนมาก และเป็นรายจ่ายที่ต้องจ่ายแน่นอนไม่ว่าการเลี้ยงจะประสบผลสำเร็จหรือไม่ก็ตาม นอกจากนี้ในการเริ่มเลี้ยงกุ้งผู้เลี้ยงต้องใช้ทุนมากทั้งในการเตรียมบ่อ การซื้ออุปกรณ์ต่างๆ บางรายรวมถึงค่าเช่าที่ดินด้วย จึงพบว่ามีวงเงินกู้ในการทำนาเกลือจำนวนมากทั้งจากสถาบันการเงิน และการเงินนอกระบบ เงินกู้เหล่านี้ผู้เลี้ยงกุ้งต้องจ่ายแน่นอน หลีกเลี้ยงไม่ได้ แม้ในปีที่ขาดทุนก็ตาม

การมีวงเงินหมุนเวียนมากมาย และมีผู้เข้ามาเกี่ยวข้องหลายฝ่าย รวมทั้งการเลี้ยงกุ้งนี้เป็นการผลิตที่หมิ่นเหม่ต่อการทำลายสิ่งแวดล้อมอย่างยิ่งด้วย จึงมีประเด็นตามมาว่า ใครคือผู้ได้ประโยชน์

ก. ผู้เลี้ยงกุ้ง

ผู้เลี้ยงกุ้งรอบทะเลสาบ มี 2 กลุ่ม คือบริษัทนายทุน และกลุ่มชาวบ้าน กลุ่มนายทุนไม่น่าห่วงเพราะมีไม่มากนัก และเป็นการเลี้ยงกุ้งที่ผ่านการวางแผนธุรกิจมาอย่างดีแล้ว โดยดำเนินการเลี้ยงแบบจำนวนมากเป็นร้อยบ่อ รวมทั้งลงทุนเลี้ยงในหลายจังหวัด และจะว่าไปแล้วกลุ่มผู้เลี้ยงกุ้งนายทุนนี้คือคนที่ได้เปรียบชาวบ้านในพื้นที่อยู่แล้วเพราะเป็นเพียงคนต่างถิ่นหรือต่างชาติเข้ามาแสวงหากำไร โดยไม่ต้องรับผิดชอบกับผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้น หากผลกระทบรุนแรงก็ย้ายฐานการผลิตไปที่อื่น โดยทิ้งปัญหาไว้ให้คนในท้องถิ่น ในขณะที่ชาวบ้านในท้องถิ่นจะได้รับผลกระทบที่เกิดขึ้นด้วยตัวเองด้วย เพราะไม่สามารถจะหนีไปไหนได้

ผู้เลี้ยงกุ้งที่เป็นคนในท้องถิ่นคือคนที่จะได้รับผลจากการเปลี่ยนแปลงใดๆมากที่สุด เพราะพวกเขาเริ่มการเลี้ยงกุ้งความต้องการตอบสนองด้านอาชีพเป็นหลัก เพราะอาชีพเดิมที่ทำอยู่นั้นเริ่มถึงทางตัน และรายรับไม่อาจพอกับรายจ่ายของครอบครัวที่เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ และเป็นการเริ่มงานที่ต้องลงทุนด้วยความขัดแย้งกับคนในท้องถิ่น เช่น กับกลุ่มนาข้าว กับชาวประมงที่หากินในทะเล รวมทั้งสิ่งแวดล้อมต่างๆที่อาจถูกทำลายลง ในขณะที่การเลี้ยงของกลุ่มนายทุนไม่มีเดิมพันอื่นได้นอกจากการแสวงหากำไร

ผู้เลี้ยงกุ้งที่เป็นชาวบ้านจะเริ่มต้นด้วยการขนเอาทุนและปัจจัยการผลิตที่พอจะมี เช่น ที่ดิน หากมีไม่พอก็ต้องกู้ยืม ทั้งการกู้ยืมจากญาติพี่น้อง และจากธนาคารเกษตรและสหกรณ์ หากไม่มีที่ดินก็ต้องเช่าที่ดินของชาวบ้านคนอื่นที่ไม่ต้องการทำนากุ้ง ซึ่งอัตราที่เช่าจะเท่ากันเป็นส่วนใหญ่ คือ ในระยะต้นที่การเลี้ยงกุ้งยังรุ่งเรืองอัตราค่าเช่าไร่ละ 20,000 บาท ในปัจจุบันเหลือไร่ละ 10,000 บาท โดยผู้เลี้ยงต้องลงทุนขุดดินเอง ด้วยการจ้างรถแบ็คโฮ

จากนั้นจะต้องซื้ออุปกรณ์ที่จำเป็นอื่นๆ อีกมาก เช่น เครื่องยนต์สำหรับหมุนใบพัด (หลายเครื่อง) ใบพัดตีน้ำ ทุ่นสำหรับวางแกนใบพัด ท่อสูบน้ำจากทะเล เครื่องสูบน้ำ ฯลฯ

¹ ในช่วงต้นของการเกิดนากุ้งธนาคารยังสนับสนุนการเลี้ยงกุ้งเช่นเดียวกับการทำเกษตรอื่นๆ ต่อเมื่อเกิดภาวะที่เกษตรกรขาดทุนอย่างต่อเนื่อง ธนาคารก็ปิดประตูสำหรับชาวนากุ้ง จะใช้นากุ้งเป็นหลักฐานการกู้เงินก็ไม่ได้ เพราะธนาคารไม่รับเนื่องจากถึงแม้ธนาคารจะยึดไปเมื่อมีการทำผิดสัญญา ก็ไม่สามารถเอาไปขายทอดตลาดได้ เพราะไม่มีใครซื้อ แม้แต่การรวมกลุ่มกันและค้ำประกันกันภายในกลุ่ม ถ้าธนาคารรู้ว่าเป็นการกู้ไปเพื่อทำนากุ้งก็จะไม่อนุมัติ เพราะธนาคารไม่เชื่อมั่นในหลักประกันว่าจะได้เงินคืน อีกทั้งชาวนากุ้งก็ไม่ค่อยสนใจที่จะรวมกลุ่มกัน เพราะการเลี้ยงกุ้งเป็นกิจกรรมส่วนตัวล้วนๆ หวังความร่ำรวยเป็นส่วนตัว คนอื่นจึงไม่ค่อยมายุ่งด้วย ในขณะที่การกู้เงินด้วยวิธีนี้ได้ไม่มาก ชาวนากุ้งระบบเงินกู้ธนาคารเป็นหลัก ซึ่งสะดวกในการเข้าไปรับบริการ ชาวนากุ้งที่พอจะกู้เงินจากธนาคารได้มากก็เฉพาะรายที่มีที่ดินอื่น เช่นที่บ้านไปค้ำประกันเงินกู้ และต้องบอกว่าจะนำเงินกู้นี้ไปทำอย่างอื่น ไม่ใช่เข้ามาทำนากุ้ง แต่ข้อมูลประเภทนี้ของธนาคารเกษตรและสหกรณ์กลับไม่ถูกเผยแพร่ หรือได้รับความสนใจจากสังคมน้อย หรือผู้ที่พอรู้ก็มักจะไปโทษความคับแคบของธนาคาร แต่ไม่ค่อยให้ความสนใจในฐานะที่เป็นหลักฐานที่แสดงถึงความเสี่ยงในการเลี้ยงกุ้ง

สำหรับบ่อนั้นถ้าเป็นการขุดครั้งแรกก็สูบน้ำเข้าได้เลย ถ้าบ่อนั้นทำตั้งแต่ครั้งที่ 2 ขึ้นไป ก็ต้องลอกเลนกันบ่อทิ้ง แล้วตากบ่อไว้ให้แห้ง จากนั้นก็สูบน้ำเข้าและรักษาน้ำไว้ประมาณ 1 เดือน พร้อมกับใช้ยาฆ่าสัตว์อื่นๆที่ติดมา

เมื่อจะลงลูกกุ้ง ก็ต้องซื้อลูกกุ้งมาทั้งหมด อาหารกุ้งก็ต้องซื้อตลอด และต้องมียาป้องกันโรคต่างๆอีกหลายชนิด จนอายุประมาณ 3 เดือนถึงจะจับได้

ในระหว่างการเลี้ยงกุ้งผู้เลี้ยงส่วนหนึ่งต้องจ้างลูกจ้างช่วยดูแลกุ้ง เพราะการเลี้ยงกุ้งนั้นต้องดูแลอย่างใกล้ชิดตลอด 24 ชั่วโมงชนิดที่เรียกว่า “ต้องติดตามพฤติกรรมกันทุกชั่วโมงกว่าได้” ซึ่งครัวเรือนที่ไม่มีแรงงานพอก็ต้องใช้แรงงานรับจ้าง ตามปกติก็จะจ้างคนงานดูแลบ่อละคน อัตราจ้างในปัจจุบันเดือนละ 4,500 บาท

การทำนากุ้งนอกจากชาวบ้านต้องลงทุนมากแล้ว ในการเลี้ยงก็ต้องระมัดระวังดูแลอย่างใกล้ชิด เพราะโรคต่างๆเกิดได้ง่ายมาก ยิ่งบ่อที่เลี้ยงเก่าเท่าไร ยานั้นมีคนเลี้ยงมากเท่าไรการเกิดโรคกุ้งแพร่ระบาดยิ่งง่ายมากขึ้นเท่านั้น จึงไม่แปลกที่จะได้ยินคนทำนากุ้งพูดกับบ่ออื่นๆว่า “เลี้ยงกุ้งดีกว่าเลี้ยงลูกอีก” หรือ “เอาใจใส่กุ้งมากกว่าเอาใจใส่เมียอีก”

แต่ไม่ว่าจะดูแลดีอย่างไร ระวังระวังมากเท่าไร ก็ไม่อาจหนีโรคได้ เพราะโรคมีหลายชนิด และโรคใหม่ๆเกิดเพิ่มขึ้นตลอด รวมทั้งโรคเก่าก็พัฒนาขึ้นสู่การต้านทานสารเคมีแบบเดิมได้ นอกจากนี้หากฝนตกมากกุ้งก็ตายอีก บางครั้งเริ่มมีปัญหาตั้งแต่พันธุ์กุ้ง คือได้พันธุ์กุ้งที่ไม่ดี เลี้ยงแล้วไม่ค่อยโต ชาวบ้านคนหนึ่งเริ่มเลี้ยงกุ้งมาเมื่อประมาณ 5 ปี กล่าวยอมรับว่าปัจจุบันตามเรื่องโรคกุ้งไม่ทันเลย เพราะมีโรคใหม่ๆเกิดขึ้นมากและทุกช่วงอายุ ชาวบ้านจึงต้องพบกับการที่กุ้งเป็นโรคล้มตายเสมอๆ หากไปเกิดโรคช่วงหลังๆก็ยิ่งขาดทุนมากเพราะลงทุนอาหารและยาในการเลี้ยงไปมากแล้ว ประกอบกับชาวบ้านจะเลี้ยงกุ้งไม่มาก ประมาณ 3-5 ไร่ ดังนั้นเมื่อกุ้งเสียก็เสียทั้งหมด ไม่มีที่อื่นมาถัวเฉลี่ย

ดังนั้นชาวนากุ้งที่เป็นชาวบ้านธรรมดาจึงเริ่มต้นทำนากุ้งด้วยการพอมีทุนอยู่บ้าง แล้วก็ทำแบบได้บ้างเสียบ้าง กู้เงินมาบ้าง เลี้ยงแบบใช้เครดิตลูกกุ้ง อาหาร ยาจากนายทุนบ้าง ในที่สุดขณะนี้ชาวนากุ้งส่วนใหญ่ยังคงต่อสู้ในการทำนากุ้งต่อไปด้วยชีวิตที่เป็นหนี้สิน และยังลุ้นโอกาสต่อไปว่าคงถึงวันที่จะปลดหนี้สินได้ และมีโอกาสสรวยกับเขาบ้าง เพียงแต่ยังไม่รู้ว่าวันนั้นจะมาถึงเมื่อไร แต่ก็มีผู้เลี้ยงกุ้งจำนวนมากที่หมดโอกาสสู้ เพราะหมดทุนแล้ว เครดิตก็ใช้เต็มที่แล้ว และไม่สามารถหาเงินคืนเขาได้ เงินกู้พอกู้ได้ที่ไหนก็กู้จนหมดแล้ว และยังไม่ได้ใช้คืนเขาเช่นกัน โดยบางส่วนยอมแพ้ไปแล้ว เพราะแม้แต่บ้านก็ถูกยึด แต่บางส่วนยังหวังว่าจะเป็นภาระหยุดชั่วคราว เมื่อพอหาทุนได้ก็จะเลี้ยงใหม่ ปัจจุบันในพื้นที่ที่เริ่มทำนากุ้งตั้งแต่ระยะแรกๆ มีบ่อกุ้งถูกทิ้งร้างเป็นจำนวนมาก เช่น ที่บ้านใหม่ มีบ่อกุ้งร้างไม่ต่ำกว่า 60 ไร่ ไร่หนึ่งของพื้นที่เลี้ยงกุ้งทั้งหมด ซึ่งมีทั้งร้างถาวรและร้างชั่วคราวที่เจ้าของรอโอกาสกลับมาเลี้ยงอีก

ทุนอีกประการหนึ่งที่ผู้ทำนาทุ้งต้องเสียไปแต่ไม่ค่อยมีใครพูดถึง คือ ทุนทางสังคม เพราะการทำนาทุ้งนั้นจะถูกตีตราว่าเป็นธุรกิจ ดังนั้นชาวบ้านคนอื่นๆ จะติดต่อกับคนทำนาทุ้งในเชิงธุรกิจ เช่น ถ้าเขาที่ทำนาทุ้งก็ต้องทำสัญญากัน เมื่อไม่จ่ายเงินตามสัญญาก็มีการฟ้องร้อง รวมทั้งมีความขัดแย้งกันมาตลอดระหว่างคนทำนาทุ้งกับคนที่ไม่ได้ทำนาทุ้ง เช่น ระหว่างคนทำนาทุ้งกับคนทำนาข้าว(ในบางที่ที่ยังพอมีการทำนาข้าวอยู่บ้าง เช่น ที่ปากกรอ นาปะขอ ปัจจุบันพวคนาข้าวต้องยอมแพ้ไปแล้ว และให้คนอื่นเช่าที่ดินของตนทำนาทุ้ง) การปล่อยขี้เลนและน้ำเสียลงทะเลสาบก็ขัดแย้งกับชาวบ้านคนอื่นๆ โคลนเลนที่ส่งกลิ่นเหม็นตอนจับกุ้งและเตรียมบ่อก็ส่งกลิ่นเหม็นรบกวนผู้อื่นอย่างมาก นอกจากนี้ยังมีชาวบ้านในหมู่บ้านเดียวกันออกขโมยกุ้งในบ่อขาย ซึ่งมีตลาดมืดรับซื้อก่อให้เกิดความขัดแย้งถึงขั้นยิงกัน ในปัจจุบันสภาพการณ์เช่นนี้ก็ยังดำรงอยู่

นอกจากนี้พบว่าผู้เลี้ยงกุ้งจำนวนไม่น้อยที่เริ่มต้นด้วยการหุ้กันระหว่างญาติพี่น้อง เพราะการลงทุนครั้งแรกต้องใช้ต้นทุนสูง ซึ่งในช่วงต้นที่ได้กำไรก็ไม่มีปัญหาอะไร แต่พอเริ่มขาดทุนปัญหาก็เกิดขึ้น ซึ่งหลายรายเป็นเช่นนี้ ดังที่ผู้เลี้ยงรายหนึ่งเล่าให้ฟังว่า “ถ้าได้ดีต่างคนต่างไม่พูดพอไม่สำเร็จเริ่มโทษมึงโทษกูกันแล้ว...เริ่มหุ้กันแตกกันแล้ว เริ่มแบ่งบ่อกันแล้ว” ซึ่งในที่สุดก็นำไปสู่ความร้าวฉานในหมู่ญาติพี่น้อง

ข. นายทุน

นายทุนที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับการเลี้ยงกุ้งของชาวบ้านมีบทบาทสำคัญมาก ชาวบ้านเรียกว่า “เถ้าแก่” โดยเถ้าแก่มักกล่าวว่าจะเป็นผู้อุปถัมภ์รายใหญ่ของชาวนาทุ้งในหมู่บ้าน กล่าวคือชาวนาทุ้งจะไปใช้เครดิตกับนายทุนเอาลูกกุ้งมาก่อน เอาอาหารมาก่อน เอาน้ำมันสำหรับเครื่องยนต์มาก่อน แม้กระทั่งเอาเงินมาก่อน ส่วนยาเป็นสิ่งเดียวที่ผู้เลี้ยงจัดซื้อเอง ทั้งนี้เพราะต้องเปลี่ยนบ่อย ไม่แน่นอน ใช้คราวละไม่มากนัก จึงต้องซื้อหาเอง แต่ว่าก็เป็นการซื้อหาตามคำแนะนำของฝ่ายต่างๆ ดังได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น และก็ซื้อหาได้ไม่ยากเพราะมีขายอยู่พร้อมเพรียงในตลาดทุกแห่ง เกษตรกรบางรายไม่มีทุนพอก็ทำเครดิตไว้กับร้านค้าที่เชื่อถือกัน ซึ่งเมื่อจับกุ้งได้แล้วก็นำเงินมาจ่ายในราคาที่แพงกว่าปกติ โดยทั่วไปร้านค้าก็ยินดีจะให้เครดิตดังกล่าวเพราะได้กำไรงาม ในขณะที่เวลาที่ให้เครดิตก็ไม่นานนัก เพราะกุ้งเลี้ยงเพียง 3 เดือนก็จับได้แล้ว มาในระยะหลังที่กุ้งเสียหายบ่อยมาก เกษตรกรมักไม่ค่อยมีเงินจ่าย เครดิตส่วนนี้ร้านค้าก็ให้ยากขึ้น

กล่าวได้ว่าชาวนาผู้เลี้ยงกุ้งรอบทะเลสาบสงขลาเกือบทุกรายต้องผูกพันใช้บริการของเถ้าแก่ ซึ่งจะได้รับความสะดวกสบายทุกอย่าง “แค่ยกหูโทรศัพท์ เขาก็เอาของมาลงให้เลย” แต่ว่าอยู่บนเงื่อนไขสำคัญ 2 ข้อ คือ **หนึ่ง** ไม่มีการพูดถึงราคากัน แล้วแต่เถ้าแก่หรือนายทุนจะกำหนด โดยจะดูจำนวนเงินกันก็ตอนจับกุ้งและจ่ายเงินเลย ซึ่งเป็นราคาที่แพงกว่าซื้อหาเองในท้องตลาด ทั้งนี้เกษตรกรผู้เลี้ยงก็รู้ แต่ “เราไม่มีทุน ก็ต้องเอา ไม่งั้นก็เลี้ยงไม่ได้” นอกจากนี้ยังเลือกซื้อห่อไม่ได้ ต้องใช้ห่อที่เถ้าแก่มีเครดิตกับบางบริษัท **สอง** เมื่อได้ผลผลิตแล้วต้องยอมให้เถ้าแก่มาเป็นผู้จับ

กั๊ง โดยถ้าแกก็จะไปตกลงกับพ่อค้าให้มาเป็นผู้จับกั๊ง หรือไม่ถ้าแกก็จับไปขายเอง แต่ไม่ว่าจะวิธีไหนถ้าแกจะให้ค่ากั๊งแก่ผู้เลี้ยงต่ำกว่าราคาซื้อขายกันในท้องตลาดประมาณกิโลกรัมละ 20 บาท และถ้าหากกั๊งเงินด้วยต้องเสียดอกเบี้ยในอัตราแพง จากนั้นถ้าแกก็จะหักหนี้สินทั้งหมดก่อนที่จะจ่ายเงินค่ากั๊งที่เหลือให้แก่ผู้เลี้ยง

นายทุนดังกล่าวก็คือคนที่มีเงินในชุมชน หรือมีเครือข่ายพอที่จะหาเงินมาลงทุนได้ โดยสามารถที่จะหาอะไรก็ได้ที่ลูกค้าต้องการมาให้ โดยจะมีการทำสัญญากับลูกค้าอย่างแน่นหนาและการที่ผู้เลี้ยงกั๊งจะมาขอเครดิตนั้นไม่ใช่ว่าจะมาเมื่อไหร่ก็ได้ แต่จะต้องมีเงินสดมาวางบ้าง โดยเฉพาะในช่วงเริ่มต้นเลี้ยงที่ยังไม่เห็นผลว่ากั๊งจะรอดหรือไม่ การไปเอาของจะต้องมีเงินสดไปวางประมาณ 20 เปอร์เซนต์ ถ้าแกคนหนึ่งจะมีเงินหมุนเวียนในลักษณะเช่นนี้มาก เช่น ที่บ้านได้(ต.คูเต่า อ.หาดใหญ่) ถ้าแกมีเงินหมุนเวียนไม่ต่ำกว่า 10 ล้านบาท

นอกจากนี้ก็อาจมีนายทุนที่เน้นดำเนินการเรื่องใดเรื่องหนึ่งเฉพาะ เช่น ชาวนากั๊งเล่าให้ฟังถึงนายทุนที่นำอาหารมาจากสหกรณ์ของบริษัทเจริญโภคภัณฑ์มาให้เครดิตกับชาวนากั๊ง โดยบวกส่วนที่เป็นกำไรเพิ่มเติมจากชาวนากั๊ง

โดยทั่วไปทุกหมู่บ้านที่มีการเลี้ยงกั๊งก็จะมีถ้าแกอยู่ภายในหมู่บ้านประมาณหมู่บ้านละ 2 คน ผู้เลี้ยงกั๊งส่วนใหญ่จะใช้บริการของถ้าแกภายในหมู่บ้าน เพราะว่าสะดวกและคุ้นเคย ประกอบกับถ้าแกเองก็พอใจที่จะให้บริการแก่คนในชุมชน เพราะดูแลติดตามได้ง่าย แต่ก็มีบ้างที่ชาวบ้านไปใช้บริการของถ้าแกต่างหมู่บ้าน ซึ่งโดยทั่วไปมักเกิดจากกรณีที่เริ่มมีปัญหาเกี่ยวกับถ้าแกภายในชุมชนในกรณีของการใช้หนี้คืน หรือการขอเครดิตเพิ่ม มีบ้างที่เป็นเพราะรู้จักกันเป็นส่วนตัว

ในระยะแรกที่เกิดการทำกั๊ง ณ บริเวณริมทะเลสาบสงขลา ชาวบ้านยังคงมีเงินทุนเอง และกู้เงินจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์บ้าง การเลี้ยงในระยะแรกของแต่ละรายก็มักทำอะไรเก็บไว้เป็นทุนหมุนเวียน แต่เลี้ยงไปสักระยะกั๊งก็จะเริ่มมีปัญหาและจะเริ่มขาดทุน ตามปกติก็จะเกิดประมาณการเลี้ยงปีที่ 3 เป็นต้นไป ซึ่งก็หมายความว่าขาดทุนหมุนเวียนไปด้วย ตรงนี้เองที่บทบาทของถ้าแกจะปรากฏขึ้น ซึ่งก็ช่วยทำให้ชาวบ้านยังสามารถเดินหน้าเลี้ยงกั๊งต่อไปได้ ข้อดีของนายทุนในความคิดของชาวบ้านคือ อำนวยความสะดวกให้ทุกอย่าง ของก็ส่งถึงที่ กั๊งก็มาจับถึงที่

นายทุนที่ทำหากินกับชาวนากั๊งคือกลุ่มคนที่ร่ำรวยขึ้นอย่างมาก ดังที่ชาวบ้านเล่าให้ฟังว่า “ดอกเบี้ยแพง เมื่อเวลาจับกั๊งเราก็ต้องให้เงินเขาไป เขาจัดการให้เราเสร็จ อาหารก็รับมาจากเขาน้ำมัน ลูกกั๊ง ทุกสิ่งทุกอย่างต้องเอามาจากเขาหมด ต้องเอากั๊งไปขายให้เขาด้วย โดยกดราคาด้วย”, “นายทุนไม่มีขาดเลย ถึงกั๊งเราตายนายทุนก็ได้ตลอดไม่มีขาด พอเราจับกั๊งทีหนึ่งนายทุนก็ออกรถคันหนึ่ง”

ต่อประเด็นที่ว่าหากชาวนากั๊งขาดทุนแล้วไม่จ่ายเงินคืนให้นายทุนอะไรจะเกิดขึ้น คำตอบก็คือ ที่ดินหรือทรัพย์สินอื่นๆจะถูกยึด เพราะมีการทำสัญญากันไว้ชัดเจน

ค. บริษัทผลิตอาหารและยา และฟาร์มกุ้ง

การทำนากุ้งของชาวบ้านนั้นต้องพึ่งพิงตลาดทุกอย่าง สิ่งที่บ้านมีก็คือที่ดินและแรงงานเท่านั้น ชาวบ้านต้องพึ่งลูกกุ้งจากฟาร์มเพาะกุ้ง(ส่วนใหญ่ผ่านนายทุน) พึ่งอาหารและยาหลายตำรับจากบริษัท ยิ่งเลี้ยงกุ้งมากโรคภัยไข้เจ็บของกุ้งมีมาก ยาตำรับต่างๆก็ถูกผลิตขึ้นมาจนชาวนากุ้งบางคนถึงกับเปรียบว่าคล้ายกับบริษัทเป็นผู้สร้างโรคขึ้นมา แล้วก็ผลิตยาขึ้นมาแก้ เพราะเห็นว่าเมื่อมีโรคก็มียาขึ้นมาแก้ แล้วก็เป็นอย่างนี้ต่อไปอีก ในที่สุดบริษัทก็ร่ำรวยตลอด

ชาวนากุ้งปัจจุบันจะต้องผูกพันกับอาหารและยาของบริษัทต่างๆอยู่ตลอด แต่ที่เป็นเจ้าใหญ่อยู่ก็คือบริษัทเครือเจริญโภคภัณฑ์ ประมาณว่าทุนที่ชาวบ้านลงไปทั้งหมด จะเป็นค่าอาหารและยาคืนไปยังบริษัทเหล่านี้ไม่ต่ำกว่าร้อยละ 25

และความเป็นจริงก็คือไม่ว่าผลผลิตของชาวบ้านจะเป็นอย่างไร ราคาจะสูงหรือต่ำ ชาวนากุ้งก็ยังต้องใช้ผลิตภัณฑ์เหล่านี้ของบริษัทอย่างขาดไม่ได้ ในที่สุดชาวบ้านขาดทุน แต่บริษัทยังคงกอบโกยกำไรได้เหมือนเดิม ยิ่งทางราชการแนะนำสูตรยาต่างๆเพื่อให้ชาวบ้านแก้ปัญหาในการเลี้ยงกุ้ง ความสำเร็จของบริษัทก็จะตามมาอย่างใกล้ชิด

นากุ้งกับผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม

นากุ้งที่ขยายตัวอย่างรวดเร็วรอบทะเลสาบสงขลานั้นต้องพึ่งพาทะเลสาบสงขลาโดยตรง 2 ประการ ประการแรกต้องสูบน้ำจากทะเลสาบขึ้นมาเลี้ยงกุ้ง ประการที่สองปล่อยน้ำทิ้งจากบ่อกุ้งบางส่วนลงเล่นกันบ่อทิ้งไปด้วย

ปัญหาที่ตามมาคือการดำรงอยู่ของนากุ้งดังกล่าวส่งผลกระทบอะไรบ้างต่อสิ่งแวดล้อมและชีวิตของคนอื่นที่ไม่ได้มีส่วนได้ส่วนเสียกับนากุ้งอย่างไร เพราะคนเหล่านี้อยู่ในระบบนิเวศของทะเลสาบด้วยคนหนึ่ง เนื่องจากเป็นคนในท้องถิ่นนั้น และหากินในทะเลสาบมาโดยตลอด

คำตอบนี้แยกเป็นสองกลุ่ม ถ้าถามกลุ่มชาวนากุ้ง กลุ่มนี้จะตอบอย่างไม่ลังเลว่าการทำนากุ้งไม่สร้างผลกระทบใดๆต่อทะเลสาบ โดยจะมีเหตุผลเป็น 2 แบบ แบบแรกสำหรับกลุ่มชุมชนที่อยู่ตอนล่างทะเลสาบซึ่งใกล้กับปากทางเข้าออกกระหว่างทะเลสาบกับทะเลนอก ก็จะบอกว่าน้ำและเลนที่ปล่อยออกไปจากบ่อกุ้งไม่ทำให้ทะเลสาบเสีย เพราะน้ำจะพัดพาไหลออกไปทะเลนอกหมด กลุ่มนี้จะไม่ปฏิเสธว่าน้ำจากบ่อกุ้งนั้นเป็นของเสีย เพราะมั่นใจว่าเหตุผลเรื่องน้ำพัดพาออกไปทะเลนอกสามารถลบข้อกล่าวหาได้ คำตอบอีกแบบหนึ่งเกิดขึ้นจากชุมชนที่อยู่บนขึ้นไป ซึ่งไม่อาจอ้างเหตุผลเรื่องน้ำพัดพาออกทะเลนอกได้ โดยจะใช้เหตุผลว่าน้ำที่ปล่อยจากนากุ้งนั้นไม่มีส่วนทำให้ทะเลสาบเน่าเสีย เพราะนากุ้งนั้นถ่ายน้ำออกเป็นระยะ ประมาณ 15 วันต่อ 1 ครั้ง น้ำดังกล่าวจึงไม่ใช่เน่าเสีย ถ้าจะเสียก็เสียไม่มาก และก็จะหันไปโทษน้ำจากโรงงานแทนว่าเป็นต้นเหตุทำให้น้ำเสีย ซึ่งการอ้างเหตุผลเช่นนี้ทำให้ศัตรูของสิ่งแวดล้อมสิ้นไหลออกไปไกล และมีอำนาจ

มากจนประชาชนไม่สามารถจะตามไปพิสูจน์ได้ นอกจากนี้ยังมีเหตุผลอีก 2 เหตุผล ที่ใช้อ้างกันทั่วไป โดยเหตุผลแรกนอกจากไม่ยอมรับว่าที่น้ำที่ปล่อยลงทะเลนั้นเป็นน้ำเสีย ยังอ้างว่าเป็นน้ำดีที่มีประโยชน์ต่อสัตว์น้ำในทะเลสาบ คือ เป็นน้ำที่มีอาหารที่พวกเขาให้กุ้งหลงเหลืออยู่มาก เมื่อปล่อยลงไปจึงเท่ากับเพิ่มอาหารให้กับสัตว์น้ำในทะเลสาบ ดังนั้นแทนที่จะกล่าวหาชาวนากุ้งควรจะขอบคุณชาวนากุ้งเสียด้วยซ้ำ เหตุผลที่สอง ชาวนากุ้งบางส่วนใช้เหตุผลจากการที่ตนเองใส่กากชาไปในบ่อกุ้งเพื่อฆ่าลูกปลาที่ติดมากับน้ำ ว่ากากชาดังกล่าวได้ดูดซับและกำจัดของเสียไปในตัวด้วย น้ำที่ปล่อยลงทะเลจึงเป็นน้ำดีแล้ว ซึ่งเหตุผลเช่นว่านี้แม้ไม่มีข้อพิสูจน์ใดๆว่าได้ผล แต่ก็เป็น การแบ่งเบาคความรู้สึกรับผิดชอบชั่วดีของชาวนากุ้งต่อส่วนรวมให้ดีขึ้นอย่างมาก ในขณะเดียวกัน คนอื่นก็กล่าวหาได้ไม่เต็มปาก ประเด็นนากุ้งกับผลกระทบต่อทะเลสาบจึงถูกนำเข้าสู่ความคลุมเครือไปอีก และจำเลยก็ยังไม่ชี้แจงเลย

แต่ถ้ากลับไปถามประชาชนที่ทำมาหากินอยู่ในทะเลสาบและไม่ได้ทำนากุ้งผลก็จะได้อีก อย่าง โดยคนกลุ่มนี้จะกล่าวอย่างมั่นใจว่าน้ำในนากุ้งนั้นเป็นน้ำเสีย บางคนยังเรียนรู้เรื่องนี้มาถึงกับอ้างหลักวิทยาศาสตร์ว่าน้ำที่ปล่อยออกมาจากนากุ้งนั้นมีอาหารกุ้ง แอมโมเนีย และไนโตรเจนที่ทำให้ น้ำเสีย รวมทั้งไม่เชื่อในเรื่องน้ำพัดพาน้ำเสียออกไปทะเลอีกด้วย

ส่วนทางราชการที่เกี่ยวข้องก็จะอ้างว่าการเลี้ยงกุ้งจะไม่เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม เพราะมีประกาศของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์กำหนดหลักเกณฑ์ในการปล่อยน้ำทิ้งอยู่แล้ว เจ้าหน้าที่กรมประมงในระดับพื้นที่ยังอ้างเหตุผลสนับสนุนชาวนากุ้งด้วยว่าน้ำที่ปล่อยลงทะเลมีประโยชน์เพราะมีอาหารปลาอยู่ และจะไม่ทำให้ทะเลเสียหาย เพราะทะเลจะสามารถปรับตัวได้ ทั้งที่ไม่เคยมีการศึกษาอะไรเลย นอกจากการมีหน้าที่สำคัญในการสนับสนุนยุทธศาสตร์ “กุ้งกู่ชาติ” ของกรมประมง

ดังนั้นประเด็นเรื่องนากุ้งกับผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมจึงพ้นขอบเขตของการแสดงข้อ พิสูจน์ให้เป็นที่ยอมรับของทุกฝ่าย แต่กลายเป็นการแย่งพื้นที่กันให้ความหมาย เพราะเป็นเรื่องที่มี ผลประโยชน์ที่เข้ามาเกี่ยวข้องมาก

ในปัจจุบันจึงยังไม่เห็นทางเลยว่าจะหาข้อยุติไปสู่การปฏิบัติอย่างไรในเรื่องนากุ้งกับ ผลกระทบต่อระบบนิเวศของทะเลสาบ และการแย่งพื้นที่ในการให้ความหมายคงยังสร้างความตื่น เต็นไปได้อีกนาน พร้อมกับพื้นที่นากุ้งถูกขยายออกไปเรื่อยๆ

การปรับตัวและการสร้างความหมายใหม่ของคนเลี้ยงกุ้ง

ผู้ที่เลี้ยงกุ้งรอบทะเลสาบในปัจจุบันส่วนใหญ่เป็นคนในชุมชน กลุ่มทุนส่วนใหญ่ถอนตัวไป แล้ว ทั้งนี้เพราะมีทุนมากจึงสามารถย้ายไปหาทำเลที่เหมาะสมในที่ใหม่ๆได้

ชาวบ้านที่เลี้ยงกุ้งอยู่ และกำลังจะเริ่มเลี้ยงแบ่งเป็นสองกลุ่มใหญ่ๆ **กลุ่มแรก** คือชาวบ้านที่เพิ่งเริ่มเลี้ยงใหม่ๆ และที่เพิ่งประสบปัญหาครั้งแรก **กลุ่มที่สอง** คือกลุ่มที่เลี้ยงมานาน และประสบปัญหาซ้ำแล้วซ้ำเล่า

กลุ่มแรก ยังได้รับอิทธิพลที่หนาแน่นจากวาทกรรมหลักที่ร่วมกันสร้างโดยทางราชการ กลุ่มธุรกิจ และมหาวิทยาลัย พวกเขายังคงเลี้ยงกุ้งตามคำแนะนำชวนเชื่อ และตามทิศทางที่กระแสดังกล่าวสร้างไว้ให้

กลุ่มที่สอง น่าสนใจเพราะจากการที่มีประสบการณ์จริงอยู่นาน และได้พบกับความล้มเหลวมามาก จนเป็นหนี้เป็นสิน จะเล็กก็เล็กได้ลำบาก จะรวยก็ยาก ชาวบ้านจึงเกิดการเรียนรู้หลายอย่างตามมา เป็นการเรียนรู้ที่กระจ่างด้วยประสบการณ์ การเรียนรู้ดังกล่าวทำให้เขาอยู่ในเส้นทางของความพยายามที่จะหลุดพ้นจากวาทกรรมหลัก โดยพวกเขาพบว่า

1) ความรู้ต่างๆ ที่ถูกผลิตสร้างทั้งจากทางราชการ บริษัทห้างร้านที่เกี่ยวข้อง และมหาวิทยาลัย เกี่ยวกับการเลี้ยงกุ้งทุกๆ เรื่องล้วนเป็นเรื่องที่เหลวไหล เพราะมันไม่สามารถอธิบายได้ถูกต้องและแก้ไขปัญหาได้ ที่พวกเขาสนใจและเชื่อเช่นนี้เพราะผลที่เกิดขึ้นเกิดกับพวกเขาโดยตรงและเป็นผลที่รุนแรง คือการเป็นหนี้สิน หรือไม่กี่หมื่นหมื่นหมื่นตัว โดยพวกเขาเชื่อว่าการอธิบายปัญหาและการแนะนำให้แก้ปัญหาของทางราชการ บริษัทผู้ผลิตยาและเคมีภัณฑ์ต่างๆ และนักวิชาการจากมหาวิทยาลัยนั้นไม่สามารถอธิบายปัญหาได้ตรงและแก้ปัญหาได้ ทั้งนี้เพราะปัญหาใหม่ๆ จะเกิดขึ้นตลอดเวลา ซึ่งรวมหมายถึง ลักษณะปัญหาที่เกิดขึ้นนั้นข้อเสนอแนะหรือด้วยยาแบบที่ได้รับคำแนะนำมาไม่สามารถแก้ปัญหาได้ ข้อเสนอแนะหรือด้วยยาที่เคยใช้ได้ผลเมื่อปีที่แล้วปีนี้กลับไม่ได้ผล หรือในที่หนึ่งใช้ได้แต่อีกที่หนึ่งใช้ไม่ได้ผล ทั้งที่ปัญหาเหมือนเดิมทุกประการ เขาจึงสรุปผลจากสภาพความเป็นจริงของเขาว่า “คนเลี้ยงกุ้งเริ่มต้นด้วยไม่รู้อะไรเลย แล้วก็ไปสูการรู้มาก แต่ในที่สุดก็พบว่าไม่รู้อะไรเลย.....” เพราะปัญหาที่เขาเจอนั้น “มัน คิดไม่ออก ลืมไปได้เลย เคยใช้ยังงี้มา ใช้ใหม่มันไม่ได้ผล” และนำไปสู่ข้อสรุปว่า “ผมให้ก็ต้อกเตอร์ก็ได้ ไม่รู้จริงเรื่องกุ้ง ไม่มีใครรู้จริง ที่พูดมาเราไปฟังกันผิดหมด ครั้งนี้ใช้ได้ ครั้งหน้าใช้ไม่ได้แล้ว บ่อนี้ใช้ได้ก็บ่อกลับใช้ไม่ได้” และเมื่อกล่าวถึงบทบาทของมหาวิทยาลัยต่อการเลี้ยงกุ้งในทะเลสาบ ชาวบ้านก็มองในลักษณะว่า “ไม่เห็นทำอะไร นอกจากมาสร้างอาคารไว้”

2) ผู้เลี้ยงกุ้งพบว่าในขณะที่พวกเขาดำเนินการเลี้ยงกุ้งตามวิธีการหรือแนวทางที่ได้รับคำแนะนำมาตลอดเวลา และในที่สุดพวกเขาต้องพบกับสภาพล้มลุกคลุกคลานนั้น กลุ่มนายทุนและบริษัทห้างร้านที่ขายลูกกุ้ง อาหารและผลิตภัณฑ์เคมีต่างๆ กลับกอบโกยกำไรไปอย่างมหาศาล “เขารวยกันไม่หยุด เราเสียยังงี้เขาก็มีแต่ได้ ”

ดังนั้น ณ วันนี้ ชาวนากุ้งกลุ่มนี้จึงสรุปได้ว่าหากเขายังเดินในเส้นทางนี้เขาคงหมดตัวแน่ ดังนั้นพวกเขาจึงเริ่มทดลองใช้อาหารและด้วยยาของท้องถิ่นที่พวกเขาเรียกรวมว่าสมุนไพร โดยพวก

เขาทดลองใช้สมุนไพรและอาหารธรรมชาติ เพื่อลดปริมาณการใช้อาหารจากบริษัทให้น้อยลง และ เลิกใช้ยาหรือสารเคมีต่างๆ ขณะนี้พวกเขาพยายามเยียวยา หูฟัง คิด ทดลองใช้อะไรก็ได้ที่มีผู้บอกว่าเป็น สิ่งที่จะช่วยให้การเลี้ยงกุ้งได้ผล ปัจจุบันมีกลุ่มอาหารและยาที่ชาวบ้านรอบทะเลสาบใช้เลี้ยงกุ้งอยู่ หลายลักษณะได้แก่

1. ใช้สมุนไพรต่างๆผสมกันเพื่อแก้ปัญหาที่เป็นพิษหรือผิดปกติต่างๆ สมุนไพรที่ใช้ ได้แก่ เสดดพังพอน บอระเพ็ด ใบขี้เหล็ก ใบฝรั่ง หญ้าไต้ใบ หัวหอม โดยนำสมุนไพรดังกล่าวมาโขลก แล้วต้ม จากนั้นก็นำน้ำที่ต้มได้ไปใส่บ่อเลี้ยงกุ้ง ส่วนว่าใครจะใช้สมุนไพรชนิดไหนบ้าง และจะใส่ สัดส่วนเท่าไรนั้น จะไม่เหมือนกัน ขึ้นอยู่กับว่าฟังใครมา หรือบางคนก็คิดทดลองเพิ่มเติมขึ้นเอง
2. ใช้กล้วยหมักกับกากน้ำตาลเป็นเวลา 15 วัน จากนั้นนำไปผสมอาหารเลี้ยงกุ้ง ซึ่งนอกจากจะลดปริมาณอาหารกุ้งที่ต้องซื้อจากตลาดแล้ว ชาวบ้านยังเชื่อว่าการที่ลูกกุ้งได้กินกล้วยหมัก กากน้ำตาลนั้นจะทำให้ลูกกุ้งมีความแข็งแรง ต้านทานโรคได้ดี และยังช่วยปรับสภาพน้ำได้ด้วย
3. ใช้น้ำมะนาวใส่ไปในบ่อเลี้ยงกุ้ง เมื่อเห็นว่ากุ้งกำลังอยู่ในสภาวะขาดวิตามินซี
4. ใช้ไข่ไก่ทั้งเปลือกไข่และเนื้อไข่ตีผสมกันใส่ลงไปในบ่อกุ้ง เมื่อเห็นว่ากุ้งเป็นโรคเปลือก อ่อน

แม้ชุดความรู้ของชาวบ้านดังกล่าวนี้จะยังไม่มีข้อพิสูจน์ชัดเจนว่าในระยะยาวแล้วจะให้ได้ ผลจริงหรือไม่ และยังมีสูตรต่างๆเกิดขึ้นมากมาย แต่การปฏิเสธชุดความรู้จากภายนอกอันเป็นผล จากประสบการณ์ตรงของตน ทำให้ชาวบ้านได้กลับมาทบทวน และพยายามสร้างพื้นที่ใหม่สำหรับ เป็นที่ยืนสำหรับอนาคตที่ไม่มีทางเลือก ให้เป็นอนาคตที่พวกเขาู้สึกว่าเป็นการเปิดทางก้าวของ เขาอีกครั้ง และน่าจะเป็นทางออกที่ดีกว่าเพราะเขาเชื่อว่าการได้อาหารและใช้การบำบัดตามธรรม ชาตินอกจากจะทำให้เขาไม่ต้องลงทุนมากแล้ว ยังจะทำให้สิ่งแวดล้อมไม่เสียอีกด้วย เขายัง สามารถใช้บ่อกุ้งไปอีกนาน ถึงแม้ผลผลิตอาจจะได้น้อยลงบ้างก็ไม่ใช่ไร เพราะเมื่อเปรียบ เทียบกับต้นทุนแล้วการเลี้ยงแบบใหม่จะทำให้เขามีกำไรมากกว่า

การเปลี่ยนแปลงชุดความคิดดังกล่าวนี้ กล่าวได้ว่าเป็นการเปลี่ยนวิธีคิดหรือกระบวนทัศน์ ครั้งสำคัญ ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงที่น่าสนใจ และน่าจะนำไปสู่การจัดระบบการเลี้ยงกุ้งแบบใหม่ ได้ ซึ่งเท่ากับเป็นการช่วยฟื้นฟูระบบนิเวศของทะเลสาบด้วย

แต่ทางราชการและมหาวิทยาลัย กลับมองการเปลี่ยนแปลงนี้ด้วยความเพิกเฉย และบาง คนอาจจะมองด้วยความนึกขุ่นอยู่ในใจ เพราะสิ่งที่ชาวบ้านคิดและทำนั้นไม่สามารถอธิบายได้ ด้วยชุดความรู้ของทางราชการหรือที่สอนกันอยู่ในมหาวิทยาลัย

แต่ถ้ามองการเคลื่อนไหวของชาวบ้านให้กว้างไปจากการคิดเฉพาะเรื่องอาหารและยาแล้ว จะเห็นว่าเป็นการเคลื่อนไหวความคิดครั้งสำคัญ ที่หลายฝ่ายน่าจะเข้าไปร่วมคิดและทำงานร่วมกัน ซึ่ง

น่าจะนำไปสู่การพบแนวทางใหม่ๆ ในการเลี้ยงกุ้ง ทั้งในแง่อาหารและยา และการจัดระบบการเลี้ยงแบบใหม่ ที่จะเกิดผลดีต่อทุกฝ่ายและต่อระบบนิเวศ

สรุป

การเลี้ยงกุ้งบริเวณรอบทะเลสาบเริ่มปรากฏในช่วงต้นทศวรรษ 2530 ในเขตทะเลสาบตอนล่าง จากนั้นก็ขยายตัวอย่างรวดเร็วจนปัจจุบันขยายตัวขึ้นไปถึงทะเลสาบตอนบนซึ่งเป็นเขตนํ้าจืด โดยใช้รถขนนํ้าเค็มจากข้างนอกเข้าไป

การที่นํ้ากุ้งเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วเพราะชาวบ้านใช้เป็นกลยุทธ์ในการตอบสนองทั้งจากการที่พวกเขาไม่สามารถพึ่งทะเลสาบได้เหมือนเดิมอันเนื่องมาจากความเสื่อมโทรมของทะเลสาบ และการหาเงินได้ก้อนใหญ่เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายที่เข้มแข็งสำหรับยุคสมัยปัจจุบัน รวมทั้งชาวบ้านถูกกระตุ้นจากวาทกรรมการเลี้ยงกุ้งที่ได้รับการสร้างขึ้นและเผยแพร่อย่างจริงจังของหน่วยราชการ บริษัทห้างร้าน และมหาวิทยาลัยในท้องถิ่น ซึ่งล้วนแต่มีข้อมูลและชุดเหตุผลไปในแนวเดียวกันคือการเลี้ยงกุ้งนั้นทำได้ไม่ยาก และรวยเร็ว

การขยายตัวของนํ้ากุ้งส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศของทะเลสาบอย่างมาก แต่ว่าทกรรม การเลี้ยงกุ้งก็ละเลยที่จะกล่าวถึงเรื่องนี้ แต่ที่สำคัญคือการแพร่หลายของการเลี้ยงกุ้งได้นำผู้เลี้ยงส่วนใหญ่เข้าไปติดกับการเป็นหนี้สิน ในขณะที่จะเลิกเลี้ยงก็เลิกไม่ได้ เพราะไม่มีอาชีพอื่นใดอีกแล้วที่จะสร้างเงินได้มากพอที่จะใช้หนี้ ในขณะที่เดียวกันผู้เลี้ยงก็ยังหวังที่จะหยิบเงินจำนวนมากได้อีก ซึ่งพวกเขาไม่มีทางหาเงินได้จากการทำงานอื่นเช่นกัน ดังนั้นการเลี้ยงกุ้งจึงมีความหมายต่อชาวบ้านที่เลี้ยงกุ้งในปัจจุบันว่าเหมือนกับการเล่นการพนัน คือตาดีก็ได้ตาร้ายก็เสีย หรือขึ้นอยู่กับดวง และเมื่อวันนี้นายยังดวงไม่ดี วันหน้าก็จะถึงตาของเขาบ้าง

ในขณะที่ระบบนิเวศของทะเลสาบได้รับผลกระทบจากการเลี้ยงกุ้งอย่างต่อเนื่อง และชาวบ้านที่เลี้ยงกุ้งกำลังเสี่ยงดวงอยู่กับการเลี้ยงกุ้งดังกล่าว บริษัทห้างร้านที่ผลิตและขายอาหารกุ้ง และเคมีภัณฑ์ต่างๆ แก่แก่ที่เป็นแหล่งทุนของผู้เลี้ยงกุ้ง พ่อค้าคนกลางระดับต่างๆ กลับร่ำรวยขึ้นมาก โดยไม่ต้องรับผิดชอบต่อความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศและการเสี่ยงต่อความเป็นหนี้สินอย่างผู้เลี้ยง

อย่างไรก็ตามจากบทเรียนที่ผ่านมา และจากการขาดเงินทุนที่จะดำเนินการอย่างเดิมต่อไปได้ ชาวบ้านที่เลี้ยงกุ้งเริ่มก้าวสู่กระบวนการของการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการเลี้ยงกุ้งแทนการพึ่งพาบริษัทห้างร้านต่างๆ ซึ่งกระบวนการดังกล่าวนี้กำลังอยู่ในช่วงของการสะสมความรู้และทดลองปฏิบัติ แต่กระบวนการนี้ยังไม่ได้รับการหนุนช่วยจากฝ่ายอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นจากหน่วยราชการที่รับผิดชอบและมหาวิทยาลัยในท้องถิ่น

บทที่ 6

สรุปผลและข้อเสนอแนะ

บทสรุป

ทะเลสาบสงขลาอยู่ในภูมิโนเวศที่มีลักษณะเฉพาะอันทำให้เกิดชุมชนและการขยายตัวของชุมชน ณ บริเวณรอบทะเลสาบที่ต่างไปจากเขตอื่น โดยประการแรกทะเลสาบสงขลาเป็นแหล่งพักเรือและแหล่งกำบังลมที่ดี จึงมีเรือเดินทะเลแต่สมัยโบราณแล้วที่แวะเข้ามาพัก ทำให้เกิดเมืองท่าค้าขายมาแต่ครั้งนั้น และกล่าวได้ว่าชุมชนขนาดใหญ่ที่เรียกว่าเป็นเมืองเกิดขึ้นครั้งแรกในกลุ่มทะเลสาบสงขลา ก็คือเมืองที่โตขึ้นเพราะการเป็นเมืองท่าค้าขายดังกล่าว ประการที่สองลักษณะภูมิโนเวศรอบๆ ทะเลสาบ เต็มไปด้วยป่าชายเลน ป่าพรุ ป่าเหี่ยว ที่ยากต่อการแผ้วถาง พื้นดินไม่สม่ำเสมอ เป็นหลุมบ่อและเนินดิน เนื่องจากเป็นเขตที่น้ำท่วมถึงแบบไม่เท่ากัน จึงเกิดการกัดเซาะและการตกตะกอนที่ต่างกันไป ลักษณะภูมิโนเวศเช่นนี้ส่งผลสำคัญต่อการเกิดและการขยายตัวของชุมชนรอบทะเลสาบมาแต่ต้น คือ **หนึ่ง** คนท้องถิ่นไม่นิยมมาตั้งถิ่นฐานอยู่รอบทะเลสาบ เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่ไม่เหมาะแก่การทำนา ซึ่งแบบแผนการตั้งชุมชนหมู่บ้านแต่เดิมคือการเลือกตั้งในพื้นที่ที่เหมาะสมแก่การทำนาเป็นอันดับแรก จึงพบว่าพื้นที่ที่อยู่นอกออกไปที่เป็นทุ่งนาจะมีชุมชนของคนท้องถิ่นมาตั้งอยู่ก่อนพื้นที่รอบทะเลสาบ และเมื่อมีชุมชนเกิดขึ้นที่รอบทะเลสาบในตอนหลังส่วนใหญ่จึงไม่สามารถหาพื้นที่ทำนาขนาดใหญ่ได้ เพราะว่าเป็นพื้นที่ที่ยากแก่การบุกเบิก ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งพื้นที่ที่ถัดจากทะเลไปไม่มากและเหมาะแก่การทำนา จะถูกคนจากชุมชนทำนาจับจองไว้ทำกินแต่เดิมแล้ว **สอง** จากการทะเลสาบเป็นพื้นที่ที่คนต่างชาติแวะเข้ามาพักเรือ ค้าขายดังกล่าว ทำให้มีคนหลายวัฒนธรรมเข้ามาตั้งชุมชนอยู่ตามเขตชายฝั่งทะเลสาบ ที่เห็นได้ชัดเจน คือ ชาวมุสลิม และชาวจีน

ด้วยลักษณะเฉพาะของภูมิโนเวศชุมชนที่เกิดขึ้นรอบทะเลสาบไม่ว่ากลุ่มใดส่วนใหญ่ต้องดำรงชีวิตและสืบทอดชุมชนในลักษณะของการผลิตหลายอย่าง โดยถ้าเป็นกลุ่มคนไทยในท้องถิ่นก็จะเริ่มต้นด้วยความพยายามหาที่ทำนา ซึ่งส่วนใหญ่ก็หักร้างถางพงได้เพียงที่นาขนาดเล็กพอปลูกข้าวไว้บริโภค ชุมชนของคนไทยท้องถิ่นจึงปรากฏอยู่ตามปากคลองและริมคลองต่างๆ ซึ่งมีพื้นที่และน้ำจืดที่พอใช้ทำนาได้ จากนั้นก็ทำการผลิตอย่างอื่นแล้วแต่จะมีวัตถุดิบได้ในท้องถิ่น หรือสามารถหาวัตถุดิบได้ เช่น การทำตาล การทำเสื่อกระจูด เสื่อใบเตย ทำกระเบื้อง การตัดไม้เสม็ด เลี้ยงหมู ฯลฯ รวมทั้งการจับสัตว์น้ำในทะเลสาบสงขลาและในพรุ แต่ในระยะแรกๆ คนท้องถิ่นยังออกจับสัตว์น้ำในทะเลสาบไม่มากนักเมื่อเทียบกับชาวมุสลิมเนื่องจากมีความสันตถิ์น้อยกว่า ส่วนชาวมุสลิมก็จะเริ่มจากการจับสัตว์น้ำในทะเลตามความถนัดที่มีมาแต่เดิม และในระยะแรกส่วน

ใหญ่จะตั้งชุมชนอยู่ไม่ห่างจากสงขลามาก เพื่ออาศัยสงขลาเป็นแหล่งแลกเปลี่ยนผลผลิต ต่อมาก็ปรับตัวขึ้นไปทำการเกษตรในลักษณะทำการผลิตหลายอย่างเช่นเดียวกับคนในท้องถิ่น แล้วค่อยกระจายตัวขึ้นไปตั้งชุมชนในตอนบนขึ้นไป ส่วนคนจีนเข้ามามากตั้งแต่สมัยปลายกรุงศรีอยุธยาเป็นต้นมา โดยคนจีนไม่ได้ตั้งชุมชนทำการผลิตอย่างคนมุสลิม แต่เข้าไปในส่วนของการค้าขาย โดยตั้งหลักแหล่งอยู่ในตัวเมืองสงขลาเป็นส่วนใหญ่ และมีบางส่วนกระจายไปค้าขายอยู่ตามตลาดท้องถิ่น อีกส่วนหนึ่งจะไปเปิดร้านขายของอยู่ตามชุมชนต่างๆ และอีกส่วนหนึ่งใช้สำเภาลำเลียงสินค้าระหว่างต่างเมืองกับสงขลา และจากสงขลากระจายไปยังตลาดท้องถิ่นต่างๆในเขตทะเลสาบ

กลุ่มวัฒนธรรมแต่ละกลุ่มดังกล่าวมีความเป็นปึกแผ่นในกลุ่มอย่างมาก เพราะตัวตนของพวกเขาเกิดจากการเป็นสมาชิกของชุมชน ความรู้สึกมีสังกัดชุมชนจึงเป็นสิ่งสำคัญ ในขณะที่ความสัมพันธ์กับกลุ่มวัฒนธรรมอื่นก็เป็นไปในลักษณะของการยอมรับตัวตนของแต่ละฝ่าย การติดต่อระหว่างกันทั้งการใช้ฐานทรัพยากรร่วมกัน การแลกเปลี่ยนหรือการซื้อขายผลผลิต และอื่นๆ จึงเป็นไปในลักษณะของการรู้จักกันว่าเป็นใครมาจากไหน และยอมรับตัวตนและสิทธิของแต่ละคนที่จะใช้ทรัพยากร ต่อรอง และการร่วมทำกิจกรรมต่างๆ บนพื้นฐานของการมีศักดิ์ศรีเท่าเทียมกัน

เฉพาะการทำประมงกล่าวได้ว่าก่อนเกิดรัฐชาติในสมัยรัชกาลที่ 5 การจับสัตว์น้ำในทะเลสาบสงขลานั้นทำเพื่อการยังชีพเป็นหลัก ถึงจะมีการซื้อขายกันบ้างแล้วแต่ก็ยังเป็นส่วนน้อย ต่อเมื่อรัชกาลที่ 5 ทรงปฏิรูปประเทศโดยการรวบอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง และการกำหนดอาณาเขตดินแดนเพื่อการควบคุมทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในการปฏิรูปประเทศให้ทันสมัยอย่างตะวันตก สิ่งที่ส่วนกลางกระทำในภาคใต้ก็คือการเปิดให้มีการสัมปทาน การประมงพาณิชย์ เพื่อการผูกขาดแสวงหาผลประโยชน์จากทรัพยากรต่างๆ รวมทั้งการกระตุ้นให้ราษฎรขยายการผลิตเพื่อหวังผลประโยชน์ในด้านการเก็บภาษี ซึ่งมีผลให้เกิดชุมชนเพิ่มขึ้นอีกมาก ณ รอบทะเลสาบสงขลา ในขณะที่ตลาดการซื้อขายผลผลิตในกลุ่มทะเลสาบสงขลาขยายตัวขึ้นมากเช่นกัน เพื่อรองรับแรงงานต่างๆที่เข้ามาในภาคใต้ และการสร้างผลผลิตทางการเกษตรเพิ่มขึ้นอันเนื่องมาจากการเปิดประเทศค้าขายกับประเทศตะวันตกมากขึ้น

การจับสัตว์น้ำในทะเลสาบก็ขยายตัวเพิ่มขึ้นทั้งในแง่ของการที่มีคนลงไปจับสัตว์น้ำมากขึ้น และมีการค้าขายผลผลิตมากขึ้น เกิดการนำद्याจากต่างประเทศเข้ามาสร้างเครื่องมือจับสัตว์น้ำ ทำให้สามารถปรับปรุงเครื่องมือเดิมและสร้างเครื่องมือใหม่ที่มีประสิทธิภาพสูงขึ้น แต่ว่าการจับสัตว์น้ำก็ไม่ได้ขยายตัวมากถึงกับจะทำให้ชาวบ้านสามารถทำเป็นอาชีพหลักได้ เนื่องจากตลาดที่ขยายขึ้นยังคงเป็นตลาดในท้องถิ่นเป็นหลัก เพราะสินค้าสัตว์น้ำยังคงเป็นสินค้าที่เน่าเสียง่าย มี

เพียงกึ่งแห่งเท่านั้นที่เป็นสินค้าที่แพร่หลายจากทะเลสาบสงขลา ซึ่งส่งผลให้ความสัมพันธ์ทางสังคมของคนกลุ่มต่างๆ ในการจับสัตว์น้ำยังเปลี่ยนแปลงน้อย

สำหรับนโยบายของรัฐที่มีต่อการจับสัตว์น้ำโดยตรงก็คือการออกพระราชบัญญัติค่าน้ำ ร.ศ. 119 ซึ่งช่วยให้รัฐสามารถเข้าไปแทรกแซงการจัดการการจับสัตว์น้ำได้มากขึ้น ที่เห็นได้ชัดเจนในทะเลสาบสงขลา ก็คือการเปิดพื้นที่อนุญาตขึ้นหลายแห่ง แต่โดยภาพรวมแล้วนอกจากพื้นที่อนุญาตรัฐก็ไม่ได้ไปทำอะไรโดยตรงอีก ในพื้นที่การจับสัตว์น้ำในทะเลสาบส่วนใหญ่ชุมชนยังคงมีอิสระในการใช้และจัดการทรัพยากรด้วยระบบของชุมชนเอง

ในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในทะเลสาบสงขลา ชุมชนมีระบบการจัดการของตนเองมาแต่ดั้งเดิมแล้ว เมื่อเข้าสู่ยุคการพัฒนาของชาติ ชุมชนก็ยังสามารถสืบทอดหลักการของระบบการจัดการทรัพยากรของตนไว้ได้เป็นส่วนใหญ่ ยกเว้นในพื้นที่อนุญาตที่รัฐเข้ามาแทรกแซงให้มีการประมงพาณิชย์ ทำให้บุคคลเข้าไปมีสิทธิในการใช้ทะเลบางพื้นที่เป็นส่วนตัว

ระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนทั้งพุทธและมุสลิมจะมีหลักการร่วมกัน เนื่องจากอยู่ภายใต้เงื่อนไขของระบบนิเวศและยุคสมัยร่วมกัน โดยพบว่าอำนาจของระบบการจัดการของชุมชนนั้นมาจาก 2 ฐานใหญ่ คือฐานของอำนาจเหนือธรรมชาติ ซึ่งมาจากศาสนาแบบประเพณี และฐานของวิถีชีวิตจริงที่ต้องอยู่แบบช่วยเหลือซึ่งกันและกัน อำนาจดังกล่าวก่อให้เกิดแนวทางของการมีสิทธิในการเข้าถึงทะเล กฎเกณฑ์ในการใช้ทะเล และการควบคุมและแทรกแซงความขัดแย้งต่างๆ ที่เกิดขึ้น

สิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรในทะเลสาบสงขลา นั้นพบว่าบุคคลที่เกิดในชุมชนที่ทำมาหากินในทะเลสาบสงขลา ก็จะได้สิทธินั้นโดยอัตโนมัติ คนอื่นที่อยู่นอกชุมชนที่ทำมาหากินในทะเลสาบถ้าต้องการเข้ามาทำมาหากินในทะเลสาบก็ต้องเข้ามาเป็นผู้อยู่อาศัย ซึ่งมีได้หลายทาง เช่น การเข้ามาแต่งงานกับคนในชุมชน การมาอยู่อาศัยกับญาติพี่น้อง การย้ายถิ่นมาตั้งบ้านเรือน เป็นต้น

ในการใช้ทะเลนั้นมีกฎเกณฑ์หลายประการที่ผู้ทำมาหากินในทะเลต้องปฏิบัติตามที่สำคัญได้แก่ กฎเกณฑ์การใช้ประโยชน์ กฎเกณฑ์ผู้มาก่อน กฎเกณฑ์เกี่ยวกับชนิดและขนาดของเครื่องมือ กฎเกณฑ์เกี่ยวกับเจ้าของเรือและลูกเรือ และกฎเกณฑ์เกี่ยวกับเขตทำมาหากิน

อำนาจ สิทธิ และกฎเกณฑ์ดังกล่าวไม่มีกำหนดไว้เป็นทางการชัดเจน ไม่ว่าจะเป็นลายลักษณ์อักษร หรือข้อตกลงที่เป็นกิจลักษณะ แต่เป็นการเรียนรู้ของชีวิตที่ค่อยๆ ซึมซับมาตลอดในการเป็นสมาชิกของสังคม การตรวจตราควบคุมก็เช่นกันไม่ได้มีการออกแบบสถาบันที่เฉพาะเจาะจง แต่ใช้สถาบันสังคมที่มีอยู่แล้ว เช่น สถาบันชุมชน สถาบันครอบครัว สถาบันเครือญาติ สถาบันศาสนา สถาบันผู้อาวุโส ซึ่งทำหน้าที่ไปพร้อมๆ กับการทำหน้าที่ทางสังคมอื่นๆ

รูปธรรมของระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนที่เห็นได้คือการเกิดขอบเขตพื้นที่ของการจัดการในลักษณะที่เป็นเครือข่ายของชุมชนที่ทำมาหากินในแถบเดียวกัน ในลักษณะที่มีอำนาจ สิทธิ

และกฎเกณฑ์ร่วมกัน และเป็นที่ยอมรับของชุมชนที่หากินร่วมกันและชุมชนในแถบอื่น โดยมีการเรียกเขตของเครือข่ายชุมชนดังกล่าวเป็นชื่อทะเลย่อยๆ 10 ทะเล ซึ่งใช้เขตในการทำมาหากินเป็นเขตแบ่ง ไม่มีเขตทางกายภาพใดแบ่งตายตัว แต่ทั้งนี้ชาวบ้านจากทะเลย่อยต่างๆสามารถออกไปหากินนอกเขตหรือทะเลอื่นได้ เพียงแต่จะต้องรู้ว่ากำลังอยู่ในเขตทะเลไหน เพื่อจะได้ปฏิบัติตามระเบียบกฎเกณฑ์ของทะเลนั้น แต่ตามปกติแล้วชาวบ้านจะหากินอยู่ในเขตทะเลของตน

ระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนสามารถดูแลให้ทั้งสมาชิกของชุมชน และเครือข่ายชุมชนที่ร่วมกันเป็นท้องถิ่น ใช้ทรัพยากรในทะเลสาบได้เป็นอย่างดีต่อเนื่องกันมาเป็นเวลานาน แม้จะมีการรบกวนจากเข้าสู่ส่วนกลางและการพยายามเข้าไปควบคุมการใช้ทรัพยากร แต่ในทางปฏิบัติรัฐไม่สามารถทำอะไรได้มากเนื่องจากขาดกลไก เจ้าหน้าที่ และงบประมาณ ชุมชนจึงยังคงใช้ระบบของตนได้มาก แม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา และมีร่องรอยของการเปลี่ยนแปลงที่ทำลายต่อระบบของชุมชน เช่น เกิดใจผู้ร้ายออกขโมยเรือและเครื่องมือ โดยใจดังกล่าวก็คือคนจากชุมชนที่หากินในทะเลนั่นเอง แต่ว่าการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางดังกล่าวก็เกิดขึ้นเป็นส่วนน้อย ส่วนใหญ่ชุมชนยังสามารถบริหารระบบของตนให้เกิดประโยชน์ในท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงได้

อย่างไรก็ตามในยุคนี้ทะเลสาบเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศที่ส่งผลต่อทะเลสาบแล้ว คือการบุกรุกที่ทำกินทำให้เกิดการโค่นป่าพรุ ป่าชายเลน รอบๆทะเลสาบมาก ซึ่งส่งผลให้พื้นที่ซับน้ำสำหรับทะเลสาบลดลง แต่ที่รุนแรงที่สุดได้แก่การปิดปากคลอง 5 แห่งที่เรียกว่าปิดปากกระวะ เพราะเป็นการปิดเส้นทางสำคัญในการถ่ายเทน้ำและความอุดมสมบูรณ์ระหว่างทะเลนอกและทะเลสาบในตอนบน ทำให้ทะเลสาบเหลือทางติดต่อกับทะเลนอกเพียงทางเดียวคือทางตอนล่าง

การเปลี่ยนแปลงการทำประมงในทะเลสาบเปลี่ยนแปลงอีกครั้งอย่างรุนแรงนับแต่มีการประกาศแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 ซึ่งรัฐมุ่งสร้างความเติบโตทางเศรษฐกิจโดยการนำทรัพยากรมาใช้ประโยชน์อย่างเต็มที่ ในยุคนี้การทำประมงเชิงพาณิชย์ได้รับการสนับสนุนมาก ในขณะที่อุตสาหกรรมเกี่ยวกับสัตว์น้ำก็พัฒนาขึ้นมากเช่นกัน ทำให้ตลาดสัตว์น้ำพัฒนาขึ้นอย่างกว้างขวางทั้งในประเทศและต่างประเทศ ราคาสัตว์น้ำจึงสูงขึ้นมาก พร้อมๆกันนี้รัฐก็พยายามใช้ระบบการจัดการทรัพยากรของรัฐเข้าไปดูแลการใช้ทะเลสาบโดยตรงมากขึ้น และผลักดันให้ชุมชนเหลือบทบาทเป็นเพียงผู้ใช้ทรัพยากรตามกฎหมายของรัฐ ในขณะที่ฐานทรัพยากรขนาดเล็กบริเวณรอบทะเลสาบก็หมดความสำคัญลงไป ชาวบ้านในชุมชนรอบทะเลสาบจึงหันไปทำประมงในทะเลสาบเป็นอาชีพหลัก

ระบบการจัดการทรัพยากรของรัฐไม่มีการควบคุมปริมาณของผู้มีสิทธิใช้ทะเล แต่เน้นที่การควบคุมการใช้เครื่องมือบางอย่างที่ทำลายความอุดมสมบูรณ์ของทะเล ได้แก่อวนรุน โพงพาง ยาวีเออ การใช้ไฟฟ้าช็อต แต่ในความเป็นจริงก็คือเครื่องมือประเภทยังคงมีใช้อยู่ในทะเลสาบ

อย่างเปิดเผย โดยทางราชการไม่เคยปราบปรามได้อย่างจริงจัง ทั้งนี้เพราะการดูแลไม่ทั่วถึง ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งผลประโยชน์ในทะเลสาบเป็นผลประโยชน์ที่ทับซ้อนกันหลายฝ่าย ทั้ง อิทธิพลท้องถิ่น ข้าราชการ นักการเมือง การปราบปรามอย่างจริงจังจึงไม่เกิดขึ้น นอกจากนี้ระบบ การจัดการของรัฐยังต้องอาศัยกฎหมายเป็นเครื่องมือ ซึ่งพบว่ากฎหมายยังล้าหลังกว่าสภาพความเป็นจริงที่เกิดขึ้น ดังจะเห็นจากกรณีการใช้ไซตุ้ การเพาะเลี้ยง ยึดทะเลแบบถาวรไว้เป็นส่วนบุคคล ซึ่งมีส่วนสำคัญในการทำลายระบบนิเวศของทะเลสาบ แต่เนื่องจากการทำประมงด้วยเครื่องมือ ลักษณะนี้เพิ่งเกิดขึ้นทีหลัง ไม่มีกฎหมายระบุไว้ชัดเจนว่ามีความผิด นอกจากเป็นเพียงการทำประมงที่ไม่ได้ขออนุญาตหรือเสียภาษีให้ถูกต้องเท่านั้น

เมื่อพลังของตลาดแบบทุนนิยมและการพัฒนาแบบทันสมัยมีแรงกระตุ้นการบริโภคและการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของชาวบ้านให้เข้ากับสังคมสมัยใหม่มากขึ้น ส่งผลทำให้ค่าใช้จ่ายของชาวบ้านเพิ่มมากขึ้นด้วย ซึ่งส่วนใหญ่ชาวบ้านต้องหาจากทรัพยากรในทะเลสาบ ประกอบกับจำนวนประชากรเพิ่มขึ้นมาก จึงมีผู้คนลงไปแย่งชิงกันจับสัตว์น้ำในทะเลสาบจำนวนมาก บางส่วนใช้เครื่องมือแบบทำลายล้าง บางส่วนใช้วิธียึดทะเลเป็นสิทธิส่วนบุคคลแล้วตั้งเครื่องมือแบบถาวรไว้ตลอด และซื้อขายกันเหมือนที่ดิน

ประกอบกับระบบนิเวศของทะเลสาบได้รับผลกระทบอย่างมากจากการพัฒนา คือเกิดความเติบโตของเมือง ที่อยู่อาศัย โรงงานอุตสาหกรรม ร้านอาหาร ทั้งหมดนี้มีส่วนสำคัญในการปล่อยน้ำและของเสียลงทะเลสาบ รวมทั้งมีการถมดินรูล้ำเข้าไปในทะเลสาบมากด้วย

การปิดทางติดต่อระหว่างทะเลสาบกับทะเลนอกที่เรียกว่าปิดปากกระวะและการสร้างท่าเรือพาณิชย์บริเวณปากทะเลสาบตอนล่าง ก็ส่วนสำคัญในการทำลายระบบนิเวศของทะเลสาบ

ผลที่เกิดขึ้นตามมาก็คือ ทะเลสาบตื้นเขิน น้ำไม่สะอาด แหล่งพันธุ์ แหล่งเพาะพันธุ์ แหล่งพักอาศัย และห่วงโซ่อาหารของสัตว์น้ำถูกทำลาย ความเจิดเค็มของน้ำเปลี่ยนแปลงไป

ในขณะที่การไล่จับสัตว์น้ำในทะเลสาบอยู่ในภาวะที่เรียกว่าล้นเกิน(overuse) ทั้งจากการที่มีคนลงไปใช้ประโยชน์ในทะเลสาบมากเกินไป และการใช้เครื่องมือแบบทำลายล้าง ปัญหาที่เกิดขึ้นตามมาก็คือเกิดความเสื่อมโทรมของพันธุ์และปริมาณสัตว์น้ำอย่างมาก ชาวบ้านที่เคยฝากชีวิตไว้กับทะเลสาบพบกับความยากลำบากในการทำมาหากิน

การตอบสนองต่อการลดลงของสัตว์น้ำในทะเลสาบของชาวบ้านนั้นมีหลายทางส่วนใหญ่ยังคงพยายามหาทางที่จะรีดเอาทรัพยากรจากระบบนิเวศของทะเลสาบให้มากขึ้น โดยเฉพาะการเกิดขึ้นของนาเกลือรอบทะเลสาบ ซึ่งยิ่งส่งผลกระทบต่อทะเลสาบมากขึ้น บางส่วนพยายามหาอาชีพอื่น ซึ่งมีทั้งการอพยพย้ายถิ่น และการเข้าไปขายแรงงานในเมืองและในโรงงานอุตสาหกรรม ทั้งเป็นการไปแบบชั่วคราวและทำงานแบบถาวรแต่ไปเข้าเียนกลับ และมีบางส่วนที่ตื่นตัวออกมาทำงานร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชนและนักวิชาการท้องถิ่นในทางที่จะหาทางฟื้นฟูทะเลสาบ

สงขลา แต่ก็ทำอะไรได้ไม่มาก เพราะผลประโยชน์ในทะเลสาบนั้นซับซ้อน แต่ทั้งนี้คนใช้ทะเลสาบเป็นแหล่งทำมาหากินยังคงมีอีกมาก เพราะคนส่วนใหญ่คงอยู่ในชุมชน และประชากรของชุมชนก็เพิ่มตลอดเวลา รวมทั้งผู้ที่ออกไปทำงานข้างนอกเมื่อตงงานก็จะกลับไปพึ่งพิงทะเลสาบเหมือนเดิม

การเกิดขึ้นของนาุ้งรอบทะเลสาบเป็นการตอบสนองของชุมชนรอบทะเลสาบที่ได้รับการกล่าวถึงกันมาก เพราะปริมาณนาุ้งได้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว และเป็นการเปลี่ยนระบบนิเวศของทะเลสาบอย่างรุนแรง ที่สำคัญคือเป็นการเปลี่ยนความคิดของคนต่อระบบนิเวศที่ผิดไปจากเดิมแบบคนละทาง คือมองทรัพยากรอยู่ที่ประโยชน์ด้านเงินทองที่ตนจะได้รับอย่างจริงจังมากขึ้น เป็นการเปลี่ยนความสัมพันธ์ของคนในชุมชนแบบพึ่งพาอาศัยกันเป็นแบบตัวใครตัวมันอย่างชัดเจน เป็นการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมเกี่ยวกับการผลิตครั้งใหญ่ที่ทำให้ชาวบ้านมีโอกาสรวยเงินหลักล้าน พร้อมกับที่มีโอกาสเป็นหนี้สินด้วยเงินล้านเช่นกัน ซึ่งปรากฏการณ์จริงที่พบก็คือชาวบ้านส่วนใหญ่จะเป็นหนี้สินจำนวนมาก ในขณะที่ผู้ร่ำรวยคือบริษัทห้างร้านที่ผลิตและขายอาหารและเคมีภัณฑ์ต่างๆ แก่แก และพ่อค้าคนกลาง

กล่าวโดยสรุปการศึกษาพัฒนาการการใช้ทรัพยากรในทะเลสาบสงขลาของชุมชนประมงพื้นบ้าน จะพบปัญหาที่สำคัญ 2 ส่วน คือ

ส่วนแรก พบว่าทะเลสาบสงขลาพัฒนาจากการมีทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์ไปสู่ความเสื่อมโทรม อันเนื่องมาจากสาเหตุใหญ่ 2 ประการ คือ ระบบนิเวศของทะเลสาบถูกทำลาย และการจับสัตว์ทะเลแบบสิ้นเกิน

ส่วนที่สอง ชุมชนต่างๆที่เคยมีความเป็นปึกแผ่น กลุ่มวัฒนธรรมที่หลากหลายอยู่แบบการยอมรับตัวตนของกันและกัน พัฒนาไปสู่ชุมชนที่มีการแตกตัวออกเป็นกลุ่มต่างๆที่คนสามารถให้ความหมายตามผลประโยชน์ของตน รวมทั้งความรู้สึกถึงความเป็นส่วนบุคคลมีมากขึ้น อันนำไปสู่ความขัดแย้งต่างๆที่มีมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง ส่วนกลุ่มคนต่างๆก็ให้ความสำคัญในตัวตนของคนอื่นน้อยลง ความสัมพันธ์มุ่งไปสู่การคิดเชิงผลประโยชน์มากขึ้น โดยการขับเคลื่อนและผลักดันโดยกลไกตลาด

ทั้งสองส่วนนี้สัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดในลักษณะของการเป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกัน การที่คนถูกกระตุ้นให้เข้าถึงทะเลเป็นส่วนตัวมากขึ้นก็เป็นผลให้ทะเลเสื่อมโทรม ในขณะที่ความเสื่อมโทรมของทะเลก็มีผลให้เกิดการพัฒนาเครื่องมือหรือวิธีการที่บุคคลสามารถจะรีดเค้นศักยภาพของทะเลให้ได้มากขึ้น อันนำไปสู่การทำลายระบบนิเวศของทะเลสาบมากขึ้น เป็นต้น

การเคลื่อนไหวเพื่อฟื้นฟูทะเลสาบของกลุ่มองค์กรต่างๆ

ในภาวะของการพัฒนาที่ส่งผลให้ทะเลสาบเสื่อมโทรมลงอย่างต่อเนื่องนั้น ได้เกิดความเคลื่อนไหวของบุคคลและกลุ่มองค์กรต่างๆในภาคประชาชนเพื่อหาทางหยุดการทำลายทะเลสาบ และแสวงหาแนวทางในการฟื้นฟูทะเลสาบ ซึ่งพอสรุปการเคลื่อนไหวของกลุ่มองค์กรต่างๆได้ดังนี้

1. สมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบ

องค์กรนี้เป็นการรวมตัวของชาวประมงพื้นบ้านรอบทะเลสาบสงขลา ก่อตั้งมาตั้งแต่ปี 2536 เกิดจากการเข้ามาประสานงานขององค์กรพัฒนาเอกชน ดังกล่าวรายละเอียดมาแล้วในบทที่ 4 ในปัจจุบันสมาชิกสมาพันธ์ประกอบด้วยกลุ่มองค์กรชาวประมงรอบทะเลสาบ 5 ชมรมฯ ได้แก่

1) ชมรมชาวประมงทะเลสาบสงขลาตอนล่าง มีสมาชิก 10 หมู่บ้าน ได้แก่บ้านบางโหนด บ้านแหลมโพธิ์ บ้านยางหัก บ้านปากบางภูมิ บ้านวังเนียน บ้านใต้ บ้านกลาง บ้านท่าเสา บ้านท่าเมรุ

2) ชมรมชาวประมงทะเลสาบอำเภอสทิงพระ มีสมาชิก 9 หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่ 2-7 ต.คูชูด หมู่ 4-6 ต.ครองรี

3) ชมรมชาวประมงอำเภอปากพะยูน มีสมาชิก 8 หมู่บ้าน ได้แก่บ้านช่องพิน บ้านเกาะหมาก บ้านเกาะโคบ บ้านบางเตง บ้านเขาชัน บ้านหัวหิน บ้านแหลมกรวด และบ้านบ่อน้ำหมาก

4) ชมรมชาวประมงทะเลสาบอำเภอเขาชัยสน-บางแก้ว มีสมาชิก 6 หมู่บ้าน 6 หมู่บ้าน ได้แก่บ้านแหลมจองถนน บ้านปากพล บ้านหัวปอ บ้านหาดไคร้เต่า บ้านบางขวน และบ้านควนเคียว

5) ชมรมชาวประมงรักษ์ทะเลน้อย มีสมาชิก 5 หมู่บ้าน ได้แก่หมู่ที่ 1,2,13 ต.พนางตุง และหมู่ที่ 1,2 ต.ทะเลน้อย

อย่างไรก็ตามชาวประมงพื้นบ้านที่เข้ามาเป็นสมาชิกของสมาพันธ์ในแต่ละเขตยังเป็นประมงพื้นบ้านส่วนน้อย จึงมีพลังในเชิงต่อรองหรือสามารถขยายพื้นที่ทางสังคมได้น้อย ทำให้ไม่สามารถทำกิจกรรมที่คลี่คลายปัญหาความขัดแย้งที่มีอยู่หรือการฟื้นฟูทะเลได้มากนัก กิจกรรมที่ทำจึงมักจะเป็นกิจกรรมที่หลีกเลี่ยงความขัดแย้ง เช่น การจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ การประกาศเขตรักษาพันธุ์สัตว์น้ำในเขตที่ไม่สำคัญและไม่มีใครสนใจทำประมง เป็นต้น

ด้วยความไม่มีพลังหรือตัวตนดังกล่าวจึงพบว่าการจัดตั้งคณะกรรมการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาของรัฐบาลชุดปัจจุบันเพื่อแก้ปัญหาทะเลสาบสงขลา ซึ่งกรรมการทั้งหมดมี 38 คน ปรากฏว่ามีตัวแทนชาวประมงเข้าไปเป็นกรรมการเพียงคนเดียว ทั้งที่เป็นกลุ่มคนขนาดใหญ่ที่มีความเกี่ยวข้องกับทะเลสาบมากที่สุด และได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงของทะเลสาบ

มากที่สุด มีชุดความรู้ของตนเองในการอธิบายประเด็นปัญหาของทะเลสาบที่ฝ่ายต่างๆควรรับฟังเป็นอย่างยิ่ง

แต่ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่าชาวประมงพื้นบ้านที่รวมตัวกันเป็นสมาพันธ์ดังกล่าวขาดอุดมคติ หรือขาดความพยายามที่จะดำเนินงานตามเป้าหมายขององค์กรที่วางไว้ แต่ว่าปัญหาของการทำลายทะเลสาบนั้นหนักหน่วง เกิดจากสาเหตุหลายประการ และมีผลประโยชน์ต่างๆที่ซับซ้อนมาก จึงยากเกินที่ชาวบ้านธรรมดาจะทำอะไรได้มากนัก ในขณะที่ชาวบ้านก็ต้องดิ้นรนเพื่อเอาตัวรอดด้วย

2. กลุ่มรักษาคูขุด

กลุ่มนี้เกิดขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2536 โดยกลุ่มคนหลายอาชีพที่เกี่ยวข้องกับทะเลสาบสงขลา ได้แก่ กลุ่มครูโรงเรียนรอบทะเลสาบ กลุ่มนักธุรกิจ และผู้นำชาวบ้าน จุดประสงค์ที่ตั้งไว้แต่เดิมคือส่งเสริมและทำหน้าที่ขององค์กรประชาชนเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่น ส่งเสริม พื้นฟูวัฒนธรรมท้องถิ่น และสนับสนุนและส่งเสริมทางเลือกด้านอาชีพของประชาชน

กลุ่มดังกล่าวถึงแม้จะเกิดขึ้นมาด้วยเจตนาดี และต้องการทำประโยชน์เพื่อส่วนรวม รวมทั้งพยายามทำกิจกรรมบางอย่างเช่นการอบรมเยาวชนเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม การร่วมกับชุมชนปล่อยพันธุ์สัตว์น้ำ แต่เนื่องจากผู้มารวมกลุ่มกันไม่ใช่ผู้ที่ได้รับผลกระทบโดยตรงและมาจากกลุ่มคนที่หลากหลาย ในขณะที่การรวมกลุ่มดังกล่าวไม่ได้รับการสนับสนุนหรือมีงบประมาณสนับสนุนจากฝ่ายใด ในที่สุดกลุ่มนี้จึงไม่อาจทำอะไรที่มีผลสะท้อนต่อการฟื้นฟูทะเลสาบอย่างจริงจังและต่อเนื่อง กลุ่มจึงมีฐานะสำคัญในลักษณะเป็นการแสดงออกทางอุดมการณ์ของคนกลุ่มหนึ่งที่เห็นความสำคัญของการฟื้นฟูทะเลสาบ

3. กลุ่มกิจกรรมรายรอบ

ในขบวนการเคลื่อนไหวของกลุ่มคนต่างๆเพื่ออนุรักษ์และฟื้นฟูทะเลสาบนั้นปรากฏการเคลื่อนไหวของกลุ่มคนหลายกลุ่มที่ทำงานด้านอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ ที่ถึงแม้จะไม่ได้มุ่งมาที่ตัวทะเลสาบโดยตรง แต่ก็มีผลต่อการฟื้นฟูทะเลสาบ เนื่องจากการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรที่เป็นระบบนิเวศต่อเนื่องกับทะเลสาบ

3.1 กลุ่มชุมชนป่าพุดควนเค็ง

กลุ่มนี้มีนายโกเมศร์ ทองบุญชู ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 2 ต.เกาะใน อ.ชะอวด จ.นครศรีธรรมราช เป็นผู้ประสานงาน กิจกรรมกลุ่มนี้เริ่มต้นเมื่อปีที่แล้ว(พ.ศ.2545) โดยได้รับทุนจากสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติจัดทำแผนพัฒนาชุมชน ซึ่งทางกลุ่มเห็นความสำคัญของป่าพุดควนเค็งต่อชีวิตความเป็นอยู่ของพวกเขา และต่อสังคมโดยรวม จึงได้ร่วมกันทำแผนฟื้นฟูพุดควนเค็ง และป้องกันไฟไหม้พุด ในเขต ต.ควนเค็ง อ.ชะอวด และในปีนี้ได้รับทุนจากกรมทรัพยากรน้ำ กระทรวงทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ให้ดำเนินงานตามแผนดังกล่าว

แม้การดำเนินงานของกลุ่มนี้ไม่ได้กล่าวถึงทะเลสาบสงขลาโดยตรง แต่การฟื้นฟูและรักษาป่าพรุควนเคร็งนั้นมีผลโดยอ้อมที่สำคัญต่อทะเลสาบ เพราะป่าพรุเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำและชั้นน้ำที่สำคัญของทะเลสาบ

3.2 กลุ่มทะเลน้อย

กลุ่มทะเลน้อยเกิดขึ้นโดยอาจารย์ฉิ้น บัวบาน อาจารย์ประจำโรงเรียนพนางตุง อ.ควนขนุน จ.พัทลุง เป็นผู้ริเริ่มดำเนินการ โดยที่อาจารย์ฉิ้นเกิดและเติบโตอยู่ในชุมชนที่หากินในทะเลสาบตอนบนหรือทะเลน้อย จึงได้มีโอกาสเห็นและรับรู้ความเป็นไปของทะเลน้อยมาตั้งแต่เด็ก ได้เห็นทะเลน้อยในช่วงที่อุดมสมบูรณ์ และในช่วงที่เสื่อมโทรมอย่างที่สุดในปัจจุบัน อาจารย์ฉิ้นจึงเข้ามาทำบทบาทในการรณรงค์ให้คนเห็นความสำคัญที่จะช่วยกันฟื้นฟูทะเลน้อย โดยประการแรกอาจารย์ฉิ้นได้ไปพูดในที่ต่างๆอย่างต่อเนื่องทั้งเล่าเรื่องในอดีตและความเสื่อมโทรมของทะเลน้อยในปัจจุบัน ประการที่สอง อาจารย์ฉิ้นอาศัยความเป็นครูรณรงค์กับนักเรียนในการช่วยกันฟื้นฟูทะเลสาบ โดยอาจารย์ฉิ้นเลือกกิจกรรมที่เด็กพอจะทำได้ คือการการฟื้นฟูพื้นที่ชุ่มน้ำรอบทะเลน้อยโดยการปลูกป่า อาจารย์ฉิ้นจึงนำนักเรียนปลูกป่า ณ บริเวณป่าควนขี้เสียน ต.พนางตุง อ.ควนขนุน จ.พัทลุง มาอย่างต่อเนื่อง โดยพยายามหาทุนจากภายนอกเข้ามาสนับสนุนด้วย

3.3 กลุ่มชุมชนป่าต้นน้ำ

กลุ่มนี้เป็นกิจกรรมหนึ่งของชาวบ้านบ้านตะโหมด ต.ตะโหมด อ.ตะโหมด จ.พัทลุง ที่ต้องการจัดการป่าเทือกเขาบรรทัดที่อยู่ไม่ห่างจากชุมชนนักจำนวนประมาณ 3,000 ไร่ในลักษณะป่าชุมชน ทั้งนี้เนื่องจากป่าบริเวณดังกล่าวเป็นป่าต้นน้ำของคลองตะโหมดและคลองสาขา ซึ่งเป็นความอุดมสมบูรณ์สำคัญของวิถีชีวิตเกษตรกรชาวตะโหมด

ทั้งนี้ทางราชการก็สนับสนุนกิจกรรมดังกล่าวของชาวตะโหมด โดยนอกจากชาวบ้านจะสร้างระเบียบแบบแผนของตนในการใช้ประโยชน์จากป่าในลักษณะของการไม่ทำลายแล้ว ยังมีการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศด้วย

ที่กิจกรรมป่าชุมชนของชาวตะโหมดมีความสำคัญต่อการฟื้นฟูทะเลสาบก็เพราะป่าดังกล่าวถือว่าเป็นป่าต้นน้ำของทะเลสาบด้วย เนื่องจากคลองตะโหมดเป็นคลองที่นำน้ำจืดไหลลงสู่ทะเลสาบ

กลุ่มนี้มีนาย นายสมบุญ จิตสาระอาภรณ์ เป็นผู้ประสานงาน

3.4 เครือข่ายชุมชนคาบสมุทรสติงพระ

กลุ่มองค์กรนี้มีอยู่ในหลายชุมชนในเขต อ.สติงพระ และ อ.ระโนด จ.สงขลา โดยได้รับการสนับสนุนจากสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน(พอช.) กลุ่มองค์กรนี้มีกิจกรรมหลายอย่างเกี่ยวกับการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม เช่น การทำนาบริเวณชายฝั่งทะเลสาบด้วยปุ๋ยอินทรีย์ การจัดท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในทะเลสาบ การฟื้นฟูป่าชายเลน

4. กลุ่มผู้เฒ่ารอบทะเลสาบสงขลา

กลุ่มผู้เฒ่ารอบทะเลสาบเกิดขึ้นระหว่างการดำเนินโครงการวิจัยฉบับนี้ โดยในขณะที่ผู้วิจัยศึกษาข้อมูลภาคสนามนั้นมักจะได้รับข้อมูลจากชุมชนต่างๆตรงกันว่าการที่จะฟื้นฟูทะเลสาบโดยคนปัจจุบันน่าจะเป็นเรื่องยาก เพราะคนรุ่นปัจจุบันจะมีประสบการณ์ใหญ่อยู่กับการแย่งชิงกันหาประโยชน์จากทะเลสาบ แต่เมื่อพูดคุยกับผู้อาวุโสก็จะได้ภาพอีกอย่างหนึ่ง คือความวิตกกังวลต่อความทะเลื่อมโทรมของทะเลสาบ และได้ภาพของทะเลสาบสมัยก่อนที่ยังอุดมสมบูรณ์ ได้เข้าใจถึงระบบความรู้และระบบคุณค่าต่างๆที่คนในสมัยก่อนมีต่อทะเล ซึ่งแตกต่างจากคนสมัยนี้ ประกอบกับผู้อาวุโสดังกล่าวนี้ก็คือปู่ ย่า ตา ยาย หรือพ่อแม่ของคนรุ่นปัจจุบัน ดังนั้นจึงเกิดแนวคิดที่ว่าหากสามารถฟื้นฟูบทบาทของผู้อาวุโสให้เข้ามามีส่วนในการฟื้นฟูทะเลสาบร่วมกับคนในยุคปัจจุบันน่าจะสร้างพลังเคลื่อนไหวในเรื่องนี้ได้ ผู้วิจัยจึงได้ประสานงานจัดเวที “ผู้เฒ่าแห่งทะเลสาบ” ขึ้น 2 ครั้ง ครั้งแรกเน้นให้ผู้เฒ่าจากชุมชนต่างๆรอบทะเลสาบทั้งที่เป็นชาวพุทธและมุสลิมได้มาพูดคุยแลกเปลี่ยนประสบการณ์กัน และร่วมกันแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวทางฟื้นฟูทะเลสาบ ส่วนครั้งที่สองได้เชิญคนในยุคปัจจุบันเข้าร่วมด้วย ซึ่งพบได้ชัดเจนว่าคนรุ่นปัจจุบันสนใจฟังประสบการณ์ของคนรุ่นก่อน และมีแนวโน้มสนใจเรื่องการฟื้นฟูทะเลสาบมากขึ้น ปัจจุบันกลุ่มนี้ยังมีการประสานงานติดต่อกันอยู่พอสมควร

จากที่กล่าวจะเห็นได้ว่ามีกลุ่มเคลื่อนไหวเกี่ยวกับฟื้นฟูทะเลสาบนี้นั้นมีอยู่หลายกลุ่ม มีทั้งที่เป็นชาวประมงพื้นบ้านโดยตรง และกลุ่มคนอื่นที่ไม่ได้ทำมาหากินอยู่ในทะเลสาบ แต่ว่ากลุ่มต่างๆเหล่านี้ก็ไม่มีพลังมากนัก ทั้งในแง่ของการปฏิบัติงานที่มีผลต่อการฟื้นฟูทะเลสาบอย่างจริงจัง และการกระตุ้นให้รัฐเห็นความสำคัญในการฟื้นฟูทะเลสาบ ส่วนใหญ่ยังคงเป็นการดำเนินงานแบบเท่าที่ตนเองจะทำได้ ในลักษณะต่างคนต่างทำ ไม่มีการประสานงานกันอย่างเป็นเรื่องเป็นราว ทั้งนี้เพราะปัญหาของทะเลสาบสงขลานั้นเป็นปัญหาใหญ่ มีสาเหตุที่ซับซ้อน และมีผลประโยชน์เข้ามาเกี่ยวข้องมาก การทำอะไรหากไม่ใหญ่พอก็แทบจะไม่มีผลอะไรเกิดขึ้น

การฟื้นฟูทะเลสาบของรัฐ

รัฐบาลชุดปัจจุบันได้ประกาศนโยบายฟื้นฟูลุ่มน้ำทะเลสาบ เมื่อเดือนสิงหาคม 2545 โดยมีเป้าหมายที่จะฟื้นฟูระบบนิเวศของลุ่มน้ำทะเลสาบทั้งระบบ และได้จัดตั้งคณะกรรมการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาจำนวน 38 คน โดยมีพลเอกชาวลิตร์ ยงใจยุทธ รองนายกรัฐมนตรี เป็นประธาน มีรัฐมนตรี และข้าราชการในกระทรวงที่เกี่ยวข้องเป็นกรรมการ รวมทั้งมีตัวแทนประชาชนในเขตลุ่มน้ำทะเลสาบร่วมเป็นกรรมการด้วย 9 คน

คณะกรรมการดังกล่าวมองว่าการฟื้นฟูลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาต้องมีทั้งแผนระยะสั้นและระยะยาว และประชาชนในพื้นที่ควรจะมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น คณะกรรมการจึงมอบหมายให้นักวิชาการจากมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ และสถาบันราชภัฏสงขลา เป็นผู้

ศึกษาข้อมูลเพื่อจัดทำแผน และได้แต่งตั้งอนุกรรมการขึ้น 2 ชุด คือ อนุกรรมการการมีส่วนร่วมของประชาชน และอนุกรรมการติดตามประเมินผลการดำเนินงาน โดยคณะนักวิชาการที่จะศึกษาข้อมูลจะใช้แนวทางที่อนุกรรมการการมีส่วนร่วมได้จากการรับฟังความคิดเห็นของคนในพื้นที่เป็นแนวทางในการศึกษาข้อมูล

งานที่ผ่านมาเป็นช่วงการดำเนินงานของอนุกรรมการการมีส่วนร่วมในการรับฟังและรวบรวมความคิดเห็นจากประชาชน ซึ่งพบว่ามีปัญหาในการดำเนินงานที่พอจะตั้งข้อสังเกตได้ว่าในที่สุดแล้วการฟื้นฟูระบบนิเวศลุ่มน้ำทะเลสาบคงยากที่จะประสบผลสำเร็จ โดยประการแรกพบว่าจำนวนคณะอนุกรรมการดังกล่าวมีทั้งหมด 53 คน แต่ในกรรมการด้วยกันเองยอมรับว่ามีเพียงไม่เกิน 15 คนเท่านั้นที่พอรู้เรื่องทะเลสาบ ทั้งนี้เพราะผู้ที่มีส่วนสำคัญในการกำหนดรายชื่อบุคคลในกรรมการชุดนี้คือคณะกรรมการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาในส่วนที่เป็นนักการเมืองและข้าราชการประจำ ซึ่งส่งผลให้ตัวแทนภาคประชาชนส่วนใหญ่ที่กรรมการกลุ่มนี้มองคือผู้ที่อยู่ในโครงสร้างการปกครองท้องถิ่นของรัฐเป็นสำคัญ คือ ตัวแทนจากองค์การบริหารส่วนส่วนจังหวัด องค์การบริหารส่วนตำบล และเทศบาล ซึ่งคนกลุ่มนี้ไม่เคยสนใจและเคลื่อนไหวเกี่ยวกับการฟื้นฟูทะเลสาบมาก่อน ดังนั้นจึงพบว่าความตั้งใจที่จะให้กรรมการแต่ละคนได้ไปดำเนินการรับฟังความคิดเห็นของประชาชนในพื้นที่ของตนจึงไม่ได้ผล เพราะกรรมการส่วนใหญ่ไม่ได้ไปดำเนินการอะไร รวมทั้งการจัดเวทีใหญ่ก็ปรากฏว่ามีกรรมการเพียงไม่กี่คนที่ไม่ช่วยกันทำงาน และเมื่อประชุมกันเองก็ไม่ค่อยจะมีความก้าวหน้าอะไร เพราะส่วนใหญ่จะนั่งเฉยๆไม่แสดงความคิดเห็น รวมทั้งประธานคณะกรรมการชุดนี้คือผู้ช่วยรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย (นายวีระ มุสิกพงศ์) จึงมีการมองกันว่ามีลักษณะของการเป็นฝักฝ่ายมากกว่าการแสวงหาความร่วมมือ

ประการที่สอง ซึ่งเป็นประการที่สำคัญกว่า คือการให้ประชาชนจากชุมชนต่างๆมาแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับปัญหาลุ่มทะเลสาบและแนวทางการแก้ไข โดยไม่ผ่านกระบวนการเรียนรู้หรือศึกษาวิจัยร่วมกันมาก่อน ทำให้ประชาชนนี้ก็ได้เฉพาะปัญหาหรือข้อเท็จจริงเฉพาะหน้า ไม่สามารถยกระดับข้อเท็จจริงเป็นองค์ความรู้ที่สามารถเชื่อมโยงให้เห็นความเกี่ยวข้องของส่วนต่างๆอย่างเป็นระบบและมีพลวัต ดังจะเห็นได้ว่าข้อเสนอของประชาชนที่ได้จะเป็นประเด็นย่อยๆและกระจัดกระจาย และเป็นเพียงการเรียกร้องให้รัฐดำเนินการให้ เช่น การขอแหล่งน้ำจืด การบังคับให้ใช้ปุ๋ยอินทรีย์แทนปุ๋ยเคมี ซึ่งในความเป็นจริงแล้วการกล่าวถึงการทำลายทรัพยากร และการฟื้นฟูทรัพยากรที่ถูกทำลายไปแล้วให้กลับคืนมานั้น หัวใจสำคัญอยู่ที่ระบบการจัดการทรัพยากร ซึ่งเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ทางอำนาจในการเข้าถึงและใช้ทรัพยากร ดังรายละเอียดในงานวิจัยฉบับนี้กล่าวถึงไว้แล้ว ไม่ใช่การกล่าวถึงปัญหาปลีกย่อยอย่างกระจัดกระจาย ดังนั้นถึงแม้รัฐบาลชุดปัจจุบันจะมีความตั้งใจดีในการฟื้นฟูระบบนิเวศของลุ่มน้ำทะเลสาบเพียงใด แต่ถ้าจับหัวใจของปัญหาและการแก้ไขปัญหามิถูกต้อง ความตั้งใจดังกล่าวก็จะไม่มีโอกาสไปถึงจุดหมายปลายทางได้

ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

มนุษย์ในโลกปัจจุบันกำลังวิตกกังวลกับการหาหลักประกันว่าพวกตนจะมีทรัพยากรใช้ดำรงชีวิตได้อย่างพอเพียง ทุกวันนี้มนุษย์ถูกคุกคามจากปัญหาสิ่งแวดล้อม อาทิ การเปลี่ยนแปลงของอากาศ ระดับของน้ำทะเลที่เพิ่มขึ้น ทรัพยากรถูกทำลาย สิ่งแวดล้อมเป็นพิษ ชุมชนโลกได้มีเป้าหมายเกี่ยวกับการพัฒนาแบบยั่งยืน (sustainable development) และขณะนี้พยายามหาแบบแผนการพัฒนาและการจัดการทรัพยากรที่จะผลักดันเป้าหมายดังกล่าวให้เกิดผล

กระบวนการเคลื่อนไหวดังกล่าวพบว่าระบบการจัดการทรัพยากรที่มีรากฐานมาจากตะวันตกมีส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดความเสื่อมโทรมของทรัพยากรดังกล่าว และมีความพยายามที่จะกลับไปให้ความสำคัญกับระบบการจัดการแบบประเพณีที่มีอยู่ในทุกที่ แต่ว่าถูกระบบการจัดการทรัพยากรแบบใหม่จากตะวันตกทำให้อ่อนแอและถูกเบียดขับให้หมดหน้าที่ไป

โดยเฉพาเรื่องการจัดการทรัพยากรประมงกระบวนการนี้ชี้ให้เห็นว่าคุณค่าของระบบการจัดการแบบประเพณี ในชุมชนชนบทเป็นพื้นที่สำคัญที่กำลังได้รับความสนใจในลักษณะที่ว่าอาจจะเสนอทางออกที่มีประโยชน์ นอกจากนี้การจัดการแบบประเพณีในทางปฏิบัติยังคงพอมีบทเรียนเหลืออยู่ให้คนรุ่นปัจจุบันศึกษาได้

มีความสำนึกของผู้ใช้ทรัพยากรประมงโดยทั่วไปในปัจจุบันว่าประสบการณ์ของชุมชนแบบประเพณีในอดีตมีความสำคัญต่อการวางแผนและการใช้ระบบการจัดการทรัพยากรที่เหมาะสม โจฮันเนส (Johannes) ได้เตือนถึง “ความผิดพลาดของพวกเราที่จะเข้าใจถึงระบบการจัดการทรัพยากรที่ใช้โดยประชาชนซึ่งตระหนักรู้เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมของเขาต่างไปจากเรา”¹

ออสโตรม (Elinor Ostrom) และชลาเกอร์ (Edella Schlager)² ได้ศึกษาการจัดการทรัพยากรในหลายประเทศรวมทั้งทรัพยากรประมงด้วย เขาชี้ให้เห็นว่าระบบการจัดการทรัพยากรที่ใช้ร่วมกัน (common-pool resource) ของรัฐก่อให้เกิดการใช้ทรัพยากรแบบเปิด (open access) ซึ่งเป็นที่มาของความเสื่อมโทรมของทรัพยากร เพราะเป็นการยากที่รัฐจะไปควบคุมการทำลายทรัพยากร เพราะในด้านการใช้ทรัพยากรส่วนรวมตามความหมายของรัฐนั้นหมายถึงไม่สมควรไปจำกัดสิทธิใคร ในขณะที่รัฐก็ดูแลไม่ทั่วถึง เพราะทรัพยากรประเภทนี้จะมีอาณาเขตกว้างขวาง

เวิตายากิ (Joeli Veitayaki)³ ได้ศึกษาถึงวิธีการจัดการทรัพยากรประมงของทางการในหมู่เกาะแปซิฟิก พบว่าระบบของทางการที่เน้นการออกใบอนุญาตให้ผู้ทำการประมงนั้นไม่บังเกิดผล

¹ R. E. Johannes. “Traditional marine tenure conservation methods in Oceania and their demise”. P. 350.

² Elinor Ostrom and Edella Schlager. “The Formation of Property Right” p. 127-156.

³ Joeli Veitayaki. Traditional Marine Resource Management Practices Used in the Pacific

เพราะว่าชาวบ้านที่เขาทำประมงสืบเนื่องต่อกันมาอย่างยาวนานแล้วไม่สนใจที่จะไปขอใบอนุญาต ในขณะที่เจ้าหน้าที่ และงบประมาณของทางการมีน้อย จึงไม่สามารถจะดูแลหรืออำนวยความสะดวกได้ทั่วถึง ในขณะที่ผู้นำในท้องถิ่นก็ไม่มีส่วนเกี่ยวข้องใดๆ

นอกจากนี้เขายังพบว่าการใช้ระบบการจัดการที่มีพื้นฐานมาจากชุมชนนั้นเป็นระบบที่เหมาะสมสำหรับการใช้ทรัพยากรประมงในหมู่เกาะแปซิฟิก เนื่องจากเป็นระบบที่เกี่ยวข้องกับประชาชนและเป็นไปตามวัฒนธรรมและประเพณีของพวกเขาเอง เขาพบว่าระบบเช่นนี้ที่พบใน ปาลาอู(Palao) หมู่เกาะโซโลมอน(Solomon Islands) ปาปัวนิวกินี(Papua New Guinea) และฟิจิ(Fiji) เป็นระบบที่สามารถจัดการได้เหมาะสมเกี่ยวกับการถือครองที่ดิน ที่ทำการประมง ขนบธรรมเนียมประเพณี การบังคับ ความเชื่อ ความขัดแย้ง การตกเถียงในข้อตกลง และการทำสัญญา

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่าเป็นประเด็นปัญหาที่สอดคล้องกับปรากฏการณ์การทำประมงในทะเลสาบสงขลาทั้งสิ้น ซึ่งสรุปได้เป็น 3 ประเด็น คือ **หนึ่ง** ชุมชนประมงพื้นบ้านต่างๆล้วนมีระบบการจัดการทรัพยากรของตนสืบทอดมาหลายชั่วอายุคนแล้ว ระบบเหล่านี้ถูกทำให้อ่อนแอลงด้วยระบบการจัดการของรัฐที่ได้รับอิทธิพลมาจากตะวันตก **สอง** ระบบการจัดการทรัพยากรประมงของรัฐทำให้เกิดการจับสัตว์น้ำในทะเลสาบล้นเกิน(overuse) เนื่องจากเจ้าหน้าที่ของรัฐดูแลไม่ทั่วถึง ในขณะที่ชาวประมงก็ไม่ได้มีความผูกพันกับระบบการจัดการนั้น **สาม** การจะฟื้นฟูทรัพยากรประมงให้อยู่ในระดับที่มีความมั่นคงได้จะต้องฟื้นฟูระบบการจัดการที่มีรากฐานมาจากชุมชนให้มีบทบาทในการจัดการทรัพยากร โดยมี การปรับให้ทันสถานการณ์ของยุคสมัย

แต่ทะเลสาบสงขลามีปัญหามากกว่าสถานการณ์ทั่วไปดังกล่าว ตรงที่ว่าทะเลสาบสงขลาต้องรองรับความเติบโตของเมือง และอุตสาหกรรมสมัยใหม่ ซึ่งหมายถึงการรองรับน้ำเสีย ของเสีย การรุกรานที่ รวมถึงการรองรับน้ำกึ่งจำนวนมากซึ่งถ่ายของเสียและสารเคมีต่างๆลงทะเลเช่นกัน ซึ่งทำให้ปัญหาของทะเลสาบไม่ได้มีเฉพาะการใช้ทะเลแบบล้นเกินเท่านั้น แต่มีปัญหาการทำลายระบบนิเวศเป็นปัญหาสำคัญด้วย และเป็นปัญหาที่แก้ยากเพราะมีผลประโยชน์มหาศาลและคนหลายกลุ่มเข้ามาเกี่ยวข้อง

นอกจากนี้ผลการศึกษายังชี้ให้เห็นชัดเจนว่าการเปลี่ยนแปลงของทะเลสาบและการใช้ทะเลสาบดังกล่าวสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับการที่คนในชุมชนรอบทะเลสาบแตกออกเป็นกลุ่มก้อน และมีความขัดแย้งกันมากขึ้น ในขณะที่ความสัมพันธ์กับคนกลุ่มอื่นๆก็ไม่ได้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการเห็นตัวตนและเคารพตัวตนซึ่งกันและกันอย่างที่เป็นมาในอดีต

ดังนั้นการแก้ปัญหาจึงมุ่งไปทั้งส่วนการฟื้นฟูทะเลสาบ ซึ่งรวมถึงการแก้ปัญหาการใช้ทะเลสาบแบบล้นเกินและปัญหาการทำลายระบบนิเวศทะเลสาบ และการแก้ปัญหาความสัมพันธ์

ทางสังคมในเรื่องต่างๆ โดยเฉพาะในเรื่องการผลิตและแลกเปลี่ยนผลผลิต

จากสถานการณ์การเคลื่อนไหวของกลุ่มต่างๆ ที่มีอยู่ในปัจจุบันดังที่กล่าวมาแล้วจะเห็นได้ว่า มีการเคลื่อนไหวทั้งชุมชนประมงพื้นบ้านเอง กลุ่มองค์กรประชาชนอื่นๆ และภาครัฐ แต่การเคลื่อนไหวยังมีลักษณะต่างคนต่างทำอยู่มาก และยังไม่มีจุดเน้นโดยส่วนรวมที่จะสร้างระบบการจัดการที่เหมาะสมขึ้นมา หากนำความรู้ที่ได้จากงานวิจัยฉบับนี้ซึ่งสอดคล้องกับประสบการณ์จากประเทศต่างๆ มาประกอบเป็นข้อเสนอแนะเพิ่มเติม แนวทางในการฟื้นฟูทะเลสาบสงขลา น่าจะเป็นดังนี้

1. รัฐจะต้องคืนบทบาทหลักในการจัดการทรัพยากรในทะเลสาบให้แก่ชุมชนประมงพื้นบ้านเป็นผู้แสดงบทบาทหลัก เพราะจากงานวิจัยได้ชี้ให้เห็นว่าแต่เดิมชุมชนประมงพื้นบ้านรอบทะเลสาบมีระบบการจัดการทรัพยากรในทะเลสาบที่ใช้ร่วมกัน โดยระบบดังกล่าวเป็นระบบที่มีประสิทธิภาพ เพราะสามารถรักษาความอุดมสมบูรณ์ของทะเลสาบไว้ได้มาอย่างยาวนาน ซึ่งข้อสรุปเช่นนี้ก็สอดคล้องกับประสบการณ์จากประเทศต่างๆ ที่ยกตัวอย่างมา ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการจะรักษาทรัพยากรในท้องถิ่นไว้ได้จะต้องเปิดโอกาสให้ชุมชนผู้ใช้ทรัพยากรได้ใช้ระบบการจัดการทรัพยากรของตัวเอง

2. เนื่องจากความเสื่อมโทรมของทะเลสาบในปัจจุบันไม่ได้ขึ้นอยู่กับการทำประมงของชาวบ้านแต่เพียงประการเดียว แต่มีมาจากสาเหตุอื่นๆ อีกมาก ซึ่งพันธิ์ระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนจะเข้าไปดำเนินการได้ ได้แก่ การปล่อยน้ำเสียของเมือง ที่อยู่อาศัย ร้านอาหาร โรงงานอุตสาหกรรม นาเกลือ การสร้างร้านอาหารขึ้นไปในทะเล การถมที่เข้าไปในทะเล การสร้างท่าเรือพาณิชย์บริเวณปากทะเลสาบตอนล่าง รวมทั้งนโยบายการพัฒนาการเกษตรของรัฐแต่เดิมที่ส่งผลกระทบต่อทะเลสาบโดยตรง เช่น การปิดปากกระวะ ปัญหาเหล่านี้รัฐจะต้องแสดงบทบาทหลักในการแก้ปัญหาแก้ปัญหาให้ลุล่วง มิเช่นนั้นการฟื้นฟูทะเลสาบไม่ว่าจะด้วยการใช้วิธีใดหากยังไม่แก้ปัญหาดังกล่าวนี้นการแก้ปัญหาทะเลสาบจะไม่มีโอกาสเป็นจริงได้เลย

3. การฟื้นฟูระบบนิเวศของทะเลสาบจะต้องทำทั้งระบบ คือจะต้องฟื้นฟูพื้นที่ป่าต้นน้ำ พื้นที่ชุ่มน้ำ และพื้นที่ซับน้ำ ซึ่งขณะนี้ก็มีองค์กรชุมชนบางกลุ่มทำอยู่แล้ว รัฐควรจะสนับสนุนองค์กรเหล่านี้ให้สามารถทำงานต่อไปได้อย่างเต็มศักยภาพ และควรจะสนับสนุนให้เกิดกลุ่มองค์กรชุมชนอื่นๆ ให้ทำงานเช่นนี้เพิ่มเติมขึ้นอีก ซึ่งนอกจากจะเป็นการช่วยฟื้นฟูทะเลสาบแล้ว ยังเป็นการช่วยฟื้นฟูป่าต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นป่าต้นน้ำ ป่าพรุ อันเท่ากับเป็นการคืนความอุดมสมบูรณ์ให้แก่ระบบนิเวศโดยส่วนรวม รวมทั้งยังเป็นฐานทรัพยากรสำคัญให้ชุมชนที่อยู่ในเขตป่าดังกล่าวได้ใช้ในการดำรงชีวิตด้วย

ระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนในสถานการณ์ปัจจุบัน

ดังที่กล่าวมาแล้วปัญหาของการใช้ทรัพยากรในทะเลสาบนั้นปรากฏทั้งในแง่ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรในทะเลสาบ และความขัดแย้งของคนในชุมชนและระหว่างชุมชน ดังนั้นระบบการจัดการ

ทรัพยากรของชุมชนที่จะได้รับการสนับสนุนให้เกิดขึ้นใหม่ในสถานการณ์ปัจจุบันจะต้องสามารถแก้ปัญหาทั้ง 2 ประการที่ได้พร้อม ๆ กัน

1. การฟื้นฟูระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชน

ชุมชนแต่เดิมสามารถดูแลให้สมาชิกใช้ทะเลอย่างเหมาะสมก็เพราะว่าเป็นการดูแลกันเอง เห็นกันอย่างใกล้ชิด และภายใต้สถาบันของชุมชนเอง ทำให้คนไม่เพียงไม่กล้าฝ่าฝืนบรรทัดฐานของชุมชนเท่านั้น แต่ชุมชนยังสามารถปลูกฝังอุดมการณ์ให้เกิดและเติบโตอยู่ในตัวของสมาชิกชุมชนมาแต่เด็ก

ในประเทศต่างๆ ที่สามารถฟื้นฟูและรักษาความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรประมงไว้ได้ส่วนให้มีความสำคัญระบบการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน ดังที่กล่าวรายละเอียดมาแล้ว โดยระบบการจัดการทรัพยากรจะมีลักษณะสำคัญ คือ ชุมชนสามารถสร้างแนวทางของตนขึ้นมาในการใช้ทะเลสาบร่วมกัน และมีองค์กรที่สามารถควบคุมดูแลให้สมาชิกปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ดังกล่าว จากประสบการณ์ของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาเองและจากประสบการณ์ของประเทศอื่นๆ พบว่ากฎระเบียบของชุมชนหมู่บ้านนั้นจะต้องเริ่มต้นด้วยการตั้งอยู่บนพื้นฐานอุดมการณ์อำนาจของชุมชนเองที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ ซึ่งจะปรากฏในรูปของความเชื่อและพิธีกรรมต่างๆ อุดมการณ์อำนาจเช่นนี้จะทำให้ชุมชนสามารถสืบทอดรากเหง้าของตนได้ และเป็นอำนาจที่ไม่ใช้ความรุนแรงบังคับ แต่เป็นการปลูกฝังคนให้เกิดความสำนึก รวมทั้งเป็นอำนาจที่มีลักษณะที่เข้าไปมีส่วนร่วมในวิถีชีวิตของคนแบบองค์รวม ทำให้ชีวิตการทำประมงและชีวิตส่วนอื่นๆ มีความสัมพันธ์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

อุดมการณ์อำนาจลักษณะนี้ในพื้นที่รอบทะเลสาบยังมีอยู่หลายเรื่องที่ชุมชนปฏิบัติอยู่ แต่อาจเหลือความหมายอยู่เฉพาะในส่วนที่ไม่ค่อยเกี่ยวข้องกับการทำมาหากินในทะเลลึก บางเรื่องอาจเสื่อมถอยไปแล้วแต่ยังอยู่ในสถานะที่สามารถฟื้นฟูได้ ดังนั้นในกระบวนการฟื้นฟูระบบการจัดการใช้ทรัพยากรในทะเลสาบสงขลาโดยชุมชนนั้นจะต้องฟื้นฟูอุดมการณ์อำนาจดังกล่าวให้กลับมามีความเกี่ยวข้องกับการใช้ทะเลสาบของชาวบ้าน และมีพลังเข้มแข็งพอที่จะเป็นอุดมการณ์อำนาจได้ ทั้งในส่วนที่เกี่ยวกับการใช้ทรัพยากร และในส่วนของการมีชีวิตอยู่แบบการเอาะลุระลูซึ่งกันและกัน

ในชุมชนพุทธ มีความเชื่อ พิธีกรรม และประเพณีหลายอย่างที่ว่านี้ เช่น ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับทวด ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับผีบรรพบุรุษต่างๆ ประเพณีชักพระ เป็นต้น

ในชุมชนมุสลิมนอกจากความเชื่อในเรื่องอำนาจของพระเจ้าแล้ว ยังมีประเพณีหลายอย่างที่ยังคงมีอยู่ในชุมชน เช่น ฮารีรายอ เมาลิด การจ่ายซากกาด

นอกจากนี้ยังมีประเพณีที่เชื่อมต่อชุมชนต่างๆ แม้จะนับถือศาสนาต่างกัน เช่น ประเพณีการกินน้ำชา การผูกเกลอ เป็นต้น

อย่างไรก็ตามในยุคปัจจุบันสังคมได้เปลี่ยนแปลงไปมากแล้ว ในชุมชนมีกลุ่มต่างๆหลากหลายมากกว่าเดิม อาชีพและผลประโยชน์ก็แตกต่างกันออกไป คนในชุมชนต้องติดต่อกับตลาดและกลุ่มผลประโยชน์อื่นๆอีกมากมาย การอาศัยเฉพาะอุดมการณ์อำนาจของชุมชนแบบเดิมอย่างเดียวจึงไม่พอ ชุมชนจะต้องสร้างกฎเกณฑ์แบบใหม่ที่เป็นวิธีการของโลกปัจจุบันประกอบด้วย โดยต้องมีข้อกำหนดที่ชัดเจน มีบทลงโทษเมื่อมีการฝ่าฝืน และมีองค์กรที่ดูแลกฎเกณฑ์ดังกล่าว ซึ่งลักษณะกฎเกณฑ์และองค์กรดังกล่าวนี้ยังไม่เคยปรากฏมาก่อนในระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนรอบทะเลสาบ เนื่องจากระบบของชุมชนถูกแทรกแซงให้หมดบทบาท และไม่ได้รับการสนับสนุนให้ดำรงอยู่ต่อไปในยุคของการพัฒนาแบบใหม่ที่ผ่านมา จึงขาดการสืบทอดตัวเองจนถึงกับสามารถสร้างกฎเกณฑ์และองค์กรแบบใหม่ของตนขึ้นมาได้

ตัวอย่างในบางประเทศ ที่ระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนสามารถแสดงบทบาทอย่างเข้มแข็งในการจัดการทรัพยากรประมงของพวกเขา แสดงให้เห็นถึงการผสมกลมกลืนของอำนาจ 2 แบบนี้ทั้งสิ้น เช่น ที่ประเทศเวียดนามมีระบบของชุมชนที่เรียกว่า “แวน ไช (van chai)” ซึ่งถูกสร้างขึ้นมาเพื่อเน้นถึง

- การจัดการเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และการจัดพิธีกรรมต่างๆ
- การช่วยเหลือซึ่งกันและกันระหว่างชาวประมง
- พฤติกรรม สิทธิ และสิ่งที่ต้องกระทำของเจ้าของเรือหาปลา นายท้ายเรือ และลูกเรือ
- การดำเนินการเกี่ยวกับการจับปลา
- ปกครองดูแล(governance)เกี่ยวกับการปฏิบัติการในการทำประมง
- วางกฎเกณฑ์สำหรับชนิดของเครื่องมือหลัก (พิจารณาตามความเหมาะสม ความสอดคล้องกับฤดูกาล และการแบ่งปันผลประโยชน์)
- ไกล่เกลี่ยความขัดแย้งในการทำประมง, แก้ปัญหาการไม่ปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ของท้องถิ่น และกฎหมายที่สูงขึ้นไป
- แทรกแซง ลงโทษ

จะเห็นได้ว่าระบบการจัดการทรัพยากรของท้องถิ่นในประเทศเวียดนามที่เรียกว่าแวนไชนั้นมีระเบียบกฎเกณฑ์ทั้งที่มาจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และการออกกฎระเบียบเพิ่มเติมขึ้นใหม่ โดยมีองค์กรที่ดำเนินการในเรื่องนี้ชัดเจน สำหรับอุดมการณ์อำนาจที่ปรากฏออกมาเป็นความเชื่อและพิธีกรรมนั้น พบว่าชาวประมงจะมีความเชื่อที่สืบทอดมาแต่เดิม โดยเชื่อว่าทะเลนั้นมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ดูแลอยู่ คือเจ้าทะเล (Sea Gods) ซึ่งปัจจุบันปรากฏชัดเจน และมีการจัดพิธีกรรมโดย”แวน ไช (van chai) คือการบูชาปลาวาฬ(whales) โดยในแต่ละเขตจะมีรายละเอียดในพิธีกรรมเหล่านี้ต่างกันไป เช่นที่ Van Thuy Tu มีพิธีกรรมบูชาเจ้าทะเลปีละ 5 ครั้ง คือ

- เทศกาลฤดูใบไม้ผลิ Spring Festival (เดือนที่สอง)

- เทศกาลฤดูร้อน Summer Festival (เดือนที่ 4) กำหนดเวลาไว้ในช่วงเริ่มต้นฤดูลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ หรือฤดูหลักในการจับปลา
- เทศกาลฤดูใบไม้ร่วง Autumm (เดือนที่ 6)
- การสวดสำหรับเทศกาลปลา Praying for Fish Festival (เดือนที่ 7)
- การปิดการจับปลาฤดูมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ หรือ การเปลี่ยนฤดูกาล Close of the Southwest Monsoon Fishing or Transition Season (เดือนที่ 8)

นอกจากนี้ก็ยังมีพิธีกรรมเพิ่มอีก เมื่อมีปลาวาฬตาย หรือเมื่อผลการจับปลาในปีนั้นตกต่ำมาก

การจัดพิธีกรรมเหล่านี้มีความหมายลึกซึ้ง และมีความสำคัญมาก โดยช่วยก่อให้เกิดความสัมพันธ์ที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน(harmonious relationships)ของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องต่างๆในการทำประมง และสำคัญยิ่งต่อชีวิตที่อยู่แบบพึ่งพาอาศัยกัน รวมทั้งเพื่อความรุ่งเรืองที่จะมีต่อไป⁴

จากตัวอย่างที่ยกมาจะเห็นได้ว่าอุดมการณ์อำนาจที่มาจากความเชื่อดั้งเดิมของชุมชนยังมีส่วนสำคัญมากในระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชน

หน้าที่สำคัญของระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรในทะเลสาบสงขลาที่สมควรสนับสนุนให้มีพลังขึ้นมาใหม่ คือ การแก้ปัญหาเรื่องการจับสัตว์น้ำในทะเลสาบแบบล้นเกิน(overuse) และการแก้ปัญหการทำลายระบบนิเวศ

1.1 การแก้ปัญหการจับสัตว์น้ำแบบล้นเกิน

ดังที่ปรากฏในผลการวิจัยฉบับนี้แล้วว่าฐานทรัพยากรของชุมชนรอบทะเลสาบนั้นเป็นฐานทรัพยากรขนาดเล็ก ซึ่งเอื้อต่อการที่ชุมชนจะใช้กลยุทธ์ในการประกอบอาชีพแบบผลิตหลายอย่าง การที่คนส่วนใหญ่มุ่งลงทะเลสาบเพื่อจับสัตว์น้ำในทะเลสาบเป็นอาชีพหลักแต่เพียงอย่างเดียว และจับให้มากที่สุดเพื่อตอบสนองต่อค่าใช้จ่ายที่เพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ ทะเลสาบจะไม่สามารถรองรับสภาพการณ์ดังกล่าวได้เลย เพราะทะเลสาบเป็นทะเลที่มีระบบนิเวศที่อ่อนไหวมาก เนื่องจากจากเป็นทะเลที่เกือบปิด และอาณาเขตก็ไม่ได้กว้างขวางมากนัก รวมทั้งระบบนิเวศของทะเลสาบในปัจจุบันก็เสื่อมโทรมมาก การจะรักษาทะเลสาบให้เป็นฐานทรัพยากรที่ชุมชนสามารถพึ่งพาอาศัยไปได้ตลอดนั้น ต้องเริ่มต้นด้วยความคิดว่าครัวเรือนในชุมชนประมงรอบทะเลสาบจะต้องพยายามใช้กลยุทธ์ในการประกอบอาชีพแบบทำการผลิตหลายอย่างหรือทำอาชีพหลายอย่าง

⁴ Kenneth Ruddle. "Tradiyional community-based coastal marine fisheries management in Viet Nam" p. 1-21.

ดังนั้นอำนาจหน้าที่สำคัญประการแรกของระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนคือการกำหนดผู้ที่มีสิทธิ์ทำมาหากินในทะเลสาบ ซึ่งจากประสบการณ์ของชุมชนรอบทะเลสาบในอดีต และประสบการณ์จากประเทศต่างๆ พอเสนอเป็นแนวทางเบื้องต้นได้ดังนี้

1. ผู้มีสิทธิเข้าไปจับสัตว์น้ำในทะเลสาบจะต้องเป็นสมาชิกของชุมชนประมงพื้นบ้าน และอาจมีรายละเอียดต่อไปว่าสมาชิกชุมชนเมื่อออกไปอยู่ที่อื่นนานเท่าใดจะหมดสิทธิ์ดังกล่าว และหากกลับมาอยู่ชุมชนอีกเป็นเวลานานเท่าใดถึงจะได้สิทธิเดิมกลับมา
2. ผู้มีสิทธิลงไปจับสัตว์น้ำในทะเลสาบในแต่ละวันต้องมีจำนวนพอดีกับศักยภาพของทะเลสาบ วิธีที่ใช้กันหลายประเทศ เช่น การออกใบอนุญาตให้มีจำนวนเหมาะสมกับการหากินในทะเลแต่ละช่วงเวลา โดยชาวบ้านที่หากินในทะเลจะได้รับใบอนุญาตนี้ตามความเหมาะสม ทุกคนจะออกไปจับปลาในทะเลตามวันที่กำหนดไว้ในใบอนุญาต ถ้าไม่มีใบอนุญาตก็ออกไปจับสัตว์น้ำไม่ได้ ซึ่งครัวเรือนไหนจะได้ใบอนุญาตน้อยแค่ไหนก็ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขต่างๆ ตามกฎเกณฑ์ที่จะได้รับการสร้างขึ้น เช่น ครัวเรือนที่มีโอกาสในการประกอบอาชีพอื่นน้อยกว่าน่าจะได้ส่วนแบ่งใบอนุญาตมากกว่าครัวเรือนที่มีโอกาสประกอบอาชีพมากกว่า เป็นต้น นอกจากนี้ก็ยังมีวิธีอื่นอีกหลายวิธีในการควบคุมจำนวนผู้ออกไปจับสัตว์น้ำในทะเล เช่น การสลับวันการออกทะเล เป็นต้น

การควบคุมจำนวนผู้ออกทะเลนี้ชาวบ้านอาจจะยังไม่คุ้นเคย เนื่องจากยังไม่เคยผ่านประสบการณ์ลักษณะนี้มาก่อน เพราะในสมัยเดิมจำนวนประชากรยังไม่มากนัก ความต้องการสัตว์น้ำของตลาดก็ยังไม่มาก ตลอดจนทะเลสาบก็ยังไม่เสื่อมโทรมอย่างปัจจุบัน ครั้นเมื่อเข้าสู่การทำประมงในยุคใหม่รัฐก็สนับสนุนการจับสัตว์น้ำในทะเลสาบอย่างเต็มที่ โดยไม่เคยมีระบบการจัดการที่ต้องการรักษาความอุดมสมบูรณ์ของทะเลสาบไว้ ดังนั้นชาวบ้านอาจจะไม่เข้าใจหรือยังไม่เห็นด้วย ซึ่งต้องคอยให้เวลาในการเรียนรู้ พร้อมกับหาช่องทางให้ครัวเรือนมีอาชีพอื่นควบคู่ไปด้วย รวมทั้งต้องทำให้ชาวบ้านตระหนักว่าหากทะเลสาบมีความอุดมสมบูรณ์มากขึ้น ถึงชาวบ้านไม่ได้ออกทะเลทุกวันแต่รายได้เขาจะไม่ลดลง เพราะการออกทะเลแต่ละครั้งเขาจะจับสัตว์ทะเลได้มากกว่าเดิม รวมทั้งวันที่เขาไม่ได้ออกทะเลก็สามารถไปประกอบอาชีพอย่างอื่นได้

นอกจากการควบคุมจำนวนผู้ออกไปจับสัตว์น้ำในทะเลดังกล่าวแล้ว การควบคุมเครื่องมือให้ใช้เฉพาะเครื่องมือที่ไม่ทำลายทะเลก็เป็นเรื่องที่ต้องทำควบคู่ไปด้วย และอาจจะต้องรีบทำก่อนอย่างอื่นด้วย เพราะน่าจะทำได้ง่ายกว่าการจำกัดจำนวนคน ซึ่งประเด็นนี้ชุมชนประมงพื้นบ้านเคยมีประสบการณ์มาแล้วจากการทำประมงในอดีตที่ชุมชนยังมีอำนาจในการจัดการทรัพยากร คือการใช้เครื่องมือที่มุ่งจับสัตว์น้ำที่โตแล้ว และที่ต้องการใช้ประโยชน์อย่างแท้จริง ซึ่งจากการที่โครง

การวิจัยนี้จัดประชุมเวทีชาวบ้านทุกครึ่งชาวบ้านจะแสดงถึงความเข้าใจเรื่องนี้และเห็นด้วยที่จะให้มีการบังคับใช้เครื่องมือที่ไม่ทำลายทะเล

แต่กระบวนการควบคุมเครื่องมือที่ชาวบ้านใช้ในทะเลสาบนี้จะต้องเริ่มต้นด้วยการที่รัฐเข้าไปใช้อำนาจในการจัดระเบียบการใช้เครื่องมือเสียใหม่เป็นเบื้องต้นเสียก่อน เพราะขณะนี้มีการใช้เครื่องมือแบบยึดทะเลเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล และซื้อขายกรรมสิทธิ์กันได้ ไม่ว่าจะเป็นโปงพาง ไซตุ้ การเพาะเลี้ยง เครื่องมือดังกล่าวได้ยึดพื้นที่ทะเลจำนวนมากไว้ และเป็นเหตุสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้ทะเลสาบเสื่อมโทรม การจัดระเบียบเครื่องมือดังกล่าวต้องเริ่มต้นด้วยการให้ยกเลิกเครื่องมือดังกล่าวทั้งหมด จากนั้นก็เข้าสู่ระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนดังที่กล่าวมาแล้ว การยกเลิกเครื่องมือที่ว่านี้รัฐสามารถทำได้ทันทีเพราะเป็นการทำประมงที่ผิดกฎหมายอยู่แล้ว เนื่องจากไม่ได้ขออนุญาตและเสียภาษี หรือรัฐอาจใช้วิธีประนีประนอมได้ เช่น การจ่ายค่าชดเชยให้บ้าง เป็นต้น หากรัฐไม่สามารถจัดการให้ยกเลิกเครื่องมือดังกล่าวตามข้อเสนอนี้ได้ ระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนก็จะเกิดขึ้นใหม่ไม่ได้ เนื่องจากจะไม่มีใครยินยอมให้ความร่วมมือ หรือปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ที่ฟื้นฟูขึ้นใหม่ เพราะมีตัวอย่างของการแสวงหาประโยชน์ส่วนตัวโดยไม่คำนึงถึงส่วนรวมเป็นตัวอย่างให้เห็นอยู่มากในทะเลสาบ

1.2 การแก้ปัญหาการทำลายระบบนิเวศ

การฟื้นฟูทะเลสาบสงขลาจะทำได้ยากมากถ้าสถานการณ์การทำลายระบบนิเวศทะเลสาบยังไม่ได้รับการแก้ไขให้ดีขึ้น ได้แก่ การปล่อยน้ำเสียของเมือง ที่อยู่อาศัย ร้านอาหาร โรงงาน อุตสาหกรรม นาทุ่ง การสร้างร้านอาหารขึ้นไปในทะเล การถมที่เข้าไปในทะเล

เป็นที่ทราบกันดีว่าการแก้ปัญหาเรื่องนี้ทำได้ยาก เพราะมีกลุ่มอำนาจและผลประโยชน์เข้ามาเกี่ยวข้องมาก แต่ก็ต้องพยายามแก้ไข โดยจะต้องเปิดโอกาสให้องค์กรของชุมชนที่ทำหน้าที่จัดการการใช้ทรัพยากรในทะเลสาบเข้าไปมีส่วนร่วมด้วยอย่างจริงจัง ด้วยการพยายามสร้างความร่วมมือกันระหว่างทางราชการ องค์กรบริหารส่วนท้องถิ่น และองค์กรชุมชนประมงพื้นบ้าน เพื่อที่จะสามารถแก้ปัญหาเหล่านี้ได้อย่างจริงจัง เช่น ถ้าใช้วิธีการบำบัดน้ำเสียได้ผลก็ต้องมีการควบคุมการบำบัดน้ำเสียอย่างจริงจัง อะไรจำเป็นต้องเลิกก็ต้องยกเลิก อะไรควรห้ามก็ต้องห้าม

การให้องค์กรชุมชนเข้าไปมีส่วนร่วมด้วยอย่างจริงจังก็เพื่อให้มีการตรวจสอบกันอย่างโปร่งใส ตรงไปตรงมา ไม่ลู่บนานาปะจุมุก เพื่อนำไปสู่กระบวนการแก้ปัญหาอย่างแท้จริง เพราะชุมชนประมงพื้นบ้านคือผู้ที่ได้รับผลกระทบจากปัญหานี้โดยตรง

ปัญหาอีกอย่างหนึ่งที่รัฐจะต้องเป็นฝ่ายแก้ไขและต้องแก้ไขอย่างรวดเร็วคือการเปิดปากกระวะ เพราะคือการคืนลักษณะทางกายภาพเดิมให้แก่ทะเลสาบ การปิดปากกระวะได้สร้างข้อจำกัดของทะเลสาบอย่างมากในการรักษาชีวิตของการเป็นทะเลสาบไว้ ดังกล่าวยาวละเอียดไว้แล้วในงานวิจัยฉบับนี้ การคัดค้านการเปิดปากกระวะจะต้องตระหนักว่าการกระทำเช่นนี้เท่ากับเป็นการ

ทำลายทะเลสาบนั่นเอง เพราะไม่มีทางจะฟื้นฟูทะเลสาบได้เลย หากทะเลสาบมีทางติดต่อกับทะเลนอกได้เพียงทางเดียวคือตอนล่างของทะเลสาบอย่างปัจจุบัน

กรณีของท่าเรือพาณิชย์บริเวณปากทะเลสาบตอนล่างก็เช่นเดียวกัน รัฐบาลต้องหาทางลดผลกระทบที่มีต่อทะเลสาบ โดยเริ่มต้นตั้งแต่หยุดการขยายท่าเรือ และหาทางปรับปรุงท่าเรือที่เป็นอยู่ให้มีผลกระทบต่อทะเลสาบน้อยที่สุด ถ้าเป็นไปได้อาจวางแผนย้ายท่าเรือแห่งนี้ไปไว้ที่อื่น

นอกจากนี้การขุดลอกทะเลสาบก็เป็นสิ่งจำเป็นที่รัฐต้องดำเนินการ เนื่องจากปัจจุบันทะเลสาบตื้นเขินมาก บางเขตเกือบหมดสภาพของการเป็นทะเล เพราะทั้งตื้นเขินและเต็มไปด้วยวัชพืชรากที่รัฐต้องแสดงบทบาทตรงนี้เอง ก็เนื่องจากว่าเป็นกิจกรรมที่ต้องใช้งบประมาณมาก แต่ก็ควรดำเนินการร่วมกับชุมชนประมงพื้นบ้าน เพราะชาวประมงตั้งแต่ผู้อาวุโสจนถึงคนรุ่นปัจจุบันล้วนมีประสบการณ์อยู่ในทะเลย่านต่างๆมานาน เข้าใจทะเลอย่างทะลุปรุโปร่ง สามารถบอกได้ว่าควรจะขุดอะไรตรงไหนอย่างไร ซึ่งในการจัดเวทีผู้เฒ่าแห่งทะเลสาบ ผู้อาวุโสในชุมชนต่างๆได้แสดงประสบการณ์ของตนอย่างชัดเจนว่าการขุดลอกทะเลสาบควรจะทำอย่างไรถึงจะประหยัดงบประมาณและได้ผลอย่างเต็มที่

นอกจากการแก้ปัญหาที่มีอยู่แล้ว ชุมชนน่าจะต้องช่วยกันฟื้นฟูสิ่งเสื่อมโทรมให้คืนสภาพ เช่น ป่าพรุ เพื่อว่าระบบนิเวศของทะเลสาบจะได้มีพื้นที่ชุ่มน้ำมากขึ้น ช่วยกันฟื้นฟูป่าชายเลน เพื่อให้สัตว์น้ำใช้เป็นที่ยาวไข่ ฟักตัว และอยู่อาศัย โดยป่าที่ฟื้นฟูขึ้นใหม่นี้ควรเข้าสู่ระบบการจัดการของชุมชนในลักษณะป่าชุมชน เพื่อที่ชุมชนจะได้ร่วมกันดูแลและใช้ประโยชน์ได้อย่างเหมาะสม

ทั้งนี้การฟื้นฟูระบบนิเวศของทะเลสาบนี้ไม่เพียงจะเป็นบทบาทของชุมชนประมงพื้นบ้าน ฝ่ายราชการ และองค์การบริหารส่วนท้องถิ่นเท่านั้น แต่กลุ่มองค์กรของภาคประชาชนที่เคลื่อนไหวในเรื่องนี้จะต้องได้รับการสนับสนุนให้ทำงานได้อย่างเต็มที่ และพยายามส่งเสริมให้ทำงานกันเป็นเครือข่ายเพื่อที่จะมีพลังในการดำเนินงานมากยิ่งขึ้น

3. การสร้างตัวตนของชาวประมง

ดังที่กล่าวมาแล้วว่าการทำประมงในยุคใหม่เพื่อตอบสนองความต้องการของตลาดในระบบทุนนิยมทำให้ชาวประมงถอยร่นออกมาจากความสำนึกการมีสังกัดชุมชน ในขณะที่การติดต่อสัมพันธ์ในตลาดตัวตนของชาวประมงก็ไร้ความหมาย ทำให้ในด้านหนึ่งชาวประมงเห็นความสำคัญของส่วนรวมและยึดโยงความมีตัวตนของตนกับส่วนรมน้อยลง ในอีกด้านหนึ่งชาวประมงก็เสียเปรียบ และไร้อำนาจอย่างมากในกระบวนการติดต่อกับตลาด ดังนั้นการฟื้นฟูระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนจะเป็นจริงได้ต้องคำนึงถึงการฟื้นฟูตัวตนของชาวประมงด้วย

ความคิดเช่นนี้จะสอดคล้องกับโจทย์ที่ค้างมาจากประเด็นการฟื้นฟูระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนว่าควรมีหน้าตาอย่างไร โดยเฉพาะในยุคปัจจุบันระบบของชุมชนจะต้องมีองค์กรที่ชัดเจน จะใช้แบบเดิมที่ขึ้นอยู่กับวิถีชีวิตตามปกติไม่ได้ เพราะกิจกรรม อาชีพ และปัญหา

ต่างๆของสมาชิกชุมชนมีความซับซ้อนและขัดแย้งกันมาก จึงไม่สามารถจะใช้สถาบันสังคมที่มีอยู่เดิมจัดการได้ทุกเรื่อง หน้าตาของระบบที่เกิดขึ้นใหม่นี้จึงต้องสามารถทั้งจัดการเรื่องการให้ทรัพยากรได้และสามารถสร้างตัวตนให้แก่ชาวประมงพื้นบ้านได้ด้วย

การสร้างตัวตนของชาวประมงที่ผูกพันอยู่กับส่วนรวมนี้นี้มีความจำเป็น เพราะจะช่วยทำให้ชาวประมงยึดมั่นอยู่กับผลประโยชน์ส่วนรวม เนื่องจากส่วนรวมคือส่วนที่ช่วยทำให้เขาเกิดตัวตน ในขณะที่ส่วนรวมดังกล่าวจะช่วยทำให้ชาวประมงสามารถแสดงตัวตนบนพื้นที่ต่างๆได้อย่างมีศักดิ์ศรีทัดเทียมกับคนกลุ่มอื่น

จากแนวทางดังกล่าวรูปแบบของระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนที่ได้รับการฟื้นฟูขึ้นใหม่น่าจะออกมาในรูปแบบที่ให้ชาวประมงรวมตัวกันเป็นกลุ่มก้อน โดยชาวประมงสามารถทำประมงในทะเลสาบ และได้ผลประโยชน์ต่างๆจากการเป็นสมาชิกของกลุ่มก้อนดังกล่าว ซึ่งลักษณะเช่นนี้จะทำให้เขาเกิดตัวตนจากการเป็นสมาชิกของกลุ่ม ในขณะที่เดียวกันกลุ่มก้อนของชาวประมงนี้ก็สามารถเคลื่อนไหวในการติดต่อสัมพันธ์กับฝ่ายอื่นในลักษณะที่แสดงให้เห็นถึงศักดิ์ศรีของชาวประมง เช่น การเจรจาต่อรองกับตลาด กับทางราชการ เป็นต้น

จากประสบการณ์ในอดีตของชุมชน พบว่าชาวบ้านมีกลุ่มก้อนในการแสดงตัวตนในการเป็นผู้หากินในทะเลสาบอยู่แล้ว ซึ่งนอกจากจะมีตัวตนในฐานะสมาชิกของชุมชนแล้ว ยังพบตัวตนที่เกิดจากการเป็นสมาชิกของเขตทะเลในท้องถิ่นของตนด้วย ซึ่งทั้งทะเลสาบนั้นปรากฏทะเลย่อยๆเป็น 10 ทะเล ผู้หากินในทะเลทุกคนจึงผูกพันอยู่ทั้งการเป็นสมาชิกชุมชนและสมาชิกของทะเลใดทะเลหนึ่งดังกล่าว

จากประสบการณ์ของบางประเทศ รูปแบบหนึ่งที่ใช้กันอย่างได้ผล และน่าจะสอดคล้องกับสถานการณ์ของชุมชนประมงรอบทะเลสาบสงขลา คือ การให้ชาวประมงที่อยู่ในแถบหรือในเขตเดียวกันรวมตัวเป็นสหกรณ์(หรือจะเรียกชื่ออย่างอื่นก็ได้) โดยผู้ที่ทำประมงในเขตนั้นๆต้องเป็นสมาชิกของสหกรณ์ สหกรณ์ดังกล่าวนี้บริหารโดยชาวบ้านเอง แต่ในปัจจุบันการเดินทางและการติดต่อสื่อสารสะดวกขึ้นมาก เขตต่างๆของการทำประมงจึงไม่จำเป็นต้องแบ่งย่อยถึง 10 เขต อย่างในอดีต ซึ่งชุมชนประมงก็เข้าใจประเด็นนี้เป็นอย่างดี และได้สร้างสรรค์เขตดังกล่าวขึ้นใหม่ดังจะเห็นได้จากการเกิดขึ้นของสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบ ซึ่งมีการแบ่งเขตสมาชิกเป็น 5 เขต คือ ทะเลสาบสงขลาตอนล่าง ทะเลสาบอำเภอสทิงพระ ทะเลสาบอำเภอปากพะยูน ทะเลสาบอำเภอเขาชัยสน-บางแก้ว และทะเลน้อย โดยที่การกำหนดเขตดังกล่าวนี้สามารถครอบคลุมพื้นที่ได้ทั้งรอบทะเลสาบ เพียงแต่ว่าในปัจจุบันชุมชนประมงพื้นบ้านบางส่วนในแต่ละพื้นที่ยังไม่ได้เป็นสมาชิกสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบ

ดังนั้นในพื้นที่รอบทะเลสาบน่าจะเริ่มต้นจากโครงสร้างสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบนี้ และสนับสนุนให้เขตต่างๆที่เป็นสมาชิกสมาพันธ์ดังกล่าวได้พัฒนาตัวเองเป็นสหกรณ์ 5 สหกรณ์

ดังนี้

1. สหกรณ์ชาวประมงทะเลสาบตอนล่าง
2. สหกรณ์ชาวประมงทะเลสาบอำเภอสทิงพระ
3. สหกรณ์ชาวประมงทะเลสาบปากพะยูน
4. สหกรณ์ชาวประมงทะเลสาบเขาชัยสน-บางแก้ว
5. สหกรณ์ชาวประมงทะเลสาบทะเลน้อย

ที่สมควรเริ่มต้นด้วยการยึดเอาเขตทะเลที่เกิดขึ้นในจารีตของชุมชนแบบเดิมก็เพราะจะสามารถฟื้นฟูและสืบทอดระบบความสัมพันธ์ที่เป็นรากฐานของชุมชนมาแต่เดิม สามารถที่จะทำให้เกิดความต่อเนื่องของระบบภูมิปัญญา อำนาจและคุณค่าต่างๆ ได้ ดังจะเห็นได้ว่าการจัดเวทีผู้เฒ่าแห่งทะเลสาบทั้ง 2 ครั้ง ผู้อาวุโสในชุมชนต่างๆ ยังแสดงความคิดเห็นที่สะท้อนให้เห็นได้ว่าทะเลน้อย 10 ทะเลนั้นยังมีความหมายต่อการจัดระเบียบการใช้ทะเลอยู่มาก เช่น แต่ละท่านยังกล่าวถึงทะเลในท้องถิ่นของตนเสมอ เมื่อกล่าวถึงประสบการณ์การทำประมงของตน เพียงแต่ว่าสถานการณ์และโลกความเป็นจริงในปัจจุบันแตกต่างไปจากเดิมมากแล้ว การแบ่งเขตเครือข่ายชุมชนเป็น 5 เขตดังกล่าวจึงน่าจะเหมาะสมกว่า และก็เป็นไปตามหลักคิดของชาวบ้านเอง

ในรูปแบบนี้สหกรณ์ประมงพื้นบ้านในแต่ละเขตทะเลจะมีชาวประมงพื้นบ้านในชุมชนที่อยู่ในเขตทะเลดังกล่าวเป็นสมาชิก โดยผู้ที่ประสงค์จะประกอบอาชีพประมงในทะเลสาบต้องเป็นสมาชิกของสหกรณ์

โครงสร้างการบริหารสหกรณ์อาจมี 3 ระดับ คือ ระดับสมาพันธ์ ระดับเขต และระดับชุมชน

ระดับสมาพันธ์ถือเป็นองค์กรบริหารสูงสุดของสหกรณ์ชาวประมงพื้นบ้านทะเลสาบสงขลา โดยมีตัวแทนจากสหกรณ์ 5 แห่งเข้ามาร่วมกันบริหาร องค์กรระดับนี้ทำหน้าที่กำหนดนโยบายและแนวทางหลักในการใช้ทะเลร่วมกัน และพิจารณาข้อขัดแย้งต่างๆ ระหว่างสหกรณ์ที่อาจเกิดขึ้นได้

ระดับเขตเป็นองค์กรบริหารสหกรณ์ของแต่ละแห่ง ส่วนในแต่ละชุมชนที่เป็นสมาชิกสหกรณ์ประมงพื้นบ้านแต่ละแห่งก็ควรมีคณะกรรมการย่อยของตัวเองเพื่อดูแลความเป็นไปเกี่ยวกับการทำประมงของคนในชุมชน

ทั้งนี้กรรมการบริหารทุกระดับจะได้มาจากการเห็นชอบของสมาชิก และมีวาระการปฏิบัติงาน

หน้าที่สำคัญของสหกรณ์นั้น ถ้านำประสบการณ์ในอดีตทั้งจากของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา และจากชุมชนประมงพื้นบ้านของบางประเทศเป็นแนวทาง น่าจะได้หน้าที่ในเบื้องต้น ดังนี้

1. จัดการพิธีกรรมและประเพณีเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ

2. ช่วยองค์การบริหารส่วนท้องถิ่นและทางราชการในการใช้ระเบียบหรือกฎหมายในระดับที่สูงขึ้นไป
3. ออกกฎระเบียบที่จำเป็นในการจัดระเบียบการใช้ทะเลในแต่ละเขต โดยระเบียบดังกล่าวไม่ขัดต่อกฎหมายใหญ่ของประเทศ
4. ประสานงานกับสหกรณ์ในเขตทะเลอื่นเพื่อสร้างข้อตกลงร่วมกันในการที่จะให้ชาวประมงข้ามเขตไปหากินยังทะเลอื่นได้ ทั้งนี้เพราะเป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่าสัตว์น้ำไม่ได้อยู่กับที่ และไม่ได้อยู่เฉพาะทะเลใครทะเลมัน แต่เคลื่อนย้ายไปได้เรื่อย ดังนั้นชาวประมงจึงข้ามเขตไปหากินกันได้ ซึ่งเป็นเช่นนั้นมาแต่อดีตแล้ว แต่สำหรับยุคปัจจุบันที่มีประชากรประมงมาก และศักยภาพของทะเลลดถอยไปมาก การข้ามเขตดังกล่าวต้องมีการจัดระเบียบให้เหมาะสม ว่าใครจะข้ามไปเขตไหนได้บ้าง ในช่วงเวลาใด นานเท่าใด เพราะหากปล่อยอิสระแบบเดิมในที่สุดคนจากต่างเขตก็จะไปทำให้เกิดการจับสัตว์น้ำแบบล้นเกินได้
5. แทรกแซงลงโทษสมาชิกที่ทำผิดกฎระเบียบ
6. ตรวจสอบความต้องการของชุมชนประมง และพยายามเสนอรัฐบาลหรือผู้เกี่ยวข้องเพื่อหาทางให้ความต้องการนั้นประสบผลสำเร็จ
7. จัดการด้านการตลาดทั้งการขายผลผลิต และการจัดซื้อเครื่องมือเครื่องใช้ของสมาชิก

อย่างไรก็ตามระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนไม่อาจอยู่โดด ๆ ได้ แต่จะต้องสัมพันธ์กับระบบการจัดการของรัฐ กล่าวคือ ชุมชนกับรัฐและองค์การบริหารส่วนท้องถิ่นต้องร่วมมือกัน โดยชุมชนเป็นผู้สร้างสรรคระบบความรู้และระบบการจัดการของตนขึ้นมาเพื่อจัดการทรัพยากรที่ตนเองใช้ และเป็นผู้แสดงบทบาทโดยตรงในการดูแลการใช้ทรัพยากร ในขณะที่รัฐและองค์การบริหารส่วนท้องถิ่นเป็นอำนาจที่ซ้อนไว้อีกชั้นหนึ่งเพื่อจัดการกับอำนาจที่ชุมชนไม่อาจดำเนินการได้ เช่น เรื่องการปล่อยน้ำเสียลงทะเลของเมือง และโรงงานอุตสาหกรรม เป็นต้น รวมทั้งเพื่อป้องกันไม่ให้คนในชุมชนกลายเป็นผู้ทำลายทะเลเสียเองโดยชุมชนไม่สามารถควบคุมได้

ในระบบที่ว่านี้รัฐจะต้องยอมรับการเปลี่ยนแปลงและแสดงตัวชัดเจนที่จะยอมรับการเปลี่ยนแปลงที่ว่านี้ เพราะหากรัฐไม่ยอมรับหรือไม่สนับสนุน การดำเนินการตามข้อเสนอนี้ก็จะมีหยุดชะงัก และเป็นไปได้อย่างยาก ซึ่งรัฐจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงทั้งในระดับกฎหมายและการปฏิบัติ โดยระดับกฎหมายนั้นจะต้องเปลี่ยนหลักการมายอมรับกฎจารีตของชุมชนให้มีผลในทางปฏิบัติเหมือนกฎหมายอย่างหนึ่ง ในทางปฏิบัติรัฐจะต้องมุ่งแก้ไขปัญหาดังที่ต่ออาศัยอำนาจระดับรัฐอย่างจริงจัง ในขณะเดียวกันก็ลดอำนาจของรัฐในการทำหน้าที่จัดการทรัพยากรของชุมชน โดยสนับสนุนให้ชุมชนได้แสดงบทบาทของตนอย่างเต็มที่

นอกจากนี้ภาคประชาคมอื่นก็ควรจะมีส่วนเข้าไปร่วมดูแลการใช้ทะเลสาบของชุมชน ประมงพื้นบ้านด้วย เพราะในความเป็นจริงนั้นทะเลสาบมีอาจแยกออกจากระบบนิเวศที่ต่อเนื่อง และสังคมในส่วนอื่นๆที่เกี่ยวข้อง เช่น สังคมเมืองรอบทะเลสาบ ดังนั้นองค์กรประชาชนที่เคลื่อนไหวเกี่ยวกับการอนุรักษ์ฟื้นฟูทะเลสาบและระบบนิเวศที่เกี่ยวข้องจึงควรมีตัวแทนเป็นกรรมการบริหารสหกรณ์ระดับต่างๆด้วย เช่น กลุ่มองค์กรประชาชนที่กล่าวถึงมาแล้ว ส่วนจะเป็นกรรมการระดับใดขึ้นอยู่กับความเป็นจริงที่แต่ละกลุ่มเคลื่อนไหวอยู่ เช่น ถ้าเคลื่อนไหวในระดับทั้งทะเลสาบ ก็ควรเป็นกรรมการระดับสหพันธ์ ถ้าเคลื่อนไหวอยู่ในระดับแต่ละเขตสหกรณ์ก็เป็นกรรมการระดับเขต เป็นต้น

จากแนวทางปฏิบัติเบื้องต้นดังกล่าวนี้ น่าจะทำให้ปัญหาความเสื่อมโทรมของทะเลสาบ สงขลาได้รับการแก้ไข และชุมชนรอบทะเลสาบสามารถพึ่งพาทะเลสาบเป็นแหล่งความอยู่รอดของตนได้ รวมทั้งชาวประมงพื้นบ้านมีความสำนึกของการมีสังกัดของความเป็นชาวประมง และสามารถแสดงตัวตน หรือปรากฏตัวตนได้อย่างมีศักดิ์ศรีในฐานะสมาชิกของสหกรณ์ชาวประมง หากเป็นเช่นนั้นสหกรณ์ชาวประมงก็必将มีความเข้มแข็ง และในที่สุดสามารถยืนยันทนถึงประสิทธิภาพของระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนได้

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

เอกสารทั่วไปภาษาไทย

- โครงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมลุ่มทะเลสาบสงขลา. **การจัดการทรัพยากรน้ำสำหรับลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา**. กรุงเทพฯ : DANCED และสำนักงานนโยบายและสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม, 2542.
- **สถานการณ์เศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมในอนาคต : การประเมินโครงการต่างๆและประเด็นปัญหาที่เกี่ยวข้องในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา** กรุงเทพฯ : DANCED และสำนักงานนโยบายและสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม, 2540.
- **การวิเคราะห์สภาพปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา**. 2541. กรุงเทพฯ : DANCED และสำนักงานนโยบายและสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม, 2540.
- โครงการจัดการทรัพยากรชายฝั่งและพื้นที่ลุ่มน้ำภาคใต้. **สมพันธ์ชาวประมงพื้นบ้านภาคใต้ : อดีตสู่ปัจจุบันกับทิศทางในอนาคต**. เอกสารประกอบการประชุมสมพันธ์ประมงพื้นบ้านภาคใต้, 13-15 พฤษภาคม 2540, จ.ระนอง, 2540.
- โครงการพัฒนาชุมชนประมงขนาดเล็ก จ.สงขลา. **รายงานสรุปผลการดำเนินงานปี 2538 ปี 2539 และปี 2540**. สงขลา : โครงการพัฒนาชุมชนประมงขนาดเล็ก จ.สงขลา, 2540.
- **เสียงประมง : บ้านปากบางสะกอม**. สงขลา : ภาควิชารัฐศาสตร์และโครงการปฏิรูปการเกษตรและพัฒนาชนบท(WCARRD) FAO, 2530
- โครงการแลได้เพื่อฟื้นฟูทะเลสาบสงขลา และองค์กรอื่นๆ. **ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ค.ศ. 2000**. เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง องค์กรท้องถิ่นกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมลุ่มทะเลสาบสงขลา, 13 กรกฎาคม 2539, โรงแรมไดอิชิ หาดใหญ่ สงขลา, 2539.
- จามะรี เชียงทอง. “ชุมชนกับการจัดการทรัพยากร : ศักยภาพและการต่อสู้ของท้องถิ่น” ใน **พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร: สถานการณ์ในประเทศไทย**. บรรณาธิการโดย จิตติกรมย์ (นามแฝง). **นิราสแร่ชาย หรือเที่ยวชมงานรัฐธรรมนูญ**. สงขลา : โรงพิมพ์หาดใหญ่, 2492.
- จุมพล นาคนิธิกุล. “กรมประมงกับการพัฒนาการประมง”, ใน **ครบรอบ 60 ปี กรมประมง**. กรุงเทพฯ : กรมประมง กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2529.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. **เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต**. กรุงเทพฯ ; สร้างสรรค์, 2527.

จักรทิพย์ นาถสุภา. "คำนำ" ใน **แนวคิดวิถีการผลิตแบบเอเชียกับการอธิบายหมู่บ้านไทย.**

โดย ภัคพัฒน์ ทิพย์ประไพ. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2540.

จักรทิพย์ นาถสุภา และพูนศักดิ์ ธานีกรประดิษฐ์. **เศรษฐกิจหมู่บ้านภาคใต้ฝั่งตะวันออกในอดีต.** กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์, 2540.

จักรทิพย์ นาถสุภา และคณะ. **ทฤษฎีและแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนชาวนา.** กรุงเทพฯ : โครงการวิทยุทัศน์, 2541.

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. **วาทกรรมการพัฒนา.** กรุงเทพฯ : ศูนย์วิจัยและผลิตตำรามหาวิทยาลัยเกริก, 2542.

นราธิปประพันธ์พงศ์. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ. **นิราศนราธิป นิราศเมืองไทยไปรอบโลก.** พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา, 2504.

บุญเลิศ ผาสุก. "การจัดการประมงชายฝั่ง," **วารสารการประมง.** 43(1) : 26-53, 2539.

ประมวล มณีโรจน์. "โจรพิทลุง-กรณีโจรแห่งตำบลดอนทราย : ความแรงของลมฝนย่อมเกี่ยวเนื่องกับเมฆหมอกแห่งฤดูกาล." **วารสารทักษิณคดี.** 1(4) : 54-104 ; มิถุนายน-กันยายน 2537.

ปณัญญา ธเนศวร และคณะ. **แผนการใช้ที่ดินลุ่มทะเลสาบสงขลา.** กรุงเทพมหานคร : กรมพัฒนาที่ดิน, 2541.1

ประมาณ เทพสงเคราะห์. **ภูมิศาสตร์ภาคใต้ : ภูมิรัฐศาสตร์กับการศึกษาภาคสนามทางภูมิศาสตร์ท้องถิ่น.** สงขลา : โครงการบริการวิชาการมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ภาคใต้, 2534.

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. "ปรัชญาและวิธีวิเคราะห์ทางเศรษฐศาสตร์การเมือง," ใน **จากเศรษฐศาสตร์การเมืองถึงสังคมไทย.** บรรณาธิการโดย กนกศักดิ์ แก้วเทพ และสมเกียรติ วันทนนะ. หน้า 1-43. กรุงเทพฯ : วลี, 2524.

ผาสุก อินทราวุธ. "ความสัมพันธ์ด้านศาสนาและความเชื่อของเมืองสงขลา กับหัวเมืองต่างๆ และดินแดนภายนอก", ใน **สงขลาศึกษา.** กรุงเทพฯ : สถาบันทักษิณคดีศึกษา, 2535.

พระมหาเปเลี่ยน(นามแฝง). **อัตตประวัติคำโคลง.** พระนคร : โรงพิมพ์มิตรไทย, 2496.

พิสิษฐ์ ชาญเสนาะ. **คนภูทะเล.** กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2537.

เพียร นะมาตร์. "จินตนาจาริก" ใน **อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ เพียร นะมาตร์.** หน้า 1-170. กรุงเทพฯ : อำนาจวรรณการพิมพ์, 2520.

ภัคพัฒน์ ทิพย์ประไพ. **แนวคิดวิถีการผลิตแบบเอเชียกับการอธิบายหมู่บ้านไทย.** กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2540.

ยงยุทธ ชูแว่น. **พัฒนาการชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา ตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 ถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ เอเซียตะวันออกเฉียงใต้, มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529.

..... "ลักษณะทางด้านสังคมและเศรษฐกิจของชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา สมัยอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์," ใน **โลกของกลุ่มทะเลสาบ**. บรรณาธิการโดย ยงยุทธ ชูแว่น. หน้า 61-90. กรุงเทพฯ : นาค, 2541.

เจียงชัย ต้นสกุล และคณะ. **ผลกระทบสิ่งแวดล้อมจากการสร้างเขื่อนกั้นน้ำเค็มทะเลสาบสงขลา**. เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องเขื่อนกั้นน้ำเค็มทะเลสาบสงขลา, 20 -21 มกราคม 2535, โรงแรม ที.พี.แกรนด์ทาวเวอร์ หาดใหญ่ สงขลา, 2535.

เลิศชาย ศิริชัย และคณะ. **เรือปั่นไฟปลากะตักกับผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อทะเลและชุมชนประมงพื้นบ้าน**. มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์, 2542.

..... **สิทธิชุมชนท้องถิ่น : กรณีศึกษาปัญหาสิทธิชุมชนท้องถิ่นภาคใต้**. เอกสารรายงานการวิจัย สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2544.

วัฒนา สุกันต์ศิลป์. **ชุมชนกับการจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำชายฝั่งทะเลในภาคใต้**. รายงานการทบทวนเอกสารเสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2542.

วิทยากร เชียงกุล. **พจนานุกรมศัพท์เศรษฐศาสตร์การเมือง**. กรุงเทพฯ : ผลึก, 2532.

..... **พัฒนาการทุนนิยมในประเทศไทย: ศึกษากรณีภาคกลาง พ.ศ.2503-2523**. กรุงเทพฯ:ต้นหมาก, 2526.

วินัย สุกลี. "ภูเขา ทุ่งราบ และทะเล : วิถีแห่งความสัมพันธ์และการเปลี่ยนแปลงของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา" ใน **โลกของกลุ่มทะเลสาบ**. บรรณาธิการโดย ยงยุทธ ชูแว่น. หน้า 117-158. กรุงเทพฯ : นาค, 2541

ศรีสมร ศรีเบญจกลางกูร. **ประวัติศาสตร์เมืองสงขลา**. ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏสงขลา, 2539.

ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง. **รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีพัทลุง**. พัทลุง : โรงพิมพ์พัทลุง, 2531.

----- "พัทลุงศึกษา: พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลา" ใน **เอกสารการสัมมนาทางวิชาการ ครั้งที่ 2**. ณ ลำปำรีสอร์ท อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง 23-25 สิงหาคม 2536.

ศูนย์วัฒนธรรมภาคใต้. **รายงานการสัมมนาทางวิชาการเรื่องพัฒนาการทางวัฒนธรรม : กรณีทักษิณ**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2534.

สงบ สงเมือง. **การพัฒนาหัวเมืองสงขลาในสมัยกรุงธนบุรีและสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น.**

โครงการบริการวิชาการ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, 2522. (อัดสำเนา)

สงบ สงเมือง และสกรรจ์ จันทรัตน์. **เมืองสงขลาเก่า (หัวเขาแดง).** กรุงเทพฯ : กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2532.

สุริวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. "ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองสงขลา กับต่างเมืองที่ส่งผลกระทบต่อผู้คนและวัฒนธรรมในท้องถิ่น", ใน **สงขลาศึกษา**. กรุงเทพฯ : สถาบันทักษิณคดีศึกษา, 2535.

_____. **พุทธศาสนาแถบลุ่มทะเลสาบสงขลาฝั่งตะวันออกสมัยอยุธยา,**

สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, 2523.

_____. **โครงสร้างและพลวัตวัฒนธรรมภาคใต้กับการพัฒนา.** กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2544.

สงขลานครินทร์, มหาวิทยาลัย. **การศึกษาการวางแผนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างผสมผสานแบบยึดพื้นที่ กรณีศึกษาจังหวัดภูเก็ต กระบี่ และพื้นที่ทะเลสาบสงขลา.** กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, 2540.

สถาบันทักษิณคดีศึกษา. **สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้.** กรุงเทพฯ : สถาบันทักษิณคดีศึกษา, 2529.

สถาบันวิจัยการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่ง. **การสำรวจพื้นที่การเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำและสภาวะคุณภาพน้ำในบริเวณทะเลสาบสงขลา.** กรุงเทพฯ : กรมประมง, 2542.

_____. **ประเมินผลการจับสัตว์น้ำจากทะเลสาบ ปี 2537-2538 ฉบับที่ 4/2539.** กรุงเทพฯ : กรมประมง, 2540.

สมาคมหยาดฝน. **องค์กรชุมชนกับการจัดการทรัพยากรชายฝั่งเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน.**

เอกสารประกอบการสัมมนาการประชุมสมัชชาประจำปีเรื่อง "สิทธิชุมชน : การกระจายอำนาจจัดการทรัพยากร". กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา. 2536.

สมาพันธ์ชาวประมงพื้นบ้านทะเลสาบสงขลา. **องค์กรชุมชนกับการบริหารจัดการทรัพยากรทะเลสาบสงขลา.** กรุงเทพฯ : โครงการความร่วมมือ กป.อพช.-แดนเซท ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่ยั่งยืน, 2542.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. **แนวทางการพัฒนาภาคใต้ ช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8. พ.ศ. 2540-2544.** ศูนย์พัฒนาภาคใต้ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. ม.ป.ป. (อัดสำเนา).

- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ศูนย์พัฒนาภาคใต้. **ภาพรวมภาคใต้ 2540**. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2541.
- สำนักวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์. **สารสนเทศทรัพยากรธรรมชาติ**. สำนักวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, 2536.
- สำนักงานสิ่งแวดล้อมภาคที่ 12. **รายงานการตรวจสอบคุณภาพน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา**. กรุงเทพฯ : สำนักนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม, 2542.
- โสภณพัทลุงกุล,พระยา. **นิราศเมืองปะเหลียน**. ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง โรงเรียนสตรีพัทลุง, มปป.
- หนังสืออนุสรณ์ครบรอบ 4 ปี สมาคมมิตรเพ็ญใจ พ.ศ. 2535**. หน้า 24.
- อนุช อาภาภิรม. **ทฤษฎีประวัติศาสตร์และสังคม**. กรุงเทพฯ:กลุ่มนางนวล, 2522.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. "ชาวนาภาคเหนือกับความขัดแย้งในระบบการผลิตด้านเกษตรกรรม (พ.ศ.2511-252)," ใน **พัฒนาการของชีวิตและวัฒนธรรมล้านนา**. กรุงเทพฯ:โครงการศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2527.
- **สิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร : สถานภาพการศึกษาเกี่ยวกับวิถีคิด**.
รายงานการทบทวนเอกสารเสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2542.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์.(บรรณาธิการ) **พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร : กระบวนทัศน์และนโยบาย**. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการสนับสนุนการวิจัย, 2543.
-(บรรณาธิการ) **พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร: สถานการณ์ในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการสนับสนุนการวิจัย, 2543.
- Guy Trebuil. **ระบบการปรับปรุงที่ดินเพื่อการเกษตรและวิวัฒนาการในช่วงเวลาที่เพ็ญลวงมาของสทิงพระ** แปลโดย สมยศ หุ่นหัว อิงอร เทรบุญต์, โครงการวิจัยระบบการผลิตทางการเกษตร คณะทรัพยากรธรรมชาติ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, 2526.
- National Environment Board. **รายงานภาคผนวก สภาวะทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนบริเวณเขตห้ามล่าสัตว์ป่าทะเลน้อยและคูขุด**. โครงการศึกษาเพื่อการอนุรักษ์น้ำในทะเลสาบสงขลาเสนอต่อสำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย, 2525.

เอกสารทางราชการ

กรมศิลปากร. ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2498-2404. หน้า 166-168.

กระทำตาม 10/2479 กระทำตามของ ร.ต.ถัด รัตนพันธุ์ ผู้แทนราษฎรจังหวัดพัทลุง เรื่อง
บำรุงพันธุ์ปลา.

คำกล่าวรายงานของอธิบดีกรมประมง ในพิธีการเปิดการสัมมนาเรื่อง “ทิศทางการประมงไทย” 21
เมษายน 2542 ณ ห้องประชุมอานนท์ กรมประมง.

คำชี้แจงเจ้าหน้าที่กรมเกษตรและการประมง กระทรวงเกษตรราธิการ ลงวันที่ 28 สิงหาคม 2483.

บัญชีจำนวนเรื่องราวจบของที่ดิน พ.ศ. 2456 เปรียบเทียบ 2455.

บัญชีรายชื่อพรรณเข้าสำหรับส่งไปแสดงกสิกรรมและพานิชยการ ในศก 130 ของอำเภอเมือง
และอำเภอเทพา เมืองสงขลา

บัญชีสิ่งของส่งแสดงงานฉลอง 100 ปีรัตนโกสินทร์ จากเมืองสงขลา (2424)

ใบบอกของพระวิจิตรวรสาสน์กราบทูลกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ลงวันที่ 10 มีนาคม ร.ศ.114.

ใบบอกของพระวิจิตรวรสาสน์กราบทูลกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ลงวันที่ 11 มีนาคม ร.ศ. 114.

ใบบอกที่ 134/11019 สมุเทศาภิบาล สำเร็จราชการมณฑลนครศรีธรรมราช ถึง เสนาบดี

เกษตรราธิการ 9 มีนาคม 2457.

ประกาศหอรัษฎากรพิพัฒน์ วันที่ 21. เมษายน 2474 เรื่องห้ามใช้เครื่องมือบางอย่างทำการจับ
สัตว์น้ำในทะเลน้อย. ลงวันที่ 10 มีนาคม ร.ศ.114.

ภาษีมณฑลต่างๆ 1-6 (เล่ม 1) เรื่องภาษีอากรต่างๆเมืองสงขลา.

รายงานการประชุม ครั้งที่ 5 ของการประชุมเทศาภิบาล 12 ก.ย. ร.ศ..119.

รายงานตรวจราชการจังหวัดพัทลุง (อำเภอคูหาสวรรค์) 5 มิถุนายน 2477.

รายงานตรวจราชการจังหวัดสงขลา 21-22 พฤษภาคม 2477.

เรื่องผลประโยชน์และการจัดการต่างๆในเมืองสงขลา พัทลุง แลนคร 16 เม.ย. – 20 ต.ค. ร.ศ. 115
(2439).

สารตราตั้งข้าหลวงเสนาประมินหัวเมือง จ.ศ.1214 (2393) และสารตราตั้งข้าหลวงออกประมิน
นาหัวเมือง. จ.ศ.1235 (2426).

สารตราตั้งนายอากรเตาสุรา เมืองสงขลา-จะนะ จ.ศ. 1246 (พ.ศ.2427).

สารตรานำตั้งเจ้าภาษีนายอากรเมืองสงขลา-จะนะ จ.ศ.1246 (2427.).

สำเนาฎีกาที่ ฎ.ฎ. 677 ป.รับวันที่ 19 มิถุนายน 2470.

หนังสือที่ 2/2483 จังหวัดพัทลุง เรื่อง ส่งรายงานตรวจราชการจังหวัดพัทลุง.

เอกสารกระทรวงเกษตร กส.14/36 กรมรักษาสัตว์น้ำ.

เอกสารโครงการส่งเสริมการเกษตร กรมเกษตร 2495.

เอกสารภาษาอังกฤษ

- Amra Pongsapich. "Interplay of Tradition and Modernization in the Fishing and Tourism Industries in Thailand" in Geoffrey B. Hainsworth (ed.). **Village-Level Modernization in Southeast Asia : The Political Economy of Rice and Water.** Vancouver : University of British Columbia Press, 1982.
- Anan Ganjanapan. **Local Control of Land and Forest : Cultural Dimension of Resource Management in Northern Thailand.** Bangkok : Regional Center for Social Science and Sustainable Development Faculty of Social Science, Chiang Mai University. 2000.
- Damrong Thandee. **Politics of Policy Implementation: A Case Study of Rural Development in Thailand.** Bangkok : Chulalongkorn University Social Research Institute, 1985.
- Fraser, Thomas M. **Rusembilan : A Malay Fishing Village in Southern Thailand.** Ithaca : Cornell University, 1960.
- Howitt, R., J. Connell., and P. Hirsch. **Resource, Nations and Indigenous Peoples.** Oxford : Oxford University Press, 1996.
- Hviding, E. "Contextual flexibility : present status and future of customary marine tenure in Solomon Islands," **Ocean and Coastal Management.** Vol. 40, 1998.
- Johannes. R. E.. "Traditional marine tenure conservation methods in Oceania and their demise", **Annual Reviews Ecol. Syst.** 9 : 349-364 ; 1994
- Kitahara, Atsushi. **The Thai Rural Community Reconsidered : Historical Community Formation and Contemporary Development Movements,** Bangkok : The Political Economy Centre, Faculty of Economics, Chulalongkorn University, 1996.
- Mantijoro, E. "Traditional management of communal-property resources : the practice of the Sasi system," **Ocean and Coastal Management.** Vol. 32., 1996.
- Marx, Karl. **A Contribution to the Critique of Political Economy.** New York : International Publishers, 1970.
- McCay, J.B. and Acheson (eds.). **The Question of the Commons : the Culture and Ecology of Communal Resources.** Tucson : University of Arizona Press, 1987.
- Meillassoux, Claude. **Maids, Men and Money: Capitalism and the Domestic Community.** Cambridge: Cambridge University Press, 1981.
- Nithi Rithibhonbun and others. "Community-Based Mangrove Rehabilitation and

- Management : A Case Study in Sikao District, Trang Province, Southern Thailand." *Regional Development Dialogue* 14(1) : 111 - 124, 1993.
- Nukul Rattanadakul and Stefan Flos. **Toward Sustainable Havesting of Waterbird at Pattani Bay : Local Participation in Resource Manangment.** Pattani : Prince of Songklhanakarin University, 1995.
- Ostrom, Elinor and Edella Schlager. "The Formation of Property Right" in Susan Hanna, Carl Folke and Karl-Goran Marler (eds). **Right to Nature: Ecology, Economic, Cultural and Political Principles of Institutions for the Environment.** p. 127-156. Washington, D.C., Island Press} 1996.
- Posey, D.A. "Protecting indigenous' rights to biodiversity, " **Environment.** Vol. 8, (October, 1996), 1996
- Quist, Comelia. **Report of Visit to Thailand and Meeting with NGOs in Fisheries in South Thailand.** The Netherlands : ICSF Programme Woman Fisheries, 1993.
- Ruddle, Kenneth. "Traditionally community-based coastal marine fisheries management in Viet Nam", **Ocean & Coastal Management.** Vol 40 : 1-22 ; 1998.
- Ruohomaki, Olli. "Resource conflict and Resolution in Southern Thai Fisheries," in **Proceeding of the 6th International Conference on Thai Study.** October 14 - 17, 1996, Chiang Mai University. Chang Mai, 1996.
- Scott, James C. **Weapons of the Weak.** New Haven and London : Yale University Press, 1985.
- Taylor, John and Sons. **Songkhla Lake basin planning study vol. 2.** Bangkok : National Economic and Social Development Board, 1985.
- Thai University Research Association, **Social Economic and Demographic Studies for Better Environment Management of the Songkhla Lake Basin.** Office of the National Environmental Board, 1981.
- Thongchai Winichakul. "The Changing Landscape of the Past : New Histories in Thailand Since 1973." **Journal of Southeast Asian Studies.** 26 : 1 (1995).
- Vandergeest, Peter and Nancy Lee Peluso. "Territorialization and State Power in Thailand" *Theory and Society.* 24 : 385-426 ; 1995..
- Veitayaki, Joeli. "Traditional Marine Resource Management Practices Used in the Pacific Islands : An Agenda for Change", **Ocean & Coastal Management.**

Vol 37 : 123-136 ; 1997.

Voravoot.Hirunlhk. "Marine fisheries in Thailand," วาสารการประมง. 39(10) : 14-20, 2529.

ภาคผนวก

ภาคผนวก 1 เครื่องมือประมงที่ใช้ในทะเลสาบ*

เครื่องมือทำการประมงบริเวณทะเลสาบตอนล่าง

แห

แต่ก่อนเนื้อแหทำด้วยด้าย โดยนำมาข้อมน้ำเปลือกเสม็ดละลายเปิดให้เนื้อด้ายแข็งและคงทน แหจะมีตาขนาดตาอวน 1-3 ซม. ผูกขอบด้วยโซ่ตะกั่วเพื่อถ่วงดินแห แหมี 2 ขนาด ขนาดใหญ่ยาว 12 ศอก และขนาดเล็กยาว 4-5 ศอก ส่วนจะใช้แหตาใหญ่หรือเล็ก ขนาดวงแหใหญ่หรือแค่นั้นขึ้นกับสัตว์ที่จับและความลึกของน้ำ หลัง พ.ศ. 2484 การทำแหก็เปลี่ยนจากการใช้ด้ายดิบมาเป็นอวนไนลอน โดยชาวบ้านไม่ต้องมาผูกเอง แต่สามารถซื้อเนื้ออวนจากตลาดมาตัดต่อและเข้าดินแหเท่านั้น

การใช้แหจับสัตว์น้ำมี 2 วิธี คือ การทอดแหเดี่ยวๆ โดยจะทอดหรือเหวี่ยงแหลงไปในน้ำเมื่อต้องการจับสัตว์น้ำ เช่น กุ้งขาวริมตลิ่ง กุ้งก้ามกราม ส่วนอีกวิธีหนึ่งคือการใช้แหร่วมกับเครื่องมืออื่นๆ ซึ่งจะกล่าวต่อไปข้างหน้า

ในปัจจุบันไม่มีการใช้แหแล้ว เนื่องจากไม่มีสัตว์น้ำให้จับอีกแล้ว โดยเฉพาะกุ้งก้ามกราม และท้องทะเลสาบรก มีสิ่งกีดขวางมาก

แวนดรุนมือ

แวนดรุนมือเป็นคันรูดึงกับอวน คันรูดึงด้วยไม้ไผ่ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 5-8 ซม. ยาวขนาด 3.5-4 เมตร จำนวน 2 ท่อน ปลายทั้ง 2 ก็จะใส่ดินหรือหัวคันรูดึงลักษณะแบนมน เพื่อให้สะดวกในการรูดึงไปข้างหน้า

ในการทำนั้นชาวบ้านจะนำเนื้ออวนมาตัดเป็นรูปกรวยปากกว้าง 6-8 ศอก ผูกติดกับคันรูดึง และจะเย็บเป็นถุงต่อยาวไปด้านหลังอีก 8 ศอก โดยก้นถุงจะเป็นอวนตาถี่เหมือนมุ้งอีก 1 ศอก เนื้ออวนก็จะขึ้นกับสัตว์น้ำที่จับ

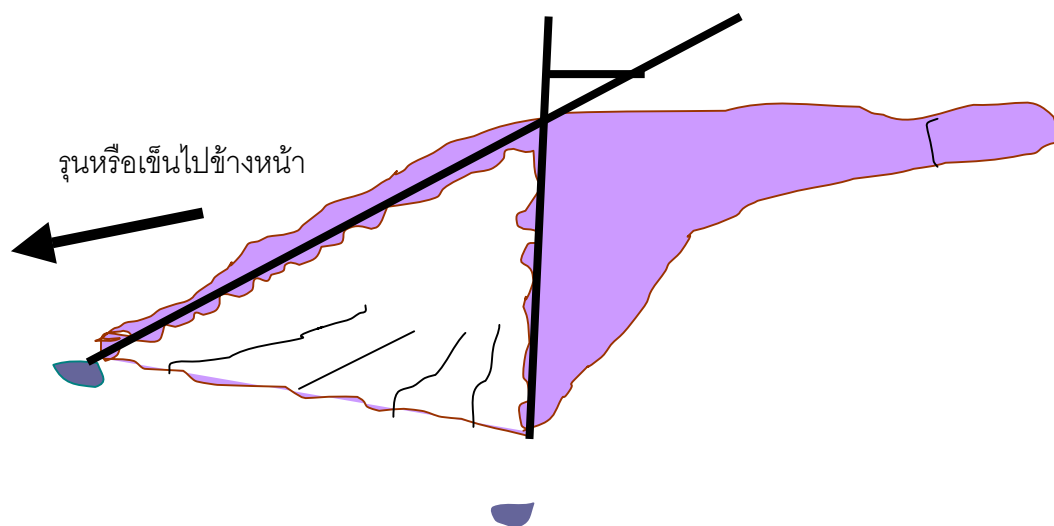
ถ้าเป็นแวนดที่ใช้น้ำจืดเคยในอดีตจะทำด้วยเนื้ออวนปอดดิบ เรียกว่า "แวนดแฉด" ตาถี่ขนาดมุ้ง และต่อมาเปลี่ยนเป็นอวนเขียว(คล้ายมุ้ง) เป็นเส้นเอน

แวนดรุนมือนี้จะรูดึงด้วยกำลังคน โดยคนจะจับคันรูดึงและรูดึงไปข้างหน้า โดยคนต้องลงน้ำไปเดินรูดึง ความลึกของน้ำประมาณเมตรถึงเมตรครึ่ง ส่วนใหญ่จะทำกันในช่วงน้ำเริ่มเค็มจัด(หัวน้ำเค็ม)เดือนกุมภาพันธ์-มีนาคม เพื่อจับกุ้งมาทำกะปิ ปริมาณผลผลิตที่ได้ขึ้นกับช่วงจังหวะของกุ้งกะปิที่ขึ้นมาตาม "หัวน้ำเค็ม"

* รายละเอียดของเครื่องมือประมงทั้งหมดได้มาจากการร่วมกันศึกษาของชาวบ้านในพื้นที่และนักวิจัย

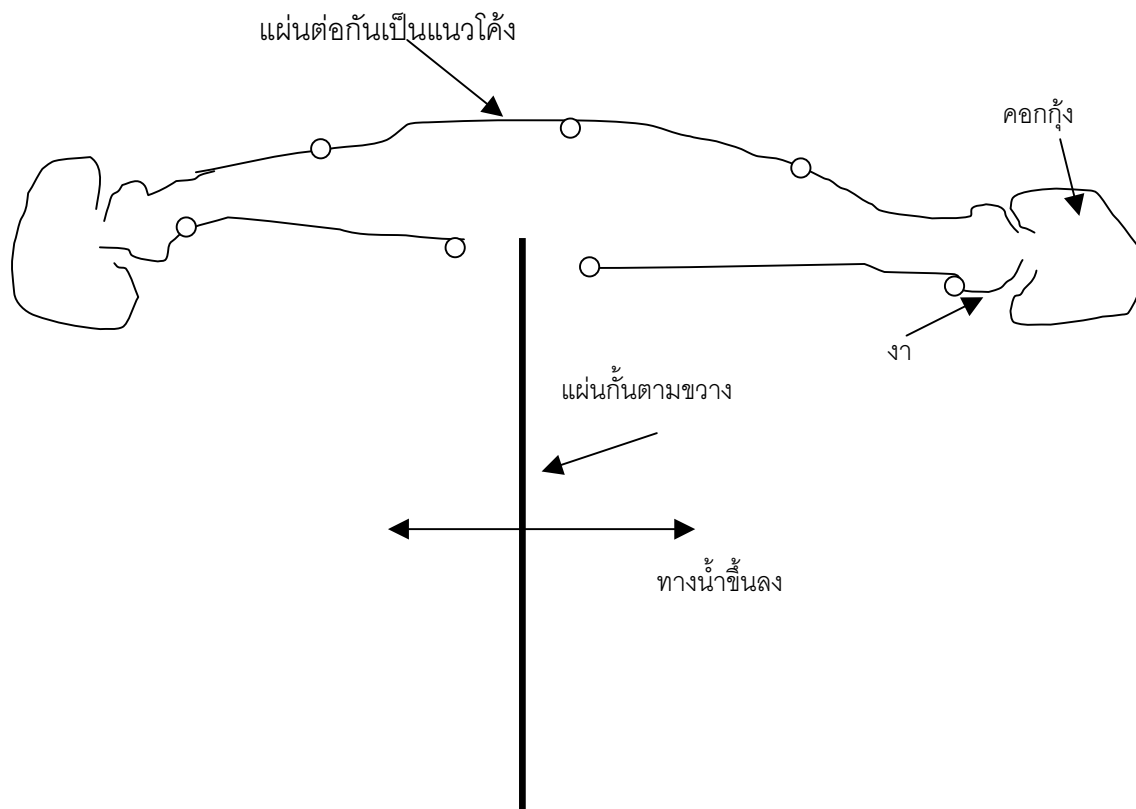
ส่วนแนดที่ใช้รูนกึ่งหัวแข็ง เนื้ออวนถุงแนดจะทำด้วยเนื้ออวนเอ็นขนาดตาอวน 1.8-2ซ.ม. จะทำกันมากบริเวณด้านใต้ของทะเลสาบตอนล่าง เช่น บ้านท่าเมรุ เกาะนก แหลมโพธิ์ บางโหนด และท่านางหอม เนื่องจากชายทะเลสาบบริเวณดังกล่าวแต่เดิมจะลาดเตียนกว้าง โดยจะเริ่มทำตั้งแต่เดือนมีนาคมซึ่งเป็นช่วงที่มีกึ่งหัวแข็งมาก การรูนกึ่งดังกล่าวจะทำในช่วงหลังเที่ยงคืนจนถึงหัวรุ่ง แต่ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับน้ำขึ้นน้ำลงด้วย ระยะที่ต้องเดินรูนประมาณ 1-2 กิโลเมตร ผลผลิตที่ได้ต่อครั้งไม่มากนัก สูงสุดไม่เกิน 10 กิโลกรัม ปัจจุบัน(พ.ศ. 2545) แนดรูนมือยังพอมืออยู่ เพราะในช่วงน้ำเค็มจัดยังพอมีกึ่งหัวมันให้จับได้

จุดเด่นของเครื่องมือประเภทนี้ คือ เป็นเครื่องมือจับสัตว์น้ำเฉพาะอย่าง และต้องใช้แรงคนในการทำงาน ไม่มีเครื่องทุ่นแรงอื่นใด ซึ่งถือว่าเป็นงานหนัก ต้องลงไปแช่น้ำตลอด 4-5 ชั่วโมง ในขณะที่ปริมาณกึ่งที่จับได้ ก็ไม่มากนัก ครั้งละ 8-10 กิโลกรัมเท่านั้น

โมระ

วัสดุหลักที่ใช้ทำโมระคือไม้ไผ่ โดยนำไม้ไผ่มาเหลาจนกลมได้ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 1 ซม. ยาว 2 เมตร แล้วนำมา"กรอง" เรียงเป็นแผงได้ขนาดกว้างแผ่นละ 8 ศอก โดยใช้สำหรับตั้งหน้าคอก 6 แผ่น ทำเป็นงา อีก 4 แผ่น เป็นคอกขังกึ่งอีก 2 ลูก เป็นแนวแผ่นไม้ไผ่ตั้งตามขวางอีก 20 แผ่น ชาวบ้านจะต่อแผ่นแผงไม้ไผ่โดยใช้ไม้ปักเสียบให้แผ่นต่อกันเป็นรูปโค้งตามแนวน้ำขึ้นลง เป็นรูปคล้ายคันธนู หัวท้ายจะเป็นคอกล้อมกึ่ง มีแผ่นทำเป็นงาด้านหน้าคอก และจะวางแผ่นต่อกันเป็นแถวยาวตั้งฉากกับแนวโค้ง 20 แผ่น โดยจะตั้งในแนวขวางทางเดินของน้ำขึ้นลงเพื่อดักกึ่งเข้าคอก

ชาวบ้านจะออกไปวางโมระในช่วงหัวรุ่ง และจะได้กุ้งกลับมาช่วงกลางวัน กุ้งที่จับได้ ได้แก่ กุ้งหัวมัน กุ้งหัวแข็ง และกุ้งประเภทอื่นๆ

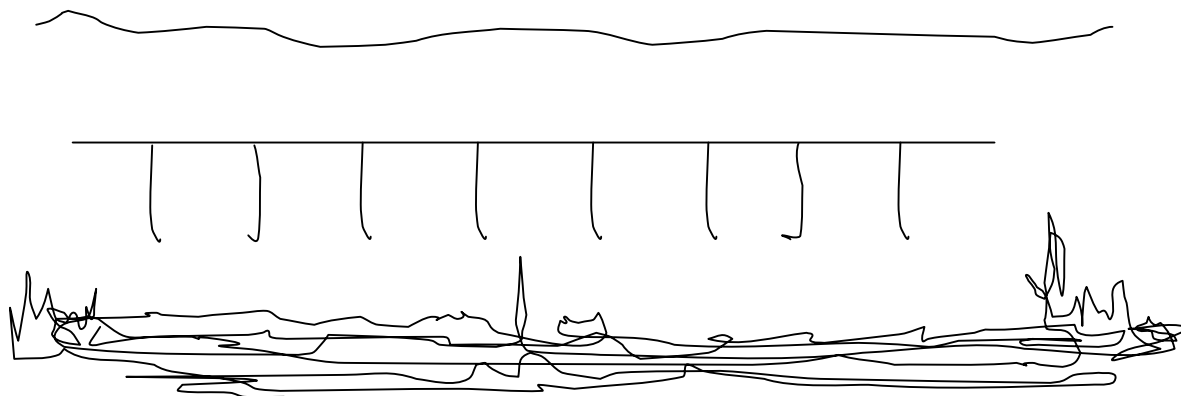
ปัจจุบัน เครื่องมือชนิดนี้นี้หมดไปแล้ว แต่ได้พัฒนาเป็นไซตุ้มหรือลอบยื่นแทน

เบ็ดราว

ชาวบ้านจะใช้เบ็ดขนาดต่างๆ มาผูกกับด้ายที่ปั่นและพันจนแข็งแรง จากนั้นจะนำเบ็ดที่ผูกกับสายเบ็ดเรียบร้อยแล้ว(เรียกว่า"สายเบ็ด") มาผูกกับด้ายอีกเส้นหนึ่งซึ่งเป็น"สายราว"สายหลัก โดยสายเบ็ดยาวประมาณ 50 ซม.และผูกห่างกัน 1-2 เมตร ขนาดความยาวของสายราวขึ้นกับจำนวนตาเบ็ดที่จะใช้ ส่วนใหญ่จะใช้เบ็ด 1 ชุด คือ 100 ตัว โดยจะใช้สายราวยาวประมาณ 100-200 เมตร ส่วนหูทั้งสองข้างก็จะผูกกับไม้ที่ปักแน่นไว้กับที่ ในการวางเบ็ดราวนั้นจะต้องให้ตัวเบ็ดอยู่ระดับเหนือหน้าดินเล็กน้อย

เบ็ดราว ปลาฉลาม จะใช้ตาเบ็ดเบอร์ 9 และจะใช้ปลาขนาดเล็กเป็นเหยื่อ หรือไม่ก็นำเนื้อปลาตัดเป็นชิ้นๆสำหรับเกี่ยวเป็นเหยื่อ ถ้าจะจับปลาหมึก ปลากระเบน ปลาฉลาม ปลากระตี่ลิง จะใช้เบอร์ 11 และจะใช้เหยื่อปลา เนื้อหอยหรือสับตุ๋นเป็นชิ้น

ช่วงเวลาที่จะใช้เครื่องมือชนิดนี้ ขึ้นอยู่กับว่าจะจับปลาประเภทไหน เช่น เบ็ดราว ฉลาม กระเบน ก็จะจับในช่วงน้ำเค็มจัด ตั้งแต่เดือน กุมภาพันธ์ เป็นต้นไป ส่วนเบ็ดราวปลากระตี่ลิง จะจับในช่วงเดือน ตุลาคม- ธันวาคม(ช่วงน้ำจืด) โดยจะไปวางเบ็ดตอนเย็น และกู้ในตอนเช้า

ปัจจุบันยังมีเครื่องมือประเภทนี้อยู่แต่จะจับสัตว์น้ำได้น้อยชนิดลง เพราะไม่มีสัตว์น้ำให้จับอีกแล้ว ยังคงเหลืออยู่เฉพาะ เบ็ดราวปลากดขี้ลิงเท่านั้น

โพงพาง

โพงพางเป็นเครื่องมือแบบวางประจำที่ โดยวางเป็นช่องๆต่อกันไป ใน 1 ช่องประกอบด้วยเสาเพื่อตรึงปากโพงพาง 2 ข้าง เป็นไม้หลาอินเส้นผ่าศูนย์กลาง 4-6 นิ้ว ยาว 10-12 เมตร ปักตั้งตั้งฉากกับพื้นท้องทะเล

ถุงโพงพาง ทำด้วยอวนตัดและผูกเป็นรูปกรวย ปากกว้างและยาว 4วา 2 ศอก ค่อยๆเรียวจนถึงก้นถุง ความยาวจากปากโพงพางถึงก้น 13-14 วา และแต่ละช่วงของถุงโพงพางก็จะทำด้วยตาอวนที่มีขนาดต่างกัน โดยตาอวนค่อยๆเล็กลงเรื่อยจนถึงก้นถุง เช่น 1 วาแรกเริ่มจากตาอวนขนาด 6-5 ซ.ม. 4 ซ.ม. และ 3-2 ซ.ม. ที่ก้นถุงจะเป็นอวนตาถี่ขนาดมุ้ง ส่วนปากโพงพางก็ร้อยด้วยเชือกทั้งสี่ด้าน

วิธีการดักโพงพางเริ่มต้นด้วยการนำปากโพงพางไปตรึงกับเชือกที่มีลักษณะเป็นบ่วงสอดอยู่ตรงมุมปากด้านล่าง และจะมีลูกถ่วงเพื่อช่วยให้ตั้งปากโพงพางได้ตั้งและรับการไหลของน้ำได้ดี เวลาถุงโพงพางก็จะตั้งเชือกที่ผูกอยู่กับหัวและปากของโพงพางด้านล่างขึ้นมาแล้วสาวถุงเฉพาะก้นถุงที่รวมสัตว์น้ำขึ้นมา แล้วก็เอาถุงออกไปทำความสะอาดเก็บไว้ดักในวันต่อไปอีก

โพงพาง เป็นเครื่องมือต้องอาศัยการดักช่วงน้ำลงเป็นหลัก และที่สำคัญต้องเลือกทำเลที่เหมาะสมคือช่องหรือทางขึ้นลงของน้ำ ดังนั้น บริเวณที่มีการทำโพงพางกันมากได้แก่ ปากทะเลสาบหัวเขาแดงถึงบ้านใหม่ ต.สทิงหม้อ อ.สิงหนคร จ.สงขลา และบริเวณคลองปากรอตลอดไปถึงบริเวณคลองระหว่างเกาะหมากกับอำเภopakพะยูน จ.พัทลุง การดักจะปักเสาเป็นแถวต่อกันเป็นแนว อาจจะมีเจ้าของหลายคนหรือเป็นของเจ้าเดียว จะมีแถวละ 10-15 ช่อง ระหว่างแถวจะ

ห่างกันประมาณ 200 เมตร จะตั้งแถวไม่ขวางทางน้ำตรงๆ เพราะจะเสียหายได้เมื่อน้ำไหลแรงจึงวางเป็นตั้งแถว สลับเป็นฟันปลา และต้องเว้นเป็นทางเดินเรือด้วย

ช่วงเวลาการปักโปงพางคือช่วงที่มีน้ำมากและไหลแรง ห้วงเวลาที่ดียิ่งที่สุดคือช่วงน้ำหลากเดือน พฤศจิกายน- ธันวาคม โดยส่วนใหญ่จะปักเวลากลางคืน ทั้งนี้โปงพางต้องอาศัยช่วงการขึ้นลงของน้ำเป็นเงื่อนไขสำคัญของการนำสัตว์น้ำเข้ามาติดโปงพาง ดังนั้น ผู้ที่ปักโปงพางต้องมีความรู้เรื่องจังหวะการขึ้นลงของน้ำอย่างดีและแม่นยำ และรู้ล่วงหน้าได้ว่าจะมีน้ำขึ้นลงช่วงไหนเวลาเท่าไร คนปักโปงพางจึงต้องอาศัยดูดวงจันทร์เป็นหลัก หรือคำนวณข้างขึ้นข้างแรมว่าวันไหนที่ค่า เช่นต้องรู้ว่าวันนี้ขึ้น 12 ค่า เดือนขึ้นสว่างท้องฟ้าประมาณ 1 ทุ่ม จะต้องวางโปงพางช่วงน้ำเริ่มลงคือ 5-6 โมงเย็น และใช้เวลาประมาณ 4-5 ชั่วโมง โดยจะไปกู้ขึ้นในเวลา 4-5 ทุ่ม หลังจากนั้นก็เป็นช่วงน้ำขึ้นอีก หรือสมมุติว่าวันนี้เป็นวันแรม 8 ค่า จะเห็นเดือนประมาณ 3 ทุ่ม ต้องปักช่วง 4 ทุ่ม และจะกู้โปงพางในเวลาประมาณตีสอง จะเป็นปกติอย่างนี้ ถ้าไม่มีกรณีฝนตก (ทางตะวันออก) พัดเข้ามาซึ่งจะทำให้ น้ำไหลขึ้นตลอดไม่ยอมลงหรือลงช้า

โปงพางจะดักจับสัตว์น้ำได้เกือบทุกชนิด เช่น กุ้งชนิดต่างๆ ปลาทราย ปลาทองเทียว ปลาหัวอ่อน ปลาแป้น ฯลฯ และจับได้ครั้งละมากๆ ด้วย จุดเด่นของเครื่องมือชนิดนี้คือสามารถดักจับสัตว์น้ำได้โดยไม่แยกชนิด จับได้จำนวนและจับสัตว์น้ำทุกขนาดด้วย ตามแต่ช่วงไหนจะมีสัตว์น้ำอะไรไหลช่องทางเดินของน้ำ และเข้ามาติดอยู่ในถุงโปงพาง

โปงพางเป็นเครื่องมือประมงตั้งแต่ดั้งเดิมแต่ก่อนเนื้อโปงพาง ทำด้วยด้าย ต้องนำมาปั่นและหมักกับเปลือกเสม็ดแช่น้ำ และนำมาผูกเป็นเนื้อวน ทำเป็นถุงโปงพาง แล้วย้อมด้วยไข่เป็ดแล้วจึงนำไปดักจับสัตว์น้ำด้วยวิธีข้างต้น เมื่อประมาณ 35 ปีที่แล้ว เริ่มมีการนำไนลอนมาทำเนื้อโปงพาง และต่อมาก็มีการนำเอ็นมาใช้ ทำให้เกิดความสะดวกในการจัดทำและมีประสิทธิภาพในการจับสัตว์น้ำมากขึ้น ในปัจจุบันมีการขยายปริมาณการทำมากขึ้น โดยเฉพาะบริเวณบ้านหัวเขาแดง เนื่องจากจำนวนคนในชุมชนอยู่กันหนาแน่น และหันมาทำการทำประมงประเภทนี้กันมาก เนื่องจากอยู่ใกล้ปากน้ำทะเลสาบตอนล่าง ทำให้เกิดร่องน้ำที่เหมาะสมแก่การวางโปงพางอย่างมาก

แร้วปูดำ

แร้วปูดำเป็นเครื่องมือง่ายๆ ทำด้วยไม้กลมขนาดเล็กเส้นผ่าศูนย์กลางไม่เกิน 1 ซม. ดัดทำเป็นวงกลมขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 15 นิ้ว แล้วใช้เนื้อวนขนาดตาอวน 2-2.5 ซม. ผูกกับโครงไม้วงกลมดังกล่าว ทำให้มีลักษณะคล้ายกระดังแต่พื้นเป็นตาข่ายอวนเท่านั้นเอง และใช้ไม้ไผ่เส้นผ่าศูนย์กลาง 0.5-1 นิ้ว ยาว 1.5-2 เมตร สอดตรงกลางตาข่ายแล้วใช้เชือก 3 หรือ 4 เส้น ผูกขอบไม้แขวนโยงกับไม้ เพื่อให้ตัวขอบและตาข่ายอยู่ในลักษณะของการแขวนหงายขึ้น

ในการดักนั้นจะต้องเลือกที่มีปูดำชุกชุมคือ บริเวณที่เป็นป่าโกงกางหรือป่าชายเลน น้ำลึกขนาด 1-1.5 เมตร ใช้เศษเนื้อปลาเป็นเหยื่อใส่ในแร้ว แล้วปักไม้เพื่อแขวนให้แร้วจมอยู่ระดับ

กลางน้ำ ส่วนปลายของไม้จะปักให้โผล่เหนือน้ำเพื่อให้เห็นจุดที่วางแร้วได้ง่าย แต่ละคนที่ทำเครื่องมือประเภนี้จะมีแร้วประมาณ 30-50 อัน เมื่อปักไปได้ประมาณ 1 ชั่วโมงก็ทยอยยกแร้วขึ้นดูว่าติดปูดำหรือเปล่า และคอยเติมเหยื่อในแร้วที่หมดไป

ส่วนใหญ่แร้วเป็นเครื่องมือจับสัตว์น้ำที่เป็นเครื่องมือเสริม เพราะหากินได้บางช่วงเท่านั้น และปัจจุบันเหลืออยู่น้อยเนื่องจากปูดำเหลือน้อย มีอยู่บ้างบริเวณชุมชนห้วยเขาไถ่ปากทะเลสาบ เนื่องจากพอมีพื้นที่ป่าชายเลนอยู่บ้าง และมีน้ำเค็มจัดเหมาะกับธรรมชาติของปูดำ

อวนเลียด

นี้อวนทำด้วยด้าย โดยนำด้ายมาข้อมด้วยเปลือกไม้เสม็ด ตากให้แห้ง แล้วผูกเป็นอวนขนาดตา 2.5-2.8 ซม. อวนแต่ละผืนเล็ก 2 เมตร ยาวประมาณ 20 เมตร โดยสามารถนำอวนแต่ละผืนมาต่อกันให้มีความยาวตามที่ต้องการ ส่วนเชือกเข้าอวนก็จะทำด้วยด้ายควั่นเส้นใหญ่ พ่นอวนทำจากไม้แห้ง เบา เช่น ไม้เสม็ดขุ่น ไม้พังกะแย โดยนำมาตัดให้ได้ขนาดไม่เกิน 3 นิ้ว ใช้สำหรับผูกให้อวนลอยได้

ในการออกทำการประมง ถ้าเรือ 1 ลำ ใช้คน 3 คน เรียกว่า "อวนสามคน" ถ้าออกไป 2 ลำ ต้องใช้คน 6 คน เรียกว่า "อวนหกคนหรืออวนต่อ"

วิธีการทำประมง ชาวบ้านจะออกไปที่น้ำลึก 1.5-3 เมตร ใช้อวนต่อกันยาวประมาณ 200-300 เมตร วางอวนตามแนวยาว โดยหุอวนข้างหนึ่งผูกกับเรือและหุอวนอีกข้างหนึ่งคนต้องลงน้ำไปจับไว้ แล้วค่อยๆ เดินนำอวนตีวงล้อมไปเรื่อยๆ เพื่อให้วงอวนที่วางค่อยๆ แคบลง และคนที่อยู่บนเรือก็คอยสาวอวนขึ้นด้วย คนเดิน"เลียด" หรือ"เรียด" อวนค่อยๆ ขยับจนอวนวงแคบที่สุดแล้วช่วยกันรวบตีอวนให้เป็นถุงยกขึ้นบนเรือเพื่อเก็บสัตว์น้ำที่จับได้เป็นอันเสร็จไปหนึ่งครั้ง

สัตว์น้ำที่จับได้ในบริเวณทะเลสาบตอนล่าง ได้แก่ ปลาหางโตะ ปลาหัวอ่อน และปลาคันหลาว ช่วงเวลาการทำประมงจะเป็นเวลากลางคืน ซึ่งแต่ละคืนจะวางหลายครั้งจนกว่าจะได้สัตว์น้ำเพียงพอ ในปัจจุบันไม่มีอวนประเภนี้อีกแล้ว แต่ได้พัฒนาไปเป็นอวนกึ่ง อวนใหญ่ และอวนปลาล้อมหรือปัก และพัฒนาจากอวนชั้นเดียว เป็นอวน 3 ชั้น

อวนลอยกึ่ง(กั๊ดกั๊ด)

กั๊ดกั๊ดในทะเลสาบตอนล่างได้พัฒนามาจากอวนเลียด โดยการนำส่วนของอวนเลียดมาทำการประมงแบบปักทุ้งทั้ง 2 ข้าง โดยใช้อวน 1-3 ผืนมาต่อกัน ชาวบ้านจะใช้เครื่องมือประเภนี้ออกทำการประมงในช่วงเดือนพฤษภาคม-กันยายน กั๊ดที่ได้จะเป็นกั๊ดแซบ้วย กั๊ดที่จับได้จะขนาดใหญ่และจับได้ในปริมาณที่มาก

หลังจากใช้อวนที่ทำด้วยด้ายมาประมาณ 10 ปี ก็มีการใช้อวนไนลอนแทน โดยนำอวนสำเร็จรูปมาผูกทุ้งฟองน้ำและตะกั่วถ่วง แล้วออกทำการประมงได้เลย ช่วงแรกจะได้กั๊ดจำนวนมาก รวมถึงสัตว์น้ำประเภอื่นด้วย เช่นปลา ปู เนื่องจากอวนไนลอนบานีสัตว์น้ำเกาะ

ติดได้ง่าย และขณะนั้นก็มีกุ้งอุดมสมบูรณ์ด้วย ช่วงหลังชาวบ้านก็นำมาลอยจับปลาชนิดต่างๆ ด้วย โดยการเพิ่มขนาดตาอวน เป็น 3-4 ซม. และในปัจจุบันก็มีการนำอวนลักษณะนี้แต่ทำด้วยเอ็นมาจับปูม้าในช่วงน้ำเค็มจัดประมาณเดือน เมษายน- มิถุนายน

เครื่องมือประเภทยี่จับได้สัตว์น้ำได้หลายชนิดขึ้นกับขนาดของตาอวน ช่วงฤดูกาล และสิ่งแวดล้อมของทะเลสาบบริเวณนี้ด้วย

เครื่องมือทำการประมงบริเวณทะเลสาบตอนกลาง

สุม

อุปกรณ์ที่ใช้ทำได้แก่ ไม้ไผ่ หัวไม้ หวาย และโครงไม้กลม โดยทำไม้ไผ่ให้กลม มนเล็ก ปลายแหลมเล็กน้อย นำมาผูกเป็นซี่กับโครงทรงกลมและหัวไม้วงกลมเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 6 นิ้วด้วยหวาย จะได้สุมทรงกรวยแหลมด้านบนและบานขยายออกด้านล่าง

การจับสัตว์น้ำด้วยสุมบริเวณทะเลสาบตอนกลาง จะจับแบบสุมเดี่ยวและสุมประกอบกับอุปกรณ์อื่น

สุมเดี่ยว จะใช้วิธีการสุมไปเรื่อยๆ เรียกว่า “สุมพังราว” การสุมกลางวันในบริเวณริมฝั่งน้ำตื้นจะได้สัตว์น้ำประเภท ปลาตลับ ปลาสร้อย ปลาซีก ปลาช่อน ปลาดุก ปลาหมอ และถ้าออกไปสุมด้านนอกออกไป จะได้ปลาตลับ ปลาพรม ถ้าออกสุมกลางคืน จะเรียกว่า “โลหละสุม” ส่วนใหญ่จะจับได้ปลาช่อน

การสุมเดี่ยวส่วนใหญ่จะได้ไม่มากนัก แต่ก่อนสุมได้สัตว์น้ำได้มากก็จะแบ่งกันกินในชุมชนไม่ถึงกับได้แล้วนำไปขาย

สุมเดี่ยวหรือครอบเดี่ยวเป็นการใช้สุมแบบมีเป้าหมาย โดยการนำไม้เล็กๆ ยาวประมาณ 1 เมตรผูกด้วยเชือกเป็นเนื้อลูกตาลหรือเนื้อมะพร้าวและปักไม้เป็นระยะๆ ระยะละ 2 เมตร โดยจะปักไม้บริเวณที่ต้องการจะจับกึ่งกำกวม ที่น้ำลึกประมาณ 1 เมตร ใช้ไม้ปัก 200-300 เหยื่อ โดยจะทำในตอนค่ำ หลังจากปักเหยื่อแล้วก็ใช้สุมครอบตามที่วางเหยื่อหมุนเวียนกันจนครบ การทำสุมครอบนี้จะทำกันในช่วงเดือนกันยายน-ตุลาคม

สุมเดี่ยวจะได้เฉพาะกึ่งกำกวมเท่านั้น แต่ก่อนปริมาณจับได้ประมาณ 30 ตัวต่อ 100 เหยื่อ ปัจจุบันสุมประเภทนี้เลิกใช้ไปแล้ว โดยชาวบ้านหันมาใช้ไซล่อเหยื่อแทน

แห

แหทอดฟุ้ง

แหทอดฟุ้งเป็นการใช้แหประกอบกับอุปกรณ์อื่น โดยการนำไม้เล็กๆ ขนาด 1 เมตร ปักเว้นระยะห่างประมาณ 5 วา จำนวน 30 - 50 หลัก แล้วใช้ข้าวสารแช่น้ำหวานบริเวณที่ปักไม้ แต่ละครั้งชาวบ้านจะออกทอดฟุ้งด้วยกัน 2 คน คนหนึ่งแจวเรือ อีกคนเป็นคนทอดแหอยู่หัวเรือ โดยจะ

ทอดแหล่งไปบริเวณที่หว่านข้าวสารไว้ เมื่อทอดเสร็จก็หว่านข้าวสารอีกครั้ง แล้วก็ไปทอดแหอีก บริเวณหนึ่งที่มีหลักไม้ปักเป็นที่หมายไว้ไปเรื่อย ๆ จนหมด แล้วมาเริ่มต้นทอดใหม่อีก

การทอดฟุ้งเป็นเครื่องมือที่จับได้เฉพาะกุ้งก้ามกราม ซึ่งจะได้เป็นจำนวนมาก เครื่องมือประเภทนี้หมดไปเมื่อประมาณ 10 ปีที่แล้ว และพัฒนาขึ้นเป็นการทอดแหลอยทุ่น เนื่องมาจากการทอดฟุ้งเป็นการทอดแหล่งไปโดยไม่ทราบว่าจะเข้ามากินเหยื่อหรือมีกุ้งเข้ามาหรือไม่ ถ้าไม่มีกุ้งทอดไปก็เหนื่อยเปล่า ชาวบ้านจึงหาวิธีที่จะรู้ได้ว่าเป้าหมายที่ทอดแหล่งไปมีกุ้งแน่นอนหรือไม่ อันเป็นที่มาของการทอดแหลอยทุ่น

แหทอดทุ่นลอย

แหทอดทุ่นลอยคือการทอดแหที่ใช้อุปกรณ์ประกอบที่เป็นชิ้นฟองน้ำ เชือก ยาว 1-2 เมตร และตาปูขนาดกลาง โดยใช้เชือกผูกฟองน้ำและตาปูเสียบเนื้อมะพร้าวเป็นเหยื่อ ทำเป็นชุดๆ ราวละประมาณ 100 ชุด การใช้เครื่องมือประเภทนี้จะมีมากในช่วงเดือนอ้าย (ธันวาคม) ซึ่งเป็นช่วงที่น้ำนิ่ง ชาวบ้านจะวางแต่ละชุดห่างกัน 5-10 เมตร วางไว้ไปประมาณ 1 ชั่วโมง แล้วก็พายเรือสังเกตดูว่าฟองน้ำชุดไหนที่ถูกดึงออกนอกแนวที่วางไว้เดิม แสดงว่าจะต้องมีกุ้งมากินเหยื่อ จึงทอดแหตรงชุดนั้นทันที เครื่องมือนี้มุ่งจับเฉพาะกุ้งก้ามกรามเช่นเดียวกัน

เครื่องมือประเภทนี้มีในปัจจุบันยังคงมีอยู่ มีมากในเขตอำเภอปากพะยูน บริเวณแหลมดินปากประ แหลมกรวด ปากพะยูน ปากพล เกะหมากเป็นต้น

อวนใหญ่

เนื้ออวนใหญ่ทำด้วยด้าย ชาวบ้านต้องนำด้ายมาปั่นแล้วย้อมด้วยน้ำเปลือกเสม็ด นำไปตากให้แห้ง จากนั้นก็นำมาผูกแล้วย้อมไขเปิดอีกครั้งหนึ่ง อวนใหญ่จะมีตาขนาด 2 ซม. ใช้ไม้แห้งเบาทำเป็นทุ่น และเชือกเข้าด้านตีนอวนจะใช้ด้ายขนาดใหญ่ อวน 1 ผืน ยาว 20 วา ลึก 2-3 เมตร

ในการทำการประมงแต่ละรายจะใช้อวนอย่างน้อย 3 ผืนต่อกัน ดังนั้นอวนจึงมีขนาดยาวมาก ในการออกทำการประมงแต่ละครั้งต้องใช้คนประมาณ 20 คน และเรือ 3-4 ลำ จะออกวางในเขตน้ำลึกประมาณ 1.5 เมตร บริเวณกว้าง เตียน โลง ในการวางอวนนั้นจะวางตามแนวยาว โดยแต่ละคนจะช่วยกันทำให้อวนโอบโค้งเป็นวงกลมเพื่อล้อมสัตว์น้ำ ที่อวนทั้ง 2 ข้างจะมีคนลงไปน้ำดึงอวน (เลียด) ให้อวนทั้ง 2 ข้างบรรจบกัน และคนอื่นก็ต้องลงน้ำเพื่อช่วยกันล้อมอวน และช่วยกันสาวอวนขึ้นเรือ คนเดินเลียดก็จะเดินให้อวนที่ล้อมแคบเข้าเรื่อยๆ จนสามารถดักสัตว์น้ำด้วยสวิงขึ้นเรือได้ แล้วจะขมวดตีนอวน นำสัตว์น้ำขึ้นเรืออีกครั้งได้

ในการลงอวนครั้งหนึ่งๆ ใช้เวลาประมาณ 3 ชั่วโมง วันหนึ่งจะวางได้ 2 ครั้ง โดยชาวบ้านจะออกไปวางอวนตอนค่ำในช่วงหลังน้ำลดฤดูจากน้ำหลาก (หลังเดือนมกราคม) สัตว์น้ำที่ได้ส่วนใหญ่เป็นปลาหัว โมง ปลาหัวอ่อน ปลาคันหลาว ปลาโคบ เครื่องมือนี้จะจับได้เป็นจำนวนมาก ขนาดเป็นลำๆ เรือ

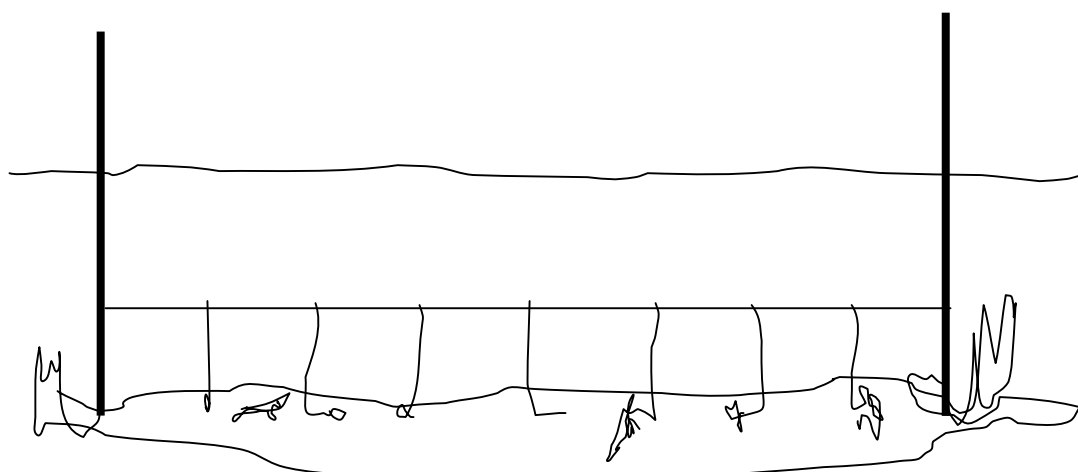
อวนประเภทนี้ หดไปเมื่อประมาณ 40 ปีที่แล้ว โดยพัฒนาขึ้นเป็นอวนล้อมใหญ่ เนื้ออวนเป็นไนลอน ตาอวนเล็กลงเหลือ 1 ซม. ใช้ล๊อมปลากะตักในทะเลสาบตอนกลาง แต่อวนอย่างใหม่นี้ก็เลิกไปแล้วเช่นกัน เนื่องจากทางกรมประมงประกาศให้เป็นเครื่องมือที่ผิดกฎหมาย เพราะตาถี่และผืนยาวทำให้สัตว์น้ำวัยอ่อนหลายชนิดติดไปด้วย

ราวกุ้ง

อุปกรณ์ในการทำราวกุ้งได้แก่ เชือกปอ ไม้ไผ่ เนื้อมะพร้าว โดยนำไม้ไผ่เหลาให้เล็กแหลมคล้ายตาปู แล้วนำมาผูกเชือกคล้ายสายเบ็ด แล้วนำสายปออีกเส้นมาทำเป็นสายราว จากนั้นนำเชือกที่ผูกติดกับซี่ไม้ไผ่มาผูกกับสายราวห่างกัน 2 เมตร

ในการรายนั้น เริ่มจากนำเนื้อมะพร้าวเสียบกับซี่ไม้ไผ่ที่ผูกติดกับเชือกทุกเส้น ผูกสายราวกับหลักไม้ทั้ง 2 ด้าน โดยให้เนื้อมะพร้าวที่เสียบไม้ไผ่ถึงพื้นได้ท้องน้ำ ชาวบ้านจะใช้เครื่องมือนี้หรือเรียกว่าการราวในเวลากลางคืนที่มีคลื่นลมเล็กน้อย อยู่ในช่วงเดือนกันยายน-ตุลาคม โดยเริ่มจากการวางลงไปประมาณ 1 ชั่วโมง แล้วก็ทยอยกู้ราวไปเรื่อยๆ เมื่อมีกุ้งมากินเหยื่อถ้ามีก็จะหนีบติดอยู่กับเหยื่อและเชือก ชาวบ้านจึงสามารถจับกุ้งขึ้นมาได้ กุ้งที่ได้ทั้งหมดจะเป็นกุ้งก้ามกราม ได้ประมาณ 9-10 ก.ก.ต่อคืน

ต่อมาเครื่องมือประเภทนี้เปลี่ยนจากการใช้ไม้ไผ่เสียบเหยื่อเป็นใช้ตาปูแทน แต่ว่าก็หมดไปจากทะเลสาบเมื่อ 15 ปีที่แล้ว เนื่องจากมีกุ้งน้อย ไม่สามารถใช้เครื่องมือนี้จับได้อีกแล้ว

ไซแม่กุ้ง

ไซแม่กุ้งทำด้วยไม้ไผ่ที่เหลาเป็นซี่ๆ ยาวประมาณ 60 ซม. ผูกกับโครงไม้ไผ่ให้ได้รูปทรงกลม ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 12 นิ้ว และผูกซี่ไม้ไผ่เป็นรูปทรงกระบอกสำหรับปิดตรงท้ายด้วย ตรงปากจะทำเป็นงาซึ่งจะทำให้ปากไซแคบลง

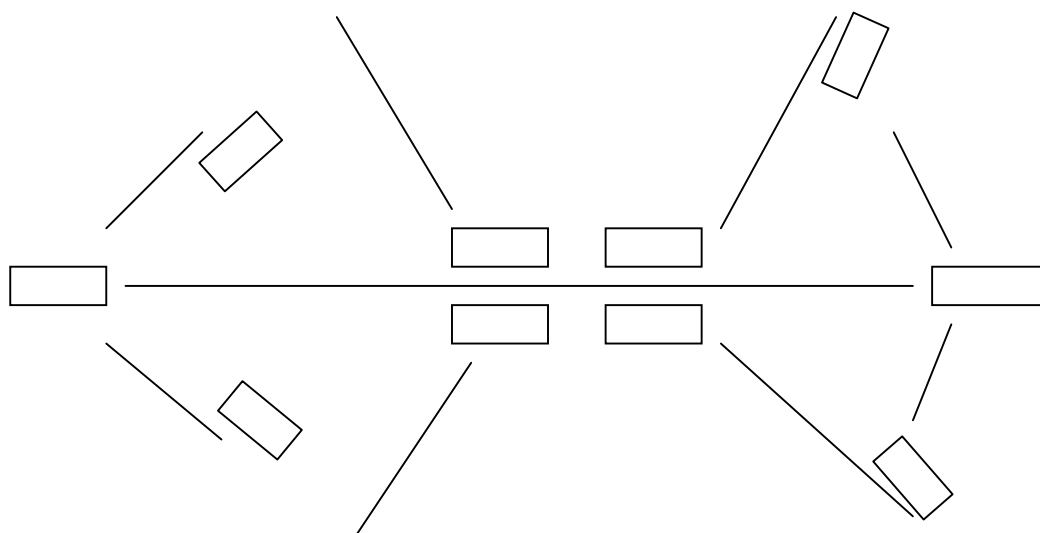
ในการการวางไผ่นั้นชาวบ้านจะใช้เนื้อลูกตาลหรือเนื้อมะพร้าวเป็นเหยื่อ โดยนำมาใส่ไว้ในไผและนำไปวางตอนเย็น ในเขตที่น้ำลึก 0.5-1 เมตร ปักไม้ไว้เป็นที่หมาย ตอนเช้าก็ไปกู้ ชาวบ้านแต่ละรายจะใช้ไผจำนวน 50-100 ลูก จับกุ้งได้ประมาณวันละ 40-50 ตัว

ไผแม่กุ้งเริ่มเกิดขึ้นเมื่อประมาณ 5 ปีมาเอง ปัจจุบันไผจะเปลี่ยนจากการทำด้วยไม้ไผมาเป็นการใช้เนื้ออวนเอ็นตาขนาด 1.8 ซม.มาหุ้มแทน ซึ่งมีการใช้กันอย่างแพร่หลาย

ไผใหญ่

ไผใหญ่เหมือนไผแม่กุ้ง แต่จะมีขนาดใหญ่กว่า 2-3 เท่า ตัวไผทำด้วยโครงไม้ไผ่หุ้มด้วยเนื้ออวน และงาก็ทำด้วยเนื้ออวนเช่นกัน

ในการวางไผประเภทนี้จะไม่ใช่เหยื่อ แต่ครั้งจะวางไว้ 4-5 วันถึงกู้ครั้งหนึ่ง โดยจะวางเป็นชุดๆ รายละประมาณ 5-10 ลูก โดยเลือกตรงทางน้ำไหล ในการวางจะใช้ผืนอวนตาขนาด 2 ซม.คล้ายขาทราย ยาวผืนละ 4-5 วา วางกันเพื่อทำให้เกิดช่องทางเข้าของกุ้ง ส่วนตัวไผก็วางตามช่องของผืนอวนที่เว้นไว้ ห้วงเวลาที่วางไผนี้คือช่วงหลังน้ำลดตลอดฤดู

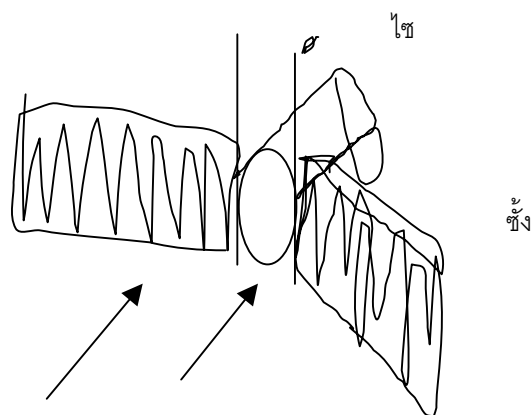

สัตว์ที่เครื่องมือนี้จับได้ส่วนใหญ่คือกุ้งก้ามกราม แต่ในการกู้แต่ละครั้งจะได้ปริมาณไม่มากนัก ไผชนิดนี้ปัจจุบันยังมีอยู่บริเวณบ้านคูซูด และเกาะในทะเลสาบตอนกลาง

ไผช้าง

ไผช้างเป็นเครื่องมือที่คล้ายกับไผแม่กุ้ง แต่มีวิธีการวางต่างกัน ตัวไผทำด้วยซี่ไม้ไผ่ มีงาทำด้วยไม้ไผ่เช่นกัน ขนาดไผยาวประมาณ 2 เมตร ตัวไผมีทรงกลมเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 1 เมตร

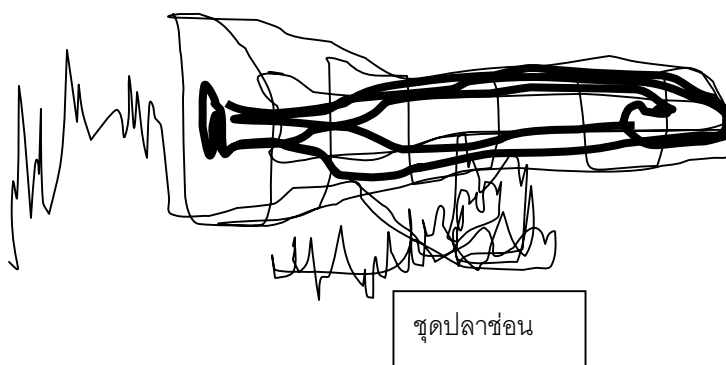
ในการวางนั้นไซแต่ละลูกจะมีขี้ซึ่งทำโดยตีลูกไม้หรือไม้ก้านเล็กๆกันเป็นลักษณะของขาทรายทั้ง 2 ข้าง และเว้นช่องไว้ตั้งไซ สถานที่ที่เหมาะสมสำหรับวางไซคือที่มีสาหร่ายมาก

การวางไซนั้นสามารถทำได้ตลอดทุกฤดูกาล ยกเว้นฤดูน้ำหลาก เครื่องมือประเภทนี้สามารถจับสัตว์น้ำได้สัตว์น้ำจำนวนมาก เช่น กุ้งก้ามกราม ปลาตลับ ปลานิล ปัจจุบันมีการทำอย่างแพร่หลาย โดยได้เปลี่ยนจากไซไม้ไผ่ เป็นไซที่เป็นโครงเหล็กหุ้มด้วยเนื้ออวน โดยเปลี่ยนมาตั้งแต่เมื่อประมาณ 5 ปีที่ผ่านมา

ชุดปลาซ่อน

ชุดปลาซ่อนทำด้วยใยตาลโตนด โดยนำใยตาลมาสานและผูกเป็นช่องตาห่าง ในการตกจะเลือกบริเวณกอกหญ้าริมน้ำ โดยตั้งชุดผูกกับหญ้าตมตรงน้ำลึกประมาณ 20 ซม. เครื่องมือนี้ชุดหนึ่งจะจับปลาซ่อนได้ที่ละตัว สามารถทำได้ทุกช่วงเวลา สมัยก่อนจับได้มากเนื่องจากปลาซ่อนมีมาก ขณะนี้ไม่มีเครื่องมือประเภทนี้แล้วเพราะไม่มีปลาให้จับ

หอรอม(กัตปลา)

หอรอมจะทำด้วยเนื้ออวนซึ่งทำด้วยมีตาขนาด 3.5-4 ซม. ท่อนทำด้วยไม้โมกข์แห้ง ตีนอวนถ่วงด้วยอิฐ หอรอม 1 หัวจะยาว 20 เมตร ชาวบ้านแต่ละรายจะมีหอรอม 2-3 ฝืนวางต่อกัน

ในการวางจะวางได้ตลอดปี โดยการผูกหูฉลามทั้ง 2 ข้างไว้กับหลักไม้ที่ปักไว้ เพื่อตรึงให้อวนลอยเป็นแนวยาว เครื่องมือนี้จับปลาได้หลายชนิด และจับได้เป็นจำนวนมาก บางรายปลาติดจนอวนจมน้ำไปเลย ปลาที่จับได้ เช่น ปลาโคบ ปลากระบอก ปลาฝักพว้า ปลาลำปำ ปลาเลียบ แต่เครื่องมือนี้จะไม่ติดกุ้ง

เมื่อประมาณ 50 ปีที่แล้วมีการเปลี่ยนมาใช้ฉนวนในล่อนแทน อีกทั้งอวนก็เล็กลง และเมื่อประมาณ 5 ปีที่แล้วก็เปลี่ยนมาเป็นอวนเอ็นเบา โดยซื้อสำเร็จรูปมาใช้ได้เลยไม่ต้องเสียเวลาผูกเหมือนสมัยก่อน

กักกุ้ง(อวนกุ้ง)

กักกุ้ง เพิ่งเกิดเมื่อประมาณ 25 ปีที่ผ่านมา ทำได้โดยการซื้อเนื้ออวนในล่อนมามาทำประกอบใส่ทุ่นตะกั่วถ่วงดินอวน อวนลึก 1-2 เมตร ยาวผืนละ 20 เมตร

ชาวบ้านจะวางกักกุ้งในช่วงเดือนตุลาคม-ธันวาคมเวลากลางวัน โดยต่ออวน 9- 10 ผืนเข้าด้วยกัน หูอวนแรกและสุดท้ายจะผูกกับหลักไม้ปักไว้ สัตว์น้ำที่ได้ส่วนใหญ่เป็นกุ้งตะเาะ (กุ้งหัวมัน) ได้ครั้งละประมาณ 50 กิโลกรัมซึ่งถือว่าได้ปริมาณมาก และจะจับพวกปลาหัวโหม่งและปลาแป้นได้เล็กน้อย

ปัจจุบันไม่มีเครื่องมือชนิดนี้แล้ว เนื่องจากไม่มีกุ้งให้จับ

กัลด้อมปลากะตังน้ำ

เครื่องมือประเภทนี้เพิ่งเริ่มใช้มาประมาณ 15 ปีที่แล้ว เนื้ออวนเป็นเอ็น โดยซื้อเนื้ออวนมามาและประกอบทุ่น ลูกถ่วง ตาอวนมีขนาด 4-5 ซม. ลึก 1.5-2 เมตร ยาวต่อผืน 20 เมตร

อวนชนิดนี้จะวางได้ตลอดฤดู โดยแต่ละรายจะมีอวน 20-40 ผืน ในการวางจะวางผูกต่อกัน หูข้างหนึ่งของอวนจะผูกกับไม้หลัก และอีกข้างหนึ่งถือไว้กับเรือ ซึ่งชาวบ้านจะพายหรือถ่อเรือเพื่อล่อมอวนเป็นวงกลม และก็จะกระทุ้งน้ำในวงล่อมอวนไปด้วย เพื่อให้ปลาว่ายหนีไปติดอวน ส่วนใหญ่ชาวบ้านจะออกไปล่อมช่วงหัวรุ่ง(ตี 4 ตี5)

สัตว์น้ำที่ได้ส่วนใหญ่จะได้แก่ปลาหัวโหม่ง ปลาคันทลาว ในปัจจุบันชุมชนแถบทะเลสาบตอนกลางจะใช้เครื่องมือประเภทนี้เป็นหลัก และนับวันจะขยายจำนวนมากขึ้น เนื่องจากปลาชนิดดังกล่าวยังมีพอมีให้จับได้มีตลอดปี ถึงจะไม่มากเหมือนเดิมก็ตาม

เครื่องมือทำการประมงบริเวณทะเลสาบตอนบน (ทะเลน้อย)

สุมวง

สุมวงเป็นเครื่องมืออีกประเภทหนึ่งที่มีการทำกันมากบริเวณทะเลน้อย โดยจะต้องใช้คนร่วมกันทำมากประมาณ 30-40 คน หรือสุม 30-40 สุม โดยชาวบ้านจะบอกกล่าวนัดแนะกันว่าจะ

ร่วมกันออกไปจับสัตว์น้ำกันเมื่อไร

การสู่มจะเริ่มจากการเลือกบริเวณที่โล่งมีสาหร่ายมาก มีฝูงปลาให้เห็น จากนั้นก็นำไม้หลักไปปักตรงกลางวง และให้คนถือสู้อยู่รอบๆหลักไม้ในรัศมี 10-15 เมตร แล้วเริ่มสู่มลงพร้อมกัน โดยเดินสู่มเวียนรอบๆ เป็นวงกลม (สู่มตามหลังกัน) แล้วค่อยๆบีบให้หัวแคบลงเรื่อยๆ จนเหลือพื้นที่วงกลมเล็ก จึงนำแผงไม้ไผ่มาปักล้อมสัตว์น้ำตรงวงแคบนั้น หลังจากนั้นก็ช่วยกันใช้สวิงตักสัตว์น้ำที่ล้อมได้

สัตว์น้ำที่ได้เป็น เช่น ปลาสลัด ปลา ลำปำ ปลาอิน ปลาแป้น ปลาดุก ปลาหมอบ และอื่นๆ โดยจะนำมาแบ่งปันกันในกลุ่มผู้ที่มาร่วมสู่มด้วยกันไปล้อม โดยคนสู่มแต่ละคนจะได้ปลาจากการสู่มขณะล้อมของตนเอง และได้รับส่วนแบ่งจากที่จับได้ร่วมกันตรงกลางวง

ปัจจุบันไม่มีการทำประมงประเภทนี้อีกแล้ว เนื่องจากปลาน้อยลงมาก และพื้นที่รก ต้นไม้ไม่เหมาะสมต่อการทำสู่มวง

แหทอดแม่กุ้ง

แหทอดแม่กุ้งเป็นเครื่องมือคล้ายแหทอดพุ่มในบริเวณทะเลสาบตอนกลาง ทำโดยการใช้ไม้ราไฟริ้ปักเรียกว่า "ปักเทียว" และหว่านข้าวสารคั่วให้หอมทั่วบริเวณที่ปักเทียว รอช่วงเวลาประมาณ 1 ชั่วโมงก็ใช้แหทอดตรงบริเวณนั้น

สมัยก่อนถ้าชาวบ้านมี 40 เทียว จะทอดกุ้งได้ 2-3 กิโลกรัม การปักเทียวจะเลือกที่เตียนโล่งไม่มีสาหร่าย และจะได้ตลอดทุกฤดู ยกเว้นช่วงน้ำหลาก(เดือนพฤศจิกายน) ปัจจุบันเครื่องมือประเภทนี้ไม่มีแล้ว แต่ได้พัฒนาไปเป็น ไซกุ้งใช้เหยื่อ แทน

ยอ

เนื้อมะพร้าวทำด้วยด้าย นำมาปั่นและย้อม จากนั้นก็ผูกและตัดเป็นยอ โดยใช้เชือกร้อยขอบตาอวนที่ใช้ทำยกกว้างประมาณ 2-2.5 ซม. ขนาดยกกว้างและยาว 8 ศอก ในการประกอบยอนั้นจะใช้ไผ่หนา 3 นิ้ว ยาวประมาณ 3 เมตร 2 ท่อน ไขว้กัน ที่ปลายไม้ผูกด้วยมูมของเนื้อมะพร้าว ทั้ง 4 มุม ทำให้โค้งเพื่อโยงให้เนื้อมะพร้าวเป็นรูปกระทะ จากนั้นก็ใช้คันไม้ขนาด 4 นิ้วยาวประมาณ 4 เมตร ต่อกับตรงกลางเหนือผืนยอตรงไม้ไผ่ไขว้กันพอดี สำหรับเป็นคันเพื่อยกยกยอขึ้นหรือลง

การวางยอ จะทำในช่วงน้ำหลากเดือนพฤศจิกายน เลือกเอาบริเวณทางน้ำไหลขึ้นลง หรือเป็นบริเวณที่เป็นช่องน้ำ หรือบริเวณที่ปลาเดิน ชาวบ้านแต่ละคนจะทำยอได้คนละ 1 ยอเท่านั้น (เรียก คนละ 1 ดอก) โดยจะวางตอนเย็น และไปยกยอกลางคืน โดยใช้ตะเกียงส่อง

สัตว์น้ำที่ได้ ได้แก่ปลาเกือบทุกชนิดที่ขึ้นมากับน้ำ เช่น ปลาโสด ปลาชีว ปลาอิน ปลา สลัด ปลาหมอบ นอกจากนั้น ยอยังสามารถใช้จับกุ้งนาหรือกุ้งน้ำจืดได้ด้วย ซึ่งจะจับในช่วงเดือน มีนาคม -เมษายน ในจังหวัดที่ฝนตกใหม่ๆ โดยจะตั้งยอตอนหัวค่ำ และจะไปยกตอนเที่ยงคืน ใช้เวลา 2-3 ชั่วโมง

ปัจจุบันที่ทะเลน้อยไม่มีกียกยอแล้ว เนื่องจากสัตว์น้ำลดน้อยลงมาก และไม่มีช่องน้ำเดิน แต่พอมีอยู่บ้างตามสายน้ำลำคลอง เช่น บริเวณคลองปากประเป็นต้น

เบ็ดปัก(เบ็ดทง)

อุปกรณ์สำหรับทำเบ็ดปักหรือเบ็ดทงได้แก่ ไม้ไผ่เหลากลม ขนาด 1 ซม. ยาว 60 ซม. ผูกกับสายเบ็ดที่ปลายผูกตัวเบ็ด โดยให้สายเบ็ดยาวประมาณ 40 ซม.

การทงเบ็ดในแต่ละช่วงเดือนจะได้สัตว์น้ำต่างกัน เช่น ปลาอินจะทงเดือนมีนาคม-เมษายน ปลาช่อน ปลาดุก จะทงช่วงน้ำมากคือเดือนพฤศจิกายน-ธันวาคมเหยื่อที่ใช้ก็ต่างกันด้วย เช่น ปลาช่อนใช้เหยื่อเป็นปูนา/ปลารดดี ปลาดุก ปลาอินใช้เหยื่อเป็นไส้เดือน เป็นต้น ถ้าทงเบ็ดกลางวันจะใช้เหยื่อเป็นลูกเขียดเป็นๆ เพื่อทงปลาช่อน ชาวประมงรายหนึ่งจะมีเบ็ดทงประมาณ 200 คัน ในการปักเบ็ดจะเลือกที่ไม่รกมากนัก(รกมากนัก ปลาไม่เห็นเหยื่อ) โดยจะปักคันเบ็ด ห่างกันประมาณ 2 วา

การปักเบ็ด 200 คัน จะได้ปลาราว 20-30 ตัว ในปัจจุบันยังมีการใช้เบ็ดทงอยู่ โดยเมื่อ 10-15 ปี มีการพัฒนาจากคันไม้ไผ่ไปเป็นไม้ราโพธิ์แห้งผูกกับสายเบ็ด ซึ่งทำให้สามารถทงเบ็ดโดยไม่ต้องปักอีกต่อไป โดยเมื่อเกี่ยวเหยื่อแล้วปล่อยเบ็ดได้ทันที ไม้ราโพธิ์ก็จะลอยน้ำ สังเกตเห็นง่าย และเมื่อมีปลาติดเบ็ด ก็จะสังเกตได้โดยไม้ราโพธิ์ที่ลอยอยู่จะไม่อยู่ในแนวเดิมที่วางไว้ สาเหตุที่เกิดพัฒนาการดังนี้ก็เพราะว่าน้ำในทะเลตื้นมากขึ้นทำให้ชาวบ้านไม่สามารถนำเรือเข้าไปปักคันเบ็ดได้ รวมทั้งคันเบ็ดแบบเก่านักและเก็บรักษายาก

ปัจจุบันชาวบ้านรายหนึ่งจะมีเบ็ดประมาณ 1,000 เบ็ด โดยปลาที่จับได้จะมีขนาดเล็กลง และได้จำนวนน้อยกว่าแต่ก่อนมากเมื่อเทียบกับจำนวนเบ็ด

ลัน

ลันทำด้วยไม้ไผ่ โดยนำไม้ไผ่ต้นใหญ่ทั้งต้นมาตัดประมาณ 2 ซ้อ(ปล้อง) และทะลุข้อด้านในให้ เป็นกระบอกเดียวกัน เจาะรูเล็กๆ ใกล้กันของกระบอกเพื่อไว้ระบายน้ำ ส่วนปากกระบอกลันใช้ไม้ไผ่ท่างปิด

ชาวบ้านจะวางลันช่วงเดือนพฤศจิกายน-มีนาคม โดยจะเลือกวางตรงที่เป็นทางน้ำไหล บริเวณที่มีหญ้า สำหรับ และ/หรือพืชน้ำต่างๆที่ขึ้นรก ทั้งนี้จะวางปากหันไปตามน้ำไหล เหยื่อที่ใช้ได้แก่ปูนาที่ตายแล้ว

ชาวบ้านจะนำลันไปวางตอนเที่ยง รุ่งเช้าอีกวันหนึ่งถึงจะไปกู้ แล้วก็เพิ่มเหยื่อ และตั้งไว้ที่เดิม เมื่อปลาไหลได้กลืนเหยื่อจะว่ายทวนน้ำเข้าลัน ลัน 1 กระบอกจะจับปลาไหลได้ 1-3 ตัว ขนาดปลาไหลที่ได้ไม่แน่นอน ถ้าขนาดเล็กมาก ชาวบ้านก็จะปล่อยไป

ลันเป็นเครื่องมือที่ใช้กันมาตั้งแต่เดิม โดยจับได้เฉพาะปลาไหลเท่านั้น ในปัจจุบันก็ยังมิใช้อยู่แต่ไม่แพร่หลายมากนัก เพราะปลาไหลน้อยลง รวมทั้งมีเครื่องมืออื่นให้ใช้มาก นอกจากนี้ในปัจจุบันยังมีการเพาะเลี้ยงปลาไหลในบ่อกันอย่างแพร่หลายด้วย

โมระ

โมระทำด้วยไม้ไผ่ โดยการนำไม้ไผ่มาเหลาเป็นซี่ขนาด 1 ซม.ยาว 2 เมตรมาผูกต่อกันด้วยเถาวัลย์ให้เป็นแผงๆ กว้าง แผงละ 4 วา ทำไว้ประมาณ 11-12 แผงสำหรับโมระใหญ่ และ 4 แผงสำหรับโมระเล็ก

ในการวางโมระ จะมีการวาง "ราพา" ก่อน คือ การเลือกพื้นที่น้ำลึกประมาณ 1.5 เมตร ที่พื้นดินท้องทะเลแข็ง แน่น ซึ่งแสดงว่าเป็นที่ที่สัตว์น้ำมาอยู่ตรงนั้นมาก แล้วตัดไม้เสม็ดมาสมลงบริเวณดังกล่าวเพื่อเป็นที่ร่มให้ปลามาอยู่ จากนั้นจะรอเวลาประมาณ 15 - 30 วันเพื่อให้ใบไม้และกิ่งไม้ เปื่อย สำหรับให้ปลามาอยู่มากๆ

การวางโมระจะใช้คน 2-3 คน นำแผงไม้ไผ่ต่อกันเป็นวงกลมล้อมราพาที่ตั้งเตรียมไว้ แล้วก็เอาราพาออกนอกวงล้อม แล้วค่อยๆ "เลียด" แผงล้อมแคบเข้าๆ จนสามารถใช้สวิงตักสัตว์น้ำที่อยู่ในวงล้อมได้

สัตว์น้ำที่จับได้จะมีหลายชนิด เช่น ปลาอิน ปลาสลาด ปลาตุ้ม ปลาพรหม ปลาหมอบ ปลาตุ๊ก ปลาลำปำ ปลาแขยง และกุ้งก้ามกราม เป็นต้น สมัยก่อนเป็นเครื่องมือที่จับสัตว์น้ำได้ปริมาณมาก เมื่อ 40 ปีที่แล้ว จับ 1 ครั้งจะได้ปลาเป็นลำเรือ(ชาวทะเลน้อยบอกว่า จับโมระ 1 ครั้งนำไปช่วยงานบวชนาคได้ 2 งานทีเดียว) คนในชุมชนเมื่อรู้ว่าจะมีการใช้โมระก็จะนำเรือจอดแนวกับล้อมของโมระ ปลาที่พยายามกระโดดหนีก็จะกระโดดลงบนเรือที่จอดอยู่พอดี ทำให้เพื่อนบ้านได้ปลาไปบริโภค

ชาวบ้านเลิกใช้โมระไปแล้วเมื่อ 35 ปีที่ผ่านมา อันเนื่องมาจากสภาพของทะเลเปลี่ยนไปทะเลตื้นและรกรก อีกทั้งสัตว์น้ำไม่ชุมชุมเหมือนเดิม

อวนเลียด

เนื้ออวนทำเลียดด้วยด้าย โดยนำด้ายมาปั่นและแช่น้ำเปลือกต้นแพ แล้วนำมาผูกอวนขนาดตาอวน 2.8 ซม. ลึก 2 เมตร ยาวผืนละ 20 เมตร จากนั้นก็เข้าทุ่นกับไม้เสม็ดขุ่นแห้ง

ในการวางอวนเลียดชาวบ้านจะใช้อวนต่อกันให้ได้ขนาดยาวประมาณ 300 เมตร โดยใช้คนในการออกอวน 3 คนในเรือ 1 ลำ โดยวางอวนในน้ำลึก 2-3 เมตร ผูกอวนข้างหนึ่งกับหัวเรือ อีกข้างหนึ่งให้คนถือ และเดินล้อมอวนเป็นวงกลมในลักษณะค่อยๆ เดินล้อมจนวงล้อมแคบเข้ามา กระทั่งสามารถรวบต้อนอวนนำปลาขึ้นเรือได้ จะทำอย่างนี้คืนละหลายครั้งจนได้ปลาเพียงพอต่อความต้องการ

สัตว์น้ำชนิดนี้มุ่งจับสัตว์น้ำประเภทที่มีขนาดเล็กๆ เช่น ปลาขาว ปลาชิว ปลาแขยง ปลาอิน ปลาชีเกะ ปลาแดงโคะ ฯลฯ

ปัจจุบันไม่มีผู้ใช้เครื่องมือประเภทนี้แล้ว โดยพัฒนาขึ้นเป็นอวนใหญ่ ซึ่งใช้เนื้ออวนเป็นไนลอน แต่อวนใหญ่คนก็เลิกใช้ไปแล้วเช่นกันเมื่อ 5 ปีที่แล้ว เนื่องจากมีกฎหมายห้ามทำ

กัถล่อม

เนื้ออวนทำด้วยใยปอ โดยนำมามาดใส่ตีนอวนด้วยเชือกเส้นใหญ่ และเข้าท่อนทำด้วยไม้พังแตร และไม้โมกข์ ขนาดตาอวนที่ใช้ ขนาด 3 ซม. หัวหนึ่งยาว 20 วา

ในการการล่อม ส่วนใหญ่ชาวบ้านจะใช้ 3 หัว(ผืน)ต่อกัน โดยจะวางในช่วงหลังน้ำลด ในลักษณะการล่อมเกาะผักตบ หรือราพา(สุ่มกึ่งไม้ในทะเล) เครื่องมือนี้จะได้สัตว์น้ำหลายประเภท ทั้งปลาและกุ้งก้ามกราม แต่จะได้น้อยกว่า โม่ระ และขณะล่อมอวนปลาบางชนิดจะกระโดดข้ามอวนที่ล่อมออกไปได้บ้าง เช่น ปลาชะโด ปลาช่อน

ปัจจุบันชาวบ้านยังใช้เครื่องมือนี้อยู่ แต่ปรับมาใช้เนื้ออวนไนลอน ท่อนฟองน้ำ แต่จับสัตว์น้ำได้ไม่มากแล้ว เนื่องจากสัตว์น้ำในทะเลเหลือน้อย

กัถปลิว(อวนปลิว)

กัถปลิวหรือที่ชาวบ้านเรียกกันว่า กัถยี่ริง เนื้ออวนเป็นไนลอน ตาขนาด 3 ซม. ลึก 1.5 - 2 เมตร ยาวผืนละ 20-30 เมตร ติดท่อนไม้ให้ลอยน้ำได้

ชาวบ้านจะวางเครื่องมือประเภทนี้ได้ตลอดทุกฤดูยกเว้นหน้าน้ำหลากมาก(พฤศจิกายน) ในการวางนั้นจะผูกหูทั้งสองข้างกับหลักไม้ โดยวางในตอนเย็นแล้วกัถตอนเช้า เรียกว่า “การวางกัถสาว”

สมัยก่อนได้สัตว์น้ำมากและหลายชนิด เช่น ปลาแขยง ปลาขาว ปลาแป้น ปลาลูกกะทิ เป็นต้น ในปัจจุบันชาวบ้านยังใช้อวนประเภทนี้อยู่ แต่เมื่อ 20 ปีที่แล้วเปลี่ยนมาเป็นเนื้ออวนเอ็น เนื่องจากปลาติดได้ง่ายและน้ำหนักเบา

ไซกุ้ง

ไซกุ้งทำด้วยโครงไม้ไผ่ หุ้มด้วยเนื้ออวนตาขนาด 3-4 ซม. ขนาดกว้างประมาณ 12 นิ้ว ยาว 1 เมตร ใช้เนื้อมะพร้าวเป็นเหยื่อ ชาวบ้านแต่ละรายจะวางคนละประมาณ 300 ลูก ช่วงฤดูที่ดีสำหรับวางไซคือเดือนเมษายน-ธันวาคม โดยจะดักได้เฉพาะกุ้งก้ามกราม

เครื่องมือประเภทนี้ เพิ่งนำมาใช้ในทะเลน้อยเมื่อประมาณ 10 ปีที่แล้ว ปัจจุบันก็ยังใช้อยู่

ไซปลา

ไซปลาทำโครงด้วยไม้ไผ่ หุ้มด้วยเนื้ออวน ขนาดกว้างประมาณ 12 นิ้ว และยาวประมาณ 1 เมตร และทำงาด้วยอวน อีก 2 งา ตรงปากและกลางของไซ

การตั้งไข่ปลาทั้งเริ่มตั้งได้ตั้งแต่หลังน้ำลด(เดือนธันวาคม)เป็นต้นมา โดยใช้ผักตบชวาทำเป็นเกาะสำหรับเป็นร่มบังไข่ หรือนำไข่วางไว้ใต้ผักตบชวาดังกล่าว ไข่ไม่ปักตรึงไข่ไว้ 2 ชั่วโมง โดยจะไม่ยึดส่วนท้ายของไข่ไว้ เรียกว่า วางไข่แบบไม่คัดท้าย เพื่อให้ปลาเข้าได้สะดวกและเป็นธรรมชาติ การวางไข่แบบนี้จะวางอยู่ในที่ประจำและจะมาปฏิสนธิในตอนเช้าทุกวัน

สัตว์น้ำที่จับได้ เช่นปลาสร้อย ปลาหมอ ปลาช่อน ปลาโสด แต่จะได้ไม่มากนัก ปัจจุบันมีการทำกันมากกว่าแต่ก่อน เนื่องจากมีที่เหมาะสมกับการตั้งไข่มากเพราะทะเลทรายบ้านแต่ละรายจะมีไข่มากถึง 300 - 1,000 ลูก

ภาคผนวก 2 สัตว์น้ำในทะเลสาบสงขลา*

สัตว์น้ำที่อยู่ในทะเลสาบตอนล่าง

ปลาหางโคะ

ลักษณะ ลำตัวสั้น ไม่มีเกร็ด คล้ายปลาดุก ตัวขนาดกลาง มีหนามแหลม 3 หนาม ข้างแก้ม 2 หนาม และบริเวณหลังต้นคออีก 1 หนาม ขนาด 8-10 ตัว/ก.ก.

การกินอาหาร ลูกกุ้ง ลูกปลา ในบริเวณทั่วไป

นิสัย วาย้ำซ้ำ รวมกลุ่ม

ที่อยู่ อยู่ทั่วไป เป็นปลากลางน้ำ อยู่ได้ทั้งน้ำกร่อย น้ำจืด และน้ำเค็ม

การปรากฏตัว จะมีมากในช่วงที่เริ่มมีการผสมกันระหว่างน้ำจืดและน้ำเค็ม (เรียกว่าหัวน้ำกร่อย) จะมีมากในช่วงเดือน กันยายน-ตุลาคม สังเกตการรวมกลุ่มกัน เป็นกลุ่มใหญ่ทำให้น้ำขุ่นแดง

การวางไข่ จะไม่วางไข่ แต่จะอมไข่ จนกว่าจะฟักเป็นตัว โดยการคายตัวอ่อนทางปากในช่วงที่ปรากฏตัวมากเวลาดังกล่าว

การย้ายถิ่น มาจากปากพะยูน จากปากทะเลสาบตอนล่าง

เครื่องมือที่ใช้จับ ใช้กั๊ด(อวน)ที่ดักกุ้ง ขนาด 6 เซนติเมตร โดยการล้อม หรือการปัก จำนวน 7-10 ผืน ในอดีตใช้เบ็ดราวจับได้ ซึ่งปัจจุบันเลิกใช้แล้ว

ผลผลิตที่จับได้ นำไปบริโภค และขาย ปัจจุบัน ก.ก.ละ 20 บาท

ปัจจุบัน ยังมีมากพอสมควร ยังเป็นปลาที่ชาวประมงจับเป็นหลัก ปริมาณลดลง ประมาณ 20% เนื่องจากมีการจับกันมาก (ปลาชนิดนี้มีในพื้นที่ทะเลสาบตอนกลางด้วย)

ปลากดขีลึง(กตแก้วหรือกตลาย)

ลักษณะ ลำตัวสั้น ไม่มีเกร็ด คล้ายปลาดุก หัวโต ขนาดใหญ่ มีหนาม 3 หนาม เหมือนปลาหางโคะ ขนาดตัวใหญ่สุดถึง 3 ก.ก. มีกลิ่นคาวมาก

การกินอาหาร กินลูกกุ้ง หากินกลางน้ำและหน้าดิน

นิสัย วายน้ำซ้ำ อยู่เดี่ยวไม่รวมฝูง

การปรากฏตัว ขนาดเล็กอยู่ที่น้ำตื้น ตามอ่าวเว้า น้ำ เมื่อตัวขนาดใหญ่ขึ้นก็อยู่ทั่วไป แต่สังเกตไม่ได้ จะมีมากช่วงหน้าน้ำจืด เดือนพฤศจิกายน-ธันวาคม ช่วงนี้เป็นช่วงปลาสมบูรณ์เนื้อปลามัน อร่อย

การวางไข่ ช่วงหน้าน้ำจืดดังกล่าว จะวางไข่ทางช่องท้อง ในหน้าดินน้ำค่อนข้างลึก แล้วตัวอ่อนจะฟักออกจากไข่เอง ไข่โตขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 0.5 ซม.

* รายละเอียดสัตว์น้ำทั้งหมดได้จากการศึกษาร่วมกันของชาวบ้านในพื้นที่และนักวิจัย

การย้ายถิ่น ไม่ทราบมาจากไหน ปรากฏอยู่ทั่วทะเลสาบ

เครื่องมือที่ใช้จับ แต่ก่อนใช้เบ็ดราวกันมาก โดยใช้เนื้อหอย เนื้อหมึก และสับเป็นเหยื่อล่อ ปัจจุบันชาวบ้านหันไปใช้กีด(อวน)จับกันเป็นส่วยใหญ่ โดยกีดมีขนาดตาอวน 11 ซม.

ผลผลิตที่จับได้ สมัยก่อนไม่มีราคา คนไม่นิยมบริโภค ว่ากันว่าปลานี้ชอบกินอุจจาระชาวเกาะยอ(ชาวเกาะยอสมัยก่อนไม่ทำส้วม ชอบถ่ายลงทะเลสาบ) จึงขายไม่ได้ เพิ่งมาขายได้ช่วง 30 ปีมานี้เอง ปัจจุบันราคาสูงถึง ก.ก.ละ 50บาท

ปัจจุบัน สมัยก่อนมีมาก แล้วค่อยลดลงเหลือประมาณ 40เปอร์เซ็นต์ของที่เคยมีแต่เดิม และมาเหลือน้อยมากในช่วง 2 ปีที่ผ่านมา จากที่ชาวบ้านเคยออกไปวางกีดได้วันละ 20 ก.ก. เหลือ 1-2 ก.ก.หรือได้เพียงตัว 2 ตัวเท่านั้น เนื่องมาจากสิ่งแวดล้อมทะเลสาบเปลี่ยนไป (ปลาชนิดนี้เคยมีในทะเลสาบตอนกลางด้วยแต่ปัจจุบันหมดไปแล้ว)

5.ปลาหมึก(จิ้มหลังหรือตุกทะเล)

ลักษณะ ตัวสั้น ไม่มีเกร็ด เหมือนปลาตุก หัวโตและตัวเรียวกว่าปลาตุก มีหนาม 3 หนาม หลัง 1 หนาม และที่แก้ม 2 หนาม โดยเฉพาะที่แก้มมีลักษณะแหลมคม มีพิษ คนที่ถูกหนามตำจะเจ็บปวดมาก

การกินอาหาร กินพวก กุ้ง กั้ง และหอย หากินทั่วไปบริเวณหน้าดิน

นิสัย อาศัยอยู่เดี่ยวๆ ว่ายน้ำช้า

การปรากฏตัว จะมีอยู่ทั่วไปแต่จะมากในช่วงเดือนอ้าย(มกราคม) ถ้าน้ำใสจะเห็นท้องทะเลเป็นรูโพร่ง ชัดเจน ช่วงที่ไม่หากิน จะอยู่โพร่ง

การวางไข่ จากการสังเกต จะชูตัวเป็นโพร่ง จะไข่ในช่วงเดือน กุมภาพันธ์-มีนาคม

การย้ายถิ่น เป็นปลาที่อยู่ในถิ่น

เครื่องมือที่ใช้จับ ชาวประมงจะจับได้หลายวิธี ตั้งแต่การจับด้วยมือ โดยในช่วงเดือนกุมภาพันธ์-มีนาคม ชาวบ้านจะจับโดยการปิดรูหรือโพร่งของปลาให้เหลือทางออกเพียงทางเดียว และใช้มือล้วงจับปลาขึ้นมา นอกจากนั้นก็จับโดยการใส่เบ็ดราว(ใช้หอยหรือกุ้งเป็นเหยื่อ) และการจับโดยการใส่กระบอกไม้ไผ่ตั้งดักปลาบริเวณหน้าดิน และบางครั้งก็จับได้จากปลาชนิดนี้เข้าไปกินกุ้งในไซตุ๋

ผลผลิตที่จับได้ ทั้งบริโภค และขาย มาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

ปัจจุบัน ยังมีปริมาณอยู่ค่อนข้างมาก (ปลาชนิดนี้มีอยู่ในทะเลสาบตอนกลางด้วย)

ปลากระบอก

ลักษณะ ตัวค่อนข้างแบน มีเกล็ดใหญ่ ครีบบน ล่าง และตรงแก้มแข็ง หัวแหลมเรียกกระบอกหัวสิว ถ้าหัวสั้นสีขาว เรียกว่า กระบอกขาว ขนาดกลางประมาณ 15 ตัว/ก.ก.

การกินอาหาร กินตะไคร่น้ำ ตะกอนดิน หากินทั่วไป เป็นปลา กลางน้ำและผิวน้ำ

นิสัย อยู่รวมกลุ่ม ว่ายน้ำเร็ว กระโดดเหนือน้ำสูง

การปรากฏตัว อาศัยอยู่ทั่วไป อยู่ได้ ทั้ง 3 น้ำ แต่จะมีมากในช่วงที่ทะเลสาบเป็นน้ำเค็มหรือกร่อย สังเกตได้จาก การรวมกลุ่ม และไหลผิวน้ำ เสียงดัง มีมากบริเวณอ่าวคุน อ่าวทอนพร้าว และอ่าวท่าเมรุ

การวางไข่ วางไข่ในน้ำเค็ม แล้วเข้ามาโตในทะเลสาบ ในเขตน้ำตื้น เตียนโล่ง และน้ำกร่อยเข้าถึง

การย้ายถิ่น มาจากทะเลนอก และมาจากทะเลสาบตอนกลาง(ปากพะยูน) และมีอาศัยอยู่บริเวณ ทะเลสาบตอนล่างอยู่บ้างแล้ว

เครื่องมือที่ใช้จับ วางกั๊ดล้อม หรือกั๊ดปัก ขนาดตาอวน 3.5-4.5 ซม.

ผลผลิตที่จับได้ แต่ก่อนยังไม่มีน้ำแข็ง หรือตู้แช่แข็ง เมื่อจับมาได้มากๆจะทำเป็นปลาแห้ง แต่ส่วนใหญ่ก็จะทำเป็นปลากระบอกเค็ม เก็บไว้ได้นาน จะนำไปขายในช่วงที่ราคาดี ปัจจุบันจะขายสด ขนาดจะไม่ต่างกันมากนักกับสมัยก่อน กิโลละ 30-180บาท

ปัจจุบัน มีปริมาณน้อยมาก ลดลงไปประมาณ 30-40 เปอร์เซ็นต์ของปริมาณที่เคยมี (ในทะเลสาบตอนกลางเคยมีมาก แต่ปัจจุบันหมดไปแล้ว)

ปลาขี้ดั่ง

ลักษณะ ลำตัวแบน ครีบหลังและล่าง แข็งเป็นหนามคม ตัวป้อม มีเกร็ดละเอียดลายเหลืองดำ เรียกขี้ดั่งลาย ส่วนชนิดไม่มีเกร็ด สีดำเรียก ขี้ดั่งราทา น้ำหนักใหญ่สุดตัวละประมาณ 0.5ก.ก.

การกินอาหาร กินตะไคร่น้ำ ดินโคลน

นิสัย ว่ายน้ำเร็ว อยู่เดี่ยวๆไม่รวมกลุ่ม

การปรากฏตัว มีอยู่ทั่วไป ตลอดฤดู ชอบอาศัยอยู่ตามซุ้มไม้ หรือ ที่ร่มในทะเลสาบ

เครื่องมือที่ใช้จับ แต่เดิมวางกั๊ด ตาอวนขนาด 4.5-4.8 ซม. และการวางหมร่า(หรือกร่า) ในช่วงเดือนกุมภาพันธ์-เมษายน โดยการเอากิ่งไม้ไปสุมเป็นวงกลมในทะเลสาบเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 4 เมตร ตั้งไว้ 1 เดือน แล้วนำกั๊ดไปล้อมเวลากลางคืน ช่วงน้ำนิ่ง(น้ำทรง-ไม่ขึ้นไม่ลง)

ผลผลิตที่จับได้ มีขนาดหลากหลายมาตั้งแต่อดีตแล้ว ส่วนใหญ่ขายเป็นปลาสด ปลานี้อยู่ได้นานโดยไม่ต้องแช่น้ำแข็ง ปัจจุบันราคา ก.ก.ละ 60-150 บาท แล้วแต่ขนาด

ปัจจุบัน มีปริมาณน้อยมาก พอๆกับปลากระบอก เพราะสภาพทะเลสาบเปลี่ยนไป ทั้งนี้ปลาขี้ดั่งชอบ ที่น้ำใส สะอาด (ในทะเลสาบตอนกลางก็มีปลาชนิดนี้)

ปลาทองเทียว

ลักษณะ กลมยาว ทรงกระบอก หัวสั้น เกร็ดบาง ตัวเป็นเมือก ครีบบางอ่อน

การกินอาหาร กินกุ้งเป็นอาหาร

นิสัย แยกเดี่ยวไม่รวมฝูง

การปรากฏตัว ปกติจะอยู่ในพื้นที่ท้องทะเลสาบตั้งแต่เล็กๆ และช่วงน้ำจืดไหลหลากปลาชนิดนี้จะออกจากรู

การวางไข่ ไม่ทราบวางไข่ที่ไหน

เครื่องมือที่ใช้จับ ไซตุ้ม และวางกัด

ผลผลิตที่จับได้ แต่เดิมชาวบ้านจะได้ของปลาขนาดใหญ่พอดีกับที่ผู้บริโภคต้องการ ขนาด 15-18 ตัวต่อกิโลกรัม พอระยะหลังปลาที่จับได้ขนาดเล็กลงมาก เพราะสภาพน้ำทะเลสาบระยะหลังเปลี่ยนไป

ปัจจุบัน ยังคงมีปริมาณมากพอสมควรในช่วงเดือนพฤศจิกายน-ธันวาคม มีมากในทะเลสาบตอนล่างและบริเวณอำเภอปากพะยูน

ปลาโคบ

ลักษณะ ตัวแบน เกร็ดบาง สีเงิน ขนาดกลางยาว 10 ซม. ลักษณะแก้มดำ ตัวไม่ใหญ่เรียกปลาโคบมัน ตัวป้อมค่อนข้างใหญ่ เรียกปลาโคบมัน และถ้ามีลักษณะ บาง ตัวยาว เรียก โคบเหม้ง

การกินอาหาร กินพวกสาหร่าย ตะไคร้น้ำ

นิสัย วายน้ำ รวมกลุ่ม อาศัยช่วงผิวและกลางน้ำ

การปรากฏตัว จะมีมากและอุดมสมบูรณ์(ปลามันรสอร่อย)ในช่วง เดือนพฤศจิกายน-ธันวาคม

การวางไข่ วางไข่ในน้ำเค็มจากทะเลนอก แล้วมาเจริญเติบโตในทะเลสาบ

การย้ายถิ่น จากทะเลนอก(อ่าวไทย)

เครื่องมือที่ใช้จับ วางกัด(อวน) ขนาด 4.5 ซม.

ปัจจุบัน ไม่มีปลาโคบแล้ว เนื่องจากสภาพสิ่งแวดล้อมทะเลสาบเปลี่ยนไป (ในทะเลสาบตอนกลางก็เคยมี และปัจจุบันก็หมดไปแล้วเช่นกัน)

ปลาคันหลาว

ลักษณะ มีหนามคมที่ครีบ 3 หนาม คือที่หลัง 1 หนาม และที่แก้มอีก 2 หนาม สีเหลืองอ่อน ขนาดใหญ่ ตัวละ 0.8-1 กิโลกรัม

การกินอาหาร ลูกกุ้ง ปลา

นิสัย วายน้ำรวมกลุ่ม หากินกลางน้ำ และหน้าดิน

การปรากฏตัว จะมีมากในช่วงเดือนพฤศจิกายน-ธันวาคม ซึ่งเป็นช่วงที่ปลารวมกลุ่ม(จับฝูง) ชาวประมงจะสังเกตเห็นกลุ่มปลาวายน้ำเป็นกลุ่มก้อน(เป็นแผ่นๆ)

การวางไข่ จะอมไข่ ฟักและคายตัวอ่อนออกมาทางปาก

การย้ายถิ่น (แต่ก่อน)มาจากทะเลสาบส่วนกลางเช่น คูชูด

เครื่องมือที่ใช้จับ ใช้กัด(อวน) ลอย หรือล้อม ตาอวนขนาด 4.5 ซม.

ปัจจุบัน สูญพันธุ์ไปแล้ว เนื่องมาจากน้ำทะเลไม่หมุนเวียนเหมือนเดิม(ชาวบ้าน บอกว่า ปลาคัน หลาวหมดทะเลสาบไปเพราะการปิดเขื่อนปากกระวะ)

ปลาแมว

ลักษณะ ตัวยาว แบน มีเกร็ด สีเงิน มีหนวดยาวตรงได้ปาก 2 เส้น

การกินอาหาร กินตะไคร่น้ำ

นิสัย รวมกลุ่ม ว่ายน้ำอยู่ทั่วไป

การปรากฏตัว ปลาแมวจะพบมากในช่วงน้ำหลากเดือนพฤศจิกายน-ธันวาคม

การวางไข่ วางไข่ในน้ำเค็ม แล้วมาเจริญเติบโตในน้ำกร่อยและจืด

การย้ายถิ่น มาจากทะเลนอก(ฝั่งอ่าวไทย)

เครื่องมือที่ใช้จับ ใช้กั้ววาง ตาอวนขนาด 4.50 ซม.

ผลผลิตที่จับได้ สมัยที่ยังจับได้ จะได้ตัวโต ชาวบ้านจะแปรรูปเป็นปลาเค็ม ไข่บริโภค และขาย

ปัจจุบัน ไม่มี เนื่องจากสิ่งแวดล้อมทะเลสาบ เปลี่ยนไปมาก

ปลาราวปลา(ปลาเก๋า)

ลักษณะ ตัวแบน ป้อม ช่วงส่วนหัวยาว ครีบแหลมเป็นหนามคม เกร็ดเล็กละเอียด สีดำลายจุด

การกินอาหาร ลูกกุ้ง ลูกปลา

นิสัย ไม่รวมกลุ่ม กระจ่ายตัว

การปรากฏตัว ชอบอาศัยอยู่ตามที่ลุ่มไม้ ที่บังแดด ช่วงหัวน้ำเค็ม(ประมาณเดือน กุมภาพันธ์)จะมีลูกปลาราวปลาขนาดเล็กมาอาศัยอยู่บริเวณดังกล่าว

การวางไข่ วางไข่ในทะเลลึก และน้ำเค็ม

การย้ายถิ่น มาจากแหล่งน้ำเค็มจัด ปากอ่าวทะเลสาบ(ฝั่งอ่าวไทย)

เครื่องมือที่ใช้จับ ตัวขนาดเล็กจะเข้าไซตุ้ม ติดกับบอวนต่างๆ และได้จากการวางเบ็ดราว

ผลผลิตที่จับได้ จะบริโภค และขายเป็นปลาสด มีเนื้อหวาน มัน อร่อย ไข่แกงส้ม

ปัจจุบัน หมดไปแล้วเมื่อ 6-7 ปีที่แล้ว เนื่องจากสภาพน้ำในทะเลสาบไม่ดี ปลาราวปลาเป็นปลาที่อยู่ในที่น้ำดีและค่อนข้างเค็มกว่าปลาชนิดอื่น(เช่นปลากะพง)

สัตว์น้ำที่อยู่ในทะเลสาบตอนกลาง

ปลาเม่น(แรด)

ลักษณะ รูปร่างคล้ายปลากะตัก แต่ใหญ่กว่าขนาดกว้าง 6 นิ้ว เกร็ดใหญ่ สีแดงออกเขียว มีเส้นตรงครีบท้องยาวเหมือนหนวดแมว

การกินอาหาร กินผลของต้นเถาคัน (ไม้เถาริมน้ำ) และลูกกุ้ง

นิสัย ว่ายน้ำรวมกลุ่ม ขึ้นผิวน้ำ ว่ายน้ำช้า

การปรากฏตัว อยู่ทั่วไป โดยเฉพาะบริเวณใต้ร่มไม้ริมน้ำ ว่ายเป็นกลุ่มเห็นน้ำเป็นคลื่น จะมีมากช่วงหลังน้ำจืดหลาก ประมาณเดือน พฤษภาคม-มิถุนายน

การวางไข่ บริเวณตงสาหร่าย และ บริเวณต้นจาด ต้นกก

การอพยพ เป็นปลาในถิ่น

เครื่องมือที่ใช้จับ จับโดยการวางกีด(อวน)ขนาดตาอวน 7-8 ซม.หรือการจับโดยสุ่มวง

ผลผลิตที่จับได้ จับเฉพาะตัวขนาดใหญ่ ขายเป็นพลาสติก คนนิยมบริโภค เนื้อมันอร่อย ใช้แกงส้ม

ปัจจุบัน ไม่มี เนื่องจากสภาพน้ำเปลี่ยนไป หดไปเมื่อประมาณ 20 ปีมาแล้ว

ปลากระพงขาว

ลักษณะ ตัวแบนขนาดใหญ่ ทรงใบไม้ เกร็ดใหญ่หนา สีเงิน-ขาว ตัวหนึ่งอาจมีน้ำหนักถึง 7-8 กิโลกรัม

การกินอาหาร กินลูกกุ้ง ลูกปลา

นิสัย ว่ายน้ำเดียว ปะปนกับปลาชนิดอื่น

การปรากฏตัว เป็นปลาที่อยู่น้ำลึก น้ำใส สะอาด มีตลอดปี แต่จะมากช่วงน้ำขึ้น ประมาณเดือน พฤศจิกายน-ธันวาคม

การวางไข่ วางไข่ในเขตน้ำลึก ไม่ทราบตรงไหน

การย้ายถิ่น เป็นปลาในถิ่น

เครื่องมือที่จับ วางอวนตาขนาด 7 ซม.หรือใช้วางเบ็ด

ผลผลิตที่จับได้ แต่ก่อนจะจับเอาเฉพาะตัวใหญ่เท่านั้น ในแหล่งธรรมชาติมีตัวขนาดใหญ่ 6-7 กิโลกรัม ขายเป็นพลาสติก แกงส้มอร่อย

ปัจจุบัน เหลือในแหล่งน้ำธรรมชาติประมาณ 5 เปอร์เซ็นต์ที่เคยมี แต่จะมีการเพาะเลี้ยงกันมากในเขตเกาะยอ (ปลาชนิดนี้ยังคงมีอยู่ในทะเลสาบตอนล่างและเคยมีที่ทะเลน้อยแต่ปัจจุบันหมดไปแล้ว)

ปลากระทิง

ลักษณะ ตัวกลมขนาดข้อมือ ยาวประมาณศอก หัวแหลม สีแดงออกน้ำตาล มีครีบแข็งแหลม

การกินอาหาร กินตะไคร้ น้ำ และตะกอนดิน

นิสัย ว่ายน้ำกระจัดกระจาย ไม่รวมฝูง

การปรากฏตัว จะมีมากช่วงหลังน้ำหลากลด(หลังเดือน ธันวาคม)

การวางไข่ วางไข่ทั่วไป สังเกตไม่ได้

การย้ายถิ่น บางส่วนอพยพมาจากทะเลสาบแถบอำเภอระโนด

เครื่องมือที่ใช้จับ ใช้กั๊ดด้าย ขนาดตาอวน 7 ซม. ลักษณะพิเศษคือ ติดอวนและเกาะออกยาก เนื่องจากมีครีปเป็นหนาม และปากแหลม ยาว

ผลผลิตที่จับได้ แต่ก่อนส่วนใหญ่จะบริโภคเอง โดยต้มหวานกับน้ำตาลโตนดถึงจะอร่อย

ปัจจุบัน สูญพันธุ์ไปแล้ว

ปลาตลับ

ลักษณะ คล้ายปลาหมอ เกร็ดแข็งเหนียว สีเขียว ขนาดฝ่ามือประมาณ 4 นิ้ว

การกินอาหาร ลูกกุ้งนา ลูกปลา

นิสัย วายน้ำรวมกลุ่ม

การปรากฏตัว จะอาศัยอยู่ บริเวณป่าจาด จะมีมากช่วงน้ำลด เดือน กุมภาพันธ์-มีนาคม สังเกตจากการว่ายรวมฝูง น้ำกระจาย อยู่กลางน้ำและผิวน้ำ

การวางไข่ บริเวณป่าต้นจาด

การย้ายถิ่น เป็นปลาในถิ่น

เครื่องมือที่ใช้จับ จับด้วย"หยู้ด" ตาข่ายเหล็กดัดเป็นไซ ใส่ข้าวสารเป็นเหยื่อล่อ และใช้สุ่มจับ

ผลผลิตที่จับได้ แต่ก่อนชาวบ้านส่วนใหญ่จับมากินเองมากกว่า ไม่ขายเพราะราคาต่ำ แengส้มใส่ผักนึ่งอร่อย

ปัจจุบัน เหลือน้อยมาก ประมาณ 10 เปอร์เซ็นต์ของที่เคยมี (ปลาชนิดนี้ยังคงมีอยู่ในทะเลน้อยด้วย)

ปลาหัวอ่อน

ลักษณะ เป็นประเภทเดียวกับปลาหัวโหม่ง ปลาคันหลาว มีหนาม 3 หนามที่หลังและแก้ม 2 ข้าง ไม่มีเกร็ด ตัวเป็นเมือก ตัวยาวเรียว ประมาณ 7-8 นิ้ว หลังสีน้ำเงินอมดำ ท้องสีขาว

การกินอาหาร กินดินตม ตะกอน

นิสัย รวมกลุ่ม วายน้ำช้า

การปรากฏตัว อาศัยอยู่ทั่วไป แต่มากในช่วงเดือนพฤษภาคม-สิงหาคม อยู่ใกล้กับบริเวณเกาะต่ำเหียง เกาะสี่เกาะห้า สังเกตกลุ่มฝูงปลาได้แต่ไกลโดยดูจากฝูงนกนางนวลบินโฉบน้ำอยู่เมื่อเข้าไปใกล้ก็จะเห็นน้ำแดงขุ่น เพราะกลุ่มปลาพวกนี้ว่ายน้ำนั่นเอง

การวางไข่ จะฟักไข่โดยการอมในปาก แล้วจะปล่อยลูกตัวอ่อนออกมาในช่วงประมาณช่วงน้ำหลาก (พฤศจิกายน-ธันวาคม)

การย้ายถิ่น เป็นปลาในถิ่น และบางส่วนอพยพมาจากทะเลสาบตอนเหนือ(เขตอำเภอกระโนน) และก็จะอพยพหนีน้ำเค็มที่ขึ้นมาบางช่วง

เครื่องมือที่ใช้จับ ใช้กั๊ดล้อม ตาอวนขนาด 4.5-5 ซม.

ผลผลิตที่จับได้ แต่ก่อนจะไม่มีราคามากเนื่องจากมีปริมาณมาก ส่วนใหญ่จะขายให้แม่ค้าทำปลาแห้ง เมื่อประมาณ 40 ปีที่แล้ว มีการขายกันเป็นลำเรือ ลำละ 400 บาท ปัจจุบัน ขายกิโลกรัมละ 30-40 บาท

ปัจจุบัน เหลืออยู่บ้าง ประมาณ 40 เปอร์เซ็นต์ของที่เคยมีอยู่ (ปลาชนิดนี้ยังมีอยู่ทั้งทะเลสาบตอนล่างและทะเลน้อย)

สัตว์น้ำที่อยู่ในทะเลน้อย

ปลาพรหม

ลักษณะ ตัวแบน ทรงใบไม้ เกร็ดแข็งเล็ก ตัวที่มีขนาดใหญ่อาจหนักถึง 2-3 กิโลกรัม

การกินอาหาร กินตะไคร่น้ำ

นิสัย อยู่รวมกลุ่ม แข็งแรง ว่ายน้ำเร็ว สามารถว่ายน้ำแข่งกับเรือแจวได้

การปรากฏตัว อยู่ทั่วบริเวณทะเลน้อย อยู่ได้ในบริเวณน้ำจืด และน้ำกร่อย สังเกตได้จากการรวมกลุ่มว่ายน้ำของปลาชนิดนี้ คือ น้ำจะพุ่งแดงไปทั่ว

การวางไข่ ไม่ทราบ

การย้ายถิ่น อพยพมาจากสายน้ำต่างๆที่เชื่อมต่อกับทะเลน้อย เช่นคลองชะอวด

เครื่องมือที่ใช้จับ จับด้วยโมระ วางกีด และ สุ่มวง

ผลผลิตที่ได้ สมัยก่อนตัวโต เนื้อหวานมันแต่มีก้างมาก นิยมบริโภคทั่วไป ก.ก.ละ 50 บาท

ปัจจุบัน สูญพันธุ์ไปแล้ว เนื่องมาจากการไหลเวียนของน้ำทะเลน้อยเปลี่ยนไป (ปลาชนิดนี้ก็เคยมีอยู่ในทะเลสาบตอนกลาง ซึ่งหมดไปแล้วเช่นกัน)

ปลาตุ้ม

ลักษณะ คล้ายปลาพรหมแต่ เกร็ดใหญ่กว่า แต่น้ำมี ส่วนหัวแบน

การกินอาหาร กินสาหร่าย ตะไคร่น้ำ

นิสัย อยู่กลุ่มเดียวกับปลาพรหม

การปรากฏตัว อาศัยอยู่ทั่วไป

การวางไข่ จะไข่ทางช่องท้องฝากไว้กับพื้นท้องทะเลน้อยทั่วไปในช่วงเดือนอ้าย-เดือนยี่

การย้ายถิ่น มาจากทะเลหลวง(ตอนกลาง)และมีส่วนที่อยู่ในทะเลน้อยเอง

เครื่องมือที่ใช้จับ ใช้โมระ กีด

ผลผลิตที่ได้ จะจับตัวขนาดใหญ่ถึงตัวละ 2-3 กิโลกรัมสำหรับบริโภค และขายสด

ปัจจุบัน สูญพันธุ์ไปแล้ว (ปลาชนิดนี้ก็เคยมีอยู่ในทะเลสาบตอนกลาง ซึ่งได้สูญพันธุ์ไปแล้วเช่นกัน)

ปลาสด

ลักษณะ ตัวแบน ขนาดยาว 7-8 นิ้ว เกร็ดละเอียด เนื้อเนียน มีก้างมาก

การกินอาหาร กินพวกกุ้งฝอย

นิสัย ว่ายน้ำแบบรวมกลุ่มเป็นฝูง

การปรากฏตัว อาศัยอยู่ทั่วไป สังเกตแหล่งที่อยู่ได้จากการโผล่ขึ้นมาผิวน้ำตลอดเวลา และจะมีมากในช่วงน้ำหลากเดือนพฤศจิกายน

การวางไข่ จะไข่บริเวณกอกระจุย บัว เป็นต้น

การย้ายถิ่น เป็นปลาในถิ่น

เครื่องมือที่ใช้จับ ใช้ดักกัด(อวน) ขนาด 4-5 ซม. และติดกับลุ่ม ไซ โม่ระ

ผลผลิตที่จับได้ มีตั้งแต่ตัวเล็กและใหญ่ แต่ก่อนตัวใหญ่ขายตัวละ 10 สตางค์ แต่ถ้าจับมาได้เป็นปลาตายเกือบเน่าจะนำมาทำกะปิ ปลาสดก็จะขายเพื่อชูดเนื้อไปทำลูกชิ้น

ปัจจุบัน มีน้อยมาก เนื่องจากทะเลตื้น ไม่มีน้ำเหนือหลากช่วงหน้าน้ำ และการปิดป่ากระวะทำให้หน้าไม่ไหลเวียน (ปลาชนิดนี้ก็ยังคงพอมืออยู่ในทะเลสาบตอนกลางด้วย)

ปลาชะโด

ลักษณะ คล้ายปลาช่อน กลม เกร็ดใหญ่ สีดำลายอมเขียว ขนาดใหญ่บางตัวจะหนัก ถึง 5-6 กิโลกรัม การกินอาหาร กินสัตว์น้ำเป็นๆ เช่น ปลา กุ้ง แมลงต่างๆ ที่เกาะผิวน้ำ

นิสัย ดุร้าย ว่ายน้ำเร็ว โผล่ขึ้นเร็วผิวน้ำเร็วและเสียงดัง

การปรากฏตัว จะอาศัยตามพงรกชายน้ำ เมื่อออกหาอาหารจับเหยื่อเสียงจะดัง มีอยู่ทั่วทะเลน้อย

การวางไข่ จะวางไข่บริเวณกอดต้นกระจุยหนู และตามหญ้ารก ในช่วงเดือนตุลาคม-พฤศจิกายน บริเวณน้ำลึกประมาณ 1 เมตร จะทำรังก่อนโดยกัดและวนจนกระจุยหนูและหญ้าบริเวณนั้นเตียนราบเป็นวง เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 30 นิ้ว และก็วางไข่บริเวณดังกล่าว ตัวผู้ตัวเมียจะผลัดกันเฝ้าไข่ เพื่อให้อีกตัวหนึ่งไปหาอาหาร การเฝ้าไข่(เรียกเฝ้าเครง) เพื่อป้องกันสัตว์อื่นมากินไข่ของมัน จนออกมาเป็นลูก นำออกไปหาอาหารที่ต่างๆ

การย้ายถิ่น เป็นปลาในถิ่น

เครื่องมือที่ใช้จับ ใช้อวนล้อม ใช้ฉมวก

ผลผลิตที่ได้ ได้ตัวขนาดใหญ่ บริโภคสด และนิยมทำปลาแห้ง เพราะมีเนื้อมาก และเก็บไว้ได้นาน เพราะมีมันน้อย

ปัจจุบัน มีปริมาณเนื้อน้อยมาก เหลือประมาณ 20 เปอร์เซ็นต์ของที่เคยมี เนื่องจากสภาพทะเลเปลี่ยนไป และปัจจุบันมีผู้นิยมเลี้ยงจึงมีการจับเอาลูกปลาชะโดไปขายให้ผู้เลี้ยงในบ่อ (ปลาชนิดนี้ยังคงมีอยู่บ้างในทะเลสาบตอนกลาง)

ปลาช่อน

ลักษณะ กลม ใหญ่ เกร็ดใหญ่ หลังดำอมเขียว ท้องสีขาว ตัวเป็นเมือก หางกว้างใหญ่

การกินอาหาร กินลูกปลา เชียด และแมลงต่างๆ

นิสัย ไม่ดุร้ายเหมือนปลาชะโด อยู่ได้ทั้งรวมกลุ่ม และแยกเดี่ยว อยู่กลางน้ำ

การปรากฏตัว มีตลอดทุกฤดู มีการรวมฝูงกันเรียกว่า"ช่อนออ" ในช่วงหัวรุ่ง และยามถูกแสงอาทิตย์ก็จะแยกย้ายกันไปหากิน แล้วก็จะมาอยู่ในลักษณะ"ช่อนออ"อีกครั้งหนึ่งในช่วงเย็นหรือพลบค่ำ

การวางไข่ จะเข้ามาไขริมฝั่ง น้ำไม่ลึก จะทำที่คล้ายรังไข่ แต่เป็นลักษณะแอ่งโคลน เรียกว่า "คลัก"จะวางไข่ในช่วงเดือน 11 (พฤศจิกายน)และมีการเฝ้ารังตลอดจนไข่ฟักเป็นตัว จึงพาลูกออกจากรัง

การย้ายถิ่น เป็นปลาในถิ่น

เครื่องมือที่ใช้จับ ดักด้วยชุดปลาช่อย โดยวางไว้บริเวณทางเข้าออก หรือทางเดินของปลา

ผลผลิตที่จับได้ แต่ก่อนจะจับเฉพาะตัวใหญ่ นำมาทำปลาแห้งขาย และถ้าจับได้เป็นๆก็รวบรวมไปขายด้วย

ปัจจุบัน ยังมีอยู่ แต่ปัญหาที่สำคัญคือ การถูกวางยาเบื่อและการใช้ไฟฟ้าช็อต (ปลาชนิดนี้ก็ยังคงมีอยู่ในทะเลสาบตอนกลาง)

ปลาอีตลับ

ลักษณะ แบน เกร็ดแข็ง ครีบทั้งบนล่างแหลมคม สีเขียวอมเหลือง ขนาด ยาว4-5 นิ้ว กว้างประมาณ2-3 นิ้ว

การกินอาหาร จะกินตะไคร่น้ำ สาหร่าย

นิสัย จะว่ายน้ำแบบรวมกลุ่ม

การปรากฏตัว จะอยู่ทั่วไป โดยเฉพาะบริเวณที่มีสาหร่ายเป็นร่มบังเงา คนจึงสังเกตไม่เห็น

การวางไข่ เกิดไข่ในป่าจาด(คล้ายๆกับต้นกก)

การย้ายถิ่น เป็นปลาในถิ่น

เครื่องมือที่ใช้จับ ใช้OWNปัก ตาOWNขนาด 5 ซม.

ผลผลิตที่จับได้ จะจับเอาเฉพาะตัวใหญ่ ตัวเล็กปล่อยลงทะเล แต่ก่อนคนไม่นิยมบริโภค เพราะมีอย่างอื่นให้เลือกได้มาก ปลาอีตลับจึงไม่ค่อยมีราคา

ปัจจุบัน ยังมีอยู่มากพอสมควร เป็นสัตว์น้ำชนิดหนึ่งที่ชาวประมงทะเลน้อยจับเป็นหลักอยู่ ปลาชนิดนี้ยังคงมีอยู่ในทะเลสาบตอนกลางด้วย

ปลาลำปำ

ลักษณะ คล้ายปลาตะเพียน มีเกร็ดค่อนข้างใหญ่ แต่อ่อน ขนาด 2-3 ตัว/กิโลกรัม

การกินอาหาร กินตะไคร้ น้ำ และลูกกุ้ง

นิสัย ว่ายน้ำรวมกลุ่ม

การปรากฏตัว จะอาศัยอยู่ทั่วไป ในน้ำจืดและกร่อย สังเกตได้จากการว่ายน้ำรวมกลุ่มกัน และโผล่ขึ้นเหนือน้ำอย่างเห็นได้ชัด

การวางไข่ ไม่ทราบ

การย้ายถิ่น เป็นปลาในถิ่น

เครื่องมือที่ใช้จับ ใช้วนล่อม ตีควนขึ้นมาร่วมกับปลาชนิดอื่นๆ เช่น ปลาตะเพียน ปลาสลาด ผลผลิตที่จับได้ แต่ก่อนไม่ค่อยมีราคา คนไม่นิยมบริโภคสด แต่นำมาหมักทำปลาเค็ม

ปัจจุบัน ไม่มีในทะเลน้อย เนื่องจากสภาพสิ่งแวดล้อมของทะเลสาบเปลี่ยนไปมาก (ปลาชนิดนี้ยังคงมีอยู่บ้างในทะเลสาบตอนกลาง)

ปลาลำพัน

ลักษณะ เหมือนปลาดุกมาก แต่จะใหญ่และยาวกว่า ความยาวถึง 0.5 เมตร และน้ำหนักถึงตัวละ 2 กิโลกรัม

การกินอาหาร กินผลัดวันเพียว ออกหากินบริเวณป่าพรุและป่าเขียว(มีต้นเพียวอยู่มาก)

การปรากฏตัว จะพบมากในช่วง เดือน 12(ธันวาคม) อาศัยอยู่ริมป่าเขียว โดยทำเป็นโพรงลงไปใต้ท้องน้ำ

การวางไข่ จะไข่ในโพรง ที่มันอาศัยอยู่

การย้ายถิ่น เป็นปลาในถิ่น

เครื่องมือที่ใช้จับ ใช้เบ็ดราว บริเวณในป่าเขียว ช่วงน้ำหลากเดือนธันวาคม

ผลผลิตที่จับได้ ได้ตัวโต ขายเป็นปลาสด และนำไปทำปลาแห้ง ปลาเค็มเก็บไว้บริโภคได้นาน

ปัจจุบัน หายไปแล้ว เนื่องจากเมื่อประมาณ 20 ปี ไฟไหม้ป่าเขียว ไม่มีต้นเพียว ไม่มีอาหาร

ปลากดเหลือง

ลักษณะ คล้ายปลาหัวโหม่ง ใหญ่กว่า ไม่มีเกร็ด ลำตัวเป็นเมือก สีเหลือง มี หนามแหลมคม 3 หนาม

การกินอาหาร กินลูกปลา

นิสัย ว่ายน้ำช้า ไม่จับกลุ่ม อยู่หน้าดิน และกลางน้ำ

การปรากฏตัว อาศัยอยู่ทั่วไป พบมากช่วงลมหนาวเข้าทะเลน้อย น้ำเริ่มหลากเดือนพฤศจิกายน-ธันวาคม

การวางไข่ ช่วงฤดูน้ำหลาก จะวางไข่บริเวณในดงต้นกก น้ำลึก จะทำรังตรงโคนต้นกก(ชาวบ้านเรียก"ปลาคัดหลุม")

การย้ายถิ่น เป็นปลาในถิ่น

เครื่องมือที่ใช้จับ เบ็ดราว ใช้เหยื่อไส้เดือนและปลาไหล โดยจะวางระยะห่างกันประมาณ 7 เมตร
ผลผลิตที่จับได้ เป็นปลาเนื้ออร่อย นิยมนำไปแกงส้ม และเมื่อจับได้มากก็จะทำปลาแห้ง ปลาสดปัจจุบัน ก.ก.ละ80บาท

ปัจจุบัน เหลืออยู่ประมาณ 30 เปอร์เซ็นต์ของที่เคยมีอยู่ เพราะนกกิน ทะเลเปลี่ยน มีการวางยาเบื่อกันมาก (ปลาชนิดนี้ยังคงมีอยู่บริเวณทะเลสาบตอนกลางด้วย)

นอกจากนี้ยังพบว่าระบบความรู้ของชาวบ้านเกี่ยวกับสัตว์น้ำนั้นยังสนใจพฤติกรรมต่างๆ ของสัตว์น้ำที่พวกเขาเกี่ยวข้องด้วยอย่างละเอียด ซึ่งมีนัยความหมายว่าเขาจะสามารถเลือกจับได้อย่างแม่นยำตรง เช่น

ปลาพรหม กระโดดน้ำสูง เอาหัวลง ผุดขึ้นผิวน้ำ เห็นน้ำเวียน

ปลาตุ้ม ไม่กระโดด ผุดว่ายนน้ำเฉยๆ

ปลาโคบ กระโดดน้ำขึ้น และลงด้วยข้าง เกิดเสียงดังเฉพาะ

ปลาบอก/ผักพัว ว่ายนน้ำเป็นฝูง กระโดด แล้วเอาหัวลง พร้อมๆกัน เสียงดัง

ปลาชะโด ไม่กระโดด แต่ผุดขึ้นผิวน้ำ น้ำจะวนใหญ่ ช่วงที่ มันทำรัง จะเฝ้ารัง ทำน้ำกระเพื่อม และส่งเสียงดังข่มสัตว์น้ำตัวอื่น เป็นช่วงที่ดุร้าย

ปลาหลด ผุดผิวน้ำ 2 จังหวะ

ปลาช่อน/ปลาโสด ผุดผิวน้ำเสียงดัง ปลาช่อนจับเหยื่อเสียงดังไปไกล กระโดดน้ำไปข้างหน้า

ปลาโตน ผุดขึ้นมาบ้วนน้ำเล็กๆ

ปลาแขยง/อีจับ ไม่ผุดขึ้นผิวน้ำ จะทำให้เกิดฟองอากาศ ขึ้นมาผิวน้ำ

กั้งตะ ว่ายนทวนน้ำ มีเสียงหางตีตน้ำดังตอนกลางคืน

กั้งก้ามกราม กลางคืนช่วงชาวประมงออกไปวางกั้ง จะจุ่มมือลงในน้ำ บริเวณที่มีกั้งมากน้ำจะอุ่นกว่าปกติ